
Адыгэ тхакIуэхэм я журнал
1958 гъэ лъандэрэ кыдыдкI

2012
гъэ

4

Июль -
август

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм ХъыбарегъащIэ Iуэху-
щIапэхэмкIэ и къэрал комитетымрэ КъБР-м и ТхакIуэхэм
я союзымрэ кыыдагъэкI

Редактор нэхъыщхъэм
и къалэнхэр зыгъэзащIэр
Елгъэр Кашифц

Редколлегием хэтхэр:

Джэрыджэ Арсен, Къэжэр Хъэмид, Къэрмокъуэ Хъэмид,
КхъэIуфэ Хъэчим, Тхъэгъэзит Зубер, ХъэкIуащэ Андрей

Налшык
2012

Гуащхьэмахуэ (Эльбрус)

На кабардинском языке

Учредители: Государственный комитет Кабардино-Балкарской Республики по средствам массовой информации (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5), Общественная организация Союз писателей Кабардино-Балкарской Республики (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5, офис 501)

**И. о. главного редактора
Кашиф Эльгаров**

Редакционная коллегия:
Арсен Гергов, Хамид Кажаров, Хамид Кармоков, Хачим Кауфов, Зубер Тхагазитов, Андрей Хакуашев

Корректор – **Марина Жекамухова**

Компьютерный набор и верстка – **Зарета Князева**

Подписано к печати 07.08.12.
Формат 70×108^{1/16}. Бумага газетная. Печать офсетная. Усл. п. л. 12,3. Уч-изд. л. 11,8. Тираж 2000 экз. Заказ № 173. Цена в розницу – договорная.

Индекс издания: 73926
Регистрационный № Н-0036
Адрес редакции:
КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5.

Отпечатано на ООО «Тетраграф». КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 33

Обложка художника
Заурбека Бгажнокова

КЪЫДЭКЫГЪУЭМ ИТХЭР:

Щыгъуэ псалгэ.....	3
Гъут Іэдэм. Заур и дерсхэр.....	6
Урыс-Кавказ зауэр зэриухрэ илъэси 150-рэ щрикъум ирихьэлІэу Лохвицкий Михаил. Уафэгъуагъуэ макъ. Повесть.....	14
Къэрмокъуэ Мухьэмэд. АдыгэлІыр мыщэми пэльэщыфу щытащ. Къэхъуа Іуэху.....	37
Айтгъч. ТІатІэрэ ТІалэрэ. Рассказ.....	40
Хьэгъу Петр. ЗэтІольхуэныкъуэхэр. Хъыбар.....	52
ГъукІэ Маринэ. Джэдугъуэ фІыцІэ. Новеллэ.....	58
Темукуев Адил. Іэлыын. «ДахэцІыкІу». Новеллэхэр.....	66

ПШЫНАЛЪЭ

Зэубыд Ахьэмэд. Усэхэр.....	71
-----------------------------	----

ЖЪАНТІЭ

ТхакІуэ уахътыншэ.....	77
КІэрашэ Тембот. Мэхъаджэ. Повесть.....	79
Ди литературэм жанрыщІэм и гъуэгу щыпхызыщат ар.....	96
Елгъэр Кашиф. ТхакІуэ КІыщокъуэ Рэшид. ГукъэкІыжхэм щыщІ.....	97
Дынохъуэхъу, ди къуэш нэхъыжыфІ!.....	116
Ахьмэт Мухьэдин. Жэщ хьэлэмэт. Рассказ.....	117
Зи цІэр фІыкІэ ди литературэм кыхэна.....	124
Брай Адэлбий. Усэхэр.....	125
Къантемыр Тыркубий. Сэ абы сыхуэныкъуэу сопсэу.....	133
Адзын Мухьэмэд. Усэхэр.....	135

ТХЫДЭ ЛЪАГЪУЭХЭР

Къэбэрдейр Урысейм дамэгъу зэрыхуэхурэ илъэс 455-рэ ирокъу Дзэмыхъ Къасболэт. Гъуэгу зэхэ-кІыпІэ.....	140
---	-----

ХЪУЭЖЭ И КУЭБЖЭ

Мысостышхуэ Пщызэбий. Умыгузавэ, Къундуз. Цыцэу цы кызы-темынэжын.....	147
--	-----

Нало Заурбий Мыхьэмэт и къуэр

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм и щэнхабзэмрэ щlэныгъэмрэ хэщlыныгъэшхуэ ягъуэтащ. И ныбжьыр илъэс 84-м иту дунейм ехыжаш еджагъэшхуэ, жылагъуэ лэжьаклэуэ цlэрылуэ, Кавказ филологиемрэ этнокультурологиемкlэ лэщlагъэлl нэс, Абхъаз Республикэм щэнхабзэмкlэ щlыхь зилэ и лэжьаклэуэ, КъБР-м щlэныгъэмкlэ щlыхь зилэ и лэжьаклэуэ, КъБР-м и цlыхубэ тхаклэуэ Нало Заурбий Мыхьэмэт и къуэр.

Нало Заурбий Мыхьэмэт и къуэр 1928 гъэм июлым и 15-м КъБР-м и Аруан куйым щыщ Старэ Урыху къуажэм къыщалъхуаш. Илъэс 14 ныбжьым иту я къуажэм щызэхэт колхозым лэжьэн щыщlидзащ. 1952 гъэм, Къэбэрдей къэрал педагог институтыр къиуха нэужь, зэфlэкл зилэ щlалэщlэр щылэжьэну ирагъэблэгъаш адыгэбзэмрэ литературэмкlэ а еджаплэм и кафедрэм. 1954 гъэм къыщыщlидзэри, нобэм къэсыху Нало Заурбий щылэжьаш Гуманитар къэхутэныгъэхэмкlэ Къэбэрдей-Балъкъэр институтым. 1979-м къыщыщlэдзауэ 1987 гъэр къэсыху Заурбий а институтым луэрылуатэмрэ литературэмкlэ и къудамэм и унафэщlу щытащ.

Зи гъащlэр щlэныгъэм пызыщlа Нало Заурбий абы хуэпэжаш псэухукlэ. Налом ди къэралым, нэгъуэщl щlыплэхэм щеклуэкlа конференцхэм, зэлущlэхэм щыщlа докладхэр, и щlэныгъэ, литературэ-критикэ,

публицистикэ тхыгъэхэр 200-м шлэгъу. Абыхэм яхэтщ адыгэ филологиемрэ щэнхабзэм и тхыдэмрэ ехъэллэ монографиеу, тхыгъэхэр щызэхуэхъэса тхылъхэу блы. Апхуэдэу Налом и унафэм шлэту дунейм къытехъаш «Къэбэрдей литературэм и тхыдэм теухуа очеркхэр», «Адыгэхэм я цыхубэ уэрэдхэмрэ абыхэм зэрыдежью лэмэпсымэхэмрэ», «Къэзэнокъуэ Жэбагы теухуа хыбархэр». Абыхэм къадэклэуэ, шлэныгъэлым игъэхъэзыраш икли къыдигъэклэш «Бахъсэней щэнхабзэ узэшлэклэуэхэм я щэнгъасэ» тхылъыр (1991), Клуаш Бетлалрэ Елбэрд Хъэсэнрэ я лэжыгъэхэр (1991), Налом Жансэхуэ (2004), Къылышбий Исмэхыл сымэ (2009) я лэдакъэшлэклэхэр.

Налом Заурбий зэхуихъэсаш, зэригъээзэхуаш икли зэхилъхъаш «Къэбэрдей поэзиэм я антологиер» (1957), «Адыгэ литературэ пасэм и антологиер» (2010). Ар яхэтэщ лэуэрыуатэр зэхуахъэсыжу адыгэ шлэнальэхэм щылэжъа шлэныгъэлы гупхэм. Икли цыхубэм къадэгъуэгурыклуэ лэуэрыуатэ хыбар куэд итхыжаш. Ахэр Гуманитар къэхутэныгъэхэмклэ Къэбэрдей-Балъкъэр институтым и шлэныгъэ архивым и гъэтлылыгъэ лъаплэ хъуаш. Налом къэбэрдей сабий литературэм и антологиер гъэхъэзырыним икли къыдэгъэклыным, адыгэ таурыхъхэр литературэ пщальэм къыгъээзгъэным, дунейм щыпсэу лъэпкъхэм я таурыхъ нэхъыфлхэр зэдзэклыным ехъэллауэ зэфлигъэклэм и мыхъэнэр зыхуэдизыр къыпхуэлъытэнкъым.

Налом Заурбий и лэжыгъэхэм уагъэлыагъу ар лэщлагъэм куууэ хэзыщылк, куэдым щыгъуазэ шлэныгъэлым зэришлэдакъэщлэклыр. Абы лэуэрыуатэм, цыхубэ гъуазджэм, мифологиэм, тхыдэм, тхыбзэ литературэм, иджырей литературэм триухуа тхылъхэр иджырей кавказ шлэныгъэм и лъагаплэхэм ящыщ. Абыхэм Налом шлэныгъэлы цлэрыуэ дыдэхэм хабжэ ящлэш.

Лъэпкъ щэнхабзэм дежклэ и мыхъэнэр нэхъ цыклукомым Налом и литературэ лэжыгъэми. Абы и новеллэхэмрэ и усэхэмрэ адыгэ литературэм и классикэм щыщ хъуаш. Ахэр адыгэхэм я тхыбзэ гъуазджэм и щапхъэу къалъытэу школхэм, еджаплэ нэхъыщхъэхэм щадж. Тхаклуэм къыгъэщла образхэм философии купшлэ ин ялэщ, и бзэр адыгэбзэм и фыплэщ.

Шлэныгъэ ин зыбгъэдэлыа Налом лэуэрыуатэм, литературэм телжъэн шлэбли игъэсаш. Ар лъэпкъ лэуэрыуатэр зэрыджын хуей шылклэм и лъабжъэр зыгъэтлылыа цыхуш.

Налом гулытэшхуэ хуишлырт егъэджэныгъэмрэ гъэсэнгъэмрэ епхэ лэухухэм, курыт еджаплэхэмрэ еджаплэ ищхъэхэмрэ зэрыщрагъэджэн хуей шылклэм теухуа тхыгъэ куэди и лэдакъэм къыщлэклэш. Абы апхуэдэу зэхилъхъаш зи школ клэуэгъуэ мыхъуа, пэщлэдзэ, курыт классхэм шлэс сабийхэм яджын лэуэрыуатэ, литературэ тхыгъэхэр щызэхуэхъэса антологие тхылъхэр.

Налом Заурбий зи хэкумрэ зи лъэпкъымрэ, нэгъуэщл лъэпкъхэри фылуэ зылыагъу цыхут. Абы зыхишлэрт лъэпкъыбзэхэмрэ щэнхабзэхэмрэ я лэуху зыхуэклэунумклэ, шалъхуа республикэм зиужынымклэ граждан жэуаплыныгъэ и пщэ зэрыдэлыр. Къэралым и зэблэклыгъуэ зману щыта 1990 гъэм и пэщлэдзэм, республикэм и Парламентым и депутат ушыщытам, ар къэуаш адыгэхэм я бзэмрэ щэнхабзэ шлэнынымрэ хъуаным нахуэу къыщхъэщыжахэм ящыщ, «Адыгэ хасэ» республикэ

жылагъуэ зэщIэхъееныгъэм и кыизэгъэпэщакIуэ икIи и япэ унафэщI хъуащ, Дунейпсо Адыгэ Хасэр кыизэзыгъэпэщакIэм яхэтащ. Интеллигент нэсу, ерыщагъ хэлъу пэжымрэ зауагъэмрэ щIэбэну, и лъэпкъым и сзбэп зыхэлъхэм лIыгъэ кыигъэлъагъуэу хуэлажьэу сыт шыгъуи псэуащ.

И гъащIэм и иужьрей махуэр къэсыху Налло Заурбий мыувыIэу лэжьащ. Абы мурадхэр, гупсысэщIэхэр и куэдт. Ар дэ игъащIэкIэ дигу кыинэжынущ творческэ жьджэрагъ мыкIуэщI, хьэл-щэн дахэрэ нэмысрэ зыхэлъ цIыхуу, ЕгъэджакIуэм фIы и лъэныкъуэкIэ ехьэлIа псом и щап-хъэу.

Къанокъуэ А. Б., Чеченов А. А., Гертер И. К., Къуэ-шырокъуэ З. Къ., Ажахъуэ Къ. М., Аттаев Ж. Ж., Ацкъан Р. Хь., Бегиев А. М., Беппаев С. У., Бозий Н. М., Бицу А. М., Болэт А. Хь., Вэрыкъуэ В. Хь., Джэдгъэф Б. М., ГуэбэщIыкI Ж. М., Гузеев Д. М., Гъут I. М., Додуев А. Т., Жаным Р.М., Жылэтеж С. Хь., Зумакулов Б. М., Зумакуловэ Т. М., Иуан П.М., Къэжэр В. Хь., Къэрмокъуэ М. М., Канунников А. Д., Кхъуэлүфэ Хь. Хь., Котляров В. Н., Къумахуэ М. Л., Къумыкъу Д. М., Мэзыхьэ Б. Б., Макитов С. И., Мэкъуауэ А. Гъ., Малкандуев Хь. Хь., Махиевэ Л. Хь., Опрышкэ О. Л., Пащты Б. С., Саенкэ Т. В., Созаев А. С., Тау П. Къ., ТIымыжь Хь.Т., Толгуров З. Хь., Тхьэгъэзит З. М., Тхьэ-зэплъ Хь. М., Уянаев К. Хь.-М., Фырэ Р. Б., Хьэгъэс З. А., ХьэкIуащэ А. Хь., ХьэфIыцIэ М. М., Хьэтэжьыкъуэ В. Н., Шыхъуэбахъуэ М. Хь., Щхьэгуэш А. Л., Щхьэгъэпсо С. Хь., Черкесов Г. М., Елгъэр К. М., Ерчэн Т. Хьу., Ефэнды Дж. Къ.

ЗАУР И ДЕРСХЭР

Нало Заур цыхушхуэт. ИшкькИ инт, ауэ абы нэмьщЦу, «цыхушхуэ» псалгэм кьокЬыр лэжбакЦуэшхуэу зэрыщытар, цыхугэшхуэ зэрыхэлбар, тхакЦуэ нэхъ Iэээ дьдэу адыгэ лъэпкьым диIэхэм ящыщ зыгуэ зэрыщытар. Абы хуэдабзэу, Заур щIэныгьэлI уардэт, къэмылэнджэжу адыгэлIт. Студенту сыщыщыта зэман лъандэрэ жыжьэу слъэгъуауэ сцыхуа щхьэкIэ, нэхъ дыщызэрыщIар аспирантурэм сыщеджэу Москва сыщыщыIа зэманым щыщIэдзауэщ. Зэи сщыгъупщэнкьым, Дунейпсо литературэм и институтым и аспирантурэм сыщыIэу, ар ныщыкЦуам щыгъуэ, къэралым щыцIэрыIуэ еджагъэшхуэхэм пщIэуэ кьыхуащЦу слъэгъуар. Апхуэдэ щIыхьыр IэзагъышхуэкIэ мыхъумэ, кьызэрыпхуэхьын Iэмал щыIэкьым. Сыт хуэдэу гухэхъуэт мо щыхьэрышхуэм дэс профессорхэмрэ академикхэмрэ уи хэкуэгъур зэрагъэлапIэр пльагъуну! Ауэ сыт хуэдиз Iэзагъ хэмыльми, Нало Заур зэи зыми зыхуигъэшхьэпэлъагэу щытакьым.

Ди институтым и зы кьудамэ ильэс пщIы бжыгъэкIэ дыщызэдэлэжьа нэужь, сэ Заур си Iыхьлы нэхъ гьунэгъу дьдэхэм ящыщ зым хуэдэу кьыхуэхуэуат. Лэжыгъэ Iуэху хьуамэ, сцIэжыркьым ди яку зэгурымыIуэныгъэ зэгуэр кьыдэхъуауэ – сэри нэхъыжькьым хуэщIын хуей пщIэр сщыгъупщэртэкьым, езыми, сэ щIалагъэкIэ сыщыбгъунлгэм деж, си щхьэр игъэпудыртэкьым. Абы елыгытауэ, сэ сыщIалэжь цIыкЦу щхьэкIэ, мыр нэхъыщIэш, ищIэшхуэ щыIэкьым, жиIэу нэмыплъ кьыхуищIын зэи игу кьэкIакьым, сыт щыгъуи и щхьэм срилгыту, схуэфашцэу кьыщIэкIыным нэхърэ нэхъ пщIэшхуэ кьыхуищIу, сиушиин хуей щыхьухэм дежи кьызэмыгиеу, атIэ шапхъэ дахэкIэрэ сиузэщЦу щытащ. Ильэс плIыщIым нэблагъэкIэ дьзэдэлэжьащ апхуэдэу. Дауи, апхуэдиз зэманым кьриубыдэу абы Iэджи дэслъэгъуащ, хужысIэжын Iэджи си гум кьинэжащ. Ахэр бзэм и IэфIыр зыIурыль гуэрым итхыжатэмэ, уеджэнкIэ щыпкьэу, акьыл гуэр кьызыхахын хуэдэ зы тхыль хьуну кьыщIэкIынт, ауэ сэ апхуэдэ зэфIэкI сиIэкьыми, сигу нэхъ кьинэжахэм ящыщы мыбдежым зы пакIэ гуэрхэр зэрысхуэгъэкьарукIэрэ кьэсIуэтэжынщ.

* * *

Шортэныр ди гуп тхьэмадэу дыщылэжьа зэманым щыгъуэ кьэхъуащ мыр. Абы мыхьэнэшхуэ дьдэ имыIэу кьыпщыхьункИ хуэIуа щыIэкьым, ауэ зы мащIэм зы мащIэр хэлпхьэжурэ, цыхум и дуней тетыкIар нэхъ IупщIу кьыщIэбгъэщыфынущ, щытхьу псалгэ гьущэхэмкIэ нэхърэ.

ИщхьэкIэ кьыкIыу ди институтым и директорым унафэ кьыIэрыхьат революцэм и пэкIэ псэуа адыгэ узэщIакЦуэ нэхъ Iэээхэм ящыщ гуэрым и Iуэху кьыдахыжын щхьэкIэ справкэ кьекЦу зэхэлхьэн хуейуэ. Зэрыхабзэти, ди нэхъыщхьэм Шортэн Аскэрбий ириджэри, Iуэхур абы и пщэ кьыдилхьащ. Шортэныр директорым деж кьыщIэкIыжщ, Заури сэри ди кабинетхэм блэкIщ, езым и деж щIыхьэжри, псори дьзэхъуапсэу щыта и шэнтжыеижькьым итIысхьэжщ аби, зэрихабзэу, Заурыр ириджэри Iуэхур зытетыр кьыгуригьэуащ. Заур сэр фIэкIа а Iуэхум хишэну зыхуитыж щыIэтэкьым, зи нэхъыщIэгъуэр сэрати, си деж и щхьэкIэ кьыщIыхьэщ аби кьызжиIэжащ щIэн хуеймрэ зэрыщIын хуеймрэ. Куэдрэ селIэлIа, мащIэрэ селIэлIа – сытми, справкэм и япэ вариантыр стхыри, Заур деж

уи щхэм и пщІәри игъэкІуәдынукъым. Апхуэдә цІыкІуфәкІуу къыт-фІәщІхәращ лЫфІымрә къызэрыгуэкІыу, мыфІ-мыІейуә дунейм тетщ жыхуәІәмрә зрызэщхьэщыкІыр. Зыр щІәх дыдәу адреј псоми яхогъуә-щәжри, ущыхуэзэм деж сәлам епхыу, ухуәмызәми, зәи уигу къәмыкІыжу мэхуә, адрејр плъагъумә ущыгуфІыкІрә, щумылъагъуми уи гум хуабәу къәкІыу къонә.

* * *

И гур зыхыхьә Іуәху щичІәм деж, и лЫшхуагъым емылъытауә, Заур ІәпсынщІә-лъәпсынщІә хьурт, и нәхәр къызэщІәлыдәрт. Мис апхуэдә цытыкІәм иту сыщІохьә зәгуәрым абы и кабинетым. Сә сщІәрт езым къызжиІәху ищІәмкІә сыщІәупщІәну зәрыфІәмыфІынури, абы теухуауә зыри жысІәркъым, нәгъуәщІ гүәрхәм сытопсәлъыхь, ауә къызэрызгъәхәшән щІыкІәм сощә. Апхуэдәурә тІәкІу дәкІауә, езым кърегъажьә:

– ПщІәжрә, Елбәрд Хьәсэн теухуауә ныбжесІәжу цыгтахәр? Абы хуэдә цІыху пәжрә Іәдәб дахә зыхәлгьрә сә куәд сыхуэзакъым. И фІы-щІәи стельщ. Мыхәр плъагъурә – абы и тхыгъәхәращ. АдәкІә-мыдәкІә къуәлхәщ, ящыгъупщәжауә, зиунагъуәрә. Ахәр зы тхыль щІауә лЫфІым и фәеплү дунейм къытегъәнәжамә арат, ящымыгъупщәжыпә щІыкІә. АпхуәдәлІ и щІәин хәбгъәкІуадә хьунукъым...

Илъәсым и кІәухт, планыр зәрывгъәзәщІар, жаІәрти дызәрахуәрт, псоми я гурыгъузыр илъәс ләжыгъәмкІә кәпщытәныгъәм къызәрикІынрат. Сәри нәхыбәм сахуәдәти, си гугъаращ си нәхыжыбәм гъә дызыхуәкІуәм и планхәм зыгуәркІә хигъәхьән Іуәху зәрихуәу. АрщхьәкІә зәхызох абы и псалгъәм къыпищәу:

– Мис, згъуәта тІәкІур зәхуәсхьәсащ, иджы мыхәр тедзәным хуәгъәхьә-зырын хуейщ. Мыбы Хьәсэн и щІәныгъә ләжыгъәхәри, хьәрыпыбзәкІә тхауә зәридзәкІахәри, ІуәрыІуатәу итхыжа уәрәдыжь, хьыбар, псалгәжхәри, сабийхәм щхьәкІә езым итхәхәри цызәхәлщ. Ахәр зәхызодз, гъәнәхуән хуейхәр соубзыхуж, псалгә мыгурыІуәгъуәхәр къыхызотхыкІри я мыхьә-нәхәр къызолыыхуә. Куәд дәмыкІыу схуәухыну согугъә.

Абы и ужькІә зыкъом дәкІащ, Заур ди ләжыгъухәм ящыщхәм зә зым зыгуәркІә еупщІу, зә нәгъуәщІым еупщІу, архивым щІәсу, тхыль Іә-джә къызәригъәдзәкІ-нызәригъәдзәкІыу, и пщәрыль планыр цыгъупщә-жауә пІәрә, жыпІәну. Ауә абы зәи зыри цыгъупщәртәкъым: и пщә дәлх ләжыгъәр пІалгә къагъәувам ирихьәлІәу щимыгъәзәщІә зәи къәхьур-къым. Мы зәми планри щІигъуу игъәзәщІауә къыщІәкІащ, къинәмыщІу, Елбәрдым и Іәужьхәр цызәхуәхьәсыжа тхыльышхуәри стІоным къы-трилъхьащ.

А тхыльыр езым и жәрдәмт, план ләжыгъәм хәттәкъыми, тедзәпІәм гонораркІә къыщыдигъәкІащ. МащІәми куәдми къратар сә сщІәркъым, ауә сызыщыгъуазәращи, зәрызәкІуәщІыльу Хьәсэн и унагъуәм яхуихьыжащ, абы езым и гуащІи хәлх, езыми ехьәжьауә мылькушхуә имыІәрә пәт.

Абы хуәдә дыдәу, нәхьәпәжкІә Заур, зәманьфІрә гуащІәшхуә-рә тригъәкІуадәу, КІуащ БетІал и щІәину къәнәр зәщІикъуәжщ, зәхи-дзыжщ, тебдзә хьуну хәлгыр къыхихри тхыльытІу къыдигъәкІыжауә цыгтащ, гонорарым щыщуйи зы сом и унә ихьакъым, псапәхуәщІәу сщІащи, зыхуәсщІам и псәм Тхьәм лыигъәс, жиІәри.

Езым илъәс пщІы бжыгъәкІә къыдәләжьә, сәри зи унафә сыщІәту ләжьән щІәздзәуә щыта Шортән Аскәрбий дунейм щехыжам цыгъуә ко-

миссэ кызырагагэпэщат а щлэныгьэлл цлэрылуэм, тхаклуэшхуэм и лэужьхэр зэгъээхуэнымкIэ. Дауи, япэу зызыхуагъэзар Заурт. Ауэ абы мыпхуэдэу кыигъэуващ: Iэдэм дэрэ дызэгъусэнущ, дэ тIум дызыхуей дыдэхэр гъусэ тщIыжынущ, жиIэри. ИкIи дэ тIур ильэс нэблагъэкIэ, тхьэмахуэм щыщ зы махуэ хухэхауэ, Шортэнхэ я унэм дыщылэжьбащ. Тхаклуэм кыыщIэна Iэрытххэр зэхэддзу папкэ щхьэхуэ-щхьэхуэ щыдэтлхьэм, 184-рэ хьуащ. Апхуэдиз лэжыгьэ пхуэзыщIэн, Заур хуэдэ мыхьумэ, цIыху щыIэу фIэщ щIыгъуейщ. Заур и лыгъэ хэлъу иужькIэ кыдэкIыжауэ щытащ Шортэным и лэжыгьэ кыттрамыдзахэр зэрыт монографиерэ «Бгырысхэр» романым и кIэух томырэ.

Дэ Iуэрылуатэ зэхуэтхьэсу кыуажэхэр кыыщызэхэткIухьхэм щыгъуэ Заур тхылъыжыи кыилъыхьуэу щытащ. Ар зы ильэскыым, ильэситIкыым. Ауэрэ, кыигъуэтахэм яхэплэжурэ, хьунщ иджы, щыжиIэм, абы и мурадыр налуэ кьэхуащ: я цIэхэр зээмызэ кьралуэ щхьэкIэ, хуэфашэ льяпIэныгъэ зи щхьэм лымыса узэщIаклуэшхуэхуэ Дым Iэдэмрэ Цагъуэ Нурийрэ я Iэужьу щыIэр зы ищIу кыдыгъэкIыжыну араг. Куэдрэ елIэллащ ар а Iуэхум, гуащIэшхуэ дыди тригъэкIуэдэщ. ИкIэм-икIэжым, сриджэри: «Мыр хьэзыр хьуауэ кысфIошI, ауэ редактор хуейщи, абыкIэ уэ сыпщогугъ», – кызыжиллащ.

Си дежкIэ ар щIыхьышхуэт, дауи. Тхылъыр сыткIи уардэ хьуат. Япэрауэ, абы мо узэщIаклуэ гьуээздэжэхэм я щIэину узыльэIэсын псори щызэхуэхьэсат. ЕтIуанэрауэ, абы япэ дыдэу кьэугъуеярэ гьэщыпкьэжауэ щыгьэнэхуэжат КьуэкIыпIэ льяныкьуэмкIэ кыкIыу ди льяпкыым кыыльэIэса щIэныгъэм и нэхур зыхуэдэр, ар зы Iыхьэшхуэу Урысеймрэ Европэмрэ я льяныкьуэкIэ кыкIыым зэрыгуэувэр. ЕтIошIанэ лIэщIыгъуэм и пэхэм кьэбэрдей кыуажэ щыIауэ кыщIэкIынкыым хьэрып хьэрфхэмкIэ адыгэбзэкIэ тхам кьеджэф гуэр зыдэмыса. Дымырэ Цагъуэмрэ хьэрып зэрыбыр зи льябжьэу зэхалъхьа адыгэ Iэлыфбейр щIэх дыдэу куэдым кьащтат, икIи абыкIэ кыдэкI тхылъхэмрэ япэ адыгэбзэ газетымрэ еджэн щыIэ хьуат. Льяпкыыр щIэныгъэ гьуэгу теувэнымкIэ ар ямылейуэ Iуэхушхуэт. Мис ахэр хэлъщ джыль зырызурэ Налом кыилъыхьуэжу зэIуищэжа тхыль гьуээздэжэм.

Ауэ, зэрыжаIэщи, емрэ фIымрэ зэльэпагыщ: гукъэкI кьабзэм кыыхэкIа лэжыгьэм мыщхьэмыпагыэ ин дыдэ кьрикIуауэ щытащ. А лэжыгьэм и мыхьэнэр кьагурылуа щхьэкIэ, зи гум темыхуа зыбжанэ кыкьуэкIлащ, апхуэдэ кьэхьуныр дигу кьэмыкIыххауэ. Кьызыгурымылуэу щхьэрыуари мащIэтэкыым. Абы щыгъуэ дауэгъу кытхуэхьуауэ щытахэм я уэчылу сэ иджы сыкьэувыжыфынкыым, апхуэдэ гукъыдежи сIэккыым, ауэ абыхэм я Iуэху еплъыкIэр дыдейм тынш дыдэу щIытемыхуами щхьэусыгъуэ иIэр пэжщ. Япэрауэ, псори дызыщIапIыкIа гьэсэнныгъэ системэм жиIэрт революцэм и пэкIэ льяпкь псори кIыфIыгъэм хэтауэ, зы нэхугъэ гуэр абыхэм я гьащIэм кыхэщыжмэ, абы УрысеймкIэ мыхьумэ, нэгъуэщI кьэкIуапIэ имыIауэ. Псом хуэмыдэу, кIыфIыгъэм и нэхъ гуащIэр кыщэжьэу жыхуаIэр КьуэкIыпIэ кьэралхэмрэ муслъымэн динымрэт. А льяныкьуэмкIэ узэщIыныгъэ гуэррэ щIэныгъэ щыпкьэрэ кыщэжьауэ зи фIэщ хьур мащIэ дыдэт, щыгъуазэу щытыр нэхъ мащIэжт. Абыхэм я нэхьыбэри шынэ узым зэщIиIуллати, пэж жаIэну тегушхуэртэкыым.

Абы нэхьрэ нэхъ Iуэхужрати, кьэрал псом бжыпэр щызыIыгъ идеологием и еплъыкIэм ириллажэу ильэс пщIы бжыгъэкIэ IэнатIэм пэрыта щIэныгъэлI гуэрэхэм игьащIэ льяндэрэ зэтрагъэса я теориэхэмрэ Заур игъэхьэзыра тхылъым кьрикIуэ щытыкIэмрэ куэдкIэ зэщхьэщыкIыр-

ти, пшахуэ зэфээщу ягъэпса унэ лъабжьэр псым зэрыщIихым хуэдэу щIилгэсыкIырт.

Ещанэу, щIэныгъэлI дэтхэнэми фIыуэ кыгурыIуэу шытакъым УзэщIыныгъэ (Просветительство) жыхуаIэ зэщIэхъееныгъэшхуэр диным зэрыхущыт дыдэр: узэщIакIуэхэр щхъэмыгъазэу атеист защIэу шытауэ, шытыни хуеяуэ къафIэщIырт. Пэжырати, абыхэм диным гъащIэм щыуыдыпхъэ Iыхъэр ягъэнахуэрэ, дин Iуэхур зы Iыхъэу, дуней Iуэхухэр цIыху акъылкIэ зэгъээхуапхъэу зэрыжаIэр зыми игу къэкIыртэкъым. Ар зыхащIэным и пIэIэ политикэр зи гъуазэ атеизмэм, диныр зыкIи мылгытэным еса ди «критикхэм» Бахъсэн узэщIакIуэхэр динырылажьэ къызэрыгуэкIыу мыхъумэ, нэгъуэщI зыгуэру къафIэщIыртэкъым. Дин тхыль къыщыдагъэкIкIэ, диным щемыбэнкIэ, ахэр езыхэри зыпылгыр диным и пропагандэ закъуэрщ, апхуэдэу щыхъукIэ, щIэныгъэм и бийщ, жаIэу арат зэралытэр. Диным щIэныгъэ шыпкъэр игъэкъабылу абыхэм ягу къэкIыххэртэкъым.

Абы нэмыщI, мыпхуэдэри хэлъащ – тхылыр зыгъэхъэзыра езы Заур зы щхъэусыгъуэ гуэркIэ фIыуэ зымылгэгъуаи, ягукIэ кыыхуэбзаджэхэри шыIэт. Иджи абыхэм Iэмал ягъуэтат лIы щыпкъэм лъакъуэпэщIэдз хуащIыну.

КъызэрысфIэщIымкIэ, ди щIэныгъэрылажьэхэм, егъэджакIуэхэм, щIэныгъэ гъуэгу теувагъащIэхэм нобэми нэсу къагурыIуакъым Налом Заур игъэхъэзыру къыдэкIауэ шыта а тхылым мыхъэнэу иIэр. Абы къыщыгъэнэхуащ адыгэ лъэпкъ культурэм (иджырей жыIэкIэу – щэнхабзэм) и тхыдэм шыщ зы Iыхъэшхуэ дыдэ. АтIэ, ар нобэми куэдым къащыгурымыIуакIэ, илгъэс 25-27 и пэкIэ къызыгурымыIуахэм губгъэн яхуэпщI хъун!

ЩIэныгъэрылажьэр гъащIэм япэ ищу къыщыщIэкIыр зэкъым, апхуэдэр куэдрэ къохъу. Къэхъу щхъэкIэ, абы нэщIэбжьэ кыыхъэыххэри мащIэкъым. Заури къыжьэхэмыуэу къэнакъым зи гугъу тщIы лэжьыгъэм и жьы пхъашэ. Ауэ Налом мыбдежми щыдиггэлыгъуащ лIым кыыхиха гъуэгур ихъуэж зэримыхабзэри, зи щхъэ пщIэ хуэзыщIыжыр къызэримыкIуэтри. И узыншагъэм шыщи хилгъащ, ныбжьэгъу зыкыыхуэзыщIу шыта Iэджи абы шыгъуэ фIэкIуэдышащ, Заур и закъуэу утыкум кърануэу къыщыфIэщIыжаи къэхъуащ, арщхъэкIэ къахуигъэкIуэтакъым. Ари дэ нэхъыщIэхэм дежкIэ абы и IуэхущIафэ дерсщ.

Шэчыншэщ а зэманым и нэгу щIэкIахэм я хъэкъышхуэ зэрыхэлъым Налом и узыншагъэр зэрыдэкIуэщIами, иужькIэ и къалэн нэхъ лъапIэ дыдэр – къэлэмкIэ лэжьэныр, къыгъанэу жылагъуэ зэщIэхъееныгъэм зэрыхыхъами. И щхъэр ирагъэужэгъушат нэрылгъагъуу къуаншэм и тельхъэу сыт шыгъуи къэуу къулыкъуэщIэ купщIэ нэфхэм. Куэдым ягу иримыхынкIэ хъунуц мы жысIэнур, ауэ сэ зэи сфIэкъабылакъым зи псалгъэр дыщэ и уасэ тхакIуэ уардэм Тхъэ лъапIэм къызыхуигъэщIа и IэнатIэр къыгъанэу политикэм зэрыхыхъар. Япэрауэ, а зыпэрыува Iуэхур абы хуэдэу, мынэхъыфIыжу щытмэ, зезыхъэфын шыIэнут. Ауэ щIэныгъэмрэ литературэмрэ хищIыхъыфыну шытам хуэдэкIэ абы и пIэм ибгъэувэн шылакъым. ИкIи абы къалэмкIэ имыщIэу къэна къомым, кIэлъыIэбэжкIэ, езыри лъэIэсыжакъым, нэгъуэщIами апхуэдэр хуээфIэкIакъым. **Мис ар дэ псоми ди зэхуэдэ дерсщ: лъэпкъым набдзэ хуэхъун хуэдэу талант уардэ зиIэ цIыхум дызэдыхуэсакъыу шытмэ, дэ зэхэщIыкI зиIэ лъэпкъ дыхъуу аращ, ар къытфIэмыIуэхурэ – абы шыгъуэм мы дунейжу зы щIыгум куэд шызэблэзыхъум дэри, зэрылгъэпкъыу, дызэблихъуну**

игъуэ хъуауэ жыли, ущыуэнукъым... Апхуэдэр къэмыхъун щхъэкIэ, дызыхуэсакъыжын хуейщ.

Мы гъащIэм лъэкIыныгъэ гурэ щызиIэхэр Заур къыхуэсакъыу шыщымытар абы щыгъуэ и закъуэтэкъым. Налохэ я лъэпкъ хъалу къыщIэкIынт жъэ нахуэу, щхъэмыгъазэу щытынри, абыхэм ящыщу нэхъ дэкIуэтеяхэр 1936-1938 гъэ «террор плъыжъым» ихъащ. Сыбыр гъуэгур зылтысахэм яхэхуащ Заур и адэмрэ и къуэш нэхъыжъымри. Абы къыхэкIыу, ар езыр «лъэпкъым и бийм и бын» дзыр телъу къэхъуащ – дэнэкIэ зимыгъэзэми, дэгъэзеигъуэм IуагъащIэу, хъэ гъуэгур кърату, нэгъуэщI зыгуэрхэр ираджэурэ здыщIашэм ар ауэ щIамыгъэплъэным ярейуэ. ИтIанэми, абы ерыщагъ хилъхъэри, жагъуэгъухэр къыкIарыщIауэ школыр къафIиухащ, щIагъэхъэну хуэмейуэрэ еджапIэ нэхъыщхъэм щIэтIысхъащ, «мы евгъаджэр зи быныр лъэпкъым и бийщ», жаIэу бзэгу къахъ зэпытурэ, институтыр къиухри абы егъэджакIуэу къыщынэжащ. ЩIэныгъэрылажъэ, тхакIуэ Iээ хъуа щхъэкIэ, нэгъуэщI зыгуэрхэм тыншу къалэрыхъэ фIыгъуэ Iэджэр абы къылысысахъым, къылысысн щыхъукIи хуэдищ гуащIэ тригъэкIуэдащ.

ГъащIэм и бжыр къызытехъэлъэ дэтхэнэми езым и Iэмалхэр иIэжщ. МашIэкъым апхуэдэ хъэлъэм къигъэшу жыIэдаIуэ-IуэхутхъэбзашIэу къанэр, зи губампIэр фадэкIэ зыгъэтIысыр, хъэмэрэ и гугъэр фIым хихыжрэ езыр-езыру хуэмурэ ужыхыжыр. Налом мыбдежми лIыгъэ къигъэлъэгъуащ: тхыль еджэныр и акъылымрэ талантымрэ зыужыныгъэ гъуэгуу къахуигъуэтри, ди хэкум ис литераторхэми еджагъэшхуэхэми къахуэщхъэпэлъагэ хъуащ, сыт и лъэныкъуэкIи нэсу зыхимыщIыкI Iуэхугъуэ уигъэлъыхъуэну. Ар сыхъэт бжыгъэкIэ зэпыу имыIэу къыпхуеджафынут Саади, Хайям, Фирдоуси, Низами сымэ я усэхэм, езыр ядэпсэуам хуэдэу я гугъу къыпхуищIыфынут Леонардэ да Винчи, Микеланджелэ сымэ, е Сезанн, Гоген, Модильяни сымэ я гъащIэмрэ сурэт щIыкIэхэмрэ. Ар хъэлэмэту щыгъуазэт японхэм я лъэпкъ театрым и хъэрискхъуэрисхэмрэ тхыдэмрэ, ижърей китайхэм я поэзиэмрэ философиэмрэ, хьиндхэм я мифологиэмрэ эпосымрэ, европéй архитектурэм и тхыдэмрэ импрессионизмэм и хэкIыпIэ Iэмалхэмрэ. Абы къыхэкIыу, Налом и деж щыпэкIурт искусствэм и пкъыгъуэ куэдым хуэлажъэ цIыхухэр – сурэтыщIхэри, драмэм и артистхэри, уэрэджыIакIуэхэри, пшынауэхэри, тхыдэм, этнографием, бзэм, IуэрыIуатэм, литературэм елэжъ щIэныгъэлIхэри. Абыхэм яхэтт адыги, балъкъэри, урыси, нэгъуэщI лъэпкъхэм ящыщ Iэджи – зэхэгъэж лъэпкъ щыIэтэкъым, щыIэм и пщальэр талантырат...

Кульгурэм и тхыдэм щыгъуазэхэм къагъэсэбэп «Ренессансым и цIыху» терминыр, сыт хуэдэ Iуэхуми куу дыдэу хэзыщIыкI жыхуаIэу. Апхуэдэхэр япэм нэхъыбэ хъууэ щыгауэ къозыгъэлъыгъэ щхъэусыгъуэ щыIэщ. Сыту жыпIэмэ, пасэхэм щыгъуэ литераторхэм хъэмэрэ гъуазджэм лэжыгъэкIэ пыщIахэм я мызакъуэу, щIэныгъэ нэхъыщхъэ зиIэ дэтхэнэми, уеблэмэ гимназие къэзыгуахэм я нэхъыбэми фIыуэ хащIыкIырт литературэм, театрым, сурэт щIыным, архитектурэм, музыкэм – жаIэм ущIагъэдэIуфын хуэдэу, ущIэдэIуми акъыл къыхэпхыну. Нобэ, зэрытлгъагъуици, адреихэм я гугъу дымышIыххэу, литературэмкIэ доктор диссертаци пхызыгъэкIа щыIэщ, езым и темэ закъуэм утекIрэ и лэжъэгъу гурэми еймкIэ уеупщIамэ, школакIуэ нэхъ Iэээхэм ящIапхъэм нэхърэ нэхъыбэ щIэныгъэу зыдумылгъагъунхэр. Ди литераторэхутэхэм IуэрыIуатэм, музыкэм, сурэт Iуэхум хащIыкIышхуэ щыIэкъым, фольклористхэм литературэр ящIэн хуейм щыщу ябжыркъым, тхыдэдджхэр поэзиэмрэ музыкэмрэ пэлэщIэщ... Мис

апхуэдэу допсэу, лъапэнэху тІэкІу тлагъуу щытмэ, нэгъуэщІ дыхуэмейуэ. Налог Заур абыхІэ нэгъэсауэ Ренессансым и цІыху пэрыт зыхужыпІэ хъуну къэнэжа закъуэтІакъуэхэм ящыщ зыуэ щытащ, абы и ужькІэ хуэдэ къэмынэжахэнкІи хуэІуа щымыІэу.

Сэ жысІэну сыхуейкъым а лІы щыпкъэр мыгъуагъэ хуэмызатэмэ, апхуэдэ щІэныгъэшхуэ зыІэригъэхъэну щымытауэ. Хэт ищІэн, абы и гъуэгур нэхъ зэлъыІухарэ и зэманым ирихьэлІэу зыхуей псори игъуэтауэ щытамэ, ар иджы зи цІэр шыжаІэкІэ, къэралзехьэхэр зыхуэтэдж тхакІуэ хьэмэрэ щІэныгъэлІ кыыхэкІынкІи хъунт. Ар щІыжытІэн щхьэусыгъуэ дыдолъагъу абы и акъылым кууагъыу хэлъам, гуащІэу иІам, Іуэху зыпэрытым щигъэльтэгъуа лІыгъэмрэ зэхэщІыкІ куумрэ ди нэр хуэдмыуфІыщІмэ. Ауэ хузэфІэкІари нэхьыщІэхэм ди дежкІэ лІыгъэм и щапхьэщи, дерс хьэзырщ.

Зэгурэым абы и деж сыщІыхьат. Ар гупсысапІэ хэту, и щхьэр и жагъуэу щыст.

– Махуищ хьуащи, кыикъ кысхуитхьэркъым, мы уэрэдыжхьэм я систематикэр схузэхуэгъэхьуркъыми, сеукІ, – жеІэр абы.

Дыпсалъэурэ дыздэщысым, сэ хьэкъыу къэслъытащ ар гъуэгу пэж зэрытетыр, системэу зэхилъхьари зыхэплъэ Іуэхугъуэм хьарзынэу зэрыхуэкІуэр. СигукІэ згъэщІэгъуащ, мыбы кыихутапхьэр и Іэрылтхьэрэ пэт, зригъэщІэгъуэкІыу иджыри зыгуэр кыщІилъыхьуэжыр сыт, жысІэри. Си гугъэт абы сэ кыызжиІа концепцием пыплъхьэжын хуей щымыІэжыну. Ауэ щІэныгъэлІ зи фІыгъуэм ищІэрт къэхутэныгъэр щІыгум кытешым зэримызакъуэр, атІэ къэгъэнэхуапхьэм и нэхьыбэр къэтІэщІын хуейуэ зэрыгъэпщІуар. Зэманыр кІуэрт, лэжыгъэр Москва егъэхьын хуейуэ пІалъэр икІырт, ауэ Налом и тхыгъэр иухатэкъым. Езым ныбжькІэ нэхъ хуэхъуу ар жезыІэфын гуэрым Заурыр щыхигъэзыхьым, мыр жэуапу къритауэ щытащ: «Ей, си ныбжьэгъужь, сыт хуэдэ Іуэхуми зэрыщІэупщІэнур, кудрэ ящІа, жаІэукъым, атІэ – хэт ищІа, жаІэуш. Сэ сщІам сриукІытэжыну сыхуейкъым, щызух сухынщ». И пщэ иль Іуэхур тІэкІу игъэгувэ хуэдэу кытщыхьуами, лэжыгъэ дэгъуэ ищІауэ щытащ. ИкІи абы утыку кърилъхьа Іуэху бгъэдыхьэкІэр сэ япэу кызырэзжиІауэ щытам ІэджэкІэ ефІэкІырт. Мис а нэхьыфІыр кыилъыхьэуэным щхьэкІэт Заур гуащІэмрэ зэманымрэ щІыщымысхьар. Ар нэгъэсауэ щІэныгъэлІ щыпкъэм, еджагъэшхуэм и нэщэнэщ.

Иужь зэманым сэ кыислъысахэм ящыщ зыщ Заур илъэс пщІы бжыгъэкІэ зэлэжъа тхыгъэшхуэ «ДжэгуакІуэ институт» зыфІищыжам и щІэныгъэ редактору сызэрыщытар. Пэжыр жысІэнщи, абы си цІэр ауэ сытми тету аракъым, си гуащІэу хэлъыпхьэм хуэдиз абы хэлъу солъытэж. Ауэ езы авторми редактор ухуэхьукІэ уи щхьэр лъапІэ зыщІын тхыгъэ кыигъэтІылъат. Псалъэм папщІэ, ар тедзапІэм кыщІэкІа нэужьщ сигу къэкІыу кыщыспытэжар: тхылъым мин бжыгъэу хэтщ цитатэхэмрэ авторым тегъэщІапІэ ищІэ лэжыгъэщІэхэмрэ! Зы псалъащхьэм кыдэкІуэ напэкІуэщІэ тІощІрыпщІым тегъэщІапІэу щэм щІигъу кыщыхьауэ узрихьэлІэ иІэхэщ тхылъым. А къомир щІэбджыкІыни, уи гум ибубыдэни, дэтхэнэ зыри кызыхэпхар тэмэму гъэльтэгъужыни хуейш. Сэ си лэжыгъэ гуэрым тегъэщІапІэ куэд кыщысхьын хьумэ, бжыгъэхэр сфІызэхээрхьурэ гугъу сызэрехьыр сщІэжырти, мо Іэрытх пІащэшхуэм редактор сыщыхуэхьум сышынажат. Ауэ Налор апхуэдизкІэ ІэкІуэлъакІуэти, тхыль псом щІыпІэ зыбгъупщІэ нэхьэрэ нэхьыбэ кыыхэкІакъым зэІубз щІыжын хуейуэ.

Пэж дыдэу, Нало Заур сыт имыщлани, узытегээщлхыжын хуей и гэдэжэ кыщлэклакым, ищл псори гьэтгысауэ, пыплхьэн щымыгэжын хуэдэу, пашлэрыщлэ гьэужь зыдэпльагун гуэр хэмылгу – апхуэдэхэщ. Ар зэ зытетхыкьа кьэхьугьэм Заур и ужькгэ жыпгэн кыщынэжыр зэ-зэмызэххэщ. Апхуэдэщ абы «Зауэ нэужь кьэбэрдей поэзие» зыфгича монографьер, апхуэдэщ «Адыгэ уэрэдхэмрэ пшыналгэхэмрэ» серием и япэ, ещанэ, еплгэнэ томхэм яхуитха пэублэ щыпкьэхэр. Апхуэдэщ Бахьсэн узэщлакгуэхэм я гэужьхэр кыщыугьеуеижа тхылгым дэщлгыгу кьэхутэ-ныгьэри, джэгуакгуэжьхэм яхуитха лэжыгьэхэри, ди литературэм и тхы-дэм хуэгьэпса и тхыгьэхэри. Ар сыт зэмани щлэныгьэ гьэуэгу теувэнухэм я дежкгэ щапхьэ купщлафгэщ, зи ужь ихьа гуэхур нэгьэсауэ гьэщыпкьэ-нымкгэ гьэуазэщ. Мис апхуэдэ дерсхэр кьыхызох сэ ди узэщлакгуэ уардэу дунейм тета нэхьыжь гумахуэм и гьэщлэм.

Щлхушхуэм и щлгэр нэгьэсауэ кьыдгурыгуэж щыхьур ар тгэщлэкла нэужьу зэрыщытыр кьызыгурыгуэжыр адыгэхэм ди закьуэу щытатэмэ, узэрыадыгэм щхьэкгэ зыплгэж хьунт. Апхуэдэр псоми ди зэхуэдэ мыгьуа-гьэщ, ауэ ар гьэкгуэдыным ущлэмыхьуэпсмэ, ущлэмыкьумэ, уи щлху-хугьэм клэроху. Зэман дэклынщи, ди лэпкьым кьыхэкгауэ, дэ дызэрыбауэ жьымкгэ бауэрэ дэ тщлэр кьыддищлэу, ауэ Тхьэ льяпгэм дэ нэбгьузкгэ димыгьэлыагун талант абрагьуэ зыхуигьэфэщауэ псэуа лгьыр зыхуэдэр кьытпкьрыхьэжынщи, и лгьыгэмрэ лэпкьым щхьэкгэ илэжьамрэ зы-хуэдизыр зыхэтщлэнщ. Абы щыгьуэм деж и лгьыгэм щыщ зыхэзылгьхьэ-жыфын Тхьэм кьытхигьэкгэ.

ГЬУТ Гэдэм,
филологие щлэныгьэхэмкгэ
доктор, профессор.

Урыс-Кавказ зауэр зэриухрэ ильэси 150-рэ шрикъум ирихэллэу

ЛОХВИЦКИЙ Михаил

УАФЭГЪУАГЪУЭ МАКЪ

Повесть

Си адэшхуэ Лохвицкий (Аджыкъу-Джэрий) З. П. и фэеплэу

*«Цыху псори зы лэпкъыу шытащ,
иджы зэбрыкIащ армыхэу...»*

СыкыщызэфIэувам Закурдаевыр Iэнэм зэрыбгъэдэсыр слъэгъуащ, и бгъэр тIэтарэ и нэр плыжь хъуауэ. Сэ кыиспэплгъэ хъунт. Iэнэм зы барщыбэ тетт, и щхъэр Iумыхауэ.

СыщIэкIри зыстхэщIащ. Дыгъэм сигъап-лъэркъым, абы пэлыд хыми сеплгыфыркъым. Си щIыбагъкIэ бгы лъагэм зыщелэт. Бгы лъапэр мээ Iувц. Тутынымэр зыщIэз пэшым згъээжащ. Закурдаевым шагъыр фальгъэ кыисхуишиящ, Iэнэм тель нащэ фIэури сигъэль-эгъуащ. Седзакъэри, нэхъ жан сыкъэхъужащ. Закурдаевым сеупщIащ:

– Афанасий Игнатъевич, сабий гы макъ зэхэсхар пэж хэмэ кыисфIэщIауэ ара? Цыхубз щыIэ мыбы?

Закурдаевым и щхъэр ищIащ:

– ЩыIэщ.

Нобэ псэльэгъуей хъуат ар. ИтIани, сеупщIащ:

– Фельдъегерыр дапщэщ щыщIэфлхъэнур?

– ЩIэтлхъакIэщ.

– Нышэдиби? – згъэщIэгъуащ сэ.

Закурдаевым фIэфI хъуакъым зэрызгъэщIэгъуар.

– Кхъэмащэр къэтIгIауэ ди хъэзырщ дапщэщи... Ром уефэнкъэ, Яшэ?

Здакъым сефэн. И нэщхъыр зэхилхъэри, ромыр иригъэхъуащ, ефэри кыыщIигъуащ:

– Псори зы мащэм иралхъэн хуейуэ унафэ сщIащ. Хъэдрыхэ щы-зэхагъэкIынщ чыристэныр дэтхэнэрами.

Псори зралхъэ мащэм сыщIэупщIащ: дауэ кыызэрыбгурыIуэнур?

– Псори зэщщ, Тхъэрац псори къэзыгъэщIар.

Закурдаевыр кыизэфIэуващ, кыизэплъри жиIащ:

– НакIуэ, уэзгъэлыагъунщ.

Куэбжэм дыдэкIри, хы Iуфэм дыIухъащ. Кхъуафэхэр щызэхэтц хы Iуфэм, хъурээр ирадзыхауэ.

Фельдфебелыр ди ужь къиуващ. Щхъэпэлыагэт ар, гъурыбзэт, пщэ кIыхът, и щхъэ гъумыр фIэсысыхъырт. Дунейр хуабэми, фельдфебелым цей Iув кIэщI цыгът. И бгырыпхым хъумпIырэр кыкIэрылэлырт.

– Фашэ щхъэ пщымыгърэ? – сеупщIащ абы.

И нэр игъэупІарапІэри, макъ псыгъуабзэкІэ жэуап къызитыжащ:

– Зиусхъаным хуит зыкъезгъэщІащ. Техъгъуэ уз къызофыкІ.

«Узыншэ яхэткъым, ныкъуэдыкъуэщ псори, – жысІащ сигукІэ, фельдфебелым сыкъыхуеплэкІри. – Сэлэтхэр дауэ зригъэдІуэфрэ афІэкІа фэ зытемытым?»

Кхъуафэхэм си нэр ятенати, фельдфебелым къызгуригъэІуащ ахэр мыбдеж щыщІызэхэувар:

– Тырку кхъуафэщ ахэр, шэрджэс сабий щхъэкІэщ кыщІэкІуар.

– Шэрджэс ефцэрэ абыхэм? – згъэщІэгъуащ сэ.

– Аращ къызыкІэлъыкІуар, – фельдфебелым фІэфІыщэ хъуакъым абыкІэ сызэреупщІар.

Закурдаевыр къызэплэкІакъым. Абы мэзымкІэ иунэтІащ, псынэм елъэри, нэхъ хуэм зищІащ, дэ къыдэжьэу. Псынэм адэкІэ къуацэ защІэт. СылъэщІыхъэжа нэужь, Закурдаевым зыгуэркІэ сеупщІын си гугъащ, ауэ и Іэр и жьэм ІуипІэри сигъэпсэлакъым. Мэзым кыхэхэщ гъэхъунэмкІэ Іэ ищІащ. БыдапІэ щащІым ираупщІыкІагъэнт мэзыр. Гъэхъунэм хъэдэр изт.

– Псори зы жылэм дэсащ, – жиІащ Закурдаевым.

Фельдфебелыр кыгътлъэщІыхъэжри кыдбгъурыуващ. И кІартІузыр щхъэрихри Іэпэжор ищІащ.

Зэрыхуэпам тепщІыхъмэ, гъэхъунэм илгъхэр шэрджэст – цІыхухъуи цІыхубзи.

Хъэдэ къуаншэ хъуауэ гъэхъунэм щызэхэлът ахэр, хэт бгъукІэ, хэт гууэщІу, хэти ныбэгукІэ. Апхуэдиз хъэдэ зэтрихъауэ слъэгъуатэкъым зэи. Сыт зэрылІыкІар? ЩІыунэм кыщыуа гыным ихъамэ, я ІэпкълъэпкъымкІэ нэрылгъагъу хъунут. Фочышэми ихъакъым. Сыт узыфэ-тІэ ахэр зэрылІыкІар, – емынэ уз, тало? Дыгъуасэ хы Іуфэм кыщысщІихъа фырымэр къыздикІар къызгурыІуащ. Закурдаевым нэкІэ сеупщІащ. Гъэхъунэм щхъэпрыплъурэ жыжьэ плъэрт ар. ЗыкъригъээкІри, щэху дыдэу, мыбдей щызэхэлъ хъэдэхэм зэхыхынкІэ шынэ хуэдэ, жиІащ:

– Псоми жэнэтыр къапоплъэ...

Дауцыншэщ. Хыр мэпапщэ, зэхэпх къудейуэ. Гъэхъунэм бжьэмрэ бадзэмрэ изщ.

Уз зэрыцІалэ къэхъеинкІэ шынэрти, бгырысхэм я хъэдэхэр мацэшхуэ гуэрым иралгъхэрт. Закурдаевым и унафэти, бгырыс хъэдэхэм халгъхэщ фельдъегерри. Сэ къызгурыІуакъым Закурдаевым апхуэдэу щІищІар. Фельдъегерым и щІэлгъхэкІэ хъуар унафэщІхэм я деж нэсмэ, Закурдаевым и щхъэфэм Іэ кыдалгъэнтэкъым. Езыми ищІэ хъунт ар къызэремызэгъыр.

Фельдфебелым сеупщІащ:

– Чыристэнри муслъымэн хъэдэри зы мацэм иребгъэлгъхэщ. Ар къезэгърэ?

– Унафэщ, – абы кыфІигъэкІакъым фельдфебелым.

– Афанасий Игнатъевич, – сыбгъэдэкІуэтащ капитаным. – Къезэгъ си гугъэкъым. Фельдъегерыращ зи гугъу сщІыр.

Си псалгэр кыгурымыІуауэ фэ есплъащ капитаным. Къызэплъри, кыпыдыхъэшхыкІащ.

– Хъэдрихэ щызээуэнукъым. Сэри сахэфлгъхэ, сыкъаукІмэ... Мацэм драхъэха нэужьщ псори дыщызэгурыІуэнур.

Си дамэр дэшея фІэкІ, зыри пэздзыжакъым. Мыбы Закурдаевым сыкыщІишар кысхуэщІакъым. Сыкъежьэжын и пэ гу лгыстащ: бгы-

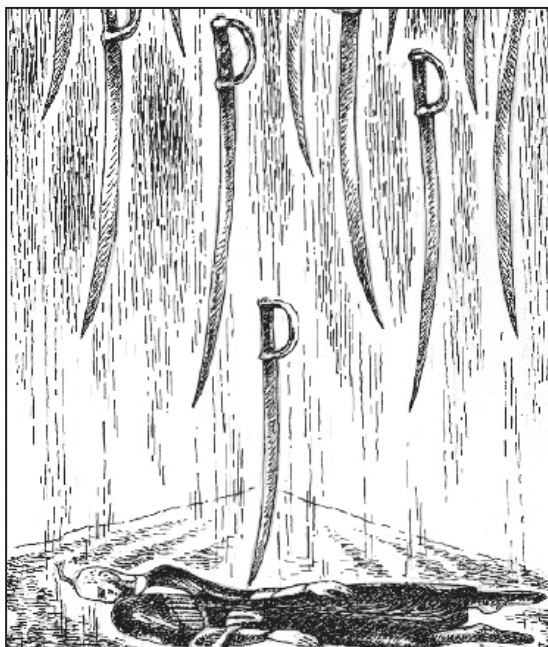
рыхсэм псоми я нэКІур дыгъэ кыщІэкІыпІэмкІэ гъэзат: узым ихъакъым ахэр – псэу щІыкІэ зэбгъурыгъуэлъхъащ.

Закурдаевыр гъэхъунэм ихъащ хъэдэхэм ебакъуэурэ. Іэ кысхуищІащ. СфІэмыфІыщэми, абы и ужь сиувэн хуей хъуащ. Хъэдэ себакъуэкъым сэ. КъапэскІухъащ. Фельдфебелыр ныскІэлъежъащ, бауэбапщэу.

Хъэдэхэм ящыщ зым шы щІэгъуэплъ бгъэдэтт, и щхъэр иригъэзыхарэ и фІалгъэ лъакъуитІыр щІигъэувыкІауэ. Фэ тетыжтэкъым шым. Уэдыбзэт, и дзажэналъэхэр кыыхэщырт. Шым и фІалгъэ лъакъуэр щІимыгъэувыкІамэ, джэлэну хъунт. И псэр хэтыху зейм щхъэщытын щхъэкІэт шыр щІиувыкІар. Хъэдэм къыпэскІухъри, шым сыбгъэдыхъащ, сьтельэщІыхъащ. Шым и нэпсым кызыэпижыхъащ – абы гу лъыстащ сэ, нэпс ткІуэпситІ-щы кыІэпыхури, удзым хэль хъэдэм и пыІэкум ихуащ.

АфІэкІа зысхуэІэжьэжакъым: хъэдэмрэ шымрэ сакъыбгъэдэкІыжри, Закурдаевым и ужь сиувэжаш.

– Афанасий Игнатевич, – сеупщІын си гугъащ абы, арщхъэкІэ и Іэр и жьэм Іуилъхъери, сигъэпсэлъакъым, еплъыха фІэкІ. ХъэдиплІ дрихъэллаш дэ: лъыжь жъакІэху, и пыІэ къуацэр щхъэрыкъуауэ, зы фызыжь – абы и нэКІум цыхъар ипхъуат, и щхъэц тхъуар кыщІлэщырт; щІалэ цыкІу, хъэдэ къуаншэ хъуауэ. И бгъэр тІэтауэ зы цыхубз, кышыгуфІыкІ къыпфІэщІынут ар, и хъэдэр мыдиижатэмэ. Сабий джанэ ІэщІэлът цыхубзым и зы Іэм, адреј Іэр щІэдзат... Сабийм нэКІэ сылъыхъуащ, ауэ ар кысхуэлъэгъуакъым. Армырауэ пІэрэ жэщым гъар.

– Псори жэнэтым кІуэнущ, – жиІащ фельдфебелым.

ЩІалэ цыкІур щылыщ. И щІыбыр сэ кысхуэгъэзауэ. Лъыжым сыщеплтым, сыкъэскІащ: ар Жыбгъэ зєя лъыжым ещхъыркъабзэт. Троицкэм нэІуасэ къыщысхуэхъуа лъыжыми езгъэщхъащ.

Цыхубзыр дахэкІейт! И хъэдащхъэр апхуэдизкІэ щыдахэкІэ, тхъэІуху цытагъэнщ цыпсэуам...

– Афанасий Игнатьевич! – аргуэру седжащ.

Абы зыкъригъээкIащ. Фызыжым и хъэдэри хъеяуэ кысфIэщIащ. Сэ ськъэщтащ. Ськъащтэри, си лъэр зэщIэнащи, ськъыкIуэтыжыны схузэфIэкIыркъым. Фызыжым и IэлъэщIыр зытрихащ. Къыдэплъейри, зыгуэр жиIащ.

– Хуиту дывгьалIэ фыкъытщхъэщыкIи, – хуэм дыдэу жиIащ Закурдаевым, сэ кызыгурыIуащ абы фызыжым и псалъэр урысыбзэкIэ зэрызэридзэкIар.

Фызыжым и нитIыр сэ кыстриубыдауэ кыссыхъури, зезгъээкIащ. Адрейхэри кызэплъ кысфIэщIащ. Сызэрыхъуар сщIэжыркъым: фызыжыыр IэплэкIэ къэсщтауэ кыссохъуж: фэмрэ к'упщхъэмрэ хуэ-кIуат, псынщIабзэт, си нэгү кызыэрыщIыхъэжымкIэ, гъэхунэм кысхын си мурадагъэнщ. Щыхубз дахэкIейри кысхынут я псэм щеджэ гъэхунэм – ноби кысхуэугубзыгыжыркъым адэкIэ зэрыхъуар...

Хы Iуфэращ зыкыщысщIэжар, быдапIэм пэмыжыжъу. Закурдаевым си щхъэр кыщIиIыгъэт, фельдфебелым псы кыстрикIэрт.

– ЗытхъэщIыжи, къэтIыс, – кызжиIащ Закурдаевым, зыкызыэрысщIэжар щилъагъум.

Си щхъэм итыж шыIэтэкъым, сызэхэукIат, сешати, жыгым зезгъэщIащ. Закурдаевыр кызыбгъэдэтIысхъащ, и ромыр кысхуишиящ:

– EIуб, нэхъыфI уищIынщ.

Ромым сыхэфаш.

Фельдфебелыр IукIыжаш, зэ кызэплъэкIыжри. Закурдаевым фалъэр игъэщIеящ. СемьупщIкIэ ягъэ кIынутэкъым – псори кызыгурыIуащ.

– Гъэхунэм илбахэм Тыркүм кIуэн мурад ящIауэ арат. Я жылэ тхъэмадэрат зыкуэадияр. ЩIэх зригъэдэIуэфакъым. Иужыым кытригъэхъащ – кIуапIи жапIи яIэжтэкъым, хэплъэгъуэ хъуат я Iуэхур. Гъуэмылэ кыздрахъэжъэри, бгым кыкIащ. Тыркүм зыри къащыпэплъэртэкъым абыхэм – иужькIэщ кыщащIар: я лъэкъэгъу гуэрым кыигъээжати, абы къажриIащ жэнэт къазэрыпэмыплъэр. Тыркүм нэсар аскэрхэм къаувыхъауэ шхын щхъэкIэ зэтолIэ. Дауэт узэрыкIуэнур, ар зэхэпхъауэ?.. Зэхэгъуэльхъэжауэ я псэм йоджэ – нэгъуэщI къахуэнэжакъым. Я тхъэмадэм кIэбгъу зищIыжащ: и закъуэ Iэпхъуа Тыркүм хъэмэ Псыж зыщигъэпщIуа? И къуэр ди деж кыигъэкIуащ, дзэм хыхъауэ къулыкъу ещIэ, срихъэлIауэ шытащ, сощIыху. Ахъмэтыкъуэщ и унэщIэр, прапорщик хъуащ. Шууейщ, щхъэмыгъазэщ. Плъагъурэ зэрыхъур, Яшэ?

– ГъуэщIэгъу щхъэ кыхуамыщIрэ тыркухэм – зэрызэтелIэр ялъагъуркъэ? – сеупщIащ Закурдаевым.

– КуэдыIуэ зэрыгъэхъуащ... Дзэм хагъэхъэн щхъэкIэ минищэ хуэдизт зыхуейри, ярикъуащ. Нэхъыбэ яхуэгъэшхэнукъым. ИтIани зэрохъ шэрджэсхэр. Тыркухэм я щхъэр щIрагъэхъащ: шэрджэс я лажъэкъым абыхэм. Я щIыб кыхуагъээжащ бгырысхэм... Сэ нэгъуэщI Iуэхущ сызыхэтыр. ЛыукIыр...

– Хэт? – сеупщIащ Закурдаевым.

– Зи хэтыр пщIэркъэ: генерал Евдокимовырщ жыхуэсIэр. И жьэрткIэригъэкIыркъым: фыхуэмыхуш, унафэр вгъэзащIэркъым. Унафэр гурыIуэгъуэщ: бгырысхэр игъэлэпхъукIын хуейщ Кавказым, я щхъэр щIэгъэхъауэ. Бгырыс дапщэ Iлар, Тыркүм Iэпхъуар дапщэ – ари дыбжын хуейуэ ди пщэ къыдилъхъащ генералым. Собжри, хыбар Iэрызогъэхъэ. ИтIани кытхуэарэзыкъым Евдокимовыр: бгырысхэр нэхъ мащIэ зэры-

хуным и ужь фит, феужьэрэкі, фащымысхь. Цыхуищэ лАмэ е Тыркум
Іапхуамэ, щитІ ятх – офицерхэм фЫшІэ кѡахь абы щхьэкІэ.

Закурдаевым нэгъуэщІкІи сеупщІыну си мурадац, сыщІегъуэжащ
армыхъу: арыншами нэрылгагъуш псори, си нэкІэ сигьэлъэгъуащ, ара-
гъэнуш гъэхъунэм сыщІишар.

– Тыркухэм ящыщ гуэрым ищІар бжесІэнщ. ПщІэ еттурэ, шэрджэсхэр
хым зэпришырт. Къигупсысам еплъ: хым трешэри, кхъуафэр щІрегъэлъа-
фэ. Ар нэхъ фейдэщ, хым зэпрышш нэхърэ: хым зэпрыкІыху игъэшхэн
хуейтэкъэ шэрджэсхэр...

Сызэрысабий лъандэрэ сощІэ: и ныбжь носри, малІэ цІыхур, узым,
фочышэм, къамэм, щхъухъым ехь, мафІэсым хокІуадэ е псым етхьэлэ. Си
нэгу щІэкІыр нэгъуэщІщ: лажъэ яІэкъым, гъуэгу ягъуэтыркъым, хэкІы-
пІэншэщи, я гъащІэм покІ. Зыкъым, тІукъым, зэрыунагъуэу зэтолІэ...

– Афанасий Игнатъевич, – сыщІэупщІащ сэ, – сабийр дауэ хъуа?
Шэрджэс цІыхубзым бгъурылъаращ жыхуэсІэр, пщІэжыркъэ? И анэм
япэ ища ар?

– Сабийр анэм япэ ищыркъым. Анэм и псэр хэкІами, абы и бгъафэм
щІэлъщ сабийр, быдзышэ хуэныкъуэщи. Тыркухэм къащтагъэнщ, жы-
зоІэ.

– Сабий быдзафэ сыт зэращІыну тыркухэм?

– Бын зимыІэхэм иращэнущ.

Си гъын къэкІуащ, си нэпсым къызэпихыхъащ, ар щызэхэсхым...

Хъуэш жыгым и жъауэм сыздыхэсым, шэрджэс зыщыплІ хы Іуфэм
къыІухъащ. Зым шы иІыгът шхуэмылакІэкІэ. Бгырысхэм сэлэтхэр къаб-
гъэдыхъащ, абыхэм еплъри, ІуагъэзыкІыжащ. Кхъуафэм зы кхъуафэжъей
къыбгъэдэкІащ.

– Хым зэпрокІ, – жиІащ Закурдаевым. – НакІуэ, дабгъэдыхъэнщ.

– Уи закъуэ кІуэ, сэ гъусэ сыпхуэхъунукъым, – жысІащ сэ.

Закурдаевыр къызэфІэуващ, шэрджэсхэм ябгъэдыхъэри, зыгуэркІэ
еупщІащ. Кхъуафэжъейм зы тырку быртІым къикІащ, шэрджэсхэм гъу-
нэгъу захуищІауэ, шыр зыІыгъ бгырысым йопсэлъылІэ ар – шыр ищэхун
мурад ищІагъэнщ. Бгырысым и щхъэр егъэкІэрахъуэ, уасэмкІэ арэзы
хъуагъэнтэкъыми. Закурдаеври епсэлъащ шэрджэсым. Шыр иутІыпщащ
шэрджэсым. Жъыбгъэ езгъэщхъащ абы и шыр – къэбэрдей шы лъэшкъ
хъунт. А зыращ хы Іуфэм къыІунар, адреихэр кхъуафэм итІысхъащ. И
бгырыпхыр зыщІихащ шэрджэсым, фочыр игъауэри, псым хидзащ. Къа-
мэри кІэлъыхидзащ хым, езыри хэпкІащ. Шыр абы и ужь иуващ. Шым и
сокур иубыдауэ йос шэрджэсыр, толькунри къыфІэІуэхукъым.

Шэрджэсыр тырку кхъуафэм есылІэн си гугъащ. ЕсылІакъым: абы
блэсыкІащ, шым и сокур зэриІыгыу. Толькуным щІигъэнэху сакІэ-
лъыплъащ шэрджэсымрэ шымрэ, си нэр къасхутечакъым, тІури хым
щІилъэфэху...

Закурдаевым къыгъээжащ, заулкІэ щымри, къызэджащ:

– Шэджагъуашхэр хъэзырщ, зиусхъэн поручик. НакІуэ...

Бгырыс щІалэ пкъыфІэ къыдбгъэдыхъащ, къыздикІари сщІэркъым.
Закурдаевымрэ абырэ зыбжанэрэ зэдэуэршэращ. УрысыбзэкІэ. Гъэхъу-
нэми и гугъу ящІащ.

– Си хэгъэрейщ, – жиІащ капитаным. – Пщыгъупщэжа? И гугъу
пхуэщІати. ДжэгуакІуэращ, Уэзырмэсщ и цІэр. Зи псэм еджэхэм я деж
къэкІуащ.

Си щхъэр си жагъуэти, Закурдаевым пэздзыжаІакъым.

Іуэху иІэти, капитаныр щІэкІащ. Дапхъэм тель тхылъхэм ящыщ зы къэсщтащ – си нэр япэ зыхуэзар. Тхылъ тІорысэ гуэрт, зэхэфыщІауэ, и пэщІэдзэри и кІэухри къыдэчауэ...

Шэрджэхэм я псалъафэщ: гур зэрыгъум дыгъур ирожэ. Тхылъыр ди пащтыхь Шынагъуэм теухуат. Блэнейрэ къэзыша Иван ЕплІанэрщ ар зи цІэ лейр. И япэ фызыр лІа нэужь, абы къэбэрдей гуащэр къыхущІахащ – Гуащэнэ. Мариесу ар нэхъ зэрацІыхур. Лъагъуныгъэ къудей хъунтэкъым ди пащтыхьым игу щІрихъар. Адыгэпщхэм я лЫкІуэхэми я гуапэ ищІын мурад иІагъэнщ абы къэбэрдей гуащэр къыщыхихым – ахэр лъаІуэрт: тыркухэмрэ кърым хъанхэмрэ дащыхъумэ. Дзэ пакІитІ кърым хъаным ириутІыпщда нэужь, Иван ЕплІанэм къэбэрдей щІыналгъэм, шэрджэсыпщхэм, бгырысыпщхэм я Іэтащхэ цІэр теІукІащ, абыхэм я лЫкІуэхэм пащтыхьыр уанэш минкІэ къагъэгугъащ – ильэс къэс апхуэдиз къратыну. Шу мин тІощІкІи къагъэгугъащ, зауэ къылъыкыуэкІмэ, къадэІэпыкыу-ну... Аращ зи гугъу сщІы тхылъ тІорысэм къызджыкІар – къыздэсщта дапхъэм теслхъэжащ тхылъыр, афІэкІ седжакъым. А зы тхылъырагъэнт Закурдаевым и унэм щІэлъыр. Тхыдэр хэт къытІэщІыфын, хэт лъэкІын абы и лъащІэм нэсын? Павел Езанэми елъэІуауэ шытащ адыгэпщхэр – уи къэралым дыхгъэхъэ! Ди пащтыхьым идакъым: Тыркум фІэлЫкІащ.

Абы шыгъуэ сэ сыщыгъуазэтэкъым тыркухэмрэ урысхэмрэ яку дэль псом. Мазэ зыбжанэ дэкІри шыгъуазэ сыхуащ шапсыгъхэм я нэхъыбапІэм тыркухэм дзыхъ зэрыхуамыщІыр. Абыхэм ящІэрт тыркухэр зэщэр – я хэкур зэрызыІэщІаубыдэнырт...

Дыгъэ къухъэгъуэт. Гупсысэм сыхэхуауэ сыздэщысым, фадэкІэ зытезгъэун мурад сщІащ.

Жэщым сезэгъакъым. Сызэремыжъэжам сыхущІегъуэжащ. ЩІакІуэр иубгъуауэ унэ лъэгум иль Закурдаевыр пырхъырти, пэшым сыщІэкІащ. Плъырым куэбжэр схузэІуихащ.

– Жыжьэ уГумыкI, зиусхьэн, кьэхьуну псор хэт ищIэрэ? – жиIащ абы.

КьэхьунIакIэ сышынэжыртэкьым сэ.

– Iэуэлыауэ зэхэсхыркьым, дунейр мамырщ, – жысIащ сэ. – Жэнэтым хуэдэщ мы физэрысыр.

Мазэр изт. Хы уалгьэхэр нэпкьым кьожалIэ, мывэкIэщхьыр зэрагьажэ. Кхьуафэхэм ящыщ зыр IусыкIыжащ, адреихэр хы Iуфэм Iутщ. Бгырыс щIалэмрэ шымрэ си нэгу щIэкIыркьым, хым сыхоплгьэ: хэт япэ щIилгьэфар? Мазэ нэхум кьыхэщ лгьагьуэм срикIуээрэ, бжьэпэмкIэ сунэтIащ. Гьэхьунэм си нэ кьыхуикIыртэкьым, абыкIэ щIэзунэтIар лгьагьуэм сызэришэрагьэнт – нэIуасэ сыхуэхуакIэт. Чыцэ кьэслгьэгуащ, абы уэрэд макь кьыхэIукирт. АдэIуэкIэ сыплгьэри кьэслгьэгуащ зы бгырыс. Езыми гу кьыслгьытащ. Кьээзгьээжын мурад щIыри, чыцэм кьыщыпэскIухьым, абы хэлъ цыхум сыIууащ, сыбгьэдэкиуатэри селусаш – псэ хэтыжэкьым. МылIэ щIыкIэ гьэхьунэм кьипщыжагьэнт ар. Сэлэтхэм гу лгьатакьым абы – чыцэм хьэдэ кьыщалгьыхуэнт? Зызгьэщхьри, хьэдэр кьытесIэтыкIащ – псынщIабзэт ар. Гьэхьунэм исхьэжри адреихэр бгырысхэм ябгьурыслгьхьэжащ. Си гур кьекIуащ абыхэм сащыхэплгьэм, кьээзгьэкIэрэхьуэжащ. Макь гуэр зэхэсхаш. Бгырыс щхьэпэлгьагэ кьысIэщIэслгьэгуащ – иувыкIауэ езыри кьызэплгьырт. Закурдаевым и гьусэу нобэ слгьэгуауэ кьысфIэщIащ ар.

– Уэзырмэс?

Ар кьызбгьэдэкиуэтащ. ПщIыхьэпIэ си нэгу щIэкI хуэдэщ: мазэгуэ жэщщ, гьэхьунэм цыхухэр щызэхэлгьыщ, ахэр нэхъ мащIэ хьуауэ кьысщыхуащ сащыхэплгьэм. Кьыщызбгьэдэкиуатэм, шэрджэсым IэщIэлъ шыкIэпшынэм гу лыытащ. ДжэгуакIуэрат сызрихьэлIар. Урысыбзэ зэрищIэр сигу кьэкIыжри, Закурдаевыр сызэрихэгьэрейр жесIащ джэгуакIуэм. СеупщIащ: уи уэрэд макькьэ зэхэсхар? Урысыбзэ кьабзэкIэ жэуап кьызитащ Уэзырмэс: езыращ уэрэд жызыIар. «Гьэхьунэм сыщIихьар абыхэм селгьэлун щхьэкIэт: фытэджи, зауэ здэщымыIэм дывгьакIуэ яжесIащ, я фIэщ сыхьуакьым, дэ гьащIэ дилэжкьым кьызжаIащ, ди гьащIэр зауэм зыIэщIилгьхьащ... ИтIанэщ уэрэд щыжысIар».

Жэуапыр зэхэсхри, щым сыхьуащ заулкIэ, итIанэ нэгьуэщI гуэрхэми сыщIэупщIащ. «Сыт хуэдэ уэрэд жыпIар?» – сеупщIащ Уэзырмэс. «Анэм и кьуэр зэрыригьажьэ уэрэдщ. И кьуэр мэлIащIэ, анэр мэгузавэ – аращ уэрэдым хэлгьыр».

– Дэнэ здэпIащIэр – зауэ здэщымыIэ лгьахэ здэпIащIэр? – сеупщIащ джэгуакIуэм.

Уэзырмэс и щхьэр ищIащ.

– Дэнэ зауэ здэщымыIэр?

– МобыкIэ. – И Iэр кьаблэмкIэ ишиящ Уэзырмэс.

– Я фIэщ щхьэ умышуарэ?

– Зыри я фIэщ хьужкьым абыхэм, – жиIащ джэгуакIуэм, заулрэ зиIэжыащ, итIанэ кьыщIигьужащ. – Ахэр бэуэжыркьым, жьы яшэжыркьым.

Уэзырмэс и жэуапым сыкьыгьэуIэбжыащ сэ.

– ЗыгуэркIэ сыноупщIынут, – жиIащ джэгуакIуэм. – Хьэдэр абыхэм щIахэпхьар сыт? Щхьэи угьа? Ар пщIыхурэт уэ?

ЗэрызмышцIыхур жесIащ. Дауэ кьызэрыгурызгьэIуэнур – ар сщIэрэкьым.

– Уигу кьеуэрэ?

– СфІагуэныхь мэхъу гьэхъунэм щызэхэлъхэр.

– КъызгуроІуэ, – жиІащ абы. – Ди бийр щыдгъей къохъу дэ, хахуагъэ ядэтлъэгъуамэ.

Си жэуапыр къыгурыІуагъэнукъым джэгуакІуэм.

– Хьэуэ, – жысІащ. – Аракъым къызыхэсхар. Жьыр сэри схурикъужыр-къым...

Си псалъэм егупсысри, Уэзырмэс къызэупщІащ:

– Уи псэм уеджэрэ уэри? ГьащІэр пфІаІэфІыжкъэ?

– КъысІэщІаужэгъуащ...

Си жэуапыр игъэщІагъуащ Уэзырмэс, и нэр къыстриубыдащ. Сэ абы щыгъуэ сщІэртэкъым бгырысхэм заукІыж зэрамыхабзэр. ЗызыкІыжым нэлат ирах шэрджэсхэм. ЗыбукІыжыным нэхъ гуэныхь щыІэкъым – апхуэдэуц бгырысхэм зэралъыгтэр. Уи натІэм къритхам уфІаІынукъым, ажалым ухуэмыпІащІэ, езым укыигъуэтынуц.

– Сэ урыс ныбжьэгъу сиІэщ, – жиІащ Уэзырмэс. – Алиящ и цІэр, фэ зэрыжыфІэмкІэ, Илья. Дэ къыдзэуэн идакъым абы, шапсыгъ жылэ дэсц иджы. Уздэшэнци, уэзгъэцІыхунщ, ухуеймэ.

Си щхьэм лъы къыдзэуэуэ къысщыгъуащ асыхьэтым, иужькІэ зэи сыхуцІегъуэжакъым Уэзырмэс сызэредэІуам.

– Хьунщ, Уэзырмэс, сынэкІуэнщ.

– Уэ хы Іуфэм Іуль мывэжым деж къыщыспэплгъэ, сэ гьэхъунэм зэ сыхьэжынщи, къэзгъэзэжынщ, – жери ІукІащ Уэзырмэс.

Сэ хы ІуфэмкІэ сунэтІащ, жыглыц къызэлэлэх нэккъым сыбгъэды-хьащ.

Хыр мэдым, мазэр псым къыхоплъ. СыкъэпІыщІащ. Сыт сы-щІыхэплъэр, сызэгупсысри схузэхэхуркъым. КІэ зимыІэ щыІэкъым. Си чэзур къэсамэ, фІаІыпІи щхьэдэхыпІи сиІэжкъым...

Закурдаеыр сигу къэкІыжащ хы Іуфэм сыздыІутым – пщэдджыж хьэргъэшыргъэ къиІэтынщ лыжкъым. Тхыгъэ гуэри къыхуэзгъэнакъым: зыми иремыщІэ си щхьэм кърікІуар. Си анэми имыщІэмэ нэхьыфІщ: игу хэзгъэщІынкъым, ар нэхъ сфІэтэмэмащ, дунейм сехьжауэ хьыбар Іэрыхьэ нэхьрэ. Енисей нызэрысхуатхамкІэ, ди анэм и фІэщ хьуакъым дунейм сехьжауэ. Къэхьуар къыщищІэм, сигъэкъуэншакъым. Сытри къытхуегъэгъу анэм.

Уэзырмэс и лгъэ макъ зэхэсхакъым сэ – уафэм къехуэха хуэдэ къызб-гъэдыхьэжащ. Щыслгъагъум, сыпешьащ. Зы лгъэбакъуэ нэхьыбэ сча хьунтэкъым, си пыІэр щысщхьэрылгъэтам. Фоч уэ макъ гъунэгъу дыдэу къыщыІуащ. Уэзырмэс къызэІунщІри, мывэдум сыкъуидзащ, шапсыгъыб-зэкІэ зэрыкІяри зэхэсхаш. Жэуап къратакъым. БыдапІэм дэс плырхэр зэрыгъэкІящ. Фоч уэ макъ къэІуащ аргуэру – быдапІэм адэІуэкІэ. Си пыІэр къищтэжри къысхуишиижащ Уэзырмэс.

– Мазэ нэхум ухэтащ, арац укыыщІалгъэгъуар, – къызгуригъэІуащ джэгуакІуэм.

– Хэт сэ къызэуар?

– Абрэдж гуэрщ. Абы и адэ къуэши илъщ гьэхъунэм. СыноупщІын зэрыхуейр сщыгъупщэ пэтащ: шы ухуейкъэ, Закурдай и Іэр бубыдыжы-нукъэ?

– Хьэуэ.

– Дожьэ-тІэ.

Хы Іуфэм дыІутурэ бжьэпэм дыфІаІащ, итІанэ джабэм дыкІэры-хьэри дэдгъэзэяци, псы уэр цІыкІухэм дызэпрокІ, къуэхэр зэпыдоупщІ.

Хыр ди ижырабгъумкIэ щыдолъагъу, мазэр кIуэ пэтми нэхъ лъахъшэ мэхъу, хуэм-хуэмуэрэ хым хэкIуэдэжаш ар. Ди лъэ кызыэрихъкIэ докIуэ, кIыфIми, гъуэгум хыдогъэщI.

Гъуэгум дыздытетым, Iэджем я гугъу тщIагъэнщ, дызытепсэлъыхъа псор кыыхуэгубзыгъыжынкъым. Гъэхунэр кызыэрдбгынэрэ сыхътитI хуэдэ дэкIауэ, зыкызыэщIипхуэтри, Уэзырмэс кызыэупщIащ:

– Узэпэщ?

– Тхьэрэзэ кыпхухъу, лажъэ сиIэкъым, – жысIащ сэ. – Си анэрщ сигу имыхур: сыт и псэукIэ, сыт хуэныкъуэ, сыт и гукъеуэ?

– Тхьэм и нэфI кыщыхуэ. Тхьэм пхуигъэпсэу. Уи цIэр кызыжепIэр-къэ.

Си цIэр жесIащ. ЗаулкIэ хэгупсысыхъри, Уэзырмэс кызыэупщIащ:

– ХьэщIапIэ унытхуэкIуэрэ хьэмэ жылэр псэупIэ пщIын уи мурад, Екъуб? – арат дяпэкIэ кызыэрызэдженур.

Бгырысхэм сахэтIысхьэн мурад сиIакъым альандэм, ар си гум къэкIыр-тэкъым. Закурдаевым и псалъэр сигу къэкIыжащ: тхыдэм щыгъупщэ-нукъым декабристхэр, шэрджэсхэм я деж кIуэсакъым ахэр. Уэзырмэс гъусэ зыхуэсщIауэ шапсыгъхэм я деж сыщыкIуэм сиIакъым апхуэдэ мурад, сигу ислъхьар нэгъуэщIт: пэлэщIэ зысщIынщ мы гъащIэ гъуамэм. Уэзырмэс и упщIэм гува-щIэхами жэуап естын хуейуэ кысщIэль хунти, сэ жысIащ:

– Сывдэпсэунуц.

– Афэрым! – гуфIащ Уэзырмэс, и макъым зригъэлэт и мыхабзэми.

– Жэщ кIыфIым щхьэ дытехъа гъуэгу, дэнэ уздэпIащIэр? – сыщIэ-упщIащ сэ.

– Сымаджэ хьэлъэ кыисполлъэ: и псэм йоджэри телъщ.

Си тхыгъэм еджэр щIэупщIэнкIэ мэхъу: емыпIэщIэкIауэ пIэрэ Уэзыр-мэс и дзыхъ хамэм щригъэзым? Шэрджэсхэр гумащIащ: я дзыхъ щIэх къуа-гъээ. Сызахуэу кыщIэмькIынкIи мэхъу: сэ сызэрепльымкIэ, шэчырэ гурыщхуэмрэ къытхуэзыхьар щIэныгъэращ. НэгъуэщI щхьэусыгъуэми кыыхэкIагъэнкIэ мэхъу. Вологдэ щIыналъэм, псалъэм папщIэ, унэхэм бжэIулъи IункIыбзи шратыркъым. Ди анэм жиIэрейуэ щытащ: жэщыр хэкIуэтами, гъуэгурыкIуэр дэнэ уни щIыхьэнуц, щIыхьэмэ, бысымым Iэнэ кыыхуищтэнуц. Ангара псыхуэу нэгъуэщIт: я бжэ-щхьэгъубжэр жэщым къегъэбыдэкIащ, я унэр быдапIэ пэлъытэщ. Жэщ хуамэ, хамэм бжэр хуIуахынкъым, дэнэ шащIэрэ: лIыукI ар хьэмэ лъэхъуэщым кьи-кIуэсыкIыжа гуэр?

Тхьэр кыыхуэупсат, Уэзырмэс сыщрихьэлIам. Шэрджэсхэм я деж сыкIуэсэн мурад сэр-сэру сигу кыихьэтэмэ, бгырыс абрэджым и шэр кы-щыстехуэнкIэ хунтэкъэ гъуэгум е тырку сатууцIэм и кхьуафэм сихуэнкIи зыхуэIуа щыIэт?..

Нэхуц хуэати, гу лыыстащ Уэзырмэс зэрынащхуэм. СеупщIащ: и адэр Тыркум Iэпхуащ, абы щхьэ демыжьарэ езыр? Ар хэгупсысыхьащ.

– Си адэм кызыжиIащ: цIыхум и гъащIэр дыгъэм хуэдэщ, дыгъэм лъэщIыхьэн гугъэ ящIри, шапсыгъ куэд ежэжьащ. Сэ си гъащIэм и къу-хьэгъуэщ, щIалэр зыщIыбгъурэ гъуэгу тепшэмэ, дыгъэм упэувауэ аращ... Ди адэм мыри жиIащ: сэ куэд къэзгъэщIащ, си нэгъу Iэджэ щIэкIащ, дэнэ сыкыщыщIидзми, си хэкур сщыгъупщэнукъым, си гум илъ зпытынуц, уэ уи къуэпсхэм куууэ задзакъым иджыри, уи щхьэр епхьэжьэрэ хэкур убгынэмэ, ар уи гум щIэх ихунуц. Мыри кыщIигъужащ ди адэм: тIуми хэкур дыбгынэмэ, ди тхыдэр щIэблэм яхуэзыхьумэнур хэт? Псалъэ гъу-

щэкІэкъым ди адэм сызэригъэІушар, абы сыщІыгъуаш сызэрысабий лъандэрэ. ІэплІэ къыщысхуищІыжым, си щхьэфэм Іэ къыдилъэри къызжиІащ: Тхьэр макъкІэ къыпхуэупсащ, ауэ бзур бзэрабзэми, ар щыхъым е шым нэхрэ зыкІи нэхъ лейкъым. ДжэгуакІуэр дрейхэм епэгэкІ хъунукъым. Щыхум я гукъеуэр зыхищІэн хуейщ абы – я гъури я цІыни. Я гур уэрэдкІэ хигъэхъуэн хуейуэ къылъос. Уи нэгу щІэмыкІам ухуэмыусэ. Зи нэмрэ зи гурмэ жан джэгуакІуэм уэрэдыр и бащэщ. ХьэІуцызым ещхь ухъуну ухуэмеймэ, лъыщІэжым, лъыукІым, щхьэхуещэм ухуэмыусэ...

* * *

Си тхыгъэр зэпызгъэун хуей хъуаш.

Енисейск сыкІуаш, си цІыхугъэ гуэрым Іуэхутхьэбзэ къезгъэщІэн щхьэкІэ. Абы сыщыгугъырт гъуэгу тхылъхэмкІэ къыздэІэпыкъункІэ. Дзыхь хуэщІІ хъунут, сызэрыщыгъуазэмкІэ. СыкынгъэщІэхъуакъым. ТхылъкІи къысхуэупсащ. Достоевскэм и иужрей романри къызитынути, къеІысхакъым – абы и романхэм си псэр къызэфІагъэзэрыхь. «Хьэдрыхэ кыкІ тхыгъэхэр» романым шэрджэхэми я гугъу щещІ абы – тхьэразэ къыхухъу. Сешыху сьдэтащ Енисейск и уэрамхэм – мафІэсым и ужкІэ къэщІэрэщІэжат къалэр. Уэрамым сьдэзэшыхьа нэужь, си хэгъерей гуэрым деж себлэгъаш, жэщыр абы щисхын мурад сщІыри. Енисейск фІыгуэ слъагъуркъым, сатууцІэхэмрэ сондэджэрхэмрэщ абы щытепщэр – узэрагъакІуэркъым, лъэувыпІэ къуатыркъым, ара хъунщ си гур щІыдэмыхьэр.

Си хэгъерейр къысщыгуфІыкІауэ къысщыхъуаш, зэхэжежаш, и щІасэ цІыхубзым еджэри шей тхуигъэвэну жриІащ. Шейр вэху, хыбар сригъэдэІуаш «ди зэхуэдэ щэхуу!»: Бытырбыху зэрызохьэ, лъэхъуэщым цІыху миным щІигъу щІадзаш, псалъмакъ мыфэмыц зэрагъэІум щхьэкІэ – апхуэдэ хыбар къытІэрыхъаш нобэ. Мыри къыщІигъужаш си хэгъерейм, зыгуэрым дызэхихынкІэ шынэ хуэдэ, щэху дыдэу:

– Теуэн я гугъаш аргуэру. Уэ дауэ къыпщыхъурэ ар?

Зыри пэздзыжакъым, гупсысэм сыхэхуэри. Каракозовыр сигу къэкІыжаш. Лей зезыхьам Тхьэм къыхуигъэгъунукъым – абы шэч къытесхьэртэкъым сэ. Жэуап ихын хуейкъэ зыгуэрым – лей зезыхьам щхьэ къыщІэкІуэрэ? Щхьэ темыхуарэ абы Каракозовым и шэр – арат сэ схузэмыгъэзахуэр. Сыт ар къэзыхъумар? Е арат зэриухар? Жэуап схуетыртэкъым а упщІэхэм, нэхъри сыхэзэрыхь фІэкІ. Уэ щІэпчыфынт кІакхъу – си щхьэм сеупщІыжаш сэ...

– Дауэ къыпщыхъурэ? – и упщІэм къытригъэзэжаш си хэгъерейм.

Иужрей илъэхсэм згъэунэхуам сыкыыхэпсалъыкІри, жэуап естащ:

– НэгъуэщІыр быукІкІэ, уи щхьэм хуэщІэфын щыІэкъым.

Шей къытригъэуващ си хэгъерейм и щІасэ цІыхубзым. Щым дыхъуаш. Шейр Іэнэм къытригъэуэври, щІэкІыжаш цІыхубзыр.

– Уигу къызуумыгъабгъэ. ГъащІэр кІэщІц.

– Нобгъэркъым, – жысІащ сэ.

Унэм къэзгъэзэжри, си тхыгъэм седжэжаш. Гу лъыстэжаш: «шэрджэс» псалгъэ къызыхэкІам и гугъу щысщІыркъым си тхыгъэм, ар фІэкІыпІэ зимыІэми. Сэ сщІэраши, языныкъуэхэм тхьэ щалуэж шэрджэс лъэпкъхэр зэшитІым – Шэррэ Джэсрэ – къатепщІыкІауэ. Ар Шэрэдж псым и цІэм епхауэ жызыІи щыІэщ – Шэрэдж псыхъуэ адыгэхэм щызэхакъутауэ щытащ тэтэр зэрыпхуакІуэхэр; щхьэфІэч – апхуэдэ псалгъэм къытехъукІауэ

зылгытэри мащлэкьым. Куржыхэр адыгэхэм кыызэреджэр шэрджэсц, а псалгэр керкет псальэм кыыщезьауэ жаIэ. И пэжыпIэр сщIэркьым...

... Си тхыгэр кIыхыIуэ сфIэхьуауэ кысфIошI, мыбы еджэр темызашэмэ, нэгъуэщI сыхуейкьым. Журналхэм сызэрыхэмызэгъэнум шэч кыитесхэркьым, си тхыгэр тезыдзэн згъуэтынми сыщыгугъыркьым. Абы и щхьэусыгъуэр гурыIуэгъуэщ: паштыхьхэми сахуохъущIэ сэ, пщышхуэ Михаили, дзэщI Бярятинскэми ятестхьуэр мащлэкьым. ЗэрысхузэфIэкIкIэ, я тIасхьапIэмрэ я бзадженаджагъэмрэ кыыщIэзгъэщэц – ар кыисхуагъэгъунукьым. Си нэгъуэ щIэкIауэ хьуар стхыжын мурад сщIатэмэ, ар илгъэ зыбжанэкIи схузэфIэкIынтэкьым. СызэрыкIуэсэфын гъуэгъу тхылгыр зы мазэ хуэдэкIэ хьэзыр хьунуц, абы сыхуопIащIэри, си гукъэкIыжхэм я нэхьыбэр зэзгъэтIыльэкIын хуей мэхьу – ар си гум кыызэрыщIитхьыр сэ зым фIэкI зыми ищIэркьым...

* * *

Уэзырмэс сызэригъусэр си гурыфIыгъуэщ. Абы сыщыщIыгъукIэ, си щхьэр псэуц, собауэ, уафэри, бгышхьэхэри, хьыри солгагъу. Мэз бжэным зызогъэщхь сэ, дамэ кыистекIауи кыисшохъу, сигу хэзыгъэщIын гупсысэ гуэри си щхьэм кыдэуейркьым. Гъуэгъу кIыхьым сызэрыригъэшар зыхызощIэ, итIани сызигъусэм зыкыкIэрызгъэхуркьым – хуэмыхуфэ зрезгъэплъынкьым Уэзырмэс.

ЕтIуанэ махуэм, пшапэр зэхэмыуэ щIыкIэ, Уэзырмэс кьуажэм сынишэсац.

Алий цIыкIу – арат Уэзырмэс щIэупщIакIуэ зыхуэкIуа сымаджэм зэреджэр, и цIапэр нэгъуэщIынкIи хьунт.

Уэрэд макъ кьэIуащ, зэхэпх кьудейуэ. Пщыхьэщхьэм кыызэрысщIамкIэ, шапсыгъхэм апхуэдэ хабзэ яIэщ: сымаджэм кьотIысэкIри зэхэсц, ар трагъуэ, мэгушыIэ, пасэрей уэрэдыжьи кыыхадзэ. Лыжьи щIали щызэхуос сымаджэм деж, пщащэхэр кьофэ, уэрэд жаIэ. УIэгъэ хьэлгъэ зытелъым и жейр траху япэ жэщым. ЩIыхьэпIэм деж ваддзэ щылыци, бжэм ебакъуэр абы тоуIуэ, гъукIэхэмрэ зауэлIхэмрэ я тхьэшхуэм – ЛгъэщI йолгъэIу. АрщхьэкIэ Алий цIыкIу зыкыиужыкыжыртэкьыми, Уэзырмэс ирагъэджаш, джэгъуакIуэм кыызэфIигъэувэжыфынуц, – жары.

Уэзырмэс кыызэрысар кыыщэщIэм, псори унэм кыыщIэкIащ, кыипезьяуэ и Iэр кьаубыд, IэплIэ кыыхуащI. ДжэгъуакIуэр зыми халхьхьэркьым шэрджэсхэм, зыми пашIыркьым, арац псоми щыгъуазэр, абы и жагъуэ зыщIын щыIэкьым, и пщIэр лгъэгэщ. Тхыбзэ зимыIэ е зимыIэж шэрджэсхэм я тхыдэмрэ я хабзэхэмрэ я хьумагIуэщ джэгъуакIуэр – арац абыхэм я пщэ дэлгъыр.

Дэ кыдэбий жылэт сэ сызыдыхьар, арагъэнц сыкыыщIэшынар: я тIасхьэ щIэсхын щхьэкIэ сахыхьауэ кьащыхьумэ-щэ? Уэзырмэс саригъэцIыхуащ. Фэжагъуэ кызаплъын си гугъами, шапсыгъхэр кыисщыгугъфIыкIащ, гуапэ дыдэ ящыхьуащ сазэрыхыхьар.

Зи псэм еджэм деж дыщIашащ. МыщIалэми, жьыфэ теттэкьым абы, и щхьэцым тхьугъэ хидза кьудейт, и нэщIащэр иуэжат, пэ кьуаншэт, кьуршыбгъэ хуэдэ. Сымаджэр зэрымышэрджэсыр кьэсщIащ сызэрыIуплгъэххэу. И нэр кыызэтриха нэужь, сеупщIащ:

– Ухэт уэ? Сыт уи лажьэр?

Нэжэгужэ кьэхъужащ сымаджэр, си Iэр кьуиубыдри, сызыбгъэ-дигъэтIысхьащ. Высоцкий Штефан – зыкызыгъэцIыхуащ.

– Езы Тхьэращ укысхуэзыгъэкIуар, – жиIащ абы. – СыкызыэфIагъэ-уэжын щхьэкIэ, кысхуамыщIэ щыIэкъым, ауэ... сэ сыдохутырщ, сощIэ гъащIэ сызэрымIэжыр. Си псэр хэмыкI щыIэкIэ зэрыхуар бжесIэнщ. Хэт ищIэрэ, Варшавэ удыхьэ хъужыкыуэмэ, си щхьэгъусэмрэ си кыуэмрэ уарихьэлIэнкIэ мэху. Краков пэжыжыэкъым Василевскэм и унэр, Коперник и фэеплным уригъуэзэнщ – аращ си щхьэгъусэмрэ си кыуэмрэ зыщыпсэур. Зэи ущыIакъэ Варшавэ? УщымыIамэ, куэд пфIэкIуэдащ. Къалэшхуэщ ар... Дэ Наполеон Ещанэм дыщыгугъащ, пруссакхэмрэ Бисмаркрэ Урысейм гурыIуэри дызэхакыутащ. Ди бэракъхэр яIэтри уэрамым кыдыхьати, студентхэм къахэуащ, куэди хаукIыкIащ. ЯукIахэр щыщIалъхьэм цIыху мин тIощIым щигъу зэхуэсат – абыхэм къахэуащ, уIэгъэрэ укIыгъэрэ хуар мащIэкъым... – Высоцкэр зэ и анэдэлъхубзэкIэ, зэ урысыбзэкIэ Iуэщхурт, плыыржыэрт. ЗыкыищIэжа нэужь, си Iэр кыикуэзащ. – Уигу кыизумыгъабгъэ, сэ Урысейр фIыуэ сольагъу, сызытеплэ мыхур фи пащтыхьырщ. Шэрджэсхэм уащыхэткIэ, пщIэ зыхуащIым уащыщIэ уэ... Мы фашэр уэкIуркъым уэ, зыщых, сэ шэрджэс джани, цей, пыи сиIэщ. СылIа нэужь, уэ зехьэ, уеуейщ псори. Хьэуэ, хьэуэ, фIыщIэ кыищIысхуэщIын щыIэкъым... Сэр нэмыщI, нэгъуэщI поляк куэди щыIащ мыбы. Ди хэкур сигу кыизэрыкIар пщIатэмэ! Си нэ кыыхуикI щхьэкIэ, слъагъужынкыым, аращ сигу кыеуэр, дунейм сызэрехыжыракъым...

И анэдэлъхубзэм техьэжауэ, хильэфаш Высоцкэр. Уэзырмэс шыкIап-шынэр игъэджащ, арщхьэкIэ сымаджэм зэхихыжаIа хъункыым. ЕтIуанэ махуэм лIащ ар. ЗэрылIыкIар, сэ зэрыслыгъатэмкIэ, техьэгъуэ узщ.

Высоцкэм и хыбар кысхуаIуэтащ. Куэд щIатэкъым мы жылэм кыизэ-рыдэтIысхьэрэ, абы и пэкIэ ТIуапсэ адрыщI шапсыгъхэм ядзэуащ. Сэ шэч кыитесхьэркъым: Барятинскэм полякхэр зэтрикыута нэужыщ Высоцкэм хэкур ибгынэн хуей щыхуар. Мыбы, Кавказым, къэкIуа нэужыи, урыс пащтыхьым IэщIэкIакъым ар...

Уэзырмэс кыизэчэнджэщ: Алий цIыкIу дауэ зэрыщIэтлхьэнур? ЩычыристенкIэ, чыристен диным ипкъ иткIэ хъунщ. Ар католикт, итIани ди динымкIэ щIезгъэлъхьащ, сызыщыгъуазэр арати. Бгырыс хьэдэхэм яхэтлхьащ фельдгегерыр – ар сигу къэкIыжащ. ЩIэтлхьэри, жор тедгъэуэжащ Высоцкэм и кхьащхьэм...

Дунейм ехыжам и уэятти, абы кысхуигъэна шэрджэс фашэр щыстIэгъащ. Ерагъмыгъуеуэщ зэрыщыстIэгъар, щIыIум сыхуэIэры-хуэтэкъыми. Цейр щыстIагъэщ, пыIэр щхьэрызгъэсщ, дыжын бгырып-хыр щIэскыуэзжри, пщIантIэм сыдыхьащ. Сщыгъа фашэмрэ фуражкэмрэ унэм кыищIэзнащ. Уэзырмэс кыисщыгуфIыкIащ сыкыищылъагъум – уокIупс!

Варшавэ си насып хэль хъунтэкъым – сыдыхьакъым, гъуэгу схуэху-ныфэкъым дяпэки. Си тхыгъэм еджэхэм ящыщ гуэр Варшавэ кIуэмэ, Коперник и фэеплным пэмыжыжэ унэм – Василевскэм и унэм щIрыре-хьэ, яхуреIуатэ Высоцкий Штефан и хыбар. Алий цIыкIу фIащат абы шапсыгъхэм. И ахьрэтыр нэху уху...

Уэзырмэс сэрэ гъуэгу дытехьэжащ. ДыздэпIэщIэн щыIэжтэкъым. Си тхьэкIумэр тегъэхуауэ содаIуэ Уэзырмэс – хыбарыр и гъунэжщ. Жылэ дыдыхьэмэ, къытцогуфIыкI, драгъэблагъэ. Бгырысхэм садэпсэун мурад зэ-рысщIар я гуапэ мэху, я жылэ сыкыидэнэмэ, я нэщ, я псэщ, ауэ Уэзырмэс яхуидэркъым: «Гъуэгу кыищIэлъщ, допIащIэ», - жери. Шапсыгъ жылэхэм дыщыдыхьэ-дыкыищыдэкIыжкIэ, сигу къокIыж ди жылэр – Троицкэр: апхуэдэ хьэщIагъэ кыидахынтэкъым абы дэс мыжыкыхэм. Дрырехьэт

Троицкэм бгырыс гуэр, ядэпсэун мурад ищIауэ. Я нэр кыыхузэрагъэдзэ-кIынт – шэч кыытесхэркыым. Сэр дыдэри сыкыамыцIыхужыфэ зытра-гъэуэнкIи хъунт, иджыштусту сахыхъэжатэмэ.

Ар жысIэ щхъэкIэ, сигу кыихъат ди жылэжыыр, сахуээшат си сабии-гъуэм сызыдэдэжэгуахэм – зэ саIуплгъэжащэрэ! СыщыкIуэсэжкIэ, дэ-дзыхрэ сыдыхъэжмэ-щэ? Енисей нэIуасэ кыыщысхуэхъуа гуэрым кыызэ-рызжиIамкIэ, мыжыкыкхэм зыкыратIэнкIэ мэшынэри, абы дэс помещикхэм шэрджэсхэр яшауэ зрагъэхъумэ, къамэмрэ сэшхуэмрэ хуагъэдалгъэурэ, жыIэмыдаIуэхэр зэбграху. Ар пэжмэ, сэ Тхъэм симыгъэлыгагъукIэ...

ДжэгуакIуэм, Узырмэс, нэхъ благъэ сыхуэхъуащ, гу лыыстэ зэпыгт ар зэрыIушым, куэдым зэрыщыгъуазэм. И псалгъэр кIыхъ ищI и хабзэ-тэкъым, хыбар гуэр кыыхидзэнуэм, абы утезэшэнрэ пфIэгъэщIэгъуэн хъунрэ зримыгъэщIауэ уригъэдэIуэнутэкъым. Зэгуэрым, зы псыхъуэ зэв дыдыхъауэ, кыызэупщIащ: «Мы псыхъуэм и хыбар уезгъэдэIуэнщ. Утезэшэнкыэ?»

Сызэрытемызэшэнур жесIащ.

– Куэд щIакыым: Тыркум кыкIри, нэIиб гуэр кыытхуэкIуащ, дигъэIу-шын, диушиин мурад ищIауэ, – жиIащ Узырмэс. – Кърагъэблэгъащ, хъэщIагъэ ирахащ. Тхъэмахуэ дэкIри, нэIибым и унафэ къахилхъащ шапсыгъхэм: хы Iуфэм Iусхэм я бжыгъэр зригъэщIэн фIэигъуэщ тырку султIаным, шапсыгъ жылэхэр хы Iуфэм Iугуэшащи, пхуэбжынукукъым, физэхэтIысхыи, жылагуэшхуэ физэрыгъэхъу, къуажэ къэс цIыху мин нэхърэ нэхъ мащIэ дэмысу!

Шапсыгъ жылэхэр инкыым, унагъуэ къэс щхъэж и щIы Iыхъэр къе-дзащ.

НэIибым и унафэр яфIэкъабылтэкъыми, ар жраIэн щхъэкIэ, жылэ гуэрым я тхъэмадэмрэ зы лыжъ жъакIэхурэ кIуащ абы деж. НэIибым зыхигъээзэгъакыым: тхъэмадэр иригъэукIащ, абы и гъусэ лыжыыр жыг лъэдийм иригъэпхащ.

Лыжъ жъакIэхум къуищ иIэт – щыри шэсащ, шууей тIощI хуэдизи дежьэнути, зэшхэм ядакыым: жылэм кыыщыхъункIэ хъунур хэт ищIэрэ, апхуэдиз дежьэмэ, лы дгъэжэнри хэлъщ, жэщибл-махуибликIэ къэдмыгъа-зэмэ, фи тхъэ физэреплъщ.

Зэшищыр тырку нэIибым деж кIуащ. НэIибыр къеушщIащ: «Фыхэт фэ?» «Дышапсыгъщ», – жраIащ. «Сытым фыкыгътекIухъа?» – къеушщIащ нэIибыр. Зэшхэм я нэхъыжыыр щIэупщIащ: «Ди жылэ тхъэмадэр дэнэ щыIэ?» «Тырку пащтыхъым и унафэм еувэлIатэкъыми, фи жылэ тхъэ-мадэр езгъэукIащ», – къажриIащ нэIибым. «Уэ езыр ухэт?» – еупщIащ зэшхэм я нэхъыжыыр нэIибым. «Тырку султIаным и Iэ ижыыр сэращ. СултIаныр Истамбыл дэсщ, ар фщIэркэ фэ?» – къахуэгубжыащ нэIи-быр. «Истамбыл нэс укыкIауэ, ди хэкум унафэ щхъэ щыпщIрэ?» «Сэ султIаным срилIыкIуэщ». «Ди тхъэмадэр ебгъэукIын щхъэкIэ лыкIуэ укыщIытхуащIар? – жаIащ зэшхэм. – ЛыкIуэ кыпщIэдгъэнынщ!»

Къамэ Iэпщэр зыкыуз зэшхэм щаIуплъэм, нэIибым унафэ ищIри, зэшищым я адэр кыригъэутIыпщыжащ. Жэщым бзэхри, нэIибыр афIэкI ялыгажыакыым шапсыгъхэм...

Тхъэмахуэ дэкIри, Узырмэсрэ сэрэ бгым дихъащ, псы уэрым дызэ-прыкI-дыкыызэпрыкIыжурэ. Бгыщхэм дынэсри, зы хъэщIэщ дихъащ. Узырмэс саригъэщIыхуа нэужь, Аджыкыу урысыбзэкIэ къэпсэлгъащ – бгы-рысхэм яхэкIуэса сэлэтхэм я деж щызригъэщIат абы урысыбзэр.

Шапсыгъхэм нэмыщI, жылэм ахъчыпсо, убых унагъуэхэри дэст.

Аджыкыу и лъэпкъэгъухэр, хы Гүфэм Іапхуэн и пэ, къуршым адэкІэ щыпсэуащ – Адэгумрэ Супсэрэ я тІуащІэм. Урысхэм кыщытракыу-зэм, Аджыкыу едаІуэри, тІуащІэм дэсахэр хы Гүфэм ІутІысхыащ. Псори кІуакъым хы Гүфэм, гыуэгу техъахэр, кыызэукІыурэ, бгым шхъэдэхаш, ТІуапсэ нэсащ, Шэпсы, Мэкъуэпсэ зэпрыкІри, ХъэкІув деж кыщызыттеуыІащ, гъавэ ящІэн хуейти. Иужым псыхуэ зэвыр псэупІэ яхуэхуащ, ахъчыпсохэри къапэрыуакъым. Аджыкыу демыжъа унагъуэхэр убыххэм яхэтІысхыащ, абрэджу ежъэжаи къахэкІащ.

Аджыкыу сеупщІащ: хы Гүфэм Іус шапсыгъхэм е убыххэм шхъэ яхэмытІысхыарэ, сыт къушхъэ жъанэр хэщІапІэ щІащІар?

– Уи пащтыхьыр куэд щІауэ кыщІонэщІ хы Гүфэм, – кыызжиІащ Аджыкыу. – Хы Гүфэм зыщигъэнщІмэ, абы и сэлэтхэр бгым къримыутІыпщхъэнкІи мэху. ЩІыкІэ ирикъунукъым уи пащтыхьыр.

– ЩІы и мащІэкъым урыс пащтыхьым, – жысІащ сэ.

– Емынэм зэрихуэрэ-тІэ: ди щІыр шхъэ зэрипхуэрэ?

– Сулыганым шхъэкІэ сыт жыпІэн? – сеупщІащ Аджыкыу.

ЩІэх жэуап кызытакъым Аджыкыу. ЗаулкІэ гупсысэри, жиІащ:

– Фи пащтыхьырэ фи дзэпщхэмрэ уи дзых нэхъ ебгъэз хъунуш, тыркухэм нэхърэ...

Жылэм дызэрыдыхэрэ тхъэмахуэ дэкІауэ, Аджыкыу кыызэупщІащ:

– УщІегъуэжакъэ? Уи мурадым утет иджыри?

– Сытетщ, – жысІащ сэ.

Сыт жысІэнт нэгъуэщІ. Зы лъэбакъуэ счаш, етІуанэ лъэбакъуэр счын хуейуэ кысщІэлъ? Шэрджэсхэм жаІэ: узыхыну псым зыдегъэзых. Сэ дыгъуасэм сыпыкІащ, си нобэри зэІубзкъым, си пщэдейри ІупщІкъым. Псы уэрым сыщыхыхъакІэ, сыздихыным сеплъынщ...

ЩІапІэ схуэхъунумкІэ кыызэупщІащ Аджыкыу: дэнэ деж кыыхэпхрэ? Іэнкун сыщыхъум, Аджыкыу чэнджэщ кызыхыэлІащ:

– Гъунэгъу дызэхуэхъунщ. ЩІыхыэху тцІынщи, унэ пхухэтсэнщ. ЗэкІэ уэттыураш: зы жэм, мэлитху, джэд зыбгъушщІ. Си шыбзыр лъхуэмэ, шыщІэр ууейщ. Хъэсэ пхуэхъун пщэдей кыпхухэсхынщ.

А псор кыщІызатынури абыкІэ кыщІысхуэупсэнури си нэгъу кысщІэзгъэхъэфакъым: сэ мэл схуэгъэхъуну, жэм схузехуэну?

Аджыкыу кыщІигъужаш: «Унагъуэ ухъуху, хъэжыгъи фои ущыдгъэщІэнукъым».

Хамэ къащыхэтІысхыэкІэ, шапсыгъхэм щІыхыэху ящІри, унэ хуагъуэу, Іэщ ират, шхын щагъащІаркъым – жылэр зэхохъэри апхуэдэ унафэ ящІ. ЕтІуанэ махуэм Аджыкыу кыызжиІаращ нэхъ гъэщІэгъуэныжыр:

– ЩІыхухуэ зыщхъэщымытыж унагъуитху дэсщ ди жылэ, хэдгъэдэнщи, зигу нэхъ урихыым шхъэгъусэ уедгъэщІынщ.

Си шхъэр щІэзгуэн фІэкІа, сыт жысІэнт? Си нэгъу кысхушІэгъэхъэркъым: цІыхубзхэр къокІуэри сызэпаплъыхы. Языхэзым жеІэ: «Сэзэгъын хуэдэщ мыр». Абы и ужъ соувэри, и унэ сокІуэ, шхъэгъусэ сыхуэхъун шхъэкІэ. Іэнкун сызэрыхъуам гу лъитащ Аджыкыу, кызэплъри пыдыхъэшхыкІащ. «Мы щІалэр зылъыху хъун пщацэ кыкыуэкІынкъэ – преплъэ, щІэлпэщІэн щыІэкъым», – жиІагъэнщ игукІэ.

Сигу къэкІащ асыхэтым: лыщІэ хуэмейуэ пІэрэ Аджыкыу?

И Іэр зыщІыгъакъуэри, заулкІэ щымащ Аджыкыу, итІанэ жиІащ:

– УкыздэІэпыкъумэ, си жагъуэ хъунукъым. Дэ лыщІэ къатщтэркъым, ди Іуэхур дэ зэфІыдогъэкІ. Губгъуэм уныздихъэрэ укыздэІэпыкъу-

мэ, си гъвэм щыщ 1ыхэ кыплгысынуш. Ди ц1ыхубзхэр пхуэпщэф1энш, пхуэжыщ1энш.

Ц1ыхубзищ ист Аджык1у и унэм: Зарэрэ абы и шыпх1у нэхы-щит1рэ – Зейдэтрэ Бибэрэ. Мэз бжэным хуэдэт щыри – 1эпсыг1уэл1эпсыг1уэт.

Аджык1у и унэм зы пэш схуащ1ыхыащ. К1ысщымыгуф1ык1а дэ-сак1ым жылэм. Зэрэзэраухыл1ати, Аджык1у и пщ1ант1эм мэл, жэм л1хуэщ1а к1ыдахауащ, джэд, х1эжыг1э, кх1уей, фо к1ысхуахыащ.

Нэх1 сахэсых1а нэуж1, Аджык1урэ сэрэ мэз дык1уащ. Пх1э зыдыхэт-хым Аджык1у сеупщ1ащ апхуэдиз дзых1 к1ыщ1ызыг1эзам и щх1эусы-г1уэмк1э. Хэг1эрей сащ1ын дэнэ к1эна, я бий к1эрыуф1ыц1ут сэ абыхэм сык1альгытэн зэрыхуейр.

Заулк1э зи1эжьэри, Аджык1у и щх1эр к1и1этыжащ.

– Дэ, шапсыг1хэм, дигу зыми 1ей хуил1к1ым – ар иреурыс е ире-тырку. Хэти дыхуэгуапэщ, ди псэм к1емыщэ зак1уэмэ. Лей зытех1а ди щыпэл1аг1ук1ым дэ, к1ытхых1ак1э – тхуэф1эк1ымк1э зыщ1ыдог1ак1уэ. Аращ ц1ыхуц1э зезых1эм хуэфашэр.

А псом сэр-сэру гу л1ыстэн хуеящ сэ, щх1э щысф1этк1э. Урысейм щызи1э си ныбж1эг1ухэм мыбы си нэгу щыщ1эк1ыр яхуэс1уэтэжмэ, я ф1эщ сымых1унк1э сошынэ. «Шапсыг1хэм 1эпл1эшэк1к1э ураг1эблэг1ауэ, уахэзэг1ауэ жыбо1э – ар дауэ ди ф1эщ зэрыпщ1ыну?» – шэч к1ысхуэ-зыщ1ын к1ахэк1ынк1э си хэг1эрейхэми си ныбж1эг1ухэми? Зыми сыпэ-увынук1ым, зыми седэуэнук1ым. Люлье шапсыг1хэм щх1эк1э 1841 г1эм итхауэ щытам щыг1уазэ зрещ1 (Аджык1у абы щыг1уэ щ1алэ ц1ык1ут, сэ сык1альхуаг1эххэтэк1ым) си псал1гэм шэч к1ытезых1эхэм. А г1эм шапсыг1хэм, абэзэхэхэм, убыххэм, нэг1уэщ1 адыгэ л1эпк1хэм я хасэм к1ыщащтауэ щыта унафэм дык1ыщоджэ: «Урысейм к1ык1уэсык1ыгурэ к1ытхых1эхэм дапэрыуэ х1унук1ым, к1ыддэзэуэн щх1эк1э г1усэ зык1ы-тхуэзыщ1хэм ф1ыщ1э яхуэтщ1ын хуейщ...»

* * *

Си 1эр к1иубыдыжри, Уэзырмэс еж1эжащ. Шеж1эжым сеупщ1ащ: «Щ1эх к1ытебг1эээнк1э х1уну?» Жэуап к1ызитащ: «Ныбж1эг1ур ящыг1упщэрк1ым, мы л1энык1уэмк1э к1ээзг1азэмэ, узмыл1эг1уауэ сеж1э-жынк1ым».

Шапсыг1ыр хэщ1ап1э схуэх1уами, си ныбж1эг1ухэр, си хэг1эрейхэр сщыг1упщэртэк1ым, уеблэмэ сахуэзэшырт. Пэж жыс1энщи, езэшын1и сихуэртэк1ым: х1эсэм силэж1ыхырт, мэз сык1уэрт, щак1уэ сеж1эрт, бдзэжьей сецэрт – пщ1эн бг1уэтынтэк1э! Адыгэбзэм сыхэг1уазэу щ1ээздат, щ1эрыщ1эу сык1альхужауэ к1ысщых1урти, дунейм гу щысхуэртэк1ым. Псом нэх1рэ нэхыщх1эрати, си псэрэ сигурэ сыхуитт сэ, зыми сыхиг1э-зыхыртэк1ым, леи залымыг1ы срих1эл1эртэк1ым.

Аджык1у дзэм к1ыхэк1уэсык1а сэлэтит1 сиг1эц1ыхуащ – Кнышевырэ Уэзырмэс и х1эщ1э Ильярэ.

«Сыт фи псэук1э, дауэ фахэзаг1эрэ шапсыг1хэм?», – жыс1эу сачеуп-щ1ым, Кнышевым жэуап к1ызитащ:

– Ди жаг1уэ к1эзыщ1 дарих1эл1эртк1ым, дахэсыхыащ, пщ1э к1ытхуащ1, зэрахуэф1эк1к1э зык1ытщ1аг1ак1уэ.

Илья мак1ых1у гуэрт, щх1эпэл1агэт. Кнышевым и псал1гэм пищащ абы:

– Уахэзэгъэнущ, я пщІэр пльытэрэ уапэмыпсэлъэжмэ. Хьэлэл защІэщ, зигу хьэрэм иль срихьэлІакъым сакъызэрыхыхьэ лъандэрэ.

ТІуми щхьэгъусэ ягъуэтакІэщ. Кнышевыр зыбгъэдэсыр цІыхубз лъагъугъуафІэт – хэлпыхьри, кърагъэшат: «Мыр пхуэфашэщ», – жари. ЛъагъугъуафІэ къудейтэкъым – цІыхубз жант, дэни нэсырт, и Іэри и лъэри увыІэртэкъым. Илья топ къидыгъури къыхэкІуэсыкІащ дзэм – дамэкІэ къахуихьащ шапсыгъхэм, ар пщІантІэм дэлът. Псоми ныбжьэгъу яхуэхуащ щІэх дыдэ, махъсымэ ищІурэ жан хъуху йофэ, ефамэ, и фызым щыфІэнэри мащІэкъым. Хасэм шагъэжьащ абы щхьэкІэ: «Уи щхьэгъусэм дяпэкІэ Іэпэ теплхьэнци, кыштетхыжынщ, абы уемызэгъмэ, нэгъуэщІ къодгъэшэнщ», – кыжраІащ. «Ерэхъу, – жиІащ Илья, – фи деж кыщыщемызэгъкІэ, афІэкІа и гугъу сщІынкыым». И цІэм щхьэкІэ пщІэ лей хуащІырт абы – Илья, адыгэхэр кызэреджэмкІэ, Елие, ар Щыблатхьэм и етІуанэцІэрт. Вы хуэдэ гуащІэшхуэ хэлът Илья, жыпІэнурамэ, домбейт. «Дэнэ ущыщ?» – жысІэри сеупщІати, жэуапу кызитаращ: «Сэ сыздыщымыщыр укІуэдыж, си лъэ здынэзмыхуса къэнэжакъым, ущылъыхуэм сыкыщыбгъуэтынукъым». Дзэм кызэрыхэкІуэсыкІам щыгъуазэ фысщІакІэщ. Дзэр егъэзыпІэ хуэхъун и пэ, хэт ищІэрэ, щІэпхьаджагъэ мащІэ илэжьагъэнкыым, Іэджэ щІыпІи кыщиджэдыхьагъэнщ – апхуэдэр щымащІэ Урысейм!

Щыхьылыр игъэжьэху, Илья хьыбар Іэджэ сригъэдэуащ.

– ИлъэситІкІэ къуэдзэ къулыкъу зесхьащ, нэхъ белджылыуэ жыпІэмэ – Іэпыдзлъэпыдз. Іэпыдзлъэпыдз сызыхуащІа капитаным и фэкІэ дэбгъуэн щыІэтэкъым, игукІэ цІапІэт армыхъумэ. И хьэпшыпым и ныкъуэр шым телсхьэурэ, шым хуэмыІэтыр сэ плІэкІэ хуэсхьырт. Верст тІоущІ ткІумэ, сэлэтхэм загъаукІурийти, загъэпсэхурт, я гущІыІу дэгъзезеуэ. Сэ апхуэдэ хущІыхьэгъуэ сиІэтэкъым: капитаныр згъэшхэн, езгъэфэн хуейт. Абы сыкыдэмыхуэурэ, сэлэтхэр кыщахурти, дежьэжын хуей хъурт. ДыздэкІуэм, сомэжалІэри, си щхьэр мэуназэ. Пхъэ гъури къэсщыпын хуейщ – пщыхьэщхьэм мафІэ сщІын щхьэкІэ. Псы пхуэлІами, сэлэтхэм кыпплъагъэсыркыым, езыхэр Іугъуэлъхьащи. ЗытІэтыжарэ я ужь укъинакъэ – къэзакъ шухэр ди ужь икІыртэкъым, кыттеплъэкъукІыртэкъым, дыкІуэсэн я гугъэти.

– Шыпсэ уезгъэдэуэн? – кызэуупщІащ Кнышевыр.

– Сегъэдалуэ, ауэ нэхъ кІэщІ зегъэщІ, – жысІащ сэ. – СоппащІэ: сежьэжын хуейщ.

– УмышІащІэ, укъызыкІэрыху щыІэкъым. Хьэдрыхэ сыт щхьэкІэ ухуэпІэщІэн хуей? Унэсынщ абы, ухуэпІащІэ-ухуэмышІащІэми... Ар псалъэм кыдэкІуэуэщ... Дзэм сыхэтащ, щыгъуазэ узэрысщІащи. БыдапІэм сыдэсащ, сыдэзэшыхьыху. Хуабэузым сэлэтхэр лъэрыщІыкІ зэтрешІэ. Зи ІэмыщІэ диль полковником и унэцІэр Кругомстройт...

– Дауэ жыпІа?

– Сэлэтхэр арат зэреджэр, и унэцІэ дыдэр Крузенштернт. НтІэ, а Кругомстройм сатыру дигъэувырти, дрихужьэурэ, дыкърихуэкІырт, ди псэр пыхуху. Ар зыхилхьэ щыІэтэкъым абы – дрихужьэурэ дыкърихуэкІын тІэкІур. Сымаджмэ уІэгъэ зытелъми ящысхьыртэкъым – я щхьэр щІригъэхьэрт, кърихуэкІыурэ!

Илья мэдыхьэщыпщІ, и фІэщу жиІэрэ гушыІэрэ кыпхуэщІэнукъым. Апхуэдэ жьэрэІурэ сыщрихьэлІэ зэпытащ ротэ къэс.

И псалъэр си фІэщ зэрымышьущэм гу лъыта хъунти, Кнышевыр кысхуэщІэплъащ:

– ПцЫ сыупс уи гугъэщ, сыноплърѝ. Уи нэр щхъэ къыстебубыда?
 – БыданІэм удэса абы щыгъуэ? ПлЫщІ гъэхэм, пэж?
 – Пэжыпсц! – дыхъэшхаш ар. – Зэ укыытримыч, си псалгър зэпумыуд, укыыщызэупщІынул иужкІэщ. УхущІыхъэнщ... Щи, а Кругомстройм кІэс къэтхын хуейуэ ди пщэ къыдилъхъаш. Къэзыхъыр медалрэ фадэбжьэкІэ къыгъэгугъаш. Ар схузэфІэкІынкІэ сыгугъэрти, япэ сищаш: сэ къэсхынщ кІэс! Мэзым сыщІыхъэри, зы лъагъуэ сытеуаш, лъагъуэм срикІуэурэ зы жылэ гъунэгъу сыхуэхъуаш. Пабжьэм зыхэзудыгъуауэ, соплъакІуэ: сабийхэм къажыхъ, зэрыгъэкІийуэ зэрызохъэ, физхэм жыщІыгъэр псым хаудыныщІэ, зылІ пхъІэщэм бгъурытци, витЫм ятоІэбэ. Сашыхэплъэм, сыкъызылъежьам сыхущІегъуэжауэ къысщыхъуаш: вакІуэ дэкІ лЫм и лажъэр сыт, сыт емынэ сызезыхуэр? ФадэбжьэкІэ сыкъызэрагъэгугъар сигу къэкІыжри, жысІаш: «Абы зыхэбгъэкІыж хъурэ?» Пабжьэм сыкъыхэжри, лЫр изудащ. Пшэцэ гуэрт, спыху, пщІэнтІэпсыр къызэкІуаш. Си плІэм ислъхъэри, Іэпхлъэх сщІа лЫр къэсхъаш... Кругомстройм дуней гуфІэ-гъуэр зэрихъэнтэкъэ! Шэрджэсым пкъырупщІыхъаш. Зыри къашыжри-мыІэм, кІуэцІакъыхъри, щІыунэм ирадзащ: щІыІэм ириукІыхъмэ, и бзэр къиутЫпщынщ, жари. Сыкъызэрагъэгугъар фалъэ иракІэри къысІэщІагъэуаш. ИсхумпІыкІаш фадэр. «Къивгъахъуэ иджыри!» – жызоІэ. «Куэдщ ар», – къызжалэ. «Куэдыр» сщІэрэт абы щыгъуэ! СафІефаш, зызгъэнщІыху. Ар хъарзынэт, полковникым сэлэтхэр иримыгъэувэкІамэ – медаль къызитын щхъэкІэ. Сефакъэ – хъэлэл сыкъохъу сэ. Абдежми аращ: медалыр си бгъэм къыщыхиІум, хъэлэл сыкъэхъури, полковникым ІэплІэ, ба хуэсщІаш. Иныжь гуэрт полковникри, итІани къэсІэтри... тІури дыджэлащ. И гущІыІу сылыщи, Кругомстрой ІэплІэ, ба хуэсщІын щІэсчэркъым. Сэлэтхэр мэдыхъэшх, зэцІокъакъэ. Афицархэм сыкъытралъэфыжащ полковникым: «ІэщІэпЫтІэнущ», – жаІагъэнщ. Си ІэплІэмрэ бамрэ къысхуахъам еплъ: шэрджэсыр зэрыс щІыунэм срадзащ. Шэрджэсми ІэплІэ, ба хуэсщІаш – фадэр спкъырыкІыжатэкъым. «Уигу къызуумыгъабгъэ, – жесІаш шэрджэсым, – хэгъерей дызэрыгъэщІ, махъсымэ дызэдефэнщ, зыдгъэтхъэ-жынщ». Къуажэм имыгъэзэжауэ махъсымэ зэримыгъуэтынул къызжиІаш шэрджэсым. «Содэ, – жысІаш, – накІуэ, сышэ уи жылэм».

Ілья и ИтІыр и лъэгуажъашхъэм трильхъаш.

– Жэщым дыкыкІуэсыкІаш щІыунэм, бжэр Іудудри. Сыжейбащхъуэти, сыздэщыІэр схузэхэхуртэкъым. Псы схуэлІэрти, псым и пІэкІэ махъсымэ фалъэ срагъэфаш. «Зэпыту укІуэ апхуэдэ гъашІэ, – жысІаш, – полковникым ІэплІэ хуэсщІ щымыхъукІэ...»

– Къэбгупсыса хъунщ а псор? – сеплъаш абы.

Ар дыхъэшхаш.

– Уи фІэщ хъуркъым. УзэрегуакІуэщ. ПцЫ пхуэзупсауэщ къызэрыпфІэщІыр – уи тхъэ узэреплъщ. ПцЫ тІэкІур си мыхъэмышхкъым...

– ІльякІэ къызэроджэр пэж? – сеупщІаш.

– Афанасий къысфІащауэ щытащ, иужкІэ Индыл и Іуфэм нэгъуэщІІэщІызгъуэтащ. НэІуасэ къысхуэхъуа гуэрым цІэкІэ сехъуэжащ.

– Уехъуэжащ? – игъэщІэгъуаш Кнышевым.

– Сехъуэжэн хуей хъуат.

– ПлЫщІ гъэ лъандэрэ уахэс шэрджэсхэм? – сеупщІаш Ілья.

– Дунейр инщ, си лъэр Іэджэми нэххусащ... Бгым сыщыхам сы-Афанасийт, Ілья сыхъуауэ сыкъыкІыжащ. Фи щхъэр згъэунэзакъэ си къуэшыжьхэм?

– Уэ икIи у-Афанасийкыым, икIи у-Ильякыым. УшейтIанщ, – жысIащ сэ.

– Упсэу, зиусхьэн! Си гуапэ кьэпщIащ... Кныш, кынгьахьуэ! Щыддзынщ!

Илья сыздеплтым сигукIэ жызоIэ: абы хьэлкIэ ещхь мащIэ ущрихьэлIанукыым Урысейм. Сытри яхузэфIэкIынущ апхуэдэхэм: хахуагыи ядэплбагьунуш, я псэми щысхьынукуым.

Кнышевымрэ Ильярэ кызыэрысхушчытым и гугьу сщIымэ, адреи кьуаждэсхэм зыкIи кьащхьэщыкIыртэкыым ахэр – тIури кыысхуэгуапэт, пщIэ кызыэрысхуащIыр сльагьурт. ДызэрыгьэIушца нэхьей, зэгуэр ди нэгу щIэкIар дигу кьэдгьэкIыжын тфIэфIыцэтэкыым. Пэжщ, Илья зэ сыкыигьэувыIэри кызыэупщIащ: «Умынэмыцэу пIэрэ уэ, Яшкэ? Шэц щIэсщIыр фадэ зэрызыIуумылхьэраш». Ар жиIэри, и кьару кызыэрихькIэ дыхьэшхаш... Ильярэ Кнышевымрэ я гугьу щIэсщIыр ахэр иужыым кызыэрыщидзыжар кыыгурыIуэнукыыми араш. Абы дышынэсынур кьуажэм кIэ щигьуэта махуэраш, ауэ ар кьэсыным куэд иIэт иджыри...

* * *

ЕкIуэлIанIэ схуэхьуа льэпкыым и хьыбари фезгьэдэIуэн хуейш. Хэгьэрей дызэхуэхуат абыхэмрэ сэрэ, ди гьуркIи ди цIынэкIи дызэрыщIэ хушат. Унагьуэм я нэхьыжь Аджыкьу деж кыышщIэздзэн хуейш япэ щIыкIэ. И бзэр жант абы, льэпкыым и джакIуэ цIэр телукIат. Нэхь жьакIуэ, нэхь Iуш, нэхь захуэ ущрихьэлIанутэкыым жылэм, и псалгьэр псоми яфIэкьабылт, кыыпэрыуэрэ кыыпэпсэлгьэжрэ кьахэкIри пэжт. Абы щхьэкIэ гузэрыдзэ ищIыртэкыым Аджыкьу – арат я хабзэр, зэрызэхэтыр. Шапсыгьхэм я деж ущрихьэлIанукыым жылэм закьыхэзыIэтыкI, зым адреи и пщэм дигьэтIысхьэнукыым – и цIыхугьэмрэ и псалгьэм кьыхьымрэкIэщ пщIэ кызыэрыхуащIынуур. Хасэм унафэ кьышцтэнукыым, псори абыкIэ арэзы мыхьуауэ. Псори зыIэзыбжьэкIэ арэзы пхуэщIын? Абы кьыхэкIкIэ, хасэр зэхыхьамэ, зы илгьэскIи нэхьыбэкIи щызэхэт кьохьу. Енисей и Iуфэм си нэгу Iэджэрэ щыщIэкIар нэгьуэщIщ: зи унафэ пхыкIыр зи жыным иль кьулыкьузехьэрщ – апхуэдэм зыри пэпсэлгьэжынукуым, хуей-хуэмейми псори еувэлIануш абы и псалгьэм...

Си нэгу щIэкIауэ а псом куэд щIауэ сышчыгьуазэ пэтми, Кнышевым и псалгьэр зэпызудакыым. КьэкIуэса зэрыхьуам и хьыбарым сригьэдэIуэн си гугьа щхьэкIэ, абы нэсыртэкыым Илья. СеупщIащ: дауэ шэрджэсхэм я деж укьызыэрышчыхутар? ПыдыхьэшхыкIри, зиумысыжаш:

– IэмалыншагьэкIэщ. Нэпкь гуэр деж дышетIысэхуауэ, кIыфIым кьыхэжри, абрэджхэр кьытхэлгьэдаш. БжэгьукIэ хьэмэрэ фоч лгьэдакьэкIэ, си плIэм зыгуэр кьыдэуэри, нэпкыым селгьэтэхаш. Кьызыэуар дэ тцыщ е хамэ – ноби сщIэркыым. Кьуэм сышчыдэхуэм сыкьэкIияшц: кьуэм сьдэфхыж, сыныфхохьэ! Апхуэдэуш шапсыгьхэм я деж сыкьызыэрышчыхутар. Мащэм срадзэри срагьэсащ, яжесIащ сазэрыхьхьэр, садэпсэуну сызэрыхуейр.

Iэнэ хьурейм щыхьыл гьэжьа кьытригьэуващ Илья, езыри кьэтIысри фалгьэм махьсымэ кьыригьэхьуащ, фалгьэр сэ кьысIэщигьэуэври, сыхьуэхьуэн зэрыхуейр кьызжиIащ.

– Мы унагьуэм Тхьэр кьыхуэупсэ, – жысIащ сэ фалгьэр згьэщIейри. – Тхьэм и нэфI кьыфшчыхуэ.

– Зыри кьыумынэ, махьсымэфI дыдэщ. Мэрэмэжьей жыхуаIэраш.

Илья кызыэрыжанам гу лыытащ.

– Ягъэ кызыэкIынукуым. Си щыпээфэкъым, – зыуи кыыщыхуакъым хэгъэрейм.

Махъсымэм сыхэфри, Илья сеупщIащ:

– Укыыщальхуар, укыыщыхуар кызыжепIэнукуэ?

– Сыкыыщальхуари сыкыыщыхуари сщыгъупщэжащ, ущIэмыгупщIэ, – жиIащ Илья. – Пащтыхъым и нэр жанщ, IэщIэкIыгъуафIэкъым, хузэфIэкIмэ, узыIэщIигъэкIынукуым. Уи щхъэм ирумыгъажэ: уэри абы уриIэфицарщ. Хэт ищIэрэ?.. Дзыхъ кыысхуащI, я щхъэм сралъыт. Я хъэщIэм щхъэкIэ зуагъэукIыфынущ шапсыгъхэм – арац я хабзэр. Дзэм сыщыхэтам щыгъуэ сащыхъакъым, яль згъэжащ. Ар кыысхуэгъунукуым сэ, хъэдрыхэ сыкIуэмэ, жыхъэнмэ мафIэщ кыыспэплъэр.

Лыгъэ зэрихъауэ илгытэжрэ хъэмэ хуцIегъуэжрэ абы – ар кыызгुरьIуакъым Кныш и псалтэмкIэ. Аущ Джэрджий и дамыгъэ лъапIэр кызыэрыхуамыгъэфэщар игу кыеуэрэ иджыри къэс – абы сыщIэупщIакъым. Кнышевыр хэщэтыкIащ.

Мэрэмэжьейр си щхъэм дэуеяуэ кыысщыхуащ. Кнышевыр пыдыхъэхыкIуэрэ кызоплъ: ауан сыкыищIрэ? «Ухуэмыху гурэщ», – жиIэ хъунщ игукIэ: махъсымэр кызыэрыстехъэлъар елъагъу. Игу кыысщIэгъуркъым абы щхъэкIэ, кыысщыдыхъэшх фIэкIа.

Зауэ къэхъумэ, Аджыкъу дзэпщ къалэнри лъагъэсырт, зауэр увыIамэ, апхуэдэ къалэн иIэжтэкъым – зауэр екIуэкIыхукIэт абы ар зэрызэрихъэр. Зауэр кIыхъ хъумэ, дзэпщым и щIыр хузэрахъэ – хуавэ, хуапщIэ, гъавэр кыыхурахъэлIэж. Дзэпщым Iыхъэ лей лъыс хабзэкъым, уеблэмэ къуентхъыр ядегуэш – зауэм хыхъэ хъумэ, зи псэ еблэж къахэкIыркъым.

Унэм щисым деж Аджыкъу игъащIэм зауэ хэмыхъауэ кыыпщыхуонуц, и нэр ятримыгъэкIми, и Iыхылыхэм яхуэгумащIэу е едэхащIэу гу лыпIтэнукуым. Езым хуэдэтэкъым и щхъэгъусэр – цIыху гумащIэт, жанти, зыхунэмыс щыIэтэкъым. ГумащIэми, пхъашэт, цIыхухъу хуэдэ. Сэ сыфIэлIыкI зэпытт Зарэ, си шыпхъу нэхъыжыут зэрыслъытэр. Шапсыгъхэм я хабзэщ: пщIэ лей зыхуащI бзыльхугъэм цIыхухъу пыIэ цIыкIу щхъэрагъэс. Зарэ Аджыкъу щхъэгъусэ зэрыхуэхъуам и хыбар кыызжиIэжащ Зейдэт.

Я адэр къаукIа нэужь, сабийхэр я гъунэгъу фызхэм анэмэт яхуищIри, я анэм бгым зридзыхыжащ. Зарэрэ Зейдэтри бгым зрадзыхыжын мурад яIащ. Бибэ мэзыр егъэзыпIэ хуащIащ, зыгуэрэм игу кыыщIэгъунщи, зришэлIэнщ, жари. Бибэ зэщыджэурэ Iурихащ. ЗэшыпхъуитIыр нэпкъым теувэри, джэбын зрашэкIащ. Зейдэт къэшынащ: «ЗыдумыгъэукIыж, – жиIащ абы. – Тхъэм и ней кыытщыхуэнщ». «Ди лъакъуэ едзыхауэ нэпкъым дытетIысхъэнщ, – жиIащ Зарэ. – ДыIурихмэ, дыщехуэхри тщIэнукуым». Жеящ тIури, ауэ нэпкъым ехуэхакъым: дыгъэр мэзыщхъэм къиувауэ къэушыжащ. «Плъагъуркъэ: Тхъэр дылIэну хуейкъым», – жиIащ Зейдэт. Нэпкъым кыысщыхыжым, Бибэ мэзым кызыэрыханар ящIэжырти, абы кIэлтыкIуащ. ЗдэкIуэм псалъэмакъ гуэрхэр зэхахаш. Урыс сэлэтхэрат зи макъ зэхахар: мафIэ ящIауэ яшхын ягъэхъэзыр. И куэщIым иригъэтIысхъауэ, сэлэтхэм ящыщ зым Бибэ егъашхэ. Зари Зейдэти ягъэшхаш сэлэтхэм. Зы сэлэт кызыэфIэуващ, Зарэ едэхэщIэн мурад ищIа хъунти. Зарэ и нэщхыр щызэхилъхъэм, сэлэт щIалэр къащтэри икIуэтыжащ. Сэлэтхэр эщIэдыхъэшхащ. Зэшыпхъухэр ежьэжащ, я гъусэхэм щIэх дыдэ ящIыхъэжащ.

И шыпхъухэм анэ яхуэхъуащ Зарэ. Iыхылы иIэжтэкъым абыхэм – зейншэ къабзэт. Зейншэхэр анэмэт зыхуищIын щауэ къахуигъуэтын зэрыхуейм егупсысащ Аджыкъу. Зарэ еупщIащ: «Хэт щакIуэ кIуэн уэр щхъэкIэ?»

Зейдэти ябгьэдэтащ асыхьэтым. Зарэ гушылащ: «НэгьуэщIым щхьэкIэ сыт ущIэгузавэр? Уэри ущхьэгьусэншэщ». Аджыкьу кьыпидзыжаIакьым, и жьэр зэщIэнэри. Зари и бзэр иубыдам ярейт. ЩIэх кьиутIыпщыжащ тIуми я бзэр: псалгэр зэпадзыжурэ нэпкьым щхьэщыхьащ. Я жьэр щIэчэркьым – нэпкьым щыхумэ, сыт зэжраIэжын? «УсхуэпщэфIэн кьохьэ-льэкIынукуь?» – «Сэ сыпщэфIар пшхын уэ?» – «МафIэ щIыи, пщафIэ, уи шыпхьухэр гьашхэ». – «Зейдэт балигь хьуащ, абыи жеIэ». – «Зейдэт, пхэ гьур IэплIэ кьэщып!» – еджащ абы Аджыкьу. Бибэ и Iэпэр иубыдри, Зейдэт мэзым хыхьащ. ЩIэх кьигьэээжакьым – мэзым зыщигьэгьуващ, и шыпхьу нэхьыжьымрэ Аджыкьурэ ягу пэщыху зэригьэпсалгьэн щхьэкIэ. Кьыщигьэээжам Аджыкьурэ Зарэрэ игьуэтыжакьым...

Жылэм заIэтауэ, гьуэгу тетт абы цыгьуэ. ХьэгьуэлIыгьуэр гьуэгум щрагьэкIуэкIащ. Цыхухьухэм щыхьыщ кьаукIащ. Цыхубзхэр пщэфIащ. ЗэхэIысхьэри, нэху кьатещхьэху зэхэсащ...

ЗэрыжысIащи, а псом щыгьуазэ сызыщIар Зейдэтщ. Хэгьэрей ды-зэхуэхьуат абырэ сэрэ, сытым сыщIэупщIэми, жэуап кьызитырт, сызы-пигьаплгьэртэкьым, ауэ и шыпхьу нэхьыжьым и нэIэм дыщIэт зэпытт, ар унэм имысмэ, кьызэрызэпсалгэ щыIэтэкьым, и нэр кьыстриубыдауэ кьызэплгьэ фIэкла. Илгьэс пшыкIухым итт ар, ауэ сабийуэт зэрыслыгьэрт.

Зэшыпхьухэм я нэхьыщIэ Бибэ IэубыдыпIэншэт, и ныбжь нэсауэ укIытэхтэкьым, псым кIуамэ, щIалэ цыкIухэм задигьэпскIырт. Нэшхуэт, и шыпхьухэм нэхьрэ нэхь дахэ зэрыхьунур фэуэ тетт.

Унагьуэм я нэхьыщIэ дыдэр Закирт. Псом нэхьрэ нэхь хэгьэрей кьысхуэхьуащ ар. Си пэным зы жэщ щрихати, хуэм-хуэмурэ кьызэуасэ-ри, иужькIэ сибгынэжакьым – кьан схуэхьуауэ жаIэрт жылэм, сэ абы и атэлыкькIэ укьызэджэ мыхьунрэ пэт. Дапщэщи си гьусэн фIэфIт, дэнэ сыкIуэми, скIэрыкIыртэкьым, уеблэмэ си дамэм кьэшэсырти, кьызэры-зэмыупщI кьигьанэртэкьым. И адэм фIэлIыкIырт Закир, щышынэрти, зыпэщIигьахуэртэкьым, сэрэат тегушхуэгьуафIэ ищIыр – зыкьысхуигьэ-гусэни кьысхуэгубжьыни тIэу еплгьынутэкьым. Шапсыгьхэр, псом хуэмы-дэу цыхухьухэр, я сабийхэм яхуэткIийт, я цIэкIэ щемыджэр нэхьыбэт, ауэ я кьуэрыльху-пхьурыльхухэм, я хьэблэ сабийхэм яхуэгьуапэ дыдэщ, абыхэм лей кьакIэлгьызезыхьам, я жагьуэ кьэзыщIам хуагьэгьунукуьым. Илгьэситху ныбжьым нэсыху Закир и анэм и пэным щIэсащ, итIанэ и адэм хуит хуащIащ. Зэгуэрым и адэм и кьамэм ириджэгуурэ, Iэпыхури и лгьэпкьынэм зыхисащ. ЩIалэ цыкIур теужыху зиIэжьащ Аджыкьу, кьамэр кьыхичыжри и кьуэм хуильащ:

– ЛIым гьы и хабзэкьым. Гьымэ, ар лIыкьым – хьэIуцыдзщ.

А махуэм и пщыхьэщхьэм Аджыкьу хьыбар гьэщIэгьуэн сригьэдэ-Iуащ. Закир сибгьукIэ щытти, абы зэхригьэхын щхьэкIэ хьунщ Аджыкьу а хьыбарыр кьыщIысхуиIуэтар.

– ЛIыжь гуэр и псэм еджэу хэлът. Хьэтыкьут абы и цIэр. Ди гьунэгьу жылэм кьикIри, лIыжьым щIэупщIакIуэ кьыхуэкIуащ. Узым кьызэры-хигьээыхьыр нэрылгьагьут, кьамэкIэ епыджа нэхьей. ИтIани, кьэдзыха-уэ заригьэлгьэгьуакьым: «Сымаджэ сыхьуауэ хэт кьывжезыIар? Лажьэ сиIэкьым», – кьажриIащ щIэупщIакIуэм. Узыр кьытегуллэуэ заригьэ-льэгьуакьым щIэупщIакIуэм, пыдыхьэщыкI зэпытащ ахэр ежьэжыху. ЩIэупщIакIуэхэр шэсри ежьэжащ: «Тхьэм и фьыщIэщ, Хьэтыкьу лажьэ иIэкьым», – жары. ЩIэупщIакIуэхэр ежьэжа нэужь, Хьэтыкьу и щхьэ-гьусэр кьеупщIащ: «Щхьэ кьэбгьэпцIа ахэр – узыр кьызэрыптегуллэар

слъагъуркъэ?» Хьэтыкъу жэуапым хунэсакъым: и псэр хэкIащ. ЩIэупщIакIуэхэм лърагъэжъащ: «Хьэтыкъу щыIэжкъым», – жари...

НэгъуэщI лIитIи сIыхуу щыгтащ. Зыр кIыхъ гуэрт, псей жыг хуэдэ. Абы ХьуцткIэ еджэрт. Адрейр цIыкIужьейт, испы хуэдэ. Абы ГьущIыпсэт и цIэр. Тури нэутхэт, гушыIарейт. Уэлбанэ къатехуамэ, Хьуцт жиIэрт: «Си Iэгуфэм къыщIэуэ, ГьуцIыпсэ, уэшх къыптэзгъэшхэнкъым». «Сакъ, – къыпидзыжырт ГьуцIыпсэ, – пшэм уцIэуэмэ, урихъэжъэнщ». Зауэм хэтурэ, Хьуцт сэшхуэкIэ къауIащ. ГьуцIыпсэ бжыкIэ яIэтащ. И псэр щыхэкIым, ГьуцIыпсэ Хьуцт егуоуащ: «Сынопльыхри, уэри уцIыкIужьейуэщ узэрыслъагъур». Хьуцт гушыIащ: «Уафэм уцIэуэми, узэрыцIыкIужьейщ, ГьуцIыпсэ»...

Зыгуэр къеуз щхъэкIэ дзыхэ я хабзэкъым шапсыгъхэм. Узыр зыхуагъэшэч. Сэ ар схузэфIэкIынукъым. Ар щыжесIэм, Аджыкъу къысхуидакъым: узыр зыхуабгъэшэчын мурад пщIымэ, уцоуэ, жери. Абы уилыкIынкIи мэхуэ. Узым укызэрыIэщIэкIынуращ: ущымышына, ущымышына, узыр езыр-езыру икIуэтыжынууц.

А псалъэр къыщызжиIа пщыхъэшхэм Аджыкъу и пщIантIэм дыдэст. Зарэрэ Зейдэтрэ ху щIагъэшщырт. Закир сэ къызбгъэдэст, баш сIыгъым къамэ къыщыхэсщIыкIынуу пэплъэу. Зэрихабзэти, Бибэ къэкIухълъакуэ зигъэбзэхат. Къамэр зыIэригъэхъэри, Закир ежэжъащ шыпсыранэ зэхиуцIэтэну.

– Къуэ хъарзынэ уиIэщ, аращ уи лъэпкъым къыпызыщэнур, – жесIащ Аджыкъу.

* * *

Гъатхэ махуэ гуэрым Аджыкъу сэрэ хадапщIэ дыкIуащ. Дунейр уэмт, жьыр пхурикъуртэкъым, пщIащэхэри хьейртэкъым – уэлбанэ зэрыхъунум и нэщэнэт. ЩIэх дыдэ къызэщIэуфIыцIащ уафэр, бгым пшэ фIыцIэ къыщхъэдэхаш, абы щыблэ зэрыхэтым шэч хэлътэкъым.

Цейхэр зыщытхри, джанэ Iэщхэр дэдгъэджэрэзеящ, хьэмфIанэр къатщтэри нартыху хъэсэм дыыхыащ. Уэшх къызэрешхрэ куэд щIатэкъыми, хъэсэр пщIэным зэщIищтат. Аслъэн и хъэсэм жыгей жыгышхуэ итт, уэшх къешхми, дыгъэр гуащIэми, абы зыщIэбгъэзагъэ хьурт.

Бгым къыщхъэдэхуэ, пшэр жылэм къыщхъэцохъэ. Аджыкъу дэрэ псей лъабжъэм дыщIэуащ. Аслъэн хъэсэм къыхэкIакъым – нартыхур епщIэ – щIалэ хэщIыхъат, плIабгъуэт, и нэкIум дыркъуэ телът, мышэм къытридзауэ. Зэрыхъуаращ: бжыхъэ кIуам Аслъэн мышэ шыр къиубыдати, и анэм ар къыпхуидэнт: зыкъридзри къызэхифыщIащ, къамэкIэ емыпиджамэ, къельнутэкъым. ЩыдэгушыIэнуу деж мышэ шырым зэхифыщIауэт зэрыжаIэр.

Бзухэр зэщIэдымащ, пкIауэми я бзэр пачащ – нэщэнэфIтэкъым ар.

– Аслъэн, мыдэ къакIуэ! – джащ Аджыкъу жыгей лъабжъэм дыздыщIэсым.

И щхэр къиIэтри, Аслъэн зыгуэр жиIащ. ЖиIар къыдгурыIуакъым. Хъэсэм зэрыхэтщ, и пщIэни зэпигъэуркъым.

Пшэ фIыцIэр къытщхъэщыхыащ, уафэр хьуэпскIащ. УафэхьуэпскI мафIэ бзийм Аслъэн и хъэсэм хэт жыгейм зыхисащ. Щыблэ уащ, абы и макъым сыкъыдэскIэри, си нэр суфIыцIащ.

Си нэр къыщызтесхыжым, щыблэр зэуа жыгейр мафIэм зэрилынцIыр слъэгъуащ. Жыгейм ибгъукIэ щылыт Аслъэн. Дыжащ щIалэм деж:

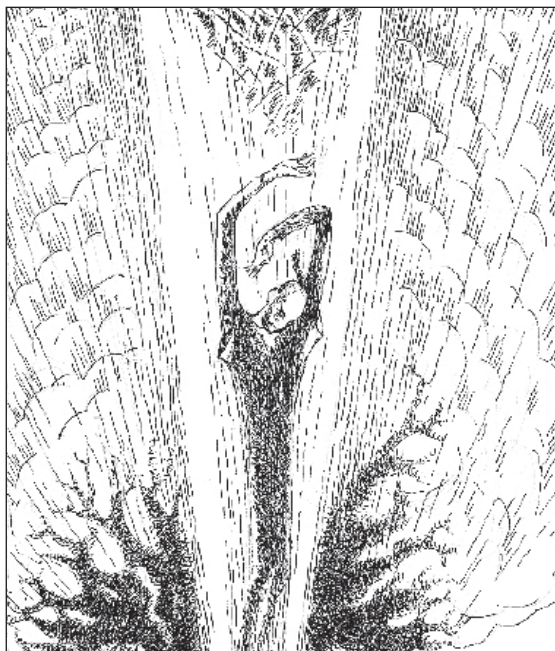

абы псэ хэтыжтэкъым, зэщIэуфIыцIат. ХьэмфIанэр бгъэдэлът Аслъэн, хьэмфIанэкIыр ныкьюэс хьуауэ.

Аджыкью щIалэр кызыэригъэдзэкIащ, лъэгуажьэмыщхэ зыщIри абы бгъэдэтIысхьащ.

– Щыблэм тIихащ Аслъэн, – жиIащ Аджыкью.

Щыблэм иукIам пщIэ лей хуащI шапсыгъхэм, абы и хьыбарыр щIэх дьдэ жылэм хэз мэхъу, ар щыщIальхьэр щыблэм щуукIам дежщ, щыщIальхьэкIэ жылэр зэхуос, джэгу ящI, уэрэдхэр жаIэ.

Аслъэн и хьэдэм дыбгъэдэтыху, пшэр тцхьэщыкIащ, уэшх ткIуэпс кыIэпымыхуауэ.

Цейр щыттIэгъэжащ, пыIэри щхьэрыттIэгъэжащ. Аджыкью кьуажэм дыхьэжащ, сэ Аслъэн и хьэдэм сыкьыбгъэдэнащ. Захуэщ шапсыгъхэр: уи натIэм кьритхам уфIэкIынукукъым – ара хьунт нобэ щыблэм иукIа щIалэм кыыхуиухар.

Сэри сунэтIыжащ кьуажэмкIэ, Аджыкью сыщIыхьэжащ – ар Аслъэнхэ я щIапIэм нэблэгъат.

– Сыт цхьэкIэ кыыхуей хьуа Аслъэн щыблэр? – и щхьэр игъэкIэ-рахьуэри кьэувыIащ Аджыкью. – Аслъэн щыблэр кыщцеуар хьэсэращ, и IэнатIэм пэрытащ щыблэр кыщцеуам. Зауэм хэкIуэда хуэдэщ. Ар жытIэкIэ щыблэм игу кьыдэбгъэнкьым.

– Кьыдэбгъэнкьым, – жысIащ сэри.

Аслъэн и унэм пэмыжыжьэ Iуащхьэм дьтетIысхьащ. Абы и щхьэгъусэм еджащ Аджыкью. ПщIантIэм кьыдэкIуэтри кьыдэпльащ ар, Iэдакьэжьауэ ищIауэ.

– Аслъэн кьыгъэзэжауэ пIэрэ? – щIэупщIащ Аджыкью, и псалъэр зэпишурэ.

Хьэцацэ, Аслъэн и щхьэгъусэм, жэуап кьыдитакъым. Сэ гу лъыстащ

ар кызырыщтам – зыри кыгурыгуактым. Аслъэн зэуакгуэ зэремыжбар ищлэжыртэкъэ Хьэцацэ.

– Аслъэн губгъуэм кыкфыжа? – аргуэру щлэупщлащ Аджыкыу.

Хьэцацэ зэрылэнкуныр нэрылгагъут. Жэуап кыщпримытым, Аджыкыу и псалъэм пищащ:

– Ар щыблэм ихъащ. Уафэр зэрыгъуэгъуар зэхэпхагъэнщ уэ.

Хьэцацэ кыхэккыищлащ, и лэр и нэкум гуиплэри пщлантлэм дэлъэдэжащ.

– Игу ффы хуэщлащ, – жищ Аджыкыу, зэхэуауэ. – Накгуэ, бел дэтхынщ.

И псэр цыхэккыла махуэм щлалъхьэ хьэдэр шапсыгъхэм – хьэдрыхэ кгуэ гъуэгур нэхь ккыщ хьууэ жагэ, хьэдагъэри ккыхьлфыхь ккылащлэхьуэркыым. Цыхубз кгуэ хабзэккыым кхъэм: цыхубзыр нэхь гумащлэщ, гуауэр хуэмышэчынккыла мэхьу – аращ шапсыгъхэм жагэр: тынщкыым, дауи, уи ффыхьлыр щфы ффыцлэм зэрыщлалъхьэр плыгъуныр. дунейм щехыжа махуэм щламылхьэнккыла мэхьу, гъунэгъу жылэхэм ккыккынухэм пэплъэн щхьэккыла. Щыблэм игу зрамыгъэбгъэн пащлэ, Аслъэн ар кыщцеуа махуэм щлалъхьэн хуейт.

Жыгейм и лъабжъэм мащэ кыщытлгуэуэ, кьэтлэгуащ кыуажэм ккыдэккылауэ ди дежккыла ккызунэтла цыхухэр – ахэр кыщлэжыбар Аслъэн щлалъхьэн щхьэккылат. Псом япэ итт Гуащэнэхурэ Хьэцацэрэ.

Зы шу ккыдбгъэдыхъащ – Салихь. Лпыбгуэ хэщлхьыат ар, и нэкур дыркыуэ защлэт – зауэ лэджэм хэтагъэнт, дауи.

– Щыблэ? – ккыдэупщлащ Салихь, Аслъэн и хьэдэм еплъри.

– Абы ихыжащ, – жищ Аджыкыу. – Ди нэккыла тлэгуащ.

Салихь жыгейр зэпиплхьыащ: мафлэр ужыхьами, лугъуэ ккыхихурт иджыри.

– Щыблэм и нэфкыла ккыщыхуащ, – жищ Салихь. – И насыщ. Ккыхуищлэну псор ккыхуищлэжащ.

И ккыуэр игъейжаккыым Гуащэнэху:

– Си щлалэм ккыеуэлла насыпыр! Тхьэм и нэфкыла ккыщыхуащ. Щыблатхьэ и нэфкыла!

Хьэцацэи дежурт ффызыжкыым.

– Тхьэр ккыхуэупсащ Аслъэн, Щыблатхьэ и нэфкыла ккыщыхуащ!

Хьэцацэ и щхьэц налгэ тралъхьащ хьэдэм и бгъэгум, мащэм ирахьэхаш итлэнэ. Уэрэд ккыхадзащ – хьэгъуэллгъуэуэм деж жагэ уэрэдхэм хуэдэ. Псори дожбу:

– Уэ-ри-да-дэ!

Ккыафэмрэ уэрэдымрэ зэпагъэури, цыхур зэбггыккылащ.

Губгъуэм ккыинар Аджыкыурэ сэрэщ. Нартыху хьэсэм хэль хьэмфлэнэр ккыищтэжри, Аджыкыу жищлащ:

– Пщлэныр духынщ.

Сэ си щхьэр сщлэри, цейр щысхыжащ. Ди лэцхьэр дэдгъэдэжэрэзейри, хьэсэм дыхыхъащ. Сыккызэрымэжэллар зыхэщлащ щлэх дьдэ. Хьэсэм и ккыла дынэсри детлэсэхаш. Гъуэмылалъэмрэ ккыгуэщынымрэ ккызэгъэлэгъуащ. Жы мащлэ ккыккызури дыккыгъэщлэлыгъылащ. Жыгейм лугъуэмэ ккыхихурт иджыри. Абы пэжыжьэтэккыым нобэ щлэтлхьэ щлалэм и ккыащхьэр...

Ккыккылажыккыгуэнуц

КЪЭРМОКЪУЭ Мухьэмэд

АдыгэлӀыр мыщэми пэлъэщыфу щытащ

Къэхьуа Іуэху

Си къуажэгъу Щоджэн Хьисэ сэрэ дызэрыщӀалэжь цӀыкӀу лъандэрэ дызэныбжьэгъуш. Илгъэс Іэджи щӀауэ дызэкъалэгъууи Налшык дьдэсш. Ауэ, тӀуми ди жагъуэ хъууэ, дызэрызэрылъагъур мащӀэрэщ. Къуажэм нэщхьеягъуэ къэхьуауэ дыкӀуэжмэ дызэрихьэлӀау араш нэхьыбэм. Иужьрей ди зэхуэзэри араш зэрыхьуар. Ди ныбжьэгъу и анэ дунейм ехыжауэ дыкӀуэжати, псалъэгъу дызэхуэхьури зыгуэрхэри дигу къэдгъэкӀыжащ. Аурэ, псалъэм къыдэкӀуэри, Хьисэ жиӀаш:

– Уа, Мухьэмэд, игъащӀэ лъандэрэ дызэныбжьэгъуш. Дыпэцану шыдкӀэ мэз дыкӀуэу зэрыщытари, зауэ нэужьым жэмкӀэ дызэрывари, ди къуажэм нэмыцэр щыдахужым мафӀэ щӀадзауэ ягъэс лъакъуэрыгъажэ щӀэрыпс къомыр къедгъэлауэ зэрыщытари, зэгъусэу дыздыхэтэ къуажэ джэгухэри апхуэдизу къыщептхэкӀым, моуэ зы щыпӀэ деж си цӀэр къыщӀыщыхуымыгъэщар сыт?

Си ныбжьэгъум и псалъэ гушыӀауэ къысфӀэщӀам гукъани къыпыуаш:

– НэгъуэщӀи мыхъуми, «ХьэтӀохъушыкъуей хьыбархэр» фӀэпщу къыдэбгъэкӀа тхылышхуэм Купхи, Токъумакъхи, Щомахуэхи, Дыкъынэхи, Джэтауэхи, Джэдгъэфхи щиптхэм, Щоджэнхэ зы напэкӀуэщӀи къытлтыбгъэс хьуртэкъэ.

– Пэжкъым жыпӀэр, Хьисэ. Щоджэн Іэсхьэд теухуауи итщ а тхылым, – жызоӀэ, и жьэр езгъэубыдын си гугъуэ.

– Іэсхьэд «Зейкъуэ лыжьыщӀкӀэ» зэджэу щыта джэгуакӀуэ гупым хэту аркъудейш, – къыкӀуэтыркъым Хьиси.

– СлӀот-тӀэ нэгъуэщӀи?

– НэгъуэщӀи щыӀэщ. Щомахуэ Исмел мыщэр мэзым къыщӀишащ жыпӀэри кӀыхьу хэптхаш. Хуэмыфащэуи жысӀэркъым. Лыгъэ иӀауэ яӀуэтэж. Ауэ Щоджэнхи диӀэщ мыщэм ебэнаи, нэгъуэщӀи хьыбар гъэщӀэгъуэн зиӀэхэри.

Пэжт си ныбжьэгъум жиӀэр. Щоджэн Къартул жари щакӀуэ Іэзэу лы цӀэрыӀуэ яӀат Щоджэнхэ, и хьыбар Іэджэ ХьэтӀохъушыкъуейм дэлъу. Абыхэм ящыщ гуэрхэр сэри сщӀэрти, тхыгъэ гуэрми кӀэщӀу хэзгъэхьат.

Ауэ абы шыгъуэ сэ сцIатэкъым Къартулыр си ныбжьэгъум и адэшхуэм зэриадэр. Иджы хуэмыухыжу Хысэ кысхуиуэтэж Щоджэн хыбархэр езым кыжезыIэжар и адэшхуэ Алджэрийт.

Зеикъуэ зыфIащыжа ХьэтIохъушыкъуей Ипщэм, зэIыхълыгъэ яку дэмылты, Щоджэн унэцIэр зэрахъуэ лъэпкъ зыщыплI дэсц. Сэ зи гугъу сцIынур Хысэ зи хыбар кысхуиуэтэжа я лъэпкъ закъуэрщ. А я лъэпкъым къежьапIэ хуэхъуауэ кыльытэри УнэлI зэрицIэр мыхъум, зи хыбар ямыщIэж лIыжьырщ. Абы и къуэрылтыхуц нэхъыбэу зи гугъу фхуэсцIыну Къартул цIэрыIуэр. Къартул и къуэщ Алджэрийрэ Аслъэнджэрийрэ. Алджэрий и къуэ Мухъэб зауэм хэкIуэдащ, къуитI кыщIэнри: Iэуесрэ зи гугъу сцIы Хысэрэ. Хужьпагуэ жери шыпхъу гъэфIа закъуэ яIэти, уей-уей жезыгъэIэ си ныбжьэгъужь Жэмыхъуэ Хьэзрэтэлий и щхьэгъусэу Налшык щопсэу.

Щоджэнхэ я хыбархэр нэхъыбэу зытеухуа Къартул и гугъу тцIын и пэ ар щакIуэ Iэзу зыгъэса, лIыгъэ зехъэным хуэзыуэщцIа и адэ Индрис теухуа гуэрхэр къэтиуэтэжынщ.

Бахъсэншыщхэ щыпсэу къущхэ лъэпкъ Тапасхъанхэ я малхъэт Индрис. КъышагъащIэти, малхъэишэ ящIынуи хунэсатэкъым. Апхуэдэу здэщытым, Бахъсэншыщхэ къикIри лIыкIуэ къуажэм щепсыхаш. КъызытекIухъар гузэвэгъуэт. Мэз гъунэгъум кыщIэкIыгурэ къущхэ къуажэм мыщэ гурбийан кыдыхъэрти, сабий, цIыхубз идыгъурт, Iэщыр Исраф зэтрищIэрт. ЦIыхухэр зэрыгъэгужьеят. Абы пэлъэщын щакIуэ Iэзэ ХьэтIохъушыкъуей дэсу зэхахри лIыкIуэ къащIауэ арат.

Къалыхъуэ щIалэр Тапасхъанхэ я малхъэ иджыри ямыщIыхурт. Зи малхъэ къущхэ къуажэм я лъэIум пэмыджэжу хъунутэкъыми, тридзэри кIуаш, и къамэ къуаншэр и бгырыпхым дигъэлъадэри. Зэкъуэхуауэ пэщIэхуэмэ, мыщэм и жьэм жьэдигъэувэну пхъэ быди и жыным ирилхъаш, и лъэныкъуитIри упэщIауэ. Мыщэм и къэкIуапIэр кыжраIэри пэтIысащ.

Куэдри пэмылпъауэ, къуакIэбгыкIэр къигъэпсалъэу гъухъуэу къакIуэ мыщэ губжьа абрагъуэр щилъагъум, щакIуэ Iэзэр, къарум пыкIри, Iэмал хуэкIуаш. Джэлам ещхъу щIым зыхидзэри, кыщхъэщылъэда мыщэм иубыду зэхимыпIытIэ щIыкIэ къамэ къуаншэмкIэ и ныбафэр кысхурибзыхри, мыщэр зэфIэщэхаш. Зи кIэтIийр зылъэф мыщэм сыт ищIэжынт, джалэри и псэр хэкIаш. Къэхъунум пэплъэу Iуашхэ къуагъым къуэта и щыкъухэр кыщыбгъэдыхъам, Индрис и къамэ лъы защIэр итхъэщIыжу псы Iуфэм Iутти: «Мыщэм сыщепыджым бисмилахыи жысIащи, хьэлэлщ. И фэр тефхи, и лыр фшхы», – яжриаш.

Къущхъэхэм я малхъэ хахуэр къагъафIэщ, къагъатхъэщ, шы-уанэ зэтэль екIу хуэщIакъуэщ, щIакIуэмрэ бащлыкъымрэ я нэхъыфIыр кысцатIагъэри къагъэшэсыжаш, щIымахуэ укIыну кърата мэл тIощIырыпщIыр кыдэзыхун щIалитIи кыбгъурагъэувэри къаутIыпщыжаш.

АтIэ, апхуэдэ шапхъэхэм щIапIыкIа къуэр нэхъ щабэ хъунт. Индрис и къуэ Къартул нэхъ пхъашэж, нэхъ щакIуэ Iэзэж хъуаш.

ПщымахуэкIэ еджэу щакIуэ ныбжьэгъу иIэт Къартул. Ныбжьэгъум жагъуэгъу кыщыхэкIыжи щыIэкъэ? Апхуэдэ гуэри хэлъ хъуат я зэхущытыкIэм. Пщымахуэр лIыгъэкIэ, щакIуэ IэзагъкIэ Къартул ефIэкI щыхъум, ефыгъуэжат.

Арати, ари щхъэтэч мыхъущэу екIуэкIыгурэ, махуэ гуэрым Къартул деж Пщымахуэр екIуэкIаш щакIуэ здишэну. ЯцIыхуу мыщэбз пщэху бзаджэ

бийуэ яІэти, абы еуэну арат. Мэзым нэсри, мышцэ пщэхум и зекІуапІэм теуаш.

– Пщымахуэ, – жи Къартул, – сэ япэ сищынщ, уэ и ужь къини, мышцэм зыкьуидзынущ. Сэ занщІэу кьэзгъээнци, мышцэм кІэ естынщ.

– Хьэуэ, – жи Пщымахуэ, – сэ япэ сищынщ, уэ мышцэм зыкьуидзмэ, а уэ жыхуэпІэм хуэдэу сеуэнщ.

Арати, апхуэдэу ящІри, яужь ит Къартул и щІыб кьэгъэза зэрыхьуу, мышцэм иубыдащ. И плІэм къитІысхьа мышцэм и тхьэкІумитІыр и Іэ зырызымкІэ иубыдри, и пщэдыкъым кърикьузылІащи зригъэдзакъэркъым.

– Къеуэ, Пщымахуэ, кьыбгъэдыхьы, – кьэджащ Къартул.

– Шэр уэ ныптехуэмэ жызори, сошынэ, си ныбжьэгьу.

– Къеуэ, хуэмышу, уэ ушакІуэщ. Мыбы сишх нэхрэ, уи шэм сихьми нэхьыфІщ. Къеуэ.

Пщымахуэр шынами хуэмеями, тыншу хуэукІыну мышцэм бгъэдыхьакъым. Къартулрэ мышцэмрэ зэрызехьэурэ мэзыкүм хыхьэу имылъагъж шыкъым, Пщымахуэр къуажэм кьэкІуэжри, Къартул мышцэм ихьауэ яжриІащ.

Къартул и къуэ Алджэрий абы щыгъуэ илъэс 25-м ит зи фІыгъуэ щІалэт. КъакІуэу диша и адэм лей гуэр кьызэрыщыщІар кьыгурыІуэри, Алджэрий Іэщэм епхьуат, ауэ кьыхуадакъым. Щымыхьум, выщІэ лъэщитІ яІэт шым хуэдэу псынщІэуи, гум щІищІэщ, хуей-хуэмейми, Пщымахуэр иригъэтІысхьэри, мэзым кІуащ. Мыщэ лъэужькъым тету джэуэрэ здыкІуэцІрыкІым, макъ гуэр къаподжэж:

– Ей, мыдэкІэ сыщыІэщ сэ, фыкъакІуэ.

Джэ макъым ирикІуэурэ, къагъуэт: мышцэр лІауэ щылыщ, и нитІыр кьижу, Къартул абы и кІуэцІым исщ. «Мыр сыт?» – щыжаІэм, кьэхьуар къеІуэтэж. Пщымахуэ щІэпхьэужу Къартулрэ мышцэмрэ кьыщызэхуэнэм, Іэджэрэ зэрызехьахэ нэужь, мышцэм и тхьэкІумитІ зыгъэдзыхэр хуит ищІ хьунутэкъыми, Іэ ижьым ІэщІэлгыр дзэкІэ еубыд, и бгырыпхым дэлъ къамэ къуаншэр (и адэ Индрис Бахьсэнщыхьэ мышцэр зэрыщиукІар) кьыдепхьуэтри, мышцэм и кІуэцІыр кьрегъэу. Мыщэр малІэ. Зи лъэнкІапІи, зи пхэщІыщхьы лы имылъыжу мышцэм кьифыщІа Къартул, лы цІынэм лыыр егъэувыІэ жаІэу зэхихыгъати, мышцэ кІуэцІ хуабэм ипщхьауэ арат.

Мыщэр гум кьралъэфэлІауэ лІитІым къахуилъхьэртэкъыми, мыдэ и кІэбдзыр кьысІэрывгъэхьэт зэ, жиІэри Къартул къадрилъхьащ. Къартул мышцэм тесу кьыздэшэжым, жылэр кьэпхьэрауэ къаІуошІэ. Абыхэм яхэтт къуажэпщ ХьэтІохьуцокъуэ Алджэрий лыжьри. Ар Къартул и ныбжьэгьут. Къартул кьэзышэж и къуэ Алджэрий кьыщалъхуам пщым езым и цІэр абы фІищат.

Джатэшхуэ уІэгъэкІэ Іэзуу лы ІэкІуэльбакІуэ яІэт икІи я гьунэгьути, Къартул абы ІэщІалъхьэри, илъэс псокІэ кьеІэзащ, сэкъатыншэуи иггэхьужащ.

* * *

Мыщэ Іэджи кьиукІауэ, нэхьыбэжи ІэщІэкІауэ, Къартул и ныбжьыр илъэс 85-рэ шыкъым, ХьэтІохьуцокъуэ и ныбжьэгьуми кьриІуэкІати, щэкІуэным пыкІыну мурад ищІащ. Ауэ итІани дэзыхьэх Іуэхур игу пыкІыртэкъым, и нэр мэзымкІэ щыІэт, мышцэ пщэху бзаджэ гуэри Шэпап жыхуаІэ Мыщокъуашхьэ къуэ куум дэст и биижьрэ кьыхуэмыукІауи, ари и тэмакъым хуемыгъэхьыу телът.

Арати, зи гур пхэуэ зи лъэр пхэм дэна щаклуэжым зигъэунэхужыну мурад ищIащ. Бахъсэн бжъэпэ щетIысэхри, и къамэр псым зэпрахыу хатIэну яжриIащ. И фочыжьыр тригъапсэри къамэр къыщриудым, и хэ къуэлэн цIыкIур зыщIегъури, и мыщэ бийм кIэлъокIуэ. Хъэм къегъуэтри, лIыр йоуэ, уIэгъэ ещIри, IэщIокI. Лъыр щIэжу пабжьэм хэлъу хъэм къегъуэтыжри еукI. ХъэтIохъушыкIуей Ищхъэрэм я шыбзыхъуэ щIалэхэр кърихъэлIати, фэр трыригъэхри, лыр абыхэм яритащ. Гу хузэщIащIэу щакIуэ лIыжьыр къыщашэжым, мыщафэр къыздищтэри и ныбжьэгъу къуажэпщым и куэбжэшхуэм иридзащ. Пщыр къыщыдэкIым, «ТIури жьы дыхъуащи, дяпэкIэ нэмээ тIцIынымэ, зы мыщафэм дытэхуэнущ, си ныбжьэгъу», – жиIэри Къартул къежьэжащ. КъыздэкIуэжым, езым хуэдэ хъуну зыщыгугъ Хъэжы Адил хуээри, и фоч цIэрыIуэр абы иритыжащ. Къартул дунейм ехыжа нэужь Адил щакIуэ Iээ хъуауэ щытащ.

Айтэч

ТIатIэрэ ТIалэрэ

Рассказ

Ди къуажэр езыр цIыкIукъым. Ауэ ди къуажэ дэнэ къэна, Бахъсэн псыхъуэ дэсым яхэту къыщIэкIынкъым ТIатIэрэ ТIалэрэ я хыбарым щымыгъуазэ. ИтIани, а псори зыщыгъуазэр къыщаIуэтэжым дежи, псалъэмакъыр езышэжым и хъл-щэным куэд елгытащи, хыбарыр щхъэж и псэм зэрыпиупщIым ещхъу кyiIуэтэжу къыщIокI: хэт и бгым къыщрегъажьэ, хэти – и кIэм; зым фIэхълэмэтыр адрейм фIэмыхъэнэншэщи, зым, тригъалэу, игъэдаущыр адрейм IэщIэгъупщыкIыну зыхуэIуаи щыIэкъым.

А къомыр сэ иджыпсту къыщIезгъэкIуэкIым щхъэусыгъуэ иIэщ: сэри сщIэрккъым мыбдеж къыщыщIэздзэнщ, жьыIэу нэхъ зытезубыдэнур.

Мыри Iуэхум хэлъщ: ТIатIэрэ ТIалэрэ я хыбарым щымыгъуазэ гуэрым япэу ар щызэхихым деж, хъэуэ, ар пэжкъым, жиIэнкIи хъунущ. Сыт щхъэкIэ жыпIэмэ, цIыхум зы фIэщхъугъуей телъыджэ дьдэ щызэхихым деж сыт абы къыхуэнэжыр? Зэхихыр и фIэщ мыхъуну аракъэ? НтIэ, фIэщхъугъуейм нызэрохъэс ТIатIэрэ ТIалэрэ я хыбарым щыщ дэтхэнэ зы едзыгъуэри...

Псалъэм и хъэтыркIэ, ТIалэ и дахагъыр. ТIалэщ жыхуэсIэр, ТIатIэкъым. Пэжщ, хъэщIэ щIалэ щыIэкъым жыхуаIэм ярейуэ – адыгэ щIалэ Iей плъэгъуа жызыIэни щыIэщ. АбыкIи сыарэзыщ. Ауэ, пэж дьдэр жыпIэнымэ, зы щIалэм нэхърэ адрейр нэхъ къекIужу щытынкIэ хъунукъэ? НтIэ, ар къатщэр пэжмэ, мыбыи пцIы хэлъ: а къекIу къомым, псоми яфIэкIыжу, зы къахэкIмэ-щэ, къахэщIуукIрэ-къахэлыдыкIыу? Апхуэдэт ТIалэ. «ПлъакIуэ зыхуащI», «нэ фыгъуэ зытрамыгъапльэ» – хужалэ апхуэдэ зырызым. Ауэ апхуэдэу зыхужалэ хабзэр хъыджэбзырщ, цIы-хубзырщ. Мы зэм ар зытэхуэр ТIалэ и закъуэт. ТIатIэ ар зыкIи епхъэлIэ хъунутэкъым: ТIатIэ хъыджэбз гъуабжэ дьдэ цIыкIут.

НтIэ, а хъыджэбз гъуабжэ дьдэ цIыкIумрэ а щIалэ хэлъэфа дьдэмрэ я Iуэху зэхэлъын щIэхъуар сыт? Дэ тщыщу зыми ищIэрккъым абы и жэуапыр. Ар зыщIэр ТIатIэти, иджы ТIатIэ дэнэ кyiпхыжын!

ТIатIэ ар имыщIэтэмэ, ТIалэ зэрыIупльэу, щхьэ жиIэн хуеят «Сэ сызидэкIуэнур ТIалэщ», – жиIэу?

ТIатIэ кьафэми джэгуми яхыхьащэртэкьым. Яхыхьапэми, гу зылъатэн хуэдэу щыттэкьыми, зыгуэр кьыдэгущыIэу е дэгущыIэжу яльэгъуатэкьым. Ауэ ар езы хьыджэбзми уэим имыщI хуэдэт. Хэбгъэзыхьмэ, есэжат зыми гу кьызэрылтымьтэм.

Апхуэдэуи екIуэкIыну хьунт. Ауэ... ТIалэ зэрыIупльэу, ТIатIэ и дунейм зэуэ зихьуэжат. Хьэуэ, хьэуэ, ар щIэпхьуакьым щIалэм гу зыльригьэтэн папщIэ, абы и пащхьэр кьифыхьуи яльэгъуакьым. НэгъуэщIщ абы дальгэгъуар.

Иджы ТIатIэ цIыхухэм нэхь яхыхьэрт. Зэпэмыгъунэгъу дыдэми, зы кьуажэ щыдэскIэ, ТIалэрэ абырэ щызэрихьэлIэнкIэ хьунут зэIуцIэ, шыгъажэ е кьинэмыщI дауэдапщэхэм. НтIэ, апхуэдэ блэбгьэкI хьурэт!

ТIатIэ икIи нэхь зыкIэлъыплъыж хьуат. Зыкьримыхми, а иIэ мащIэр екIуу зэрихьэу.

Абы и цIыху хэтыкIэми зихьуэжат. Иджы езым нэгъуэщIу зыкьыщыхьужьрти, цIыхухэми ар иджы нэгъуэщIу кьащыхьурт. КIэщIу жыпIэмэ, ТIатIэ гьащIэм кьыщылъыс и увыпIэр иубыдыжат.

Япэм мыпхуэдэ хабзи щыIэу щытащ: хьыджэбзыр и унэ исыжу и нэчыхьыр ятхьу. Абы и щIалагьым е нэгъуэщI щхьэусыгъуэ гуэрым кьыхэкIыу, хьыджэбзыр иджыри зы илъэскIэ е нэхьыбэкIэ дагъэсыжу. Апхуэдэхэм деж, ныбжьыщIитIыр зэпэлэщIэми, хабзэкIэ зэбгъэдэува лъэпкьитIыр зэрыгъэпэжырт: щIалэр зыщыщ унагъуэм нысэ кьахэхьуауэ ябжырт, хьыджэбзыр зейми малъхьэ яIэу кьалъытэрт, ныбжьыщIитIыр я лэгъунэм иджыри щызэрымыльэгъуами, абы иджыри пIалгъэ иIэми. Езы тIум я Iуэхуми зэрыкьуажэу щыгъуазэти, зы унагъуэу тIысыжыпам хуэдэу цIыхухэр кьахущытт.

Апхуэдэу, псалгъэ быдэ зэпахуэу, пIалгъэкIэ дагъэсыж хьыджэбзым ярейт ТIатIэ.

АрщхьэкIэ апхуэдэ гуэри абы и Iуэхум щыщыIэтэкьым.

ТIалэ и гугъу пщIымэ, ар ТIатIэ кьепсэлэххатэкьым; хэбгъэзыхьмэ, кьыщIыхуххэу уиIэ... Ауэ, сэ жызоIэри, Iуэхум хэзыщIыкIыр ТIатIэ и закьуэт. ХищIыкI кьудейми кьыщынэртэкьым – ар икIи щытт хэзыщIыкIыр зэрыщытыпхьэу.

Пэжщ, ТIатIэ иджы зэрызихьуэжар зыфIэуан, ар щIэнэкIалгъэ кьэзыщI гуэрхэри щыIэт.

Нащхьуэ и цIэу зы щIалэ кIуэцIрыкьуэжь дэст кьуажэм. Зэгуэрым абы ТIатIэу пльагъур кьыхигъэзыхьыпат.

– Уа, дахэ, мы уи Iуэхур дауэ зэрыщытыр! НтIэ, иджы, сигу урихьамэ, сыбдэгущыли мыхьужыну ара?

– Аращ, Нащхьуэ. Уи жагъуэ умыщI.

– Ар сытым кьыхэкIыу?

– Сэ щIалэ сиIэщ.

– Сэ сыщIалэкъэ! Сыт сэ си лажьэр! Сэ сыбдэгущыIэ щIэмыхьунур...

– Нащхьуэу си дэльхушхуэ, – жи ТIатIэ, щIалэм ткIийуэ йоплъри, – шыпхьу уимыIэмэ, сэ шыпхьу сыпхуэхьунщ. НэгъуэщIкIэ укьыспымыхьэ. Сэ зэхэщIыкIыгъуэу бжесIаи: щIалэ сиIэщ.

Нащхьуэ, зигъэхьэлэболэу, кьыгурымыIуаифэ зытригъауэу, гьумэтIымэ хуэдэуи зищIаи. АрщхьэкIэ, сытым кьыхихами, кьытригъээжатэкьым.

Ауэ апхуэдэу тынш цыкIуу уафIэкIынт ТIалэ фIэкI Iуэху ямыIэжу ар нэкIэ зыгъэхъу хъыджэбз зишэгъуэхэм! Абыхэм ящыщитI, Зэрылэрэ Ландыщэрэ, – щIыр сыткIэ щхъэпэ, тIури хэплъыхъауэ хъыджэбз дахэт, – зыфIамыгъэIуэху хуэдэурэ, зэгуэрым ТIатIэ зыкыбыгъэдагъахуэ. Ауэ ТIатIэ абыхэм я гугъэм щыщыIэтэкъым: мо тIур иджыри къэсатэкъым ТIатIэ Iуэхур зыIутыр къыщыгурыуам.

– А Iей-и-и, – жиIащ ТIатIэ, шабэ дыдэу къыпыгуфIыкIыу, – Зэрылэ дахэкIейрэ Ландыщэ тхъэIухудрэ! Сыту фIыщэу фыкысхуэкIуа! Фэ фыкъэмыкIуами, сэ сынэкIуэнут... Зымахуэ лъандэрэ тIури сигу фыкъэкIарэ жэщым сынывэщIыхъу, махуэм фи цIэр си Iупэм темыкIыу... Дауэ фыщыт, дунейгъэдахэхэр? Сыт фи псэукIэ? Фэ фхуэдэ тхъэIухудхэм ауэ уаIуплъэну къудейуэ сыт и уасэ! ИIэт, фи макъ нэхъ дахэжхэр зэхэзвгъэхыт иджы. Уэрэд къызжефIэну хъэмэ хыбар къысхуэфIуэтэну? ИIэт, фытегушхуэт. Фызэгъусэу хъэмэрэ зэрызу? ФыщIемыгъуэжыт! Сэ сыныводаIуэ.

ТхъэIухудитIыр къэуIэбжыт: кIуэрэ пэт щIэнэкIалъэ ящIыну я гугъа «хъыджэбз гъуабжэжъ цыкIур» езы тIум нахуэу къащIэнэкIэрт...

Ауэ ТIатIэ гущIэгъуншэтэкъым. Зы тэлэй хуэдэ дегъэкрI, жаIэнури ящIэнури ямыщIэжу Iэнкуну, зыр зым еплъыжу щыт хъыджэбзитIым йоупщI:

– Хъункъэ иджы? Хъэмэ...

– Хъунмэ, тхъэ-э-э-ы... – ерагъыу къыдришеящ хъыджэбзитIым я зым, – ауэ...

– НтIэ, «ауэмэ», быдэу фыкъэдаIуэ. Сэри сынэфкъым. Псори солъагъу. ТIалэ щIалэ дахэщи, хъыджэбзу къуажэм дэсыр абы кIэлъызоплъэ. Фэри абыхэм фащыщ. Сыт щхъэкIэ щIы сыупсын, тIури фыхъыджэбз дахэкIейщ. Ауэ фызырызуи, тIури фызэхэтуи ТIалэ фэ фыхуэфашэкъым. Фыхуеймэ, вдэ, фыхуэмеймэ фыдэлъей, фэ дахэ къомыр фыкъаплъэу, ТIалэ ишэнур сэращ. ФыкIуэ иджы, адрейхэми яжефIэж а зэхэфха дыдэр!

Арати, хъыджэбзитIым я щхъэр Iуахыжаш.

Ауэ, а тIум къытрамыгъэзэжами, ТIатIэ къыхукъуэплъымрэ IупщIэ къыхуэзыщIымрэ куэд хъурт, къезыхулIапэу къыкIэщIэупщIыхъыну тегушхуэхэр нэхъ мащIэми.

Псоми яхуэмыгъэныщIур сыт жыпIэмэ, ТIатIэ игурэ и щхъэрэ зетелъу, зыкIи къыхэхемыщIтыжу зэрызиIыгъырт.

Куэдрэ екIуэкIа апхуэдэурэ, мащIэрэ екIуэкIа, – хэт абыкIэ иджы узэушIыжыну! Ауэ щIы зыхэхмылгыжращи, и пIалъэр къэсри, ТIатIэ гузэвэгъуэ зэрыхэхуам псоми гу лъатащ. Ар зэрыщымыта хъуат. И гур зыми хыхъэжыртэкъым. Къепсальгэм жиIэр зэхимых хуэдэт. Езым зыри жиIэххэртэкъым. Нэщхъей зэпытт. ТIысми, щысыфыртэкъым. И жейри фIэкIуэдэ. ТIатIэ гъуабжэ цыкIум фIыуэ илгъэгъуат ТIалэ дахэшхуэр. И псэм хуэдэу. И псэм нэхърэ нэхъыфIу. Абы щхъэкIи имыщIэн щыIэтэкъым. Ауэ... ТIатIэ къемыупщIэ-къемыусэу... ТIалэр дзэм ираджэ... ИкIи, зыми къымышIэми, езым ищIэжу арат ТIатIэ уз хуэхъуар...

Абы щыгъуэ екIуэкIыр Герман зауэжырт.

ТIалэ, илгъэ ныкъуэкIэ къэтауэ, къэкIуэжат. КъэкIуэжари сыт, къашэжат, окоп уейпсейм щыгъуэта контузием и ужькIэ и Iэпкълъэпкъыр зэщIэлулIарэ, зыхуэмыгъэхъейуэ, жыпIэнурамэ, сымаджэ хьэлгъэу, и псэ пыт къудейуэ.

ТIалэ зэрыдэкI махуэ лъандэрэ псэ гузэвэгъуэм хэт ТIатIэ, а хыбарыр щызэхихым, и гур къекIуэщ, и щхъэр къэуназэри, къытехуэ пэтащ. ИтIани, зызэтриубыдэжри, хыбар нэхъыфIыIуэ пэплгъэу щIидзаш.

АрщхэкIэ ТIатIэ игу фIы кызыщIын хыбар щыIэтэкъым. ТIалэ а зэрыщытт.

ТIатIэ, гупсысэщ-гупсысэри, кыигупсысар... Кыигупсысар мыращ: икIэщIыпIэкIэ ТIалэ дэкIуэну мурад быдэ ищIащ!

А мурадыр кызырэхуылIэн Iэмал кыилгыхъуэу щIидзэри, пIалгъа кыыхимыгъэкIыу, Таужид хуэзэн хуейуэ кыыщIригъэдзаш.

Таужид хъужыр ТIалэ и ныбжьэгъу пэжт. А тIур зы махуэм дэкIат, зауэми щызэгъусат. Зэгъусэуи кыагъээжат. Таужидт ТIалэ кызышэжар.

Махуэл димыгъэкIыу, Таужидыр кыегъуэтри:

– Таужид, ТIалэ узэриныбжьэгъум щхъэкIэ си дэлъху закъуэм упезмыдзыхыу узолгъагъу...

– Тхъэм фIыкIэ укыилгъагъу, – жи Таужид. – Уэлэхыи, ауэ щыхъукIэ, нобэ щыщIэдзауэ сэри шыпхъуу узолгытэм, си шыпхъу закъуэм уриетIуанэу.

– Таужид, – жеIэ ТIатIэ гуэрым, – кыыздэIэпыкыуи, кыедгъэгъэл уи ныбжьэгъур. Си гум кыызжеIэ: сэращ ТIалэ кыезыгъэлынуур, ауэ уэ укыыздэIэпыкун хуейщ...

Таужид цыхуэ зэтетт. Хэт ищIэн ар зэгупсыса цсор! Ауэ мыпхуэдэу щIэмыупщIэу хъуакъым:

– Уэ уIэзэ, си шыпхъу?

– Хъэуэ.

– НтIэ, жыIэт, сыт хуэдэ щIыкIэкIэ кызырербгъэлынуур?

– ТIалэ сегъашэ.

– Бетэмал, а жыхуэпIэр нэхыфIти!..

ИкIи Таужид, хъэльэу щатэри, шыпхъу ищIа хыдждэбзым кыыхуиIуэ-тащ ТIалэ и Iуэхур зыIутыр.

ИкIэм-икIэжым, Таужид, и нэпсым кызыэпижыхыным нэсауэ, жеIэ:

– ПIэтIауэркъым. И адэ-анэм ягъазэ... Ауэ и псэ пыт кыудейуэ аращ. АрщхэкIэ ТIатIэ икIуэтхэм ящыщтэкъым.

– И псэ пыткъэ! – жи абы, тIэкIуи кыыхэкIиикI кыпфIэщIыну. – НтIэ, и псэ щыпыткIэ, абы иджыри кыипсэунур зыхуэдизыр зыми ищIэркъым, Тхъэшхуэм фIэкIа. Сегъашэ!

– Дауэ... узэрэзгъэшэнур?..

– Хабзэм тету. И Iыхылы-Iэулэдым яжеIи, хабзэкIэ фыкысылгыхъу. Си дэлъхур кызыэупщIмэ, жысIэнур сэ сощIэж.

Таужид емыгупсысу Iуэху хыхъэ цыхутэкъым. Хэбгъэзыхъмэ, течыгъуафIэкъым зыхужалэхэм ящыщт ар. Ауэ... ИтIани...

– Хъунц, дахэ, – жиIащ абы, пIащэ цыкIлум гуапэу еплгъу, – сегупсысынц. Си мызакъуэуи... ЯжесIэнц. – ИкIи, хыдждэбзым сэлам ирихыжын и пэ кыихуэу, зы тIэкIукIэ нэхъ мыхъуми, абы и гуапэ имыщIын лгъэкIакъым: – Си шыпхъу угъурлыфэ цыкIу, Тхъэм угъурлы дыдэу укыыщIигъэкIи... ТIали абы зыкыдыгъазуэ...

ПIалгъа кыыхимыгъэкIыу, Таужид а махуэ дыдэм зыхуэзапхъэхэми заIуигъащIэри, апхуэдэхэм деж ныбжьэгъум кыытехуэ кыалэнхэм ящыщуи зыри IэщIэгъупщыIакъым.

Дауи, абы ирихыжэа Iуэхур кызырэгуэкIтэкъым, зы махуэкIэ е махуитIкIэ зэфIэкIми ящыщтэкъым. Ауэ Таужиди етIысэхакъым.

IупщIэ зыщIахэр, зи напщIэ хэзышахэр, зи дамэ дэзышеяхэр кыубжэкIыу щIэбдзэмэ, ахэр куэд хъунт. Пэжыр жыпIэнуэмэ, апхуэдэ зыгуэр кызыыхэмыкI Iуэху игъащIэм кырахэжыауи кыыщIэкIынкъым. Ауэ,

Гуэхум зэ кIэ игъуэта нэужь, хэт а псом щIэупщIэжыр?

Ар пэжщ. Ауэ, иджыри жызоIэри, мыр Гуэху кызыэрыгуэкIтэкъым, псори зсэжахэм ещху. Абы кыыхэкIыуи лъэпошхъэпохэм я бжыгъэр куэдкIэ нэхъыбэ кызыэрыгъэхурт. Псом хуэмыдэжу... «Хэт зэхиха апхуэдэ хъэдэгъуэдахэ: сыт ди хъыджэбзым и лажьэр – зи псэ еджэу телъыр кыыхуагъэфэщэн хуэдэу!» Ар зыгуэрым кыжьбэдэкIа хуат. Зыгуэрым кыжьбэдэкIа хуа, жьым ипхъуэта псалъэр дэнэ пхыжынт! Ар кызыэрыпхуэубыдыжын Iэмал щыIэтэкъым. Гужыгъэжымы е губжымы кыилъхуа а псалъэм щхъэрыутIыпщу кыкIухьырт, и занщIэр и гъуэгуу, щхъэзыфIэфIу, зэм, уэх-сэх хъужрэ, щыIаи-щымыIаи... Зэми, а щыпэмыплъа дыдэм сэтэй зыкыбыщищIрэ, къуацэкIэ Гуэхум укыыхуэунумэ, – къеблагъэ!..

Абы нэхъеи, ар дыдэм ирихьэлIэу, TIатIэ кыилъхъуат нэгъуэщI зыгуэри. АрщхъэкIэ... «Тхъэ сэ TIалэ къэзгъанэу нэгъуэщIым сыдэкIуауэ ялгагъун хуэмей!» – жиIэу, хъыджэбзыр кыщыувымы сыт ящIэжынт?

Ар зэхэзыха Хъэсини и шыпхъум зыхуигъэзэнтэкъэ:

– Уа, сыт, тIасэ, мы жыпIэхэм кыкIыр?

– Альандэм щхъэтечу уэ укызыэуупщIакъым. Сэ къезгъажьэу бжесIэну къезгъэкIуртэкъым. Иджы... укыбыщызэуупщIкIэ...

– ЖыIэ, жыIэ. СынодаIуэ. Уэ уи псэм зэрыпиупщIым хуэдэу сэ ар сымыщIмэ, сы-Хъэсинкъым.

– НтIэ, апхуэдэу щыжыпIэкIэ...

– ЖыIэт, нэгъэсыт.

– TIалэ сет.

Ти, дауэрэ къекIуэкIами, хэт сыт кыыхыжиIэхъами, TIатIэ цIыкIур TIалэ и лэгъунэм кыщIэхутащ, куэд щIауэ фIыуэ ильагъум и щхъэгъусэу.

АрщхъэкIэ... TIатIэ фIыуэ ильэгъуа TIалэм щыщу абы кыыхэнэжар... и цIэ закъуэрт... Къыдэплъейуэ пIэм хэлъыр фэмрэ къупщхэмрэ кыыхуэна, гъуурэ-гъуурэ цIыкIу хъужа, IэкIэ ягъазэ сымаджэ хьэлъэт.

TIалэ, гууэщIу здыхэлъым, къыдэплъейри, и нысащIэ цIыкIум кыIуплъащ, и Iупэри тIэкIу пIэжыжэ хуэдэу хъуащ.

TIатIэ абы щхъэщытт, мащIэу зыхуригъэзыхауэ, фэкIэ зиIыгъми, игукIэ куэд щIауэ фIыуэ ильагъу цIыхухъум быдэу зрикъузылIэу.

Куэдым куэд хужалащ анэм и лъагъуныгъэм. АрщхъэкIэ, сыт хуэдиз хужалами, гъунэ иралъаи-ирамылъэххай: псалъэм къитIасэркъым анэм и гурыщIэр, абы гъуни-нэзи иIэкъым. ИтIани – пэжыр пэжщ! – зэщхъкъым анэм и лъагъуныгъэмрэ шуIэгъэм и лъагъуныгъэмрэ.

Анэм дежкIэ быныр сыт щыгъуи сабийуэ къонэ. Сабий щыхъукIэ, ар гуащIэ мащIэщ, тегушхуэгъуафIэщи, абы зытриубгъуэ зэпыту мэпсэу анэр. Бетэмал, лъэкIатэм и къуэм кыыхуэкIуэ шэр, зидзынти, езым зытригъэхуэнт анэм! И къуэр зэхуэхыну щыхугъуэм езыр, абы и пIэкIэ, елъэнт! Ауэ...

Ауэ анэм и лъагъуныгъэр – гузэвэхэмыкI зэпыту кызыэрекIуэкIым щтIэщтаблэ ещI. Ар гузэвэхщ, тхъэрыкъуэ цIыкIу нэхъей.

Аракъым шуIэгъэм и лъагъуныгъэр. ЦIыхубзым фIыуэ ильэгъуа цIыхухуым лъэмыкIын щыIэкъым. Ар лъэщщ, хахуэщ, зэи укыэзымыгъэпцIэжынт. НтIэ, апхуэдэм укыкъуэмыгушхукIыуи хъун! Абы уэри лъэщ, хахуэ удохури, сытми утрегъэгушхуэ. ИкIи, пэжым ухуеймэ, шуIэгъэм и лъагъуныгъэр зэщхъыр къызыгъэкIуэтын щымыIэ къуршыбгъэрщ.

TIалэ зэрыщытамрэ иджы зэрыхуэамрэ хузэхуэмыгъакIуэу, зи гур къыгъыкIыу зыхъ анэм кIуэцIкIэ хъэзабу игъэвыр, дауи, и фэм кыIуатэрт. ЕрагъпсэрагъкIэ зиыгъми, и гущIэм итIысхъа гуауэр абы зэрыху-

щлэхъумэшхуи щыфлэтэкъым, зыхуригъэзыхыу, плэм къыхэнэжа и къуэм щыфуплъэм дежи. И адэри арат. Хэбгъэзыхъмэ, ар нэхъ гухэу къыщлэклати, и къуэм щыфуплъэклэ, хуэмыубыду и нэпс къыщылэщлэкли къэхъурт.

Сымаджэр, зэрыжафлэщи, мыдэклэ къэлъэпфлэстхэн папшлэ ар хуейщ флэщхуныгъэ. Сымаджэ хьэлъэу зэрыхэлъэрэ а флэщхуныгъэр зи нэгум къищу Тлалэ ильэгъуар Тлатлэ и закъуэт.

Тлатлэ ильагъуххэртэкъым Тлалэ иджыпсту зэрыщытыр. Нэгъуэщлэ абы ильагъур. Зыхищлэри нэгъуэщлэ. Куэд щлауэ флыуэ ильагъу щлалэр, и Тлалэ дахэшхуэр, иджы мис, гъунэгъут! Ауэ сытми куэд хъурэт япэм а тлур зэлэщлэ зыщлэ щхъэусыгъуэхэр! Арщхъэклэ, сыт хуэдиз щхъэусыгъуэ щылами, псори шейтан джэгуу лъэлъэжри – мис, езы тлур къызэхуэнащ. Хьыджэбз тхъэлухудхэр лейуэ къыщлэдрэ, Тлалэ езым, Тлатлэ гъуабжэ цыкълум, ей хъуащ. Иджы дэнэ щыхэт Тлатлэ лупщлэ къыхуэзыщлэу цытахэр!

Хэт нэхъ дахэр? Нэхъ дахэр хьэщыкырищ. Цыхум и гур къегъэнэху лъагъуныгъэм, и нэхэр къегъэлыд. Насыпщ апхуэдэм улуплъэн къудейр. Тлалэ къыдэплъейуэ абы мащлэу зыхуэзыгъэщхъа пщачэ цыкълум и нитлым къызэрыщлэплъэу, сымаджэу зэрыхэлъэрэ япэу, япэ дыдэу, иджыт цызыхищлар: сыхъужынущ!

А флэщхуныгъэр къищырт Тлалэ мащлэу зыкъыхуэзыгъэщхъа пщачэ цыкълум и нэгум. Апхуэдизклэ налуэу къищырти, япэ щыкклэ Тлалэ и нэм къылуидзар, нэклу мыхъуу, икыкклэ къыхуэгуапэ икли къызэщлэзыгъэхуабэ зы нэху хъурей гуаклуэт. Къыщхъэщыт хьыджэбзым гуапагъэрэ хуабагъэу къыпкырыклары зэуэ зыхэзыщла сымаджэр тлэклиуи къасклэ хуэдэу хъури, лупэри плэжъэжъащ; абы хэтуи «Си Нэхунэ» жилад, и макъым къыкклэ-къымыкклэми...

Тлалэ къыжрилар зэхихами, гурыгъуазэклэ къищлами, сытми, Тлатлэ абы зэрыпэджэжыну хъэзырт:

– Си Тлалэ дахэшхуэ!

Икли абы къыщыщлэздауэ Тлатлэ пэрыуащ, езым нэмыщлэ, нэгъуэщлары зыпэмылгъэщын лэнатлэм.

Абы щыгъуэ дохутырхэр мащлэт, иджы хуэдэтэкъым. Ауэ, зэрыжафлэжыкклэ, Тлатлэ абыхэм ящыщ зыбжанэм ялущлат, Псыхуабэ къалэм цыпсэуа дохутырышхуэ Дробинри яхэгу.

Тлалэ и узыфэм теухуауэ абыхэм жалэр зэтэхуэртэкъым. Хэбгъэзыхъмэ, зым мыпхуэдэр щлапхъэщ жиэу зытригъэчыныхым и бийуэ адреир къэувырт. Ауэ щыхъуклэ, Тлатлэ къыхуэнэжыр сытыт? Псоми япкырыупщлыхъу, дэтхэнэми жиленур жригъэлэу, езым нэхъ флэкъабылыр къыхихыну аратэкъэ? Нтлэ, ар дыдэрщ Тлатлэ ищлар.

Псом япэу Тлатлэ ищлар сыт жыплэмэ, Тлалэ сыт щыгъуи жбы къабзэ-клэ игъэбауэу щлэидзащ. Зы хьэпшып лей къыщлэмынэу, лэгъунэр лэхуитлэхуит ищлэри, ашычым иту ягъэклэ удз хуцхъуэ гуэрхэр къызэрезэгъклэ, адэклэ-мыдэклэ кыригъэуэвэлад.

Тлатлэ щлэх-щлэхыурэ пэным жбы къабзэ къыщлэигъэхэрт, щхъэгъубжэр дамэдазэ ищлурэ; махуэр уэфлэмэ, щхъэгъубжэр лугъэуэщлэыкклэпауэ щигъэрт, клэлыплурэ.

Еш жыхуалэр ищлэртэкъым а цыхубз цыкълум. Тлалэ зыхэлъ плэр уэсчэсейуэ зэрихэрт, абы и щлагъщлэплэ плэм зэрыхэлъыр щлэх-щлэхыурэ хузэрихъуэкларыт, тасышхуэм иригъэтлысхъэрти игъэпскларыт, махуэ къэсыхуклэ тлэуней, пщэдджыжьымрэ пщыхъэщхъэмрэ, и лъакъуэхэр хуфлитхъэщлэыкларыт, Тлалэ и лэхэр шхылэным къыхуцлэхырти, и лэщытлары

худригъэджэрэзейрт, абы нэхъ тыншу уегъэбауэ жиІэрти; махуэм хуэзэу щэрэ-плІэрэ и нэкІур напэлэжьэщІ псыф къабзэкІэ хущІилъэщІыкІырт. Абы, ТІатІэ къызэрилгытэмкІэ, ТІалэ и гум жьы дригъэхурт.

И сабий цІынэм анэр зэрыхуэсакъым ярейт ТІалэ ар зэрыхуэсакъыр. ТІалэ «Іыхьым» жиІа закъуэмэ, ТІатІэ къэсырт, тас цІыкІур иІыгъыу. Тасыр зригъэувэкІырти, стэчанкІэ псы къыхуихьырт. Псыуэ къыхуихьыри сыт хуэдэт жыІэмэ, псы къэкъуэлъа ушщІыужат. Ар хъзырыххэу ТІатІэ сыт щыгъуи щигъэтт, джрэфин щхъэхуэм иту.

Мис апхуэдэххэурэ ТІатІэ къригъэкъэбзыкІащ мазэ бжыгъэкІэ зызымыгъэхъейуэ пІэм хэлъа цІыхум и кІуэцІым щызэтрихъа узыхуэмей псори. Дауи, абы и ужькІэ ТІалэ нэхъыфІу, нэхъ куууэ бауэ хъуащ. Сыт щыгъуи жьы къабзэкІэ бауэ цІыхум илъми и фэми зихъуэжынтэкъэ! Хуэм-хуэмурэ абы и нэкІуми лъы къыщІыхъэжащ, и нэгури нэгъуэщІ зыгуэр къэхъужащ.

ШхынкІи ТІалэ ауэ къызэрымыкІуэу хуэсакъырт ТІатІэ. Шэрэ кІа-шэ шабэ дьдэ тІэкІукІэ къыщІидзэри, кІуэ пэтми нэгъуэщІ зыгуэрхэр, узыншагъэ нэхъ къызыхэкІ шхыныгъуэ щІэщыгъуэхэр къыхигъахъуэрэ, сымаджэр тэмэму нэхъ шхэи хъуат.

ТІатІэ увыІэгъуэ жьыхуалэр ищІэртэкъым. Абы и жэщри и махуэри зытеухуар ІэнатІэ гугъу зэувэлларт, щытеплэкъукІ къыххэмыхуэу. Ар езыр щыжей, нэгъуэщІ мыхъуми, щыІурих къэхъуу пІэрэт? ТІатІэ апхуэдэ къыхуихуэу жыІэгъуейт.

Къару щыІэнкІэ хъуну, лъагъуныгъэм елъэщэкІыу? Абы и жэуапкъэ ТІатІэ хузэфІэкІар! Дохутыр ІэщІагъэм ехьэлІауэ зы щІэныгъэ гуэри иІэтэкъым ТІатІэ. Ауэ, гъэщІэгъуэнракъэ, абы и гупсысэр куэдым нэсырт, гурыгъуазэкІи куэд къыхутэрт. Зэгурым бээрым абы къыщыІэщІолъагъуэ хъэфэ топ быдэ цІыкІу. Асыхъэтуи йогупсыс а топ цІыкІур къэбгъэсэбэп зэрыхъуну Іэмалым. ИкІи а махуэ дьдэм къыщыщІэдзауэ топ цІыкІур Іэгъуэу ТІалэ и щхъэнтэ кІапэм деж къыщылът; ТІалэ зригъэтхъэщІу игъэшха нэужькІи ТІатІэ, пІалъэ къыхимыгъэкІыу жиІэнт: «ИІэт иджы, топыр зэрыпкъузыфым сегъэплъыт».

Дохутырхэм щашкърыупщІыхьым щыгъуэ ТІатІэ абы къапихат ТІалэ къыхуэщхъэпэнкІэ хъуну нэгъуэщІ зы Іуцагъи: шытІэн – (массагъ жьыхуалэр). ИкІи махуэ къэсыху сымаджэм зэм и Іэхэр, зэм и лъакъуэхэр ишытІэрт.

Сакъыпэурэ ТІатІэ щІидзащ ТІалэ и Іэхэр гъуэрыгъуэурэ тІэкІу къытриІэтыкІыу; итІанэ – нэхъ лъагъуэу; иужьыІуэкІэ – и щхъэм иригъэлусэ-жу.

Ещхъыркъабзэу, ТІатІэ емышыжу елІэлІащ ТІалэ и лъакъуэхэми псэ къахыхъэжын папщІэ къэбгъэсэбэп хъуну Іэмалхэми.

Апхуэдэххэурэ, зыхуигъэувыжа къалэным еш имыщІэу хуэлажъэурэ, мис иджы и чэзу хъуауэ къыщІэкІынщІ щыжиІэм, абы щІидзащ ТІалэ къигъэтІысу, и лъакъуэхэр кърыригъэхъэхрэ, ушщІэ кІапэм хутригъэува нэужь, мис иджы, узекІуэ хуэдэу, уи лъэхъуамбэхэр гъэлажъэт, лъапэкІэ теувэт, жиІэурэ, зекІуэу, къикІухъу зэрыщІидзэжыным хуигъэхъэзыру.

Ауэ, – пэжыр пэжщІ! – псом хуэмыдэу ТІатІэ нэхъ къыщыгулэзар ТІалэ къызэфІигъэувэну иужь щихъа махуэрщ. СхуэмыІыгъыу сІэщІэхуэрэ джалэмэ сыунэхъужакъэ, жиІэу зэкъым ар зэрегупсысар, тІэукъым. ИтІани, дауэ хъуми, тегушхуащ. Тегушхуащ – езым и псэр пытыххэу ТІалэ зэрызыІэпигъэхун зэрыщымыІэр ищІэжырти. ТІатІэ мыри къимылытэу къэнатэкъым: ТІалэ, езыр цІыху пІащэми, апхуэдизрэ сымаджэпІэм щыхъ-

лъякIэ, абы и хьэлыагъми фIыуэ кIэрыхуат. Ари ТIатIэ тезыгъэгущуа щхьэусыгъуэхэм ящыщ зы хьуат.

Сытми, мис иджы и чэзур къэсауэ къыщIэкIынщ щыжиIэ махуэм ТIатIэ гуфIэжу ТIалэ и гьуэлыпIэм гьунэгъу зыхуещI, и шхылэныр Iэдэбу трехри, махуэ къэс «ИIэт, си ТIалэ дахэшхуэ, иджы тIэкIу дыгъашхэт», зэрыжриIэм хуэдабзэу, ар гузавэу е плейтейуэ къозыгъэщIэн гуэри думылъагъуну, жреIэ: «ИIэт иджы, си ТIалэ дахэшхуэ, дыкызэфIэувэнти». Апхуэдэ дыдэу жреIэ. ТIалэ и щхьэгъусэм худоплъей, ар къыдэгущыIэ и гугъэу. АрщхьэкIэ, ТIатIэ и нэгум къищ фIэщхьуныгъэм трегъэгущуэри, ТIалэ езыр-езыру зыкъиIэтыну хэтщ.

– УмыпIащIэ, – жи ТIатIэ, – хуэм цIыкIуурэ. ИIэт иджы, тегущхуэт. Сэ сыпхуэсакъыурэ... Дэ тIур дызэрыIыгъмэ... тлъэмыкIыну сыт абы хэлъыр!

Арати, ТIатIэр дэлэпыкыуурэ, сытми, ТIалэ, зэфIэту, и щхьэгъусэм быдэу иIыгъми, езым и лъакъуитIкIэ унэ лъэгум тету, сымаджэ зэрыхуэ лъандэрэ япэ дыдэу къоув...

ЗэрыгуфIэщам къыхэкIа е апхуэдизрэ пIэм хэлъам къызэрызэфIэува къудейр къытехьэлъIауа, сытми, ТIалэ и щхьэр уназэ хуэдэу хьури, и нэри занщIэу щыункIыфIыкIат. Ауэ ТIатIэ: «Сыт ар, къохьэлъэкIрэ?» – къыщыжриIэм, ТIали, лIыгъэм зрегъэхьри: «Хьэуэ, хьэуэ, умыгузавэ, псори тэмэмщ», – жи.

ТIатIэ гуэрым:

– ИIэт, иджы зэ дыгъэбакъуэт. Япэ щIыкIэ лъакъуэ ижьыр къэIэтыт.

Зы лъэбакъуэр къащехьулIэм, ТIатIэ:

– Иджы лъакъуэ сэмэгур. Тегущхуэт, сэ суригъусэкъэ! ИIэт, къэдгъащIэт, лъэбакъуэ дапщэ хьууэ пIэрэ мы ди лэгъунэр?

ЕтIуанэ лъэбакъуэм кIэлъыкIуэу ещанэр, еплIанэр...

Арати, ТIалэу плъагъум, ТIатIэ къиIыгъыурэ, и лэгъунэ кIуэцIыр къызэхикIухуэ щIидзаш...

ТIэкIу дэкIри, ТIатIэ къызэрыжриIэм тетурэ, ТIалэ езыр-езыру, темгушхуащэми, зы лъэбакъуэ ичаш. ЕтIуанэр, ещанэр...

Махуэ зыщыплI дэкIа нэужь, ТIалэ езыр-езыру пэш кIуэцIым тыншу къыщикIухьырт. Езыр-езыру къэтэджу, тIысыжу зригъэсэжыну хэтт. Ауэ зэкIэ ар ТIатIэ къыхуидэртэкъым: «Апхуэдизу уемыпIэщIэкI, ари зыщIыпIи кIуэжынкъым, абыи дыхунэсынщ. ЗэкIэ умыпIащIэ. Уи бгым хуэсакъын хуейщ. Уэ къызжеIэ закъуэ...» ТIатIэ жиIэм фIэкIынутаэкъым ТIали. ИкIи езыр-езыру къэтэджыну е тIысыжыну дзыхь ищIыртэкъым, гугъуэ демыхуэ ар иджы хузэфIэкIын хуэдэу къыщыхьуми.

Апхуэдэу зэманыр екIуэкIыурэ, щIымахуэр икIщ, гьатхэ уэтIпсытIым и чэзури зэфIэкIри, дунейм и щIэрэщIэгъуэ зэман телъыджэр къэсащ. Жыг къудамэ фIыцIэхэр щхьуантIагъэм щIагъанэу, удз цIыкIухэм я щхьэр щIым къыхагъэжу щIадзаш. Бзу зэмылIэужыгъуэ куэдым я зэщIэжьыуэ-зэщIэфие макъ гуакIуащэхэр абы хэплъхьэжмэ... ЖыпIэнурамэ, гъэм зы лъэхьэнэ кIэщI цIыкIу гуэр къыхохуэ, жэнэткIэ уеджэ хьуну. НтIэ, мис а лъэхьэнэр къэсат.

Жьапщэ е къешх щыщымыIэ махуэхэм зэщхьэгъусэхэр щIыбым зэрыщIэшырти, хадэм, жыг щIагъхэм хуэмурэ къыщакIухьырт. Кхъужьейшхуэм и щIагъым шэнтжьей щIэтти, тIысрэ, абдеж зыщагъэпсэхуу, итIани ежьэжхэу... КIэщIу жыпIэмэ, курорт телъыджэ гуэрми щимылъагъун тхьэгъуэкIэ и щхьэгъусэм хуэупсэрт ТIатIэ.

Пэж дыдэу, курорт дэнэ кьэна, дохутыр гупышхуэ, зым нэхьрэ зыр нэхь Iээжэу, ТIалэ и закьуэ егьэбыдылIауэ а псоми абы еIээн фIэкIа нэгьуэщI кьалэн ямыIатэми, иТIани а гупым яхузэфIэкIынтэкьым ТIатIэ и закьуэ хуилэжьам хуэдиз.

ТIатIэ сыт илэжьми, а илэжьыр кьуэпскIэ зэкIуэлIэжьыр абы и льягьуныгьэрт. А льягьуныгьэрт ТIатIэ и нэгур кьызэщIэзыгьэнахуэр. Ар хэпльягьуэрт абы и пльэкIэми, и щытыкIэми, дэтхэнэ и зы IэбэкIэми. ТIатIэ кьыхудэплъейуэ пIэм хэль ТIали нэфтэкьым...

Ди кьуажэ дэса лIы Iуц гуэрым жиIэрейт: «Дохутырхэр кьоIэээр зырикIщ, уэ узэмыIэээжмэ». Ар пэж дыдэщ. Сымаджэр, зыщIэгусысыжу, езыр зыкIэлгьыплгьыжу, зыхуэсакьыжу щIидзэмэ, ишх хьунумрэ илэжь хьунумрэ хузэхэгьэкIыу, нэгьуэщIу жыпIэмэ, дохутырым езы сымаджэр щыдIэпыкьум дежщ дохутырым и лэжьыгьэр псыхэкIуадэ мыхьуу, сымаджэр нэхь псынцIэу кьыщызэфIэувэжыр.

Дауи, а псор ищIэртэкьым ТIалэ. Ауэ ТIалэ ильягьурт а кьыщхьэщыт пщачэ цыкIур псэкIэ кьызэрыхуэлажьэр. Инт ТIатIэ и льягьуныгьэр. ТIатIэ кьыпкьыркI хуабэр щызыхищIэм, ТIалэ езыми и фIэщ мэхьуж зэрыхьужынур. ИкIи, абдеж кьышегьэжьауэ, ТIалэ и щытыкIэм зыкьегьазэ, и нэкIум лыи кьызэрыщIыхьэжымкIэ ар нэрыльягьу пщыхьуу.

ТIалэ и адэ-анэм, Гьузэррэ Хьадыжэрэ, фIы дыдэу ящIэжырт абы я щIалэ закьуэр кьыщыхуашэжа махуэ дыджыр. Зы шызакьуэгу кьыIуохьэ, кIэшIу кьегьэшри, ТIалэ и ныбжьэгьу икIи абы и гьусэу дэкIа Таужид гум кьокIри, накIуэпакIуэу пщIантIэм кьыдохьэ. Абдеж тIуми зэуэ, зэгурьIуа нэхьей, я льэр щIэшIэщ, я щхьэр уназэри, кьэджалэ пэтат... Щхьэ и закьуэ Таужид? ТIалэ щхьэ имыгьусэрэ?..

А тIум я щытыкIэм гу лызыгта Таужиди, Гьузэррэ Хьадыжэрэ IэплIэныкьуэ яришэкI хуэдэу ищIри, зэкIэлгьыгьэпIащIэу:

– ФыщIэгузэвэн щыIэкьым. Мис, дыкьыфхуэкIуэжащи, фыгуфIэн хуейуэ аращ. Мыдэ... ТIалэ цыкIу... фыкьыздIэпыкьуи гум кьидывгьэхьыт...

Зыми ищIэркьым я быным тегужьейкIа адэ-анэм зы напIэдэхьейгьуэм кьриубыдэу я гум щызэрагьэээхуэнур зыхуэдизыр! Я щIалэр ямыльягьуу, абы и гьусар кьащыхуэкIуэкIэ... Кьышэжа мыгьуэу аращ... Ауэ Таужид фыщIэгузэвэн щыIэкьым щыжиIэкIэ...

Таужид гуэрым жери:

– Си псэм хуэдэу Хьадыжэ, ди анэ! Уэ дыщэ жьакIэу Гьузер, ди адэ! ЗэкIэ фымыгухэ икIи фымыгь. ТIалэ сымаджэу аращ. Тхьэм жиIэмэ, зэ унэм кьыщысыжакIэ, сапсэуэ кьызэфIэувэжынщ. Дэ гьуэгу кьызэпытчачщ. Узыншэ дыдэми кьытехьэлъэну. ТIалэ гьэтыншын, зегьэгьэпсэхун хуейши, абыкIэ фльэкI кьэвмыгьанэ. Сэри сетIысэхынкьым. Махуэ кьэс сыкьэплъэнщ.

Гьузэррэ Хьадыжэрэ, кьахуэнэжыр арати, пэш нэхь кьабзэIуэу яIэр псынщIэу зэлгыIуахщ, пIэ тынщ хуагьэхьэзырри, я щIалэр хагьэгьуэльхьэжаш, тIуми жэкIэ кьакIухьу. ЩызэблэжкIэ, зыр зым жьэхуэужрэ, тIум я зыр абы щигьэлъэпэрапи кьахухэхуэу.

Дауи, а тIуми пльапIэу яIэр зыт: моуэ, Таужид зэрыжиIам хуэдэу, тIэкIу зигьэпсэхужмэ...

Пэжщ, махуэ зыщыплI дэкIри, абыхэм кьафIэщIащ ТIалэ иджы нэхь кьаплгьэ хуэдэу хьуауэ. АрщхьэкIэ ТIалэ и щытыкIэр абы фIэкIыртэкьым...

Гьузэррэ Хьадыжэрэ я фэм икIам ущIэумыупщIэ! Мыпхуэдэ Iэээ

щыІәщ жаІәу зэрызэхыху, абы жәуэ; мыр фІыщ жыхуаІәр, щІәпхьуэрә, кьыхуахьу... АрщхьәкІә...

Мис абы ирихьәлІәущ ТІатІә Таужид зыщыхуигьээр. ИкІи, пэжыр пэжщ, псоми яхузәфІәмыкІар зыхузәфІәкІар а цІыхубз цІыкІурщ.

Ауэ пэжыр абдежи щихуыркьым. ТІатІә и щІыбагь кьыдәтащ Гьузэррә Хьадыжэрә.

Гьузэр езыр лы хуэмышутәкьым, мыІейуи псәурт: шызакьуәгу зәгь-пәща, жыләр кьехьуапсәу витІ, жәмищ, мәлуи зытІошІырыпщІ иІәу; и жыг хадәри екІуу зәрихьәу, гьәр зи кІыхьагьым яшх пхьәщхьәмыщхьәм кьы-дәхуэр тәмәму зәригьәкІуәкІмә, гьавәу зрикьунур абы кьахущІәкІы.

Хьадыжи езым кьытехуә и цІыхубз кьаләнхәмкІә Гьузэр кьыкІәрыху-тәкьым: и джәдкьазым ауэ ухәплъән кьудейу гухәхьуәт; джәд кьомыр, – хәт фІыцІәу, хәти гьуәжьу, хәти кхьуәщыныфә-гьуабжафәу, – пшәррә адәкІә-мыдәкІә ещІәу, «куо-куо-куо-куо-куо...», – жаІәу уәршәрыжу, гухәхьуәу пщІантІәшхуәм кьыщажыхьхәу, адакьә купраузышхуэр, и щхьәр льагәу гьәкІарә и бгьәр шәрхь кьыбыргьукІауә, а кьэзыжыхь кьомым, зыри кьыфІәмыІуәху нәхьей, әпІәзәрыту кьахуеплльыху; апхуәдәт и бжын хьәсәри, и бжыныхури абы кьыкІәрыхуртәкьым; Хьадыжә бжынымрә бжыныхумрә апхуәдизкІә бәву кьехьулІәрти, езыхәм я мызакьуәу, гьунәгьуми, хьәбләми кьайлыжырти, бәээрәм яшәни кьыдәхуәрт.

Сымаджә ущиІәм деж, дауи, псом япәу кьәхутапхьәр а сымаджәм ехьәлІапхьәрщ, ар зыхуей-зыхуәфІырщ. Ауэ... кьызыхәпхын уимыІә-мә, сымаджәр зыхуей-зыхуәфІыр кьыпхуәмыгьуәтынумә, зәрыжаІәщи, «укьәсыжауә» бжы.

Абы и льәныкьуәкІә Тхьәм үзәрелъәунт ТІатІә кьызыхәхуа унагьуэр. ИкІи, – мыр фІыщ, мыпхуәдә диІәпхьәщ, жиІәу, ТІатІә кьызәрыжкьәдәкІ нәхь пІалтә кьыхамыгьәкІы, – и гуәщә-тхьәмадәм абы кьыхуашәрт, кьыхуахьырти кьыхуагьәтІыльырт а зыщІәупщІа дыдәр.

Хабзә зәрахуәхьуам тету, Гьузэррә Хьадыжэрә зы нәмәз благьәкІыр-тәкьым. Нәмәзыр яуха нәужь, нәмәзлыкьым льәгуажьәмыщхьәу тетІыс-хьәжырти, я льәгуажьәм хуәмышәчыжыху тест, я щІалә закьуәр игьә-хьужыну Тхьәм ельәлүхәу. «Яллыхь-ялыхь, псори зәльәлуу зыми емы-льәлүж, – жиІәрт Хьадыжә, – уи гущІәгьум дыхьумын. Дыпсәу щІыкІә Палә хьужауә дыбгьәльагьужыну сынольәлу, Яллыхь!» Гьузери жиІәрт ар дыдәр, Палә щхьәкІә Тхьәшхуәм щельәлум деж. Ауэ Гьузэр и тхьә-льәлум мышхуәди хәтт: «Дә ди Тхьәу дә дищ, сынольәлу жагьуәгьугьә-гуфІәу льәпкьыншә сумыщІыну!» Заулрә хәплъәу щыса нәужь мыри дыщІигьужырт: «А сабий хейм, а дыщә кІанәм и ләжыгьәр псыхәкІуадә умыщІу, абыи ебгьәлуәтәжыну, Палә хьужарә и Іуәху Іыхьә ищІәжыфу а цІыкІум ебгьәльагьуну! Сә сымыльагьуми, а тІум унагьуә насып ягьуә-тыну, Яллыхь!»

Гьузэр дуней и пІалтә зыщІә лыт. ИтІани, Таужид, ТІатІә кьрихьәжьа Іуәхум кьытекІухьу, Гьузэррә Таужидрә тІыс-тәджу куәдрә кьепсәльа нәужьы, адәм ищІәртәкьым и кьуәм кьызәрыхуишәну щІыкІәр. Кьәхьум кьәхьур арати, цІыхухьур щыцІыхухьукІә, унәм икІамә, абы кьыщигьәзәж щыІәт үлөгьә хьәльәуи, хьәдә гурышәуи. ИкІи, апхуәдәм деж, абы пәплъәу щыса и щхьәгьусәр дәнә кІуәжынт – кьытепсыха насыпншагьәм кьызә-резәгькІә кьыхуәнәжа гьащІәр иухуәрт. Ауэ иджыпсту...

Ар дыдәр Гьузэр кьыхуәмыщІәр: иджыпсту сыт щІапхьәр? ПцІы хәмьлъуи зыгуәрым пыухькІауә триубыдәфыну кьыщІәкІынтәкьым, Хьадыжә Іуәхум кьыхәмыпсәлльыхьатәмә.

– Тегушхуэт. Алыхбыр фЫщ. Хэт ищІэрэ... Насыпыр нысэм кыдо-кІуэ, жалэ...

– Сэ сытезымыгъэгушхуэ мыгъуэр сэ сощІэж... Дауэ?.. Апхуэдэ Іуэху къезыхъэжъа сабий хейми сыт и лажъэ?.. Мыгъуапэрэ мыщампІэу...

– Ар щІэнукъым. Хэт ищІэрэ, зы щхъэусыгъуэ гуэркІэ къемыжъэ Іуэху шыІэкъым. Алыхбым иухами щІэркъыми, дэ ди тхъэльІур хуэмызэми, а цЫкІум и тхъэльІур хуэзэу...

Гъузер, абы пидзыжын кыщыхуэмыгъуэтым:

– Уэллэхыи, сымыщІэ. Мыращ жысІэу сэ зыгуэрым схутеубыдэркъым. Ауэ щыхъукІэ, Таужид, уэ уфІэкъабылмэ, и анэри щыарэзыкІэ... Ауэ, кызыжиІакъым жумыІэж: хъыджэбзым иджыри зэ зыхуэгъази, хэгъэзыхъауэ епсалъэ, зы пІалъэ гуэри хуэгъауэ зэувалІэ Іуэхум быдэу егупсысыну... «Хъэуэ» кыхимыгъэкІыжу тегушхуэмэ...

Гъузер зэрыжиІам хуэдэу ищІащ Таужид. ТІатІэ кыкІуэтыжыну и мурадтэкъым. Ар хъэкъыу зыпхыкІа Таужиди аргуэру Гъузерхэ щепсы-хаш.

ИужькІэ, унагуытІыр зэрызегурыІуам тету, хэлущІыІуши ямыщІу, куэди кърамыджэу, Іэгуауэ-пшынауи хэмыгу, нэчыхытхыр зэфІагъэкІащ. Я нэчыхыр щатхакІэ, ТІалэрэ ТІатІэрэ щхъэгъусэ зэхуэхъауэ арати, а щЫкІэм тету, ныбжьыщІитІыр зы лэгъунэм кыщІэхутащ.

ЗэрыжалэжымкІэ, илъэс щэ ныкъуэм щІигъукІэ зэдэпсэуащ а тІур. ЩІалиши зэдагъуэтати, зыр зым кІэлъыкІуэу унагъуэ щхъэхуэу ягъэтІыс-ри, езы тІур... Ей, а тІур зэрызэрыльэгъуар цІыхум яхуэІуэтэжыркъым! ТІатІэр нэщхыфІэрэ-гуфІэжу, и щхъэгъусэм и хъурегъыр кыижыхърэ, «Си ТІалэ дахэшхуэ», жиІэу худэпльейуэ; ТІали, нэгъуэщІ зы цІыхубз гуэр мы дунейм тетуи имыщІэжу, зэплъри, илъагъури, игъафІэри ТІатІэу. Зы дакыкъэ кыІэщІэмыльэгъуамэ, «Си Нэхунэ, дэнэ ущыІэ?» – жиІэу, кыкІэлъыкІухуэ... Дэнэ кІуэми – зэгъусэу...

Жалэж, а тІур зыщІыпІэ шыІауэ, шызакъуэгукІэ къэкІуэжырт. ЯпэкІэ плъэмэ, лъэсу кІуэ цІыхубзымрэ цІыхухъумрэ къалъагъу. Мы тІур здэт-шэжмэ, ари псапэщ, егупсысагъэнщ ТІалэ. И шыгъуэ фэкъум нэхъ хуабж зригъэщІри, зы дакыкъэ нэхъ дэмыкІыу:

– Ей, хэгъэрэй! ФыкытІысхъэ, физдэтшэжынщ.

ЛъэситІыр «хъушт» жиІэу къеплъэкІри, цІыхухъум:

– ТІалэ, уэра ар?

– Сэрауэ бжыи, ущыуэнкъым, Нащхъуэ. ФыкытІысхъэркъэ!

Япэ щЫкІэ тІури кытІысхъэну хэта хуэдэщ. Ауэ цІыхубзыр, ТІатІэ кыщыІуплъэм, икІуэтыжри:

– Тхъэ-э-э, уэ ухуеймэ, итІысхъэ, цІыхухъу, ауэ... сэ абы сыдэзыхъеин къару мы дуней щІыщІыІум темыт! – жери, йожъэж.

Пэж дыдэу, цІыхубзыр ауэ кызэрымыкІуэу пІащэт. ПІащэми кыщы-мынэжу, хъэльэт, ерагъыу зыхуэгъэхъей къудейуэ... ЦІыхухъур джэрэзащ, ищІэнур кыхуэмыщІэу. ИтІанэ:

– Феуэ, ТІалэ, дэ фыкыдэмылІалІэу... ЩымыхъукІэ... Фэ гуэныхъ фиІэжкъым.

Иджы а тІур хэт сымэ жыпІэмэ, ТІатІэ зэ къехъурджэуауэ щыта Нащхъуэрэ Ландыщэрэт. И щІалэгъуэм дахэкІейуэ щыта Ландыщэ, дэсурэ-дэсурэ, къылгыхъулами пригъэхъурэ, сытми, сыкъыдонэжыпэ жиІа, икІэм-икІэжым, Нащхъуэ дэкІуауэ зэдэпсэурт а тІур, я уэфІым нэхърэ я уэлбанэр нэхъыбэу, зэбгрыжыжрэ аргуэрыжъу зэрыгъуэтыжу, щызэкІужам дежи унагъуэ яхужыпІэну дзыхыщІыгъуэджэу...

Дауи шрети, Талэрэ Нашхуэрэ я зэхуаку нэмыплъ кыщыдыхьэн щхьэусыгъуэ цыІэтэкъым. Ауэ... цыхубзхэри!.. Ландыщэ цыгъушщэжэ-тэкъым... Зэрылэрэ абырэ... Зэрылэ зы кьуажэ пхыдза гуэрым зэрашэ лъандэрэ и хьыбар ищІэркъым. Езым и Іуэхури щІагъуашэу кьекІуэкІакъым... ТІатІэ... мор!.. А зэрыжиІа дьдэм хуэдэу!.. НтІэ, цыхубзым ягъэгъу хабзэ апхуэдэ! Арат Ландыщэ кьефыкІ узыр...

ЗэрыжаІэжымкІэ, зэ закьуэт Талэ зэрежьар, ТІатІэ и мыгъусэу. А зэми...

Зэгурым Талэ шызакъуэгукІэ Бахъсэн бэзэрым кІуат. ТІатІэ абы елъэІуат, сыздэшэ жери. Ауэ Талэ, и мыхабзэу, нобэ тІуми бэзэрым цытцІэн щыІэкъым, уэ къани, пщІантІэм ущыпэщэцэнщ, жери, и закьуэу ежьат.

Талэ и Іуэху зэфІигъэкІауэ кьыздэкІуэжым, цыджанхэм кьагъэу-выІауэ жаІэ.

ЗыщІэжи щыІэу кыщІэкІынщ: Ислъэмей кьуажэкІэм щытель лъэмыжыр трамылхьэ щыкІэ Ислъэмейрэ Бахъсэнрэ я зэхуакур щыІэнэщышхуэу щытащ. Бахъсэн удэмыхьэ щыкІэ зы цыджан хьэбли абдеж щысу.

НтІэ, мис а цыджан хьэблэм кьэсыжауэ, Талэ кьагъэувыІэ. КьэзыгъэувыІэр хэт жыпІэмэ, зэрамыщІэжу цыджан лы пІащэжытІ, зым уадэ ІэщІэлъу, етІуанэм, джатэ нэхъей, дзасэшхуэ иІыгыу.

Талэ езыри тІасхьэ цыкІутэкъым, ауэ а лъэхъэнэм, пэжыр жыІэн хуейщ, жыхуегъээкІ хуат.

Абы щыгъуэ а гъуэгум апхуэдиз цыхуи щызекІуэртэкъым. Машина щыІэххэтэкъым. Зээмызэ гу ирикІуэмэ, арат. Талэ а махуэм кьызэрыгуэкІ дьдэу хуэпат, цыхум и нэ кыфІэнэну зыри кІэрылътэкъым, ауэ и шыгъуэ лъакъуэхур пцІащхуэ лъэтам ярейт. Хэти ещІэ, цыджаныр шым ехъуэпсамэ, ар кьызэрыпхуэгъэувыІэн щыІэкъым... Мо тІум ягу Іей илгар пэжмэ, а Іейр ягу кыщыкІагъэнур пщэдджыжырщ. Талэ жьыуэ бэзэрым щехым... И шыр мобыхэм ягу ирихьамэ... Хэт ищІэрэ... и закьуэщ... кыщыкІуэжкІэ, зэкьуэхуауэ дубыдынщ жаІэу, кыпэтІысагъэнкІи хьунщ...

Сытми, ТІатІэм ахэр кыщильэгъуам, я шызакъуэгур, гъуэгум фІыуэ пылукІуэтауэ, щытт, цыджанитІми гъуэрыгъуэрэ Талэ зыкытращащІэ хуэдэт, езы Талэ и щхьэр зи кыІэтыртэкъым (е мо цыхубз гужьеям апхуэдэу кыІэщІэлъэгъуа...).

ЦыджанитІыр щІэпхъаджагъэ хуекІуэну хэтэрэ хэмытарэ зыми ищІэркъым. Ауэ а напІэзыпІэм кьэхуар зыкъомым я нэкІэ ялгъэгъуаш. ТІатІэ, кьуахъуэпсыхуэр кьигъаджэу кІийуэ, и жьэхэлъади, и зышэщІи, и еуи зыуэ, уадэ зыІыгъ цыджаным и пщэдакъэм бжэгъу кІэмщхьэмыфІкІэ худэуэри, мо лы домбейр пІэжъажьэу кьриудаш. Ар щилгагъум, абы и гъусэр кьеплъэкІыу щІэпхуэжаш, и дзасэри зэриІыгыу, икІи цыджан пщыІэхэм ящыщ зым щІэлъэдэжыху кьэувыІакъым. Мыдрей ираудар, хьэлъэу щэІуми, дауи, псэут, ауэ зэкІэ зыкымыгъэхъеймэ нэхъ и фейдэуэ кыльытагъэнущ.

Ари гурыІуэгъуэт. Ауэ мыгурыІуэгъуэр сыт жыпІэмэ, ТІатІэ абдеж кьызэрыщыхута щыкІэрт (нышэдибэ Талэ ар кьызыдина пщІантІэмрэ иджышсту Іуэхур щекІуэкІымрэ ауэ хьфІэдзи километр 15 я зэхуакунт). КьызэрыкІуа щыкІэм и гугъу умыщІыххи, сытыт а цыхубзыр кьэзыхуа щхьэусыгъуэр?

АрщхэкІэ... апхуэдэу щІэупщІэнкІэ хьунур ТІатІэ зымыщІыхурт.

Талэ фЫщэу ицЫхужырт и щхьэгъусэр. ИкИ ар зыми щЛэупщЛакъым. ЖиЛари мыращ зэрыхъур:

– Хьунщ иджы ар, си Нэхунэ. КъитЫсхьэ, дыкІуэжынщ.

Аращ хэльари. ТІалэ е ТІатІэ трагъээзжу абы тепсэлтыхыжыну-тэкъым. Ауэ, асыхьэтым ехутылІауэ, шыгуитІрэ зы хьэмкІэшыгурэ блэкІащ, Зеикъуэ, ХьэтІохъуцыкъуей Ищхьэрэ, Ислъэмей щыщ исхэу. Мис абыхэм я нэгу щЛэкІар яІуэтэжа хьунщ.

Сэ жызоІәри: гъуни нэзи иІэкъым ТІатІэрэ ТІалэрэ ятеухуауэ Бахъсэн псыхуэм щагъэхьыбарым. Пэжыр Тхьэм ищІәнщ...

Сэ, кІәи пәи имыІәу, абыхэм ящыщ зы пычахуэ мыбдеж кыщысІуэ-тэжауэ аркъудейщ.

ХЬЭТУ Петр

ЗэтІольхуэныкъуэхэр

Хьыбар

Мэрэмэжьей фалгъэр зәІәпахыу Іәнәм пәрыс лЫжьхэр уэрэдыжьхэм тезашәри, хьыбарыжьхэм нәсыжащ.

Мы хьыбарыр кыщыхъуар зэмань-жьырщ, кыхидзащ зым, ар щыІа-щымыІаи, ауэ, зәраІуэтэжымкІә, мэкъумәшыщІә унагъуэм кыхэкІауэ зәтІольхуэныкъуэу зәкьуәшитІ псәуащ – Абдулрә Чәримрә. Я адә-анәр пщы гуэрым деж щылЫщІәрти, ахәри пщым и унагъуэм кыщыхъуат. ЗәкьуәшитІыр апхуәдизкІә зәщхьт, езыхәми зәщхьыркъәпсу захуапәрти, уебләмә я адә-анәми дахә-дахәу зәщхьәшагъәкІыфыртәкъым – хәт Абдулми, хәт Чәримми зыщІәжыр езы тІурат. Езыхәри зәи зәкІәрыкІыртәкъым, зыгуэрым тІум я зым и цІәр къриІуамә, къеджар ягъәбәмпІән щхьәкІә, тІури бгъәдыхьәрт. Иужьым, псори абы есәжати, щхьә-хуэ-щхьәхуэу я цІә кърамыІуэж хъуащ, зым уеджәу, тІури кыщыкІуәнукІә, жары, я цІәр Абдул-Чәримым хуагъәкІуащ. Пщым зыпхьу закъуэ иІәу арати, щІалә цЫкІуитІыр абы щыгъуу езым и быным хуэдәу фЫуэ илбагъуу кыигъәтәджаш, шыгъә-лЫгъәм, шабзәрыуэм хуигъәсащ, езыр зекІуәлІ цІәрыІуәти, щәжьәкІә здишәурә, зауәлІ хахуи къахищЫкІащ.

ЗәкьуәшитІым я къәшәгъуә дахәт, ауэ къәшән Іуэху лъәнкъ зәрахуәртәкъым, а тІуми, щхьәж езым и гухәль щәхуу, куәд щІауэ пщым ипхьу Данәху фЫуэ ялбагъурт, ауэ тІури тегушхуәртәкъым пщым ар жраІәнү, къримытыну, къәгубжьыну шынәхәрти. Абдулрә Чәримрә зәжрамыІәу,

ябзыщІу я кум дэлъыр а зы щэху закъуэрат. Данэху тхьэлухудми, кыыхихы-
нур имыщІау, тІури фІыуэ ильагбурт; абы псэкІэ зыхищІэрт зэкъуэшитІри
кызыэрытелІэр, ауэ ар тІум я зым ириІуэкІын дэнэ къэна, сытым щыгъуи
къэзыхъумэ и дэлъху нэхъыжхэу фІэкІа нэгъуэщІу закъригъащІэртэкъым.
Ари и адэ бзаджэм фІэлІыкІырт.

Апхуэдэу екІуэкІыурэ, пщым и зекІуэр кыщохъэри, Абдулрэ Чэримри
загъэхъэзырыну яжрелэ. Арати, щежъэну зэманыр гъунэгъу кыщыхъум,
тІуми ягу къокІ: сыкызыэрытынур, сызэрыхуэну псэзэпылхъэпІэр, сы-
къэкІуэжын-сыкъэмыкІуэжыныр хэт ищІэн, сеуэнци, Данэху си гухэлъыр
хуэсІуэтэнщ, адэкІэ зэрыхуэ ирехуэ. ИкІи зым адреим зыфІигъэпщІкІуу
я псэм и щІасэм зэрыхуэзэну Іэмалыр къалыхъуэу щІадзэ. Пшапэр
зэхэуауэ, Данэху ІущІэну Чэрим япэу къохъулІэ: пщащэр щІыбым кы-
щІэкІауэ, щэхуу йогуоури, шыгъуэгу хадэмкІэ ихъэну кыгырегъаІуэ.
Пщым и хъэщІэщым зекІуэлІхэр щызэхуэса къудейт, и адэр абы щІэх
кызыэрыщІэмыкІынур ищІэрти, ар тегушхуэри хадэм ихъащ. У-Абдул
хъэмэр у-Чэрим, жиІуэ Данэху щыщІэупщІэм, зэры-Чэримыр жриІэри, и
гурыщІэр фІыуэ ильагъу хыджэбзым кыххуитІэщІащ. Данэху и гурыль-
ри ибзыщІакъым, фІыуэ зэрилъагъум и щыхъэту, хэдыкІауэ и дамыгъэр
зытет данэ бэлътокур иритащ, зэрышэну псалъэ зэлэпахаш, зекІуэ кызыэ-
рикІыжу, я кІуэдър абы кыкІми, я мурадър пщым хуаІуэтэну зэгурыІуа-
хэщ. ЗынапІэзыпІэкІэ и къуэшыр япэ къищу Данэху ІумыщІафа Абдул,
мохэр щэхуу псалъами, я Іущащэ макъыр зэрыщыту зэхихаш, икІи ар и
щхъэм ихъауэ и гур апхуэдизкІэ ину къеуэрти, мы дунейм нэхъыфІ дьдэу
щилъагъу цІыхуитІым гу кылыамытэу хадэм зэ икІыжыным щІэхъуэпсу
жыг къуагъым къуэтащ.

Арати, зекІуэхэр ежъащ. Куэдрэ къэта, мащІэрэ къэта, сытми, зы зэман
зэ, я Іуэху кыкІауэ, шыбэ къахуу, зыхэта шынагъуэхэри ящхъэщыкІауэ
къэкІуэжрэ пэт, тІэкІуэ загъэпсэхуну, шыхэри ягъэхъуэкІуэну псы Іуфэ
гуэр деж кыщыувыІахэщ. ЗэкъуэшитІыр нэхъыщІэти, хабзэкІэ я къалэн
ягъэзащІау, кыздикІа лъэныкъуэмкІэ ягъээзэри чыщэ гуэрэным къэ-
рэгъулу хэуващ. Абы хэту Абдул, си лъакъуэм зезгъэукъуэдиинщ жиІуэ
къепсыха къудейуэ, Чэрим «пхъэр!» жери къокІийри, зызыгъэпсэху-
ну къепсыха зекІуэлІхэм шынагъуэ зэрыщыІэр къаригъащІау, и фочыр
дрегъэуей. Абдул, куэдрэ мыгупсысэу, и фочыр трегъапсэри, и къуэшыр
кърегъэпсых, бгъэдолъадэри и гуфІакІэм дэль данэ бэлътокур кыдехри
езым и гуфІакІэм делъхъэ, абдеж и къуэшыр укІыгъэу кыщценэ, и шым
зредзри, чыцэм кыхожыж. КъакІэлъыпхъэрахэр шу зытхух хъуэу арати,
Абдул, псы Іуфэм къэмысу, и шыр иреІуэнтІэкІыжри, жэрыжэм здытетым,
мо тафэм кытетлъэдахэм яхэуэу щІедзэ, зытІущ кърегъэпсых, къэнам
сэшхуэ кыхакІэ яхолъадэри, Іэльхъэм щтэгъуэ яримыту, я дунейр ятре-
гъэункІыфІэ. Шым къопсых, ныбафэкІэ щІым зытредзэри, къапІгъуэ псым
адэкІэ щыт зекІуэлІхэм зэхыху, гъуахъуэу щІедзэ: «Уэ сыт мыгъуэр си
махуэ, уэ сыт мыгъуэр си дуней! Си къуэш закъуэ Абдул якІащ! АдэкІэ
дауэ сызэрыпсэунур?», жери. ЗекІуэлІхэр, псым кызыэпрыжри, ар ягъэ-
ундэІуну хэтащ, арщхъэкІэ, «Уэ си Абдул мыгъуэ! Уэ си Абдул мыгъуэ!»,
жиІэ фІэкІа зыри зэхихыжыртэкъым.

Жэщищ-махуищ гъуэгу тетыжауэ, Чэрим тхъэмыщІкІэр щІакІуэм
кІуэцІылыгъу зекІуэлІхэм жэщыбгым къуажэм кыщыдашэжами, цІыхубз
щхъэкІэ зи къуэш зыукІыжар иджыри гызырт.

Данэху зыхуимыгъазэу зы ильэскІэ щыгъащ Абдул, итІанэ, мо цІэ-
рыІуэ хъуа зауэлІ хахуэм пщым и пхъур кызыэрыритыну шэч кыттри-

мышъа щыхъум, и къуэш Чэрирэ Данэхурэ зэрышэну зэрызэгурылуам тету, луэхум еувалэри, зыщлэхуэпсыр зригэхъуллаш. Куэдрэ зэнэзэпсэу зэдэпсэуауи жалэ Данэхурэ Абдулрэ, икЛи цыхубзым зэи игу къэклакьым зыдэпсэур мы-Чэриму. Абдул дунейм тетыху, Чэрим и цлэр мыбэлэрыгыу, щлэщхъуншэу зэрызэрихъэм ещхьыркъабзэу, абы и къуэшым Данэху иритауэ щыта данэ бэлътокури хуэсакъыу, езы Данэху къыдилъагыу зэрихъаш.

Зы лыжь къэпсалъэри, хьыбар хьэлэмэтщ къэплуэтэжар жиаш, ауэ сэ Абдулрэ Чэрирэ ятеухуауэ зэхэсха хьыбарыр нэхьыфлщ. Щлэнэхьыфлри мыраш: япэрауэ, щлалэм цыхубз щхьэклэ и къуэшыр иуклыжынукуьым, ари и толъхуэныкъуэу; етлуанэрауэ, адыгэм апхуэдэ щэху, и гур зэгуэмыуду, хузехъанукуьым е нэгъуэщлхэм абы гу лъамытэу къэнанукуьым. Иджы си хьыбар нэхъ пэжым фыкъэдалуэ.

Нтлэ, арати, зеклуэллхэм я луэху къиклауэ къагъэзэжу, псы луфэм загъэпсэхуну къыщылуыллэм, а зэрыжыплэм хуэдэу, зэкъуэшитлыр къэрэгъулыну яхэклаш. Лъагыэ закъуэ зилэ чыцэм пхыклхэри, бгышэ гуэрым деж къыщыгувылахэщ. Арыххэуи, зылэщлэклауэ къафлэшлэ пхьэрхэр къахуэклуэу щалъагыум, зауэлл бзаджагыэу клапсэлгъэрышэр занщлэу ягу къэклри, зэгурымылуэуи ящлэнур ящлэжырти, Абдул бгым адэклэ къуэ-лъэдаш, Чэрим къалъагыун хуэдэу бгым къыкъуэжри чыцэм хэлъэдаш, къаклэлъыпхьэрахэр къэсри абы и ужьым иуващ. Абдул, зымылэжыэу, абыхэм я ужьым иувэжри, зырызурэ псори къригъэпсыхаш. Чэрим и щхьэм фочышэ къытехуэри улэгъэ хьуати, шым къехуэхри чыцэ банэм хэхуаш. Абдул къэсри и къуэшыр банэм къыхихыжаш, и щлаклуэр эклуэ-цлхри абы тригъэгъуэлъхаш. Улэгъэр хьэлъэтэкьым, угужьейн хуэдэуи шынагъуэтэкьым, ауэ зыфлэхуа къудамэ гъурым и нэр кърихуат. Арати, Абдул улэгъэхэр игъэкъабзэу ипхэху, Чэрим и щэхур, ар Абдул имыщлэ и гугъэу, хуилуэтэжаш. ИкЛи быдэу елъэлуаш, зэрата я псалъэм тету, Данэху къышэну. «Сэ ар, – жиаш Чэрим, – уэ флуэу зэрыслъагыум хуэдэу, флщэу слъагыуми, си нэ лъэныкъуэр имысыжу, къыздэклуэ жыслэу абы и пащхэ сиувэжыфынукуьым. Уэрэ дэрэ зыми дызэхилыхуклыркьым, уэ у-Чэриму жыплэмэ, Данэхуи укыищлэнукьым. Ар ди щэхуу сэ уи цлэр зесхьэнщ», – жилэри Чэрим и къуэшыр Данэху кърита данэ бэлътокур хуишиящ. Луэхум хэлъари араш. Абдул къыщылгъэтри, «Сэ уи насыпыр къыштесхыфынукуьым!.. Данэху флуэу зэрышлъагыур сщлэуэ абы сьдэпсэу нэхьрэ, сьлэрэ сьзэгъэжмэ нэхьыфлщ! Уэ къэпшэну псалъэ щыптаклэ, уи псалъэ тетыхъ!» – жилэщ, и къамэ жаныр кърипхьуэтри зыхилужаш. «Е уанэ махуэрэ! – къыхэклииклаш Чэрим. – Си щхьэ ириклуар згьейуэрэ, и псэм нэхьрэ нэхьыфлу сыкъэзылъагыу си къуэшыр суклаш! Сьт сэ абы и ужьклэ дунейм сьщлытетыжыну!» – жери, Чэрим гуэрым и къамэр кърехри зеуклыж.

Хьэдэхэр къуажэм къыщашэжым зыми яхузэхэгъэклакьым хэт Абдулми, хэт Чэримми, апхуэдэу щыхъум, зы мащэм тлури иралъхьэри, «Абдул-Чэрим» жилэу тету, зы сыни хуагъэувыжаш.

Нэгъуэщл зы лыжь къэпсалъэри, уэри хьыбар хьарзынэ къэплуэтэжар жиаш, ауэ ари пэжу къэхуауэ жылэгъуейщ. Сьт щыгъуэ къыщежбар, ллэун, зеклуэлл хахуэм и псэм зьдрилгэхьэхэр цыхубз щхьэклэ зиуклыжу? Шыпсэм нэхъ ещхьщ ар. Абдулрэ Чэрирэ зэттолъхуэныкъуэм я хьыбар пэж фыхуеймэ. Сэ вжеслэжынущи, фыкъэдалуэ.

Яуэтэжу зэрызэхэсхамкІэ, пэж дыдэу, а зэрыжыфІэжам хуэдэу, зыми яхузэхэмыгэкІыу псэуаш Абдулрэ Чэримрэ зэкьюэшитІыр. Ауэ ахэр унагьюэ тхьэмыщкІи кыыхэкІатэкьым, пщыр я атэлыкьыу, уэркьыу шытахэщ. Къанхэм я кІуэжыгьуэр кьэмысу я адэ-анэр дунейм щехыжым, пщым езым и деж кыигьэнэжащ, я ныбжь шрикьум, фи хьыбархэм зэрыхэтым хуэдэуи, зекІуэ здишэурэ зауэлІ хахуэ кьахищІыкІащ. Пщыми зыпхьукьым иІар, абыи зэтІолхуэныкьюэу пхьуитІ иІащ – Данэхурэ Гуащэкьарэрэ. Ауэ, пэжщ, Гуащэкьарэ шыщІыкІум, и анэшим шыІэу, теуэм яхьауэ шытащ. Пщыр абы сыт хуэдизрэ мылгыхьуами, кыыхуэгьуэтыжакьым.

А фэ зэрыжыфІэжам хуэдэуи, щІалэхэм щэхуу Данэху фІыуэ яльагьурт. Пщым и зекІуэр кыыщыхьэу, щІалэхэри ежьэн хуей шыхьум, Чэрим япэ ищри, и гухэлъыр Данэху тхьэІухудым хуиІуэтащ, арыххэуи зекІуэ кыызэрикІыжу зэрышэну зэгурыІуахэщ.

Арати, зекІуэхэр, шыбэр кьахуу кыыщагьэээжым, псышхуэ Іуфэ гуэрым кыыщыувыІащ. Псыежэхыр, езыр зэрыуэрым нэмыщІыжкІэ, кыиуат. Псым гуилъэсыкІыурэ адреј Іуфэ нэпкьыр льагэ хьуати, шыр хэпхуэу абы епхуІэну дзыхьщІыгьуэджэт, нэпкьым дэльейуэ кыыхэкІы-жыфын-кыыхэмыкІыжыфьнт. Пщым Абдулрэ Чэримрэ яжриІащ ехьу псытепхьэ кьалыхьуэну. ЩІалэхэм, жьанэм нэсыху ехри, псытепхьэ ямыгьуэту кьагьэээжащ, мыбдеж нэхьрэ нэхьыфІ шыІэкьым, жаІэри. НтІэ, фыхыхьи, мыбдеж фепль, жиІащ пщым, псынщІэу дызэпрымыкІыу хьунукьым, кыыткІэлъыпхьэра япэ гупым далэшІэкІа щхьэкІэ, нэгьуэщІ гуп кьрагьэжьэнми хуэІуа шыІэкьым. Чэрим, и шым елгьэдэкьауэри, псы уэрым хыхьащ. Ауэ, псыкуми нэмысу, ирихьэхьу хуежьащ. Чэрим шыжьэр иутІыпщащ, езы шыр кыыхэкІыжынщ, жери. АрщхьэкІэ, псыр уэрыщэт икІи куути, Іуфэ языхэзымкІи мыкІуэфу ирихьэхьурт. Шыр утІыпщи кыыхэсыкІ, жаІэу псы Іуфэм Іуту кьежэха зекІуэлІхэр зыбжанэрэ екІиями, аркьэн ядзами хьуакьым, ІумпІэр имьутІыпщцу, мэлхьэпІатІэу шым зыкІэриукІэри – кыьжраІэхэр зэхимыхым, аркьэнхэр имылъагьум хуэдэт. Апхуэдэу, псым кыыхэмысыкІыжыфурэ, жьанэм нэсащ. Жьанэм деж, бгьуэнщІагьым кІэщІыхьэжу, архуанэшхуэ шынагьуэ шыкІэра-хьуэрт. Абдеж урихьэу бгьуэнщІагьым ужьэдилъафэмэ, укьезыгьэлын мы дунейм теттэкьым. Арати, мис иджы бгьуэнщІагьым ирехьэ жыпІэу, Абдул иужьу идзыжа аркьэным и кІапэр кызыІэрыхьа Чэрим кыыхилгьэ-фу щІидза кьудейуэ, фочауэ макьыр щІэту зэрыгьэкІийуэ пхьэрыр кьэ-сащ. Іуэхур сэшхуэ Іэпщэм хуэкІуэри, Абдул кыыбгьэдэлъэдам Чэрим зыкІэрыщІа аркьэныр зэпиупщІащ. АфІэкІа ищІэну хунэмысу, ар Абдул шым кьриудыхьщ, езыр и шым кьепкІэри, аркьэн кІапэр кыиубыдыжыну псым хэлъащ, арщхьэкІэ хунэсакьым – еплъурэ Чэрим бгьуэнщІагьым щІилъафащ. Пхьэрхэр хагьэщІа нэужь, кьэхьуар пщым жраІэри, щІалэ зытІушц и гьусэу Абдулыр Чэрим и лыыхьуакІуэ ежьащ. Псыхьуэр сыт хуэдизу ирамыщыхами, зыри ягьуэтакьым. Мыбы нэс Чэrimi шыри кьрихьэхын хуеякьым жаІэри, псыежэхыр нэкІэ кьащцу драгьээеижири, кыыщцежьам нэсыжащ. Ягьуэтакьым.

ЗекІуэхэр жэщитІ-махуитІкІэ а псы Іуфэм Іусыжащ, зэпрыкІыну темьгушхуэу. Абдул махуитІми и кьуэшым лыыхьуащ, ауэ игьуэтакьым. Кьыгьуэтар и цейрщ, псым кыыхидза жьыгь дакьэжь гуэрым фІэльбу. Псым итхьэлэр хэтми зекІуэлІхэм ящІэртэкьым, щІэупщІэнуи зыми игу кьэкІа-тэкьыми, Чэрим и цейр кыыщагьуэтыжым, Абдул, цей гуфІакІэм дэльбу данэ бэльтокур кьрихри, и гьусэ щІалэхэм зэхахьу, жиІащ «еуеуей, Абдул

тхьэмышкIэ», жери. Арати, укIыгьитI зэрыщыIэмрэ Абдул зэритхьэладрэ я хьыбар гуауэр япэм иту, зекIуэр кьуажэм жэщу кьыдыхьэжаш.

Абдул ильэскIэ щыгьуащ, Чэрим кьелами хэт ищIэрэ, жери, кьы-кьуэкIыжыну щыгугьы, абы иригузавэу ильэс ныкьуи ирихьэкIыжаш. КьыщыкьуэмыкIыжым, и хьыбари щыщымыIэм, апхуэдиз зэманкIэ зыгьэпIейтея Iуэхум тогушхуэ. Пщыхьэщхьэ гуэрым Данэху зыхуегьазэри, Чэрим и данэ бэльтокур, Данэху иритауэ щытар, кьрехри жреIэ: «Уи псалъэм утетыжмэ, уарэзымэ, дызэрызэгурыIуам тету, ди хьэгьуэлIыгьуэр кьыдэсхыну Iуэхум яужь сохьэ». Данэху куэд щIауэ зэжбар арати, зэрыарэзыр кьыжриIащ, и щауэр зэрымы-Чэримыр и гущхьи кьэкIакьым.

Пщыр арэзы хьуащ фIыуэ ильагьы и кьаным и пхьур иритыну. Арати, хьэгьуэлIыгьуэр кьыщрахьэжьэну махуэр яубзыхури, абы зыхуагьэхьэ-зыру щIадзаш.

Иджы Чэрим и Iуэхур зэрыхьуари вжесIэнщ.

НтIэ, арати, пхьэрыр кьэсу Абдул абы хуидза аркьэн кIапсэр сэшхуэкIэ щызэнаупщIым, Чэрим архьуанэм ирихьэри бгьуэнщIагьым жьэдилгьэфащ. АдэкIэ-мыдэкIэ ириудэкIыурэ кьэмэхыным нэсауэ, псыи фIыуэ жьэдэуауэ зы зэман псы гущIыIум кьыдридзеижаш. Псы Iуфэм есылIэну хуежьэри – зыгуэрым игьакIуэртэкьым. Еплъмэ, жыг дакьэжь гуэрым иIыгьт, имыутIыпщу кьыIэщIэна аркьэнымрэ дакьэжьымрэ псым зэхиухуэнауэ. Чэрим дакьэжьым куэдрэ еныкьуэкьуащ, IэщIэкIын и гугьэу. АрщхьэкIэ, дэнэт. ИкIэм-икIэжым, ешри, увыIащ... ЗимыщIэжуи темэхыкIащ. Чэрим и кьарур нэхьри щIэзыгьэкIар езым гу зылтымьтэж лъы кьэжэхьырат. И щхьэри, и Iэхэри, и лъэгуажьэхэри бгьуэнщIагь дзакIэхэм фIыуэ траудат... БгьуэнщIагь кьабгьуэжым, щхьэлым хуэдэу и Iэпкьльэпкьыр зэхигьэ-ныщкIуэри, и псэр пыт кьудейуэ кьызыжьэдидзыжауэ арат.

Чэрим жыг дакьэжьым епхарэ темэхуэ псым куэдрэ кьрихьэха, ма-щIэрэ кьрихьэха, сытми, зы зэман зэ кьызэщоу. Зыкьиплтыхьмэ, пэш мыщIыху гуэрым щIэлъщ, и щхьэри, и бгьэри, и Iэхэри лъыр кьызыпхива щэкI хужь щабэкIэ пхаш, кьэтэджыну кьокьу, арщхьэкIэ уз хьэлъэ зыхе-щIэри гызу мэукIурииж; и Iэпкьльэпкьыр кьедэIуэжыркьым. Абы хэту хьыджэбз гуэр кьыщIохьэ, еплъыпэмэ – Данэхущ. Чэрим и Iэпкьльэп-кьыр зэщIэнащ, и бээр иубыдащ – жиIэнури ищIэнури кьыхуэмышкIэу, мыбэуэжу, и нэр игьэупIэрапIэу щыльщ. «ЗыкьэпщIэжамэ, Алыхьым и шыкурщ, дыбгьэгузэващ... МахуитI хьуауэ уи джийм ху е псы ехакьым, кьарууншэ дыдэ ухьуащ», – жиIэри хьыджэбзыр щIэкIри кьыщIыхьэжаш, зэфэнрэ зэдзэкьэн тIэкIурэ иIыгьыу. Iэнэ хьурей цыкIур кьыбгьэдигьэ-увэри, зыри жимыIэу, щIэкIыжаш.

Чэрим иджыри фIыуэ зыкьыщIэжатакьым, и щхьэр хьэлъэт, и улэгьэхэр бжыбжырт икIи кьыгурыIуэртэкьым здэщыIэри, зыщIэлъ унэр хэт ейми. И атэлыкьым апхуэдэ пэш иIэу кьыхуэгубзыгьыжыртэкьым. Данэхуи апхуэдэу щхьэ кьысхуэгущIыIэ, жери, кьыхуихьа шхынми хэ-мыIэбэу здэщылгьым, зылI кьыщIохьэ. Абы кьыжриIащ зимыщIэжу псы Iуфэм Iулъы ЩхьэцфIыцIэ, псыхьэ кIуауэ, кьызэригьуэтар. Ар мыхьуамэ, жиIащ, зы лъы ткIуэпс кьыпщIэнэжыртэкьым. Хэт ЩхьэцфIыцIэр, жиIэу Чэрим щыщIэупщIэм, махуитI хьуауэ кьыпкIэлъыпльа, кьолэза си унэлут хьыджэбзырщ, кьыжриIащ. Чэрим игьэщIэгьуащ, Данэху мыбы унэлуту щхьэ шыIэн хуей, мы пхьашафэ зытет лъыри абы ЩхьэцфIыцIэкIэ щхьэ еджэрэ, жери. Уэ езыр ухэт, жиIэу Чэрим щыщIэупщIэм, лъым пхьашэу кьыжриIащ зэрыкьуажэпщыр, езы Чэрими гьэрыпIэм зэрихуар...

Чэрим, зэуэ псори игу кьэкIыжу икIи кьыщыщIар и жагьуащэ хьуауэ,

и нэр шызэтрипIэм, фызым хуэдэу куэдрэ ухэмыль, жери пшы мэхъашэр щIэкIыжаш. ТIэкIу дэкIри, хьыджэбзыр кыщIыхъаш. Чэрим абы занщIэу еупщIаш, Данэху, мы кыуажэ пхыдзам дауэ укышщыхута, жери. Сэ сы-Данэхукыым, сы-Гуашэкъарэщ, кыжриIаш хьыджэбзым, си щхъэщыр зэрыфIыщIэм щхъэкIэ, ЩхъэщфIыщIэкIи кыызоджэхэр. Чэрим хьыджэбзым и щхъэщым еплъыпэмэ, вындыржыычт. Данэху зэрыщхъэщыгуэр, уеблэмэ, дыщэпс тегъэлгъэда фIэкI умышщIэу щхъэщ дахэшхуэ зэрытетар игу кыокIыжри, щхъэщхъэху щIызытеплъхъар сыт-тIэ, жери зэхэзешхуэну йоупщI. Гуашэкъарэ кыуIэбжыаш. Абы япэ щIыкIэ кышщыхуаш зэрыхъэлгъам кыыхэкIыу щIалэр Iуэщхуу, итIанэ, зэи и гум имыхуа и шыпхуэ Данэху и цIэр щхъэ кыриIуэрэ, жери, и гур кыильгъатыным хуэдэу кыэпIейтеящ. Абдеж, зэщIэупщIэу щIадзэри, щхъэж и кыекIуэкIыкIар зэхуаIуэтащ.

IужыкIэ абыхэм я Iуэху зэрыхъужар, лъагъуныгъэшхуэ яку кыызэрыдэхуар, ильэсрэ ныкыуэкIэ гузэвэгъуэ, псэзэпылгъхъэпIэ зыхэтахэр, пшы мэхъашэм IэщIэкIыу гъэрыпIэм зэрикIар уэрэд зыхуэфашэ нэгъуэщI хыбар кIыхъщ. Нэхъыщхъэр араши, я псэр пыту я лгъах кыихъэжаш.

ПшыхъэщхъэхуегъээкIт. Чэримрэ Гуашэкъарэрэ, пшапэр зэхэмыуауэ кыуажэм дыдыхъэжынкыым, тIэкIу дызэсэбэуэжынщ, жаIэри псыхуэм дыыхахэщ.

Арати... Ари мыгъэщIэгъуэну жыIэ! Абдулрэ Данэхурэ я хъэгъуэ-лгъуэр етIуанэ махуэм екIуэкIын хуейуэ, Абдули зыщIыпIэ кыкIыжу, а псыхуэ дыдэм «шокъущ» жиIэу мо тIум шрихъэлIаш. Абдул абдеж кыуIэбжыаш, и псэм и щIасэ Данэху кыимыгъэпэжу гурыщхуэ бзаджэ ищIри, и щхъэм лгыр дэуеящ, шым кыепкIэри, кыамэр фIэмашщIэу, и сэшхуэр зэригъэжаш... СлIот-тIэ ибгъэгугъэнур жыакIэ бацэ мыщIыхум гъунэгъуу бгъэдэсрэ гуапэу дэуэршэр и кыэшэныр щилгъагъукIэ, ари пшапэ зэхуэгъуэм? Чэрим, сэшхуэ кыыхакIэ кыахуэжэр щилгъагъум, кышщылгъэтащ, кыажэр нэхъ гъунэгъу кышщыхум, и кыуэшыр кыищIыхужри, Абдул, жери кIиящ, Абул, сэращ ар, Чэримщ! Абдул кызэщIэувыIыкIаш. ИтIанэ, лгъабкыуэ хуэмкIэ зэхуэкIуэхэри, зызэрадзаш, я нэпс кыекIуауэ IэплIэ зэхуащIу щIадзаш. Гуашэкъарэ кыащыбгъэдыхъэм, Чэрим, мыр Данэхукыым, и шыпхуэ Гуашэкъарэщ, шыжиIэм, Абдул, и фIэщ мыхуу, хьыджэбзыр зыкыомрэ зэпищIыхъаш: и нэкIуэ, и IэпкыльгъэпкыкIэ Данэху ещхыркыабзэт, емыщхуэ хилгъэгъуар и щхъэщымрэ зэрыхуэпамрэт. Чэрим абдеж и кыуэшым хуиIуэтэжаш езым и Iуэхур зэрыхуари, Гуашэкъарэ и Iуэхур кыызэрекIуэкIари, ар кыишэну зэримурадри. А псор жиIэжыху Абдул гузавэу шытащ, итIанэ, Гуашэкъарэ кыишэну Чэрим шыжиIэм, «уэху» жиIэжаш икIи и кыуэшым щхъэтэчу ириIуэтылIаш Данэхурэ абырэ я Iуэхур здынэсар. Данэху деж напэтэх щымыхъун щхъэкIи, я зэхуэдэ щэхуу, я цIэхэр зэрамышхуэжу зэрымышхунури шыжриIэм, Чэрим имыдэн дэнэ кыэна, шыгуфIыкIаш апхуэдэу зэрыхуам. Чэрим езыри гузавэрт кыишэну зыгурыIуа Данэху жриIэнур кыыхуэмыгупсысуи, Iуэхур апхуэдэу дахэу щызэхэкIым, и кыуэшым IэплIэ хуищIри жриIаш: «Дэ игъащIэм, зэрыжаIэу, ди псэр зы чысэм илгъу, псэкIэ дызэрыщIэу дыкыызэдэкIуэкIаш, псори кыызэрыдэджэр Абдул-Чэримщ. Абы десэжашчи, иджы дэ, гъащIэм дызэригъэуэнхуам и ужыкIэ, хэт дапхуэдэу кыыдэджэми, ар уэим дымыщIу, дыщыгуфIыкIын хуейуэ аращ». ЗэкыуэшитIым я щэхур и шыпхуэм хуимыIуэтэжыну Гуашэкъарэ псалгэ кыIахри, жэщыбг хуауэ шууищыр кыуажэм кыыдыхъэжахэщ.

ЕтIуанэ махуэм жылэм шызэлгъащIыса хыбар гъэщIэгъуэным хуэ-

Зы тэлайкIэ ди гьусэм еплъри жиIащ:

– Хьэуэ, сэ езыр-езыру сикIыжынщ. Умыгузавэ!

Ауэ, ар зэгупсысыр кыбгурыIуати, лIым жэуап кьетыж:

– Абы емыкIу хэлъкIым, си кьуэш. Уэ пхуэдэ дапщэ щыIэ? Сэ дыдэр машинэ зэжъэхэуэм сыхэхуа нэужь илъэскIэ IэплIэкIэ сыкIрахьэкIащ. Уэри ухъужынщи, зыгуэрхэм уадэIэпыкIуу щIэбдзэжынщ.

А псалъэхэм я ужькIэ Заур арэзы мэхъу. ЛIыр абы кыбгъэхдохъэ, и блэгущIэм щIегъэуэври хуэсакъыурэ мафIэгум ирех. Сэри и ужьым ситу коляскэр изошыжри, абы идогъэтIысхьэж. Ежъэжын и пэкIэ, лIым иджыри зэ Заур зыкыбухегъээзж:

– Аращ, си кьуэш, зыгъэхуж. Нэхъынщхьэращи, уи фIэщ щIы узэрыхъужыну. УздэщыIам зэкIэ зыри кыщимыкIами, нэгъуэщI дохутыр Iэджэ щыIэщ. Зыгуэр Iэмал имыIэу сэбэп кыпхуэхъунщ.

ЦIыхугъэ кытхуэхъуа лIым фIыщIэ худощыжри, ар и гьуэгу тоувэж. Зы тэлайкIэ абы кIэлъыплъа нэужь, Заур кызоупщI:

– Дауэ уеплърэ, пэжу пIэрэ абы жиIар?

– Сытым теухуауэ?

– ИлъэскIэ кIымыкIухъыфу зэрыщытар. Апхуэдэ лажъэ иIауэ иджыпсту кыпхуэщIэжынкIым.

– Пэжщ, дауи. ПцIыгупсыфэ теткIым.

– Абы щыгъуэ сэри сыхъужыну кыщIэкIынщ.

– Ухъужынущ... Iэмал имыIэу ухъужынущ, – нэхъри тызогъэгущуэ. – Иджыпсту машинэ кьэтщтэнщи дыкIуэжынщ.

– Хьэуэ, – идэркIым Заур. – КъомыхьэлъэкIынуэм, лъэсу дыгъэкIуэж, тIэкIу зысплъыхъынущ. Сыхуээшащ ди щIыпIэм. Тхьэмахуэ дыкьэтауэ аращи, илъэсу кысфIоуцI.

Сэри арэзы сохъури дожьэж. Пэж дыдэу, ди хьэуари нэгъуэщI хуэдэщ, ди губгъуэхэри нэхъ дахэщ, ди кьуршхэри нэхъ щIэращIэщ. Заури нэхъ нэжэгужэ кьэхъужащ. Гьуэгубгъум Iут жыгхэми, щхьэщэ кытхуащI хуэдэ, зыкIрагъэзых. Ауэ жыгхэм я закьуэт дэ кьытщыгуфIыкIар. Ди хьэблэм дызэрыдыхъэжу, цIыхухэм зэIуцащэу щIадзэ:

– Еплъыт, мобы кьэкIуэжым... Игъэунэхъуащ, тхьэ, щIалэ хьарзынэр... Угъурсыз... Джэду фIыщIэжь... – псалъэхэр си ужьым иту нокIуэ. Сэ абыхэм сесэжат, ауэ Заур зэхихмэ, жызоIэри согузавэ икIи нэхъ псынщIэ зысщIауэ ди пщIантIэм сыдохъэж, псалъэ бзаджэр бжэ гьэбыдами зэрыдэкIыфыр сщыгъупщэжа хуэдэ, куэбжэри согъэбыдэж.

Унэм дыщIыхьэжа нэужь, сьдэIэпыкIуурэ Заур гьуэлъыпIэм согъэгъуэлъыж.

– Уеша? – соупщI.

– Хьэуэ, – жеIэ. – Ауэ си щхьэр Iейуэ мэуз. Зыгуэр себгъэфамэ арат.

– Иджыпсту, – жызоIэри пэшым сыкыщIокI. ПщэфIапIэм щIэлъ си удз хуцхъуэхэм сахощыпыхъри, сызыхуейхэр кьахызох, фалъэ изольхьэри, псы кьэкъуалъэ щIызокIэ. Абы кьащIэвыкIар стэчан изокIэ, фошыгъу хызолъхьэжри, Заур кыхузохъ. Дакъыкьэ зытхух докIри, узыр щхьэщокI.

– Мы сызэбгъафэр хьэлэмэт гуэрщ. Узыр занщIэу пщхьэщех.

– Си анэшхуэр зэрыIэзэу щытахэм ящыщ.

– Уи анэшхуэм куэдым хищIыкIыу щытащ.

– Щытащ, – арэзы сохъу. – Сыту сыхуэныкIуэ абы. Ар куэдкIэ сэбэп кысхуэхъурт – чэнджэщкIи IуэхукIи. Сыт хуэдэ Iуэхуми хэкIыпIэ кыхуигъуэтыфьрт.

Сыздәпсалһәм, си нәм нәпсхәр кытельәдащ. Анәшхуәмрә адәшхуәмрә сигу кыихәуә сыхоплгә. Ахәр сиІәжамә, сыт хуәдә гугъуехыи сыщышы-нәртәкыым. Си адә-анәр сщІәжыххәркыым, слгәгъуауи кысхуәгубзы-гъыжыркыым. Псоми я пІәкІә сиІар адәшхуәмрә анәшхуәмрәт.

– Нәщхъей укгәхъуаи... – жи Заур.

– СщІәркыым сызәрыщытыр. СыщІагъуәкыым...

– КъоузІарә?

– Хъәуә, – тІәкІу дызогъәкІри пызощә. – Зыгуәр лІауә зәхәтхынущ.

Заур кыәщтауә кызоплгә:

– Ар щхъә жыпІарә зиунагъуәрә?!

– Си гум кыызжәІә, – пызоупщІ.

Заур зы тәлайкІә щыму кызоплгәри:

– Языныкыуәхәм деж сыбогъәшынә. УггәщІәгъуәнщ уә...

Иджыпсту щхъәгъусәр зәгупсысыр фІы дыдәу кыызгурыІуәрт. Сәри апхуәдә кыару гуәр симыІамә, сфІәггәщІәгъуәнныну кыщІәкІынт. Ауә жысІам пщІы зырыхәмылгыр сощІә: ныжәбә зыгуәр лІәнущ. Си гум сы-кыигъапщІә хабзәкыым. Сә ар сызәсәжә Іуәхущ. Абы сыздегупсысым, нәгъуәщІ зы Іуәхуи сигу кыокІыжри, Заур зыхузогъазә:

– Сә куәд щІауә зыгуәркІә сыноупщІыну сыхуейт, ауә сытегушхуәр-кыым.

– Сыту пІарә? ТІәкІуи сыкыәбгәгузәващ, – кыыпогфІыкІ Заур.

Иджыри кыәс сызыщышына псалгәмакыыр кыызәрезгәжжәнур сы-мышІәу сыщыщ. Ауә сытогушхуәри кыщІызодрә.

– Къуажә псом щхъухъкІә узубыдауә жәІә. Ар, дауи, уә зәхәпхыжщ.

Абы теухуауә зәи зыри щхъә кыызжумыІарә?

– Си фІәщ хыуркыыми.

– Сыт щхъәкІә?

– Уә дзыхъ пхузощІри. Апхуәдә гуәр щыІамә, кыызжәпІәжынт, – жиІә-ри Заур кыызәплгәщ.

А псалгәхәм си гум мастәпәу зыхасәщ. Си фәр пыкІарә жысІәныр симыщІәу сыщытщ.

– Заур, пәжщ абы жәІәхәр. ИлгәсипщІ и пәкІә... ПщІәжрә си деж япәу укыщыкІуа пщыхъәщхъәр. Шей узәзгәфар-щә?! ИггәщІәкІә узигъусән щхъәкІә хәздәлат абы. Ауә уә зыми гу лыыптакыым. Аращ, Заур, зәрыщы-тыр. Илгәс Іәджә щІауә бжесІәнущи, кысхуегъажжәркыым. Нобә дзыхъ кысхуәщІу щыжыпІәм, схуәшәчыжакыым. Уә жысІәр уи фІәщ мәхъу, сә укызогъапщІә. Иджы псори уощІә. Сыт кыызжәпІәми кыызәщІәми схуәфәщәщ.

Си щхъәр есхәхауә согъуәг. Пәжыр жысІәри, си гур псәхужащи, сыт кыәхъуми сыхуәхъзырщ. Заури щәхущ. Си псалгәхәм егупсысрә е жиІәнур имыщІарә? Ауә итІанә кыопсалгә:

– Сә ар сщІәрт.

– Дәнә? Дауә?.. – сыгужъеяуә соупщІ.

– Слгәгъуәт шейм щыхәпкІутәм. Ауә уә зыкыозггәщІакыым. Сефа хуәдәу кыпщыызггәхъури искІутащ. Пльагъуркыә, сәри зыгуәркІә уккыәз-ггәщІәщ.

– А зәм фІәкІ щымыІауә щхъә кыпщыхъурә? Иджыри кыәс щхъухъ-кІә усІыггәмә-щә?

– А зәращ щыІар. Сә ар быдәу сощІә. Уә апхуәдизрә сыкыәбггәщІә-фынутәкыым.

– Дәнә щыпщІәр?

Заур хуэмурэ кызыэфлотысхьэ, си лэр кьеубыдри, си нэм кыщцлэплэуэрэ желэ:

– Сэ псомкИ сьарэзыщ. Сыныщцолъэур зыщ: мыпхуэдизу фЫгуэ ущцлэслгагур щхьухь себгьэфауэ арамэ, зэи зэпумыгьэууэ кызызэхьэллэ. Уэ флэклэ луэху симылэжу сыкыщцлэнар уи дыуэхэрамэ, иджыри схуэтх. Уи лэзэгьуазэхэмклэ гьэру сыкьэпщтауэ арамэ, иджыри кызылэзэ, сыт щхьэклэ жыплэмэ, а гьэрыплэм нэхь лэфЫгьэ си гьащцлэм хэткьым. Мы насыпыр гьэпщцлагьэмэ, сыпсэху сыкьэгьапцлэ. А пцлым сэ сыхуэныкьуэщ сыпсэун папщцлэ. Игьащцлэкли суригьусэну сызыкларьпхэ, ахьумэ уэрыншэу сэ сызырикцлэ, жьым кьрихьэклэ сытхьэмпэ закьуэщ, вагьуэншэ уафэщ, псыкьуий игьушхьэжаш. Цыхум жаЛэхэр зыми щыщкьым. Сэ уэ сыбдэтыншаш. Кьыбдэзгьэщцла дэтхэнэ махуэми щхьэклэ фЫщцлэ пхузощцлэ. Уэрэ сэрэ дыунагьуэщ, дзыхь зэхуэтцлэжыу щытын хуейщ. Мис а зыращ мыхьэнэ зилэр.

– Сэ кьэзлэжыркьым ар. Сэ схуэдэхэр... – кызогьажьэ сэ.

– Уэ пхуэдэхэр закьуэтлэкьуэщ, – зэпеуд си псалъэхэр Заур. – Псом нэхьэр унэхьыфщ. Ар сыт щыгьуи уигу игьэлэ.

– Лерэ укьытесхауэ жаЛэ...

– Зыми сыкьытесхакьым. Сэ езыр-езыру уи деж сыкьэкьуащ. Умынэщхьей афлэкла. Умыгь...

– Хьунщ, сыгькьым, – жызоЛэри си нэпсхэр солъэщцыж. – Умэжэллэ? Зыгуэр пшхынт?

– Хьэуэ, – идэркьым щхьэгьусэм. – Тлэклэ сыжеящэрэт жызоЛэ. Ауэ... зэрыджэ сшхынт. Куэд щлауэ сигу кьихьаш, – жейм здыхилъафэм, жеЛэ Заур.

А псалъэхэр занщцлэу си гум хыхьаш. Сымаджэ зэрыхьурэ, зыми игу хуэкьуэркьым. И узым иризэгуоп. Дауи... Лажьэ имылэу гьуэлъыжри, пщэдджыжьым и лъэр кыщцлэумыувэжу кьэушаш. Дохутыр дапщэм дыщыла, и лажьэр кьахуэщцлэркьым. Иджы зэрыджэ ишхыну жиЛаш. Щлэмыгьуэж щцыклэ, псынщцлэу кьыхуэзгьуэтынщ. ШхыЛэныр хузэзгьэ-зэхуэжри, пэным сыкыщцлэлащ. Жеиху зэрыджэ кьыхуэсхьынщи згьэ-гуфлэнщ. Ауэ, дэнэ кызыдисхыну? Дэ дилэжкьым. Си гьунэгьум я хадэм зэритыр сощцлэ, ауэ абыхэм кызыатынукьым. Дауэ щымытми, нэгьуэщцлэ мал сиЛэжкьым. Сэ сыкьалъагьу мыхьуми, сымаджэм паубыдынкьым.

Пщцлэнтлэм кьыдэкла си гьунэгьур зыми схуедалуэркьым.

– Узыхуейр сыт? Щхьэ укьэджа? Укьылумышьэ. Уэ узыныбжьэгьу я гугьэнщи... – гужьеауэ мэклий ар.

– Умыклий! – сыкьогубжьэ сэри. – Уэ зыкли сыпхуейкьым. Фи хадэм зэрыджэ итым щыщ тлэклэу кьыпызгьэч. Заур игу кьихьащи...

– Сыту си хадэм уизгьыхьэрэт. Уэ кызыэпщцлэнар сщцлэрэ сэ? Луклэ, луклэ адэ...

– Уэ кьысхуих-тлэ. Заур игу кьихьащи зо...

– Зыми седэлуэну сыхуейкьым. Щхьэусыгьуэ гуэрхэр кьэбгупсысурэ укьылумышьэ! – жеЛэри, си пащхьэм бжэр кьыщредзылэж.

– Сэ уэ уэщцлэр уэзгьэлъэгьунщ, умылэщцлэ, – жыслэурэ куэбжэм соуэ. Ауэ абы зыри кызыэримыкьыну сощцлэ. Мыбы зэрыджэ кызыатынукьым, дэнэ кьысхыну?! Сэ сщцлэр зыщ: ар сымышьу сыдыхьэжынкьым. Зэуэ сигу кьокьыж кхьэм деж щыт зэрыджей жыг закьуэр. Пэжщ, пшапэзэхуэгуэщ, тлэклэу сошына, ауэ Заур абы зэрыщыгьуфьыкьыну со-гупсысри, сытми сыкьелыну кьысцохьу.

Кхьэм сыщынэсам кьыфлэ дыдэ хьуат. Бжыхьым деж щыт зэрыджейм

сыбгъэдохъэ. Зы зэрыджэ Iэрамэ закъуэ пыту аращ. Бжыхъым сыдокIуейри, шыкъу кутэным хуэдэу сыхуэсакъыурэ, зэрыджэр кыпызоч. Ауэ, сыкъыщехыж дьдэм си лъакъуэр щIоцIэфт, сыкъохуэхри, мывэкIэшхъым нэкIукIэ сыхохуэ. ЕрагъкIэ сыкъотэджыж. Си Iэпкълъэпкъыр зэрыщыту мэуз, си нэкIум лыххэр къожэх. Ауэ ар Iуэхукъым. Нэхыщхьэр зэрыджэрати, зыри кыщыщIакъым.

Унэм сыкъыщысыжам кIыфI дьдэ хъуат. Заур жейрт. Къэзгъэушу зэрыджэ кыхуэсхьар езгъэлыгагун си гугъат, ауэ иужькIэ мыжеижыфмэ, жызоIэри, и гугъу сцIыркъым. Сэри си нэкIур сотхьэщIыж, си хуцхъуэхэм сахощыпыхьри, уIэггэм сэбэп хуэхъун гуэр къахызох. ИужькIэ сокIуэри согъуэлъыж. Ауэ жейм сезэгъыркъым. Iэджэ сигу къокIыж. Заур сызэрыхуэзар, ар ныбжьэгъу закъуэ сиIам кызыэрытесхар, зыри кыыздэмыкIуа ди хьэгъуэлIыгъуэр... А псом щыщу сызэрыкъуаншэу къэслытэжыр зыщ: си ныбжьэггум фIуэ илыгагъу щIалэр кызыэрытесхаращ. Нобэ хуэдэу сощIэж ар япэн щыслыэгъуа махуэр. Лерэ кызыольIу, и щIалэр игъащIэкIэ и гъусэн хуэдэу зыгуэр хуэстхыну. Ауэ абы щхьэкIэ езы щIалэм сыхуэзэн хуейщи, зыгуэр кысхурегъэхьри кьегъакIуэ. Аращ хэлъар. Япэу сызэрыIуплгъэу зысхъуэжаш. Чысэм илгъу щIэстIэжа си гум хуитыныгъэ игъуэтри, фIуэ илгъэгуам и лыхъуакIуэ ежэжаш. Ар дауэт сэ нэгъуэщым зэрестыну? Езыри гуапагъэ зыщIэлъ нэхэмкIэ кызыоплъ. СцIэнур сцIэркъым. Шей хуэщIащи, хэскIутэну сызыхуеям си Iэр хуэкIуэркъым. ИужькIэ, къэзгъэхъэзыра хуцхъуэм сыблоIэбыкIри, нэгъуэщI хызокIутэ – Заур сысей ищIыну...

Лерэ сэ абы шыгъуэ кызыжиIа къомыр зэрыщыту кыстехуаш. Ауэ зыми сыхуцIегъуэжыркъым. Иджыпсту сызыхэт бэлыхь псор Заур сригъусэн папщIэ сшэчын хуейуэ арамэ, сыарэзыщ. Ауэ ар цIыхухэм къапхугурыгъэуэн?

Зыгуэр щылIэнум деж джэду фIыцIэ пщIыхьэпIэу слъагъу хъуати, зыхуэслыэгъуам сыкIуэурэ жесIэу щIэздзащ сакъыну. Ахэр ажалым щысхъумэн си гугъэу арат. Ауэ си гугъэр цIыхухэм къагурыIуакъым. Сэ ажалым срилIыкIуэу къалгытащ. Мис а псом кыхэкIащ си нэщIыбагъкIэ кысхужалэ «джэду фIыцIэр». Ауэ а «джэду фIыцIэм» и псэ хужьым зыми гу лыитэркъым.

Хуэмурэ сыхелъафэ. Абы и гъусэу къокIуэ пщIыхьэпIэри.

... Жэщым гъуэгу утехьэныр зэрыдзыхьщIыгъуэджэм емыгупсысу кьежэжа лIыр абы пщIэ хуцIегъуэжаш. «Нэхь псынщIэу сынэсыжынщ», жиIэри гъуэгу мыцIыхум техьащи, иджы ищIэнур ищIэркъым. Егъэлеяуэ кIыфIщ, щIы щIагъым кыыщижыхъу кыыщохъу. И машинэри, и жеин къэкIуа хуэдэ, щIэх-щIэхьурэ мэункIыфI. Зыгуэр кытебжа фIэкI пщIэнкъым. Абы кIэлъыплъ джэду фIыцIэри къэгузэващ: лIыр зыхуэжэр цыхупIэщ. И ажалым хуэкIуэр кыигъэувыIэн и мураду, джэдур машинэпэм илгъэдащ. Ауэ абы и гугъэфIым кырикIуар нэгъуэщIщ. Зэуэ гъуэгум кыстехута джэдур зылыэгъуа шофёрыр къоштэ, гъуэгум тrefуэнтIыкI, машинэм тIэу-щэ зегъэкIэрахъуэри, джабэм йохуэх. Псэуцхьэ гужьеям ищIэнур ищIэркъым. Машинэм кыхуа лIым бгъэдольгадэ, и бгъэгум тетIысхъауэ и гум йодаIуэ. Ар кьеуэжыркъым. Псэ зыхэмытыж Iэпкълъэпкъым щхьэщысу джэдурри магъ. Аргуэру зэрыхуейм хуэдэу хъуакъым...

Сыкъащтэри сыкъэуашащ. ПщIыхьэпIэ угъурсызым къару кысхуигъэнэжакъым. Сыкъэтэджауэ зызохуапэ. Заури си Iэуэлыгауэм кыигъэуашащ.

– Сыту жьыуэ укьэтэджа, – жеІэ жейбащхьуэу.
 – СщІэркьым, сезэгьыркьым ныжэбэ. Зыгуэр пшхынт?
 – Хьунут, тІэкІу седзэкьамэ. Сыт щыІэр?
 – Сэ зыгуэр кьыпхуэсхьащи!.. Иджыпшту... – жызоІэри, пэшым сы-
 кьыщІокІ.

Шхын хуэзгьэхьэзырам зэрыджэр дыщІызогьужри хузохь.

– Еплъыт мыбы, – зэрыджэр изогьэлъагьу.

– Зэрыджэ! – мэгуфІэ Заур. – Дэнэ кьыздипхар?

– Кьызогьуэт апхуэдэурэ, – жызоІэ.

Щхьэгьусэр зэрыджэм зэрыщыгуфІыкІар апхуэдизкІэ си гуапэ хьуа-
 щи, дамэ кьыстекІауэ кьысщохьу.

Заур шха нэужь, Іэнэр зэщІызокьужри, си Іуэху и ужь сохьэ. Тхьэ-
 махуэкІэ сызыдэмыса пщІантІэр зэлыІузох, удз хушхьуэхэр зыхуей
 хузогьазэ. Заури коляскэм ису кьыщІэсшауэ дыгьэ зрегьэу.

Шэджагьуэ нэужьыфІ хьуауэ унэм дыщІыхьэжащ. Заур згьашхэри
 згьэгьуэлъыжащ. Иджы допсалгьэ.

– Тхыль сыкьыпхуеджэн? – соупщІ абы.

– Хьэуэ. Ди сурэтхэр кьащти дегьэллы нэхьыфІщ.

Альбомыр кьызоштэри, Заур сыбгьэдотІысхьэ. Сурэтхэм дыздеплтым,
 ди гьащІэм иджыри зэ дрикІуэжу кьытщохьу.

– Мыр пщІэжрэ?! Мыр-щэ?! – жытІуэрэ додыхьэшх.

Ауэ Заур зы сурэт гуэрым и нэр тонэри нэщхьей кьохьу:

– Мыбы щыгьуэ щхьэц стетт. Иджы сщІэркьым, кьэкІыжынуи
 хуейкьым.

Зэуэ мэкІуэдыж альандэрэ иІа нэжэгужагьыр. Сэри жысІэнур сымы-
 щІау сыщысщ. Кьэсщтэн хуеякьым сурэтхэри. И щхьэцыр кьызырэмы-
 кІыжыр игу кьызыреуэр сщІэрт, итІани семыгупсысу зэхэсщІыхьам еплъ.
 Сэращ псори зи лажьэр. Си щыуагьэр згьэээкІуэжын си гугьэу жызоІэ:

– КьэкІыжынщ иджыри, умыгузавэ.

– КьэкІыжынуэм, альандэрэ кьэкІыжынт. Хьэуэ... Ар зэфІэкІа
 Іуэхуш. Сэ фІы лъэпкь кьыспэщылькьым. Иужьрей махуэхэр нэзгьэсыжу
 араш.

– Заур, жыпІэр сыт? – сыкьэщтауэ сокІий. – Ухьужынуш... Іэмал
 имыІау ухьужынуш. НэгьуэщІу уемыгупсысыххэ.

Зы дакьикьэкІэ кьызоплъри, Заур жеІэ:

– ПщІэрэ, сэ лІэныгьэм сыщышынэркьым, гьащІэми сыщысхькьым.
 Сигу кьеуэр уэраш, гу пщысхуэху сызэрыбдэмыпсэуаращ. Мис а гупсысэ-
 ращ сызытхьэлэр.

– Уэ упсэунуш, сэ ар сощІэ.

А псалгьэхэр жысІэ щхьэкІэ, гьащІэм и хьуаскІэ цІыкІу иджыри кьэс
 Заур зыІыгьар и нэхэм щІэслъагьуэжкьым. Сыгьыу щилъагьум, сы-
 тригьэун ІэмалкІэ жеІэ:

– Хьунщ, кьысхуэгьэгьу. Сыпсэунщ, Іэмал имыІау. Уэр щхьэкІэ сып-
 сэунуш. КхьыІэ, умыгь.

Сэри зызэтызоубыдэжри, сурэтхэр Іузохыж. ПщыхьэщхьэхуегьээкІ
 хьуаш. Заур и нэхэр зэтепІауэ щылыщ. Сэри зыгуэр спщэфІын си гугьэу,
 пэшым сыкьыщІокІри пщэфІапІэм сыхуокІуэ. Ауэ кІэлындорым фІэль
 гьуджэшхуэм деж сыкьыщцоувыІэри соплгьэ. Иужьрей зэманым куэд-
 кІэ зысхьуэжащ. Си теплгьэм сыкІэльпылпыжыркьым. Бостей кІыхьым
 бэлэбэнафэ кьыстрегьауэ, си нэхэр игьуэжащ, нэхь гьур сыхьуаш. Тау-
 рыхь шынагьуэ гуэрым кьыхэкІа уд фызыжьым срещхьщ. ГурыфІыгьуэу

кысхуэнэжар си щхьэц фЫцІэ кЫхьхэращ. Щхьэц фЫцІэ кЫхьхэр... Махуэ кьэс нэхь кЫхьыж мэхьу, Заур ейхэр йокІ. Абы теухуауэ жиІа псалъэхэр сигу кьокЫжри, сызгуэудыным хуэдэщ. Иджыри кьэс сригушхуэу си напщІэм телъа щхьэцыр иджы слъагьу хьужкьым. Лэныстэр кызопхьуатэ... Япэ щхьэц Іэрамэм и гьусэу ещэцэхащ си нэпсхэри. ТІэкІу докІри – стетаи стемытаи щхьэцыр. СымыувыІэжу согь. Хьэуэ, сыхущІегьуэжауэ аракьым. Заур щхьэкІэ нэхьыби схуэщІэнут сэ, ауэ нобэ псори схузэтрихьати, схуэмышэчауэ аращ.

– Ленэ, кхьыІэ, псы тІэкІу кьысхуэхь, – кьыщІоІукІ пэшымкІэ Заур и макъ.

ЗанщІэуи сыкьэщтащ. Сыт иджы абы жиІэнур?! Стэканым псы изогьахьуэри, пэшым щЫзохьэ. Сыхуэсакьыурэ гьуэлъыпІэм сыбгьэдохьэри, Заур стэканыр изот. Пэшыр кЫфІщ.

– КхьыІэ, уэздыгьэр щІэгьанэ, – мэлъаІуэ Заур. Ауэ сэ сыдияуэ сыщытщ.

– Ленэ, зэхэпхрэ?

СокІуэри уэздыгьэр щЫзогьанэ. Іупэм хуихь псы стэканыр макьышхуэ ищІу унэ лъэгум йохуэхри, мэщашэ.

– Уи щхьэцыр... – афІэкІа жимыІэу Заур кызопль.

– ПызупщІащ... Ягьэ кЫнкьым, ууейм и гьусэу кьэкІыжынщ. Мыпхуэдэу Іейкьым, – зэкІэлызогьэпІащІэ.

– Дауэ уигу пыІа? – мэшхьдэ Заур. – Щхьэц кЫхьышхуэр... СоцІэ сэ ар щІэпщІар. Сэращ... Аргуэру сэращ. Уи фэр исхаш... Уи гьашІэр зэІысщІащ. Сэ щхьэкІэ цЫхухэми укьалъагьу хьужыркьым, дуней нэху умылъагьуу укьыскІэрысщ. Иджы щхьэцыр... СылІамэ, утыншыжынт... Ауэ ари схузэфІэкІыркьым. Куэд щІат сыхьфІэбдзэжын зэрыхуейрэ. Зыми сриІыскьым сэ... Сабийм хуэдэу ІэплІэкІэ сыкьрахьэкІ.

Заур кьызэщІэпльауэ мэкІий. Си щхьэцым апхуэдиз псалъэмакъ кьикІын си гугьакьыми, жысІэнур сымыщІэу сыщытщ. Ауэ итІанэ сыкьогубжь. Езыр симыІэжмэ, тхьэгьуэу кьыщыхьуу аращ.

– Зыбгьэпсэхужынт, жыпІа?! – кьыщІызодзэ сэ. – Сыт хуэдэ зыгьэпсэхугьуэ сэ уэрыншэу кьыспэщылъыр?! Сыт хуэдэ тыншыгьуэ уэ узьтпесалъыхьыр?! Уэ узимыІэжмэ, си дежкІэ насыпу кьыпщыхьуурамэ, Іейщэу ущоуэ. Уэрыншэу зыри сыхуейкьым сэ. Уэ укьыщамылъагьужыну дакьикьэхэм щыщІэдзауэ нэф ирехьу си нитІыр. Уи псалъэ щызэхамыхьым деж дэгуу кьренэ си тхьэкІумэхэр. Щабэу уи нэкІум едэхэщІэну уамыгьуэтыж хьумэ, кьыздремыбзыж си ІитІыр. Уэ сыкьыпхуэзымыхьыж си льякьуэхэр ирекьутэ. ФІуэ узэрыслъагьур ныбжезмыІэжыф хьумэ, бзагуэ срехьу. Сыхуейкьым си псалъэ адэкІэ цЫхухэм зэхахьыжыну. Узыщыгьупщэжыну си гур цЫкІу-цЫкІуу зэгуреч. Уэрыншэу ар зыми кьыхуеуэну сыхуейкьым. Щхьэцыр зэрыпызупщІам щхьэкІэ уошхьдэ. Си щхьэри схупыупщІынут сэ, уэ ар сэбэп кьыпхуэхьуну сцІамэ. ЗэгьащІэ: е сэ уи гьусэу сыпсэунуц, е сыпсэуххэнукьым. Сэ нэгьуэщІ хэкІыпІэ сиІэжкьым. Уэращ си псэр зыхэлъыр. СылІамэ, жумыІэ афІэкІа. Ар си жагьуэ мэхьу сэ.

Заур, зыри жимыІэу, тІэкІурэ кызопль. КьызжиІа псалъэхэри и жагьуэ хьужауэ йогупсыс.

– Кьысхуэгьэгьу, – щэхуу жеІэ. – Уэ сыкьэбужэгьуащ жысІэу аракьым. Ауэ, си гур мэуэ, уэ сэр щхьэкІэ зыгуэр кьыпщыцІыху. Сыхуейщ уэри унасыпфІэну.

– Уэ узи ІэхукІэ сынасыпыфІэщ сэ.

Псалъэмакъыр абдежым щыдухри дыгъуэлъыжащ. АдэкІэ абы пытщэжын щыІэтэкъым. ТІури дешати, занщІэу жейм дыхильэфаш. Си пщІы-хъэпІэри занщІэу къэсащ.

... Уэшхым нэхъ ин зыкъещІ. Жъыри къэгубжьащи, жыг щхъэкІэхэр кърехуэкІ. УафэхъуэпскІым уафэм сурэт гъэщІэгъуэнхэр хещІыхъ. Хъыджэбзыр зыІут псы Іуфэм жъым зэми псыр кърехулІэ, зми, щІогъуэжри, Іуехуж. И Іуфэм Іутым къоджэ. Хъыджэбзыр псым хохъэ, къыхокІыж. Псэуну хуейрэ хуэмейрэ хузэхэмыгъэкІым хуэдэщ.

Джэдур жыгыщхъэм тесу абы кІэлъоплъ. ИщІэнур ищІэркъым. ИтІанэ къегупсыс: жыгым тена хуэдэу зищІынщи, хъыджэбзыр зыбгъэдишэнщ. Псым пэлэщІэ хъумэ, джэдур и Іуэху кърихуэкІыурэ, мыдрейр щыгъупщэжынщ.

Ауэ джэду кІий макъым хъыджэбзыр къегъащтэри мэджалэ, псы Іуфэм къыІулъэда толъкъуным ирехъэжъэри йожъэж. Джэдур жыгым къепкІэжауэ хъыджэбзым кІэлъоплъ. Псым къыІэрыхъа тыгъэр иубыдащи, зыми иритыжыну хуейкъым. Джэдур магъ. Иджы гуэрым зыри къехулакъым...

Аргуэру сызэхэукІауэ сыкъэушащ. Сыхъэтым соплъри, щы хъуа къудейуэ аращ. Сымыжейжыфу сыхэлъщ. Сужэгъуащ псори. Жэщым сыгъуэлыбыжам, пщІыхъэпІэм сигъэжейркъым, махуэм цІыхухэм дунейм ІэфІу сытрагъэтыркъым... Хуэмурэ сыкъэтэджри, пэшым сыкъыщІэкІащ. Си удз хушхъуэхэр здэщыІэмкІэ сокІуэ. Мыбы щІэлъхэм лІы жыІэмыдаІуэ дапщэм кърагъэгъэзэжа, сыт хуэдиз унагъуэ якъута. Сэ си унагъуэр-щэ? ЩхъухъкІэ къыщІэздзэну сыхэтакъэ?! А псор армырауэ пІэрэ си насышыр зыхъар? ЦІыхум садэІэпыкъу си гугъэурэ... Нобэ щыщІэдзауэ а псом кІэ ягъуэтынщ. Апхуэдиз зэманкІэ зэхуэсхъэса удзхэр зэщІэскъуэри щІэсхаш, зэтескІутэри мафІэ ящІэздзэжащ. ИужькІэ сыщІыхъэжри, Заур сыкъи-мыщІэу сыгъуэлъыжащ. Пщэдей щыщІэдзауэ гъащІэщІэ щІызодзэ...

Пщэдджыжъым Заур и кІий макъым сыкъыгъэушащ. Сыкъащтэри сыкъыщыльэтауэ зызоплъыхъ.

– Ленэ, къаплъэ!

Си нэм илбагъур си фІэщ мыхъуу соплъ. Заур унэкум итщ.

– Еплъыт, къызокІухъ! – Сабийм хуэдэу, темыгушхуащэурэ япэ лъэбакъуэр къысхуеч. Сэри сыбгъэдолъадэри, сыгуфІэурэ ІэплІэ хузощІ.

– СщІэрт ар сэ. Сыт щыгъуи си фІэщ хъурт къызэрыпкІухыжы-нур, – жызоІэ. Си напэм гуфІэгъуэ нэпсхэр йожэх.

Заур и дамэм сыщхъэпроплъри, си нэр зэуэ хуозэ пщІыхъэпІэу къысфІэщІа теплъэгъуэм: тпэмыжыжъэу щыт унэ зэтетышхуэм и унащхъэм нэхумыщым къытехутауэ хъыджэбз цІыкІу гуэр тетщ. КъепкІэну зегъэхъэзыр. Гузэвэгъуэр и псэм къылысауэ, уахъуэпсыхъуэр зэрихъэу кІийуэ цІыхубз гуэрми унэ лъабжъэм къыщежыхъ. И анэ къыщІэкІынщ. ЦІыхухэми къызэхуэсу щІадзащ. Ауэ а псори къыфІэуэхуфэ теткъым унащхъэм и къуапэ дыдэм къытеува хъыджэбзым. Къехуэхым зытехуэну щІыпІэр игъэбелджылы хъунщ, и пщэр хишурэ къоппых. А дакъыкъэм, къыздикІари Тхъэм ещІэ, хъыджэбзым и пащхъэм къохутэ джэду фІыцІэ гуэр. Абы унащхъэ къуапэм зыфІищІащи, къехуэх хуэдэу зещІ, мэщІэу. Хъыджэбз цІыкІум абы гу лъетэ. «ТхъэмыщкІэ цІыкІу, ушына?» – жиІэурэ джэдур зыхуешыи, къещтэри унащхъэм къохыж. И лъабжъэм къыщежъэ цІыхухэр

кыбгъэдэлъадауэ хъыджэбз цыкIум IэплIэ кыхуащI. И быныр псэууэ илгагъужыну щымыгугъыжа анэр къарууэ кыхуэнэжамкIэ магъ...

ГуфIэгъуэм иIыгъ цыхухэм джэдур къафIэIуэхухакъым. Ауэ абы зигъэгусакъым. Япэу узыхуэзэ тетIысхэпIэм дыгъэм зригъаууэ тегъуэлъхъащ. Абы нобэ гукъыдэж иIэт: джэду фIыщIэм и псэ хужыым цыху къригъэлыфат.

ТЕМУКУЕВ Адил ————— Новеллэхэр

ИЭЛЫН

Налмэс фызыжкыым унагъуэ хъуэпсэгъуэ иIэт: и къуэ Хъэсэн, и нысэ Бекъыз, илъэс пщыкIуш хъуа и къуэрылху цыкIу Мухъэмэд. Абыхэм цахэплъэкIэ, фызыжкыыр егупсысырт: жьыщхъэ махуэ сыхъуащ. Нобэ дунейм сехыжми, сигу щIэмыгъуэн щыIэкъым. Зы закъуэщ Тхъэм сыщIелъэIуну кысхуэнэжар – пIэхэнэ сымыхъуу, си акъыл зэтесу, шынагъэ си гум къэмыкIыу напэ хужкIэ Алыхъым и пащхъэ сыхъэжынырщ. АрщхъэкIэ узэрыгугъуэ хъумэ, уунэхъурэт, жыхуаIэрати, насыпыншагъэр кызытепсыха адреи балъкъэр куэдми хуэдэу, Налмэс и унагъуэри Къэзахъстаным и щыпIэ нэхъ дыдж дыдэхэм ящыщ зым – Акмолин областым кысщыхутащ. ЩыпхъашэIуэт мыбы дунейр – и щымахуэр уае егъэлеярэ и гъэмахуэр жыхъэрмэ лыгъэу. А щымахуэм иригъэлеипат. Ерыскъыншэ-гъэсыныншэхэм я мэжалIэм щыIэри кысхэхъэжати, цыхухэм ящIэнур къахуэгубзыгъыртэкъым. Жьыуейр къэувыIэпIэншэу щызэприху гуэщышхуэ гъуанэпщIанэм унагъуипщI щIагуат. Абы щыгъуэщ щыIэри мэжэщIалIагъэм нэхърэ зэрымынэхъ тIасхъэр Налмэс и унагъуэм кысщыщIар. Унагъуэр шхыныншэщ, гъэсыныншэщ. Цыхухэр гузэвэгъуэм ирихулати, уасэ зиIэ хъэпшып гуэр зыбгъэдэлъым ар шхынкIэ ихъуэжырт, пхъэ папщIэу хъэуазэрэ чыцэрэ ягъэсырт.

Налмэс фызыжкыым зы Iэлын иIэт, я лъэпкъым щIэблэ-щIэблэкIэрэ зэIэпахуэрэ езым деж къэсауэ. Ар лъэпкъым къыдекIуэкIырт бэIутIэIухэм щызыхъумэ дыуэ пэлыгъэу. Iэлыным и зэфIэкI бэлыхъэр фызыжкыым куэдрэ хуиIуэтэжат и къуэ Хъэсэн. Иджы а хъыбары и къуэрылхум жриIэжырт. Фызыжкыым и къуэми и къуэрылхуми мызэ-мытIэу яжриIат: «Алыхъым жимыIэкIэ Iэлыныр тфIэкIуэдыну. Си пIэщхъагъым щIэслъхъэнци, нэхъ хъума щыхъунщ, арыншамэ иджы дыгъур куэдщ».

Зи лъэ вакъэ изылхъэфыр лэжыакIуэ кIуэрт, Налмэс закъуэт унэм къыдэнэр, хъыбийшыбий тIэкIу иIэмэ, зришэкIырти щыст. Iэлыныр, хъыдан кIуэцIишыхъри, и пIэщхъагъым щилъхъат. Нэхъ гъэпщкIупIэфI кысхуэгъуэтатэкъым. Яшхын лъэпкъ ямыIэжу хэкIыпIэншэ дыдэу кысщынэхэм деж, ищIэнур кызыхуэмыщIэ къуэр и анэм кIэрыхъыжъэрт Iэлыныр дыгъэщэж, жиIэу. Ауэ, уIэли-ууди, фызыжкыым зытригъы-хъэртэкъым: «Уэ сэ узикъуэщ, си нысэм урищхъэгъусэщ, си къуэрылхум уриадэщ – къэгъуэт хэкIыпIэ, аращ цыхухуэ щыIэжаIэжырт. Iэлыныр унагъуэм икIынкIэ зы Iэмал иIэкъым...» А пщыхъэщхъэми унагъуэр ны-

баджэу гьуэлгыжащ. ХэКыпIэншэ дьдэ хьуа Хьэсэныр и анэм бгьэдэ-тIысхьащ:

– Зэрыунагьуэу шхын щхьэкIэ дызэтелIэмэ, Iэлыныр сытым и пэр-мэныж? Ар гьавэкIэ дьмыхьуэжмэ, мы щIымахуэр тхухынкьым.

Налмэс, блынымкIэ зригьэээкIри, куууэ хэгупсысыхьащ, итIанэ нысэм унафэ хуищIащ уэс игьэткIуу игьэпскIыну. КьыкIэлгыкIуэу и кьуэмрэ кьуэрыльтхумрэ зыбгьэдишэри яжриIащ Iэлыныр ящэну зэрыарэзыр. «Сьт Iэмал? – хьэлъэу хэщэтыкIащ фызыжьыр. – Апхуэдэщ зэманыр. Арыншамэ, дыкьемылыныр зыхуэIуа щыIэкьым». КьехьэлъэкIыпэу пIэщ-хьагьым щIэIэбаш, Iэлыныр кьыщIихыну. АрщхьэкIэ – щIэлъкьым. Фызыжь кьэуIэбжьар (апхуэдиз кьаруи дэнэ кьриха!) кьыщылъэтащи, Iэлыныр кьелтыхьуэри-кьелтыхьуэ... Кьыщимылгыхьуа кьэнэжакьым, арщхьэкIэ Iэлыныр бзэхат, зэрадыгьуар шэчыншэщ. Я шэчыр мы гуэщым щIэсхэм ящыщ лIы курыт гуэрым – ВахкIэ зэджем – тэхуащ. А лIыр гьунэгьу кьуажэм кьIэпхьукIыу мыбы кьызэрыIэпхьуэрэ куэд щIатэкьым. АрщхьэкIэ сьт – идьгьуу щумыубыдакIэ, дауэ бгьэкьуэншэн!

Налмэс нанэ абы иужькIэ махуищи ихьыжакьым. Аргуэру мазищ дэкIри, нысэри дунейм ехьыжащ. Адэ насыпыншэм кьыIэщIэна и кьуэ закьуэри хуэхьумакьым, щIалэ цIыкIум и псэр адэм и IэплIэм илбу хэкIащ. Арати, кьэнащ Хьэсэн и щхьэ закьуэ-и льякьуитIу. Апхуэдэ насыпыншэхэр куэдт а зэманым.

Гьатхэр кьэсри, гьащIэри мащIэу нэхь тынш хьуащ... Жьылагьуэ гьунэгьухэми, зыгуэр Iамэ, муслгымэн хабзэм тетут зэрыщIалъхьэр. АрщхьэкIэ джэбыныпхьэ кьудей зымыгьуэтыр куэдыкIейт. Уеблэмэ цIыхухьу лIэхэм мащIэт кьахэкIыр джэбын кIуэцIыппшыхьын кьыхэнэжауэ. Фэмрэ кьупщхьэмрэ хуэкIуар нэхьыбэт.

Зэгуэрым Хьэсэн деж кьэкIуащ и гьунэгьуу щыта Вах и щхьэ-гьусэр.

Абы и лIыр лIат, хьэдэр зыхуей хуигьазэу щIэзылгыхьэн цIыхухьу кьилгыхьуэу арати, Хьэсэн кьелъэIуащ. Хьэсэн игу кьэкIыжащ гуауэшхуэ кьытепсыхахэмкIэ Вах зэригьэкьуаншэр икIи цIыхубзым и лъэлур хуигьэ-зэщIэн идакьым. Фызыр ерыщу лъаIуэрт, я унагьуэм зы цIыхухьу зэри-мысыр, Хьэсэн кьыдэмыIэпыкьумэ, лIыр щIэзылгыхьэн зэримыгьуэтынур жиIэурэ. Сьт хуэдизу зимыхьунщIами, щхьэлгыащIэр фIэгуэныхь хьури, Хьэсэн кIуащ Вах и хьэдэр зыхуей хуигьазэну. Гуауэр зьдаль пщIантIэм, пэж дьдэу, зы цIыхухьу дэстэкьым, цIыхубз зытIу нэщхьейуэ уэршэру зэхэсу арат. Хьэсэн Iуэхум иужь ихьащ. ЛIыр игьэпскIыну щитIэщIым, абы и жыпым зэкIуэцIыль гуэр кьихуащ. Хьэсэн занщIэу кьыщIыхужащ Iэлын яфIэкIуэдар зыкIуэцIыльа хьыдан кIапэр. ЗэкIуэцIихмэ – анэм апхуэдизу ихьумэу щыта Iэлыныр кIуэцIыльт. ЛIым Iэлыныр и Iэгум ирилгыхьэри, и нэр теплгызауэ зыкьомрэ щытащ. И нэгум кьыщIыхьэжащ шхын щхьэкIэ лIа и анэри, и щхьэгьусэри, и кьуэри. И щхьэр уназэу унэкум кьымыукIуриуе ерагькIэ зиIыгыащ. Зызэтриубыдэри, хьэдэр игьэпскIащ. ИтIанэ, хьэдэм зэхригьэхын фIэкI умыщIэу, ину жиIащ: «Уэ сэ псори сIэщIэпхащ! Мы Iэлынми дяпэкIэ зыкIи сыхуеижкьым, дзэхь ари хьэдрыхь!» Ар жиIэщ, Iэлыныр хьэдэм и Iэгум ирилгыхьэри, джэбы-ныр иришэкIыжащ. Вах нэпыншэу щIалъгыащ. Гьыпэнухэми, зыми нэпс кьыщIэнэжатакьым. Куэд щIат мыбы хьэдэр гьейн зэрышагьэтыжрэ.

Мазэ нэблагьэ дэкIащ. Вах и щхьэгьусэр, и шьпхьури щIыгьуу, аргуэ-ру кьэкIуащ Хьэсэн деж икIи кьыхуэтхьэусыхащ и лIыр зэрылIэрэ жейр зэрыфIэкIуэдамкIэ. Зэрыжеиххэу, мафIэр кьызыпылгыэль Вах и щIыхьым

кыдохьэри уэхуэпсыхуэр зэрихьэу мэкгий. Цыхубзыр кьоушыжри, и наплэхэр зэтрильхэн шинэу хэлщ. Зиуклыжыным нэсащ...

Хьэсэн цыхубзхэм яжриэжащ Гуэхур зытетыр – Вах Iэлыныр идыгьуауэ зэрыщытари, Iэлыныр хьэдэм щыгьуу зэрыщилъхьари. Цыхубзитри лъэгуажьэмышхьэрэ зэщыджэу Хьэсэн кьелъэгуащ мащэр кьитлыжу емынэр кьызэрыкIа Iэлыныр кьиштгэжыну. Мо тхьэмышкIэхэм кьазэрыщыхуамкIэ, Вах бэлыхьыр щытелгыр Iэлынырат, езы Вах кьуаншэу я щыхьэпIи кьыхэхуэртэкьым. Хьэсэн и гуцIэр кьригуэнтIыкIыурэ, мащэр кьитлыжащ. Узижагьуэныр Гууплгьэт ар зыгуплгьам: сахуэ фыцIэр Гуащхьэу хьэдэм телгьт, ауэ зэгуэр Iуэу шытам мафIэм кьела Iэлыныр кьилыдыкIырт. «Мис аращ жыхьэрмэ мафIэм хисхьащ, жыхуа-Iэр», – егупсысащ Хьэсэн, Iэлыныр кьиштгэжщ, пIэцIэгьуэкIэ мащэр иритхьэужри, псынщIэу кхьэм кьыдэкIыжащ.

«ДАХЭЦЫКIУ»

Самат цыкIу илъэсрэ ныкьуэрэ щрикьум Танзилэ лэжьапIэм дэ-кIыжащ. Абы и гуащэ Таужан и кьуэмрэ нысэмрэ я деж кьэлэпхуэжри, и кьуэрыльху цыкIум кIэлгыплгьу щидзати, иджы нысэми лэжьэну Iэмал игьуэтат. Фызыжьым и щхьэгьусэр иджыблагьэ дунейм ехыжащ. Таужан кьалэм кьыщIэлэпхуам и щхьэусыгьуэхэм ящыщ зыт ари. Зи закьуэу кьэна, Башир фIэки нэгьуэщI бын зимыIэ фызыжьыр и кьуэм деж кьэмыIэпхуэмэ, дэнэ кIуэнт? ПсынщIэу есащ ар кьалэ гьащIэм, уеблэмэ зэшыну хуцIэмышьэу. Кьуэрыльху цыкIур апхуэдизкIэ сабий темызагьэти, теплъэкьукIыпIэ кьудей кьуитыртэкьым. Абы зэшыгьуэ уригьэхуэнт!

Башир езыми кьыхуэгубзыгьыжыртэкьым и щхьэгьусэм «тап-чыкь» – балъкьэрыбзэкIэ «дахэцыкIу» кьызэрыкIыр щыфIищар. Ар я студентыгьуэ илъэсхэу щызэрыцIыхуагьащIэр арагьэнут. Абы лъандэрэ псори а цIэм апхуэдизкIэ есэжати, зэреджэ дыдэр апхуэдэу фIэки кьащыхуажыртэкьым. Езы цыхубзри щэхуу иригуфIэрт абы.

Баширрэ Танзилэрэ медицинэ факультетыр хьарзынэу кьаухри, я еджэным ординатурэми шыпащат. Я еджэныр щызэфIэкIым, я кьалэм кьагьээжри тIуми хирургыу лэжьэн щадзащ. Лэжыгьэм фIуэ щыхэгьуа-зэм, абыхэм щIэныгьэ кьэхутэныгьэхэри ирагьэкIуэкIыу хуежьащ, ауэ бын яIэ хьуа нэужь, Танзилэ кьэхутэныгьэ лэжыгьэхэм кьапыкIауэ сабийм бгьэдэсу унэм щIэст. АтIэ, мис иджы, гуащэм и фIыгьэкIэ, абыи и лэжыгьэм пищэнущ.

Зэщхьэгьусэ хирургхэм я цIэр псынщIэ дыдэу фIыкIэ зэльащIысат. Иджы ахэр хэмыту дохутырхэм зы консилиуми ирагьэкIуэкIыртэкьым. Сымаджэм и узыр фIы дыдэу кьызэрахутэфыр кьащIати, нэхь Iуэху гугьу кьыщыкьуэкIам деж а тIум я чэнджэщырт псом япэу кьыхалгытэр.

Башир мыгьувэу хирург кьудамэм и унафэщIу ягьэуври, а кьудамэр сымаджэщым цIэрыгуэ щыхьуащ. Арат сымаджэхэми, кьалашхьэм нэ зыгьэхужакIуэ мыкIуэу, мыбы кьыщелэзэмэ нэхь щIафIэфIыр. Уеблэмэ, кьалашхьэм щыIэ сымаджэхэри мыбы кьыщыкIуэ щыIэт, Башир е Танзилэ операцэ зрагьэщIыну.

Самат цыкIуи ауэрэ кьыдэкIуэтейри, IэцIагьэ ищIыным щегупсыс ныбжьым нэсащ. Шэчыншэу, адэ-анэр хуейт я щIалэри езыхэм я гьуэгуэм

ирикIуэну, дохутыр хьуну. Езыми а IэщIагэрт нэхъ зытригъащIэр, сыту жыпIэмэ гъащIэм гьуазэ нэхъыщхьэу щилэри щилъагьури и адэ-анэрт. Башир и унагьуэр насыпыфIэу ялытэрт псоми, ауэ гъащIэм языныкьуэхэм деж, уи гущхьи кьэмыкIауэ, уи щIыхьэщIи кьыхэмыхуауэ кьыщыхьухэм уи мурад псори зэуэ цызэтрагъэщэхэж щылэщ...

Арац мы унагьуэми кьыщыхьуар. Пэмышлэххэхэу, зэшэзэпIэу жыхуаIэм хуэдэу Таужан и щхьэм лъы дэуейри кьэсымэджащ. Зи щхьэ куцIым уэру лъы хэлъэда, жьы хьуа цIыхур кьыщэбгъэлыфыр закьуэтIакьуэщ. Таужани, куэдрэ еIэзахэми, узыр тIэкIу хуагъэкIэщхьа мыхьумэ, яхуэгъэхьужакьым. И бзэр зэIынэ, ищIэхэр кьыгурымыIуэж хьуащ.

Башир гузавэрт, ищIэнур кьыхуэмыщIэу. Таужан зэпымыуэ зыгуэр и гьусэн хуейт, фызыжь лъэрымыхьым пхубгъэдэсын бгьуэтынутэкьым. Башир абы егупсысурэ и щхьэр фIэхуауэ махуэ зытIукIэ кьыкIухьуауэ, и щхьэгьусэм пщэдджыжь гуэрым кьыжриIащ:

– Си лэжьапIэр хьфIэздэнци, сэ сыбгъэдэсынщ уи анэм. ИкIэм-икIэжым, гуащэм кIэлыпылныр зи кьалэныр нысэрщ. Дэ ди Iуэхухэр цызэфIээрыхьам си гуащэр псомкIи щIэгъэкьуэн кьысхуэхьуар, иджы сэ абы зыщIэзмыгъэкьуэжмэ, Алыхьым и ней кьысхуэунщ! Мамэ кьы-зэфIэувэжмэ, итIанэ лэжьапIэ гуэри кьэдгьуэтыжынщ.

Башир и гуфIэгьуэр щIэншэт, и щхьэгьусэм IэплIэ гуапэ иришэкIри, абы жиIащ:

– Уи цIыхугьэр сщызыгъэгьупщэн мы дунейм теткьым. Апхуэдэут сызэрыпщыгугьари, дыщызэрыцIыху махуэм кьыщыщIэдзауэ. Псалъэ узот, сэри зэи зыкIи уи жагьуэ сымыщIыну, гухэщI уэзмыгъэлыгьуну.

Пэж дыдэуи, лIым и лъагьуныгьэр гьунапкьэншэ хуэдэт. Танзили и псэр кьыхэщтыкIыртэкьым. Кьалэн зыщичIыжа Iуэху хьэлгэр лIым кьыщыгурыIуакIэ – сыт нэгьуэщI цIыхубзыр зыхуейр!

Таужан и бзэр хуэмурэ зэтеувэжырт. Ауэ ищIэр кьыгурымыIуэжу зэрыхьур кIащхьэртэкьым. Башир и щхьэр хэIуащ жыхуаIэм хуэдэу лэжьыгъэм хэтт. Сымаджэхэр зыи нэхъ мащIэ хьуртэкьым. Башир зэ-Iээхэм мымащIэу яхэтт кьулыкьушхуэ зыIыгьхэри. Апхуэдэхэр нэхъ кьиинт, пщIэ лей хуащIын, адрейхэм нэхьрэ нэхъ кьакIэлыпылнын хуейуэ кьащыхьужу. Арат жэщыбг хэкIуэтэху кьыщIэгувэр, кьыщымыкIуэжыхьихи кьыщIыхэхуэр. Танзилэ пIейтейрт, ауэ хирург лэжьыгьэр зыхуэдэр ищIэрти, телефонкIэ псалъэрейуэ, и щхьэр иригьэужэгьуу цыттэкьым. Башир и зэманым кьыщекIуэлIэжа пщыхьэщхьэр унагьуэм я махуэшхуэт. Езыри дихьэхуауэ тепсалъыхьырт и сымаджэхэм.

Самати и адэм иригушхуэрт. Уеблэмэ, Таужани кьэщIэрэщIэжри, нэхъ щIалафэ кьытеуат.

Мазэм щIигьуауэ цIыхухэм яIурыль, тIу зэхуэзамэ я псалъэмакьым кьызэрыщIадзэ кинофильмыр нобэ кинотеатрым цагъэлыгьуэнут.

Самат анэм елъэIуащ кином игъэкIуэну. Анэми, фIэмыфIыщэми, щIалэ цIыкIум игу емьуэн щхьэкIэ, хуит ищIащ. Залым, IэпэдэупIэ имыIэ жы-хуаIэм хуэдэу, цIыхур щIэзт. ЩIалэ цIыкIур кьызэплъэкIри кьылгэгьуащ и щIыбагьымкIэ кьыдэт шэнтитIыр зэрынэщIыр. Уэздыгьэр ягьэункIыфI-ри, кином щIидзаш. Кином дихьэхэ щIалэ цIыкIум зэуэ гу лъытакьым и щIыбагьымкIэ кьыдэт шэнтитIым цIыхуитI зэрыщетIысэхам. А тIум зэхьуацауэ щыщIадзэм, Самат щыблэ кьеуа хуэдэ кьыхэскIыкIащ. Абы IупщIу кьыщIыхужащ и адэм и макьыр:

– Уи щхьэр си дамащхьэм кьытелъхьэ, дахэ цIыкIу, уи бауэ макьым сыщIэдэIуну сыхуейщ...

Мы дунеишхуэм лъэщІыхъэфын тумыгъуэтэн жыхуаІэм хуэдэу, щІалэ цІыкІум и гур къеуаш. Ерагъмыгъуейуэ зызэтриубыдэщ, щэхубзэ зищІри, залым къыщІэкІыжаш: «Мис иджы къызгурыІуаш уи къурмакъейм къэс лэжыгъэу апхуэдизрэ лэжыапІэм ущызыгъэгувэр, уеблэмэ, жэщкІэри укъэзыгъанэр, – мэгуписьэ Самат. – Си анэм делэ хъуным нэса уи анэр ІэкІэ игъашхэу, зыхуей хуигъазэу кІэлыпльыху, уэ уи зэманыр мыІей дыдэу уогъакІуэ». ЩІалэ цІыкІум игу къызэфІэзэрыхъар ирикъухыжри, и нэпсхэр щІильэщІыкІащ. Псом хуэмыдэжу и жагъуэ хъуар адэр а цІы-хубзым «ДахэцІыкІукІэ» зэреджарт. Самат къыщыхъурт апхуэдэу уеджэну зыхуэфашэ и анэм фІэкІа дунейм темыту. Нэпс хуэмыІыгъыжхэр, къытра-гъалэурэ, къыщІэурт. ЩІалэ цІыкІум игу къыпылъэдэт жэрыгъэкІэ унэм кІуэжу и анэм псори хуиІуэтэжыну. Ауэ, зыхуигъэшэчри, кинор иухыху пэплъаш. ЦІыхухэм къыщІэкІыжын щІадзащ. Мес, и адэри хъыджэбз сырыху цІыкІу, и пхъуу фІэкІ хуумыгъэфэщэфыну щІалэ дыдэу, щІыгъуу ІэпээрыІыгъыу къыщІокІыж. Зэрыхъуари езым къыгурымыІуэжу, Самат абыхэм япешаш. Адэм къуэр къыщильагъум и фэр шэхуу пыкІри, здэщыт дыдэм щетІысэхаш. «Сыт къэхъуар?» – щІэупщІащ адэм щІыгъу хъыджэбз цІыкІур. «Си вакъэ лъэпсыр зэрыжаш, сопхэж», – япэ и щхъэм къыхъар жиІаш адэм. ЦІыхубз цІыкІур къыщиудри дыхъэшхаш: «Сыт вакъэ лъэпс, уэ уи вакъэм дэгъэжей дэтщ!»

А псом адэкІэ емыплъыжыфу, Самат зигъэкІэрахъуэри, жэрыгъэкІэ унэм кІуэжаш. Анэм бжэмышх цІыкІукІэ гуащэр игъашхэу щыст. Мы теплъэгъуэм нэхъ Іуплъэгъуей игъашІэм имыльэгъуауэ къыщыхъужаш щІалэ цІыкІум. «Адэр дэ къыдэпщІыжаш – сэри, езым и анэми, си мами къыдэпщІыжаш!»

Самат и нэзэрыхъэм деж къыщызэпхиудын пфІэщІу, лыр уэру къеуэрт. Ар и пэшымкІэ щІыхъэжри гъуэлыпІэм зригъэукІуриящ. ЩІа-лэр зэрыпІейтейм гу лъызыта анэр и къуэм еджащ игъэшхэну, арщхъэкІэ Самат и гур а дакъыкъэм шхыным хуэзыгъэкІуэфын щыІэтэкъым. Ауэрэ жейм хилъафэ хуэдэ хъуа щІалэ цІыкІур нэбэнэушэу здэщылъым, адэр къызэрысыжам и щыхъэт Іэуэляуэр къызэхихаш. Зэрихабзэу, ар адэм пежыакъым. Танзилэ гу лъытащ и лІым и нэгур зэрызэхэуам.

– Сымаджэ умыхъуауэ пІэрэ? – къэгузэващ цІыхубзыр.

– Хъэуэ, сымаджэ лажъэ сиІэкъым, лэжыапІэм сыщешыІуауэ аращ, – жэуап итащ мыдрейми. Самат бжэр дамэдазэ ищІри, и анэм къеджаш:

– Мамэ. Уэри уешаш. Папэ ныжэбэ нанэ бгъэдрес. Уэри зы жэщ тыншу зыбгъэпсэхуну пхуэфашэщ...

– Сыт, на, жыпІэр? – къуэІэбжыаш анэр, – плъагъуркъэ уи адэр еша-елІауэ лэжыапІэм къызэрикІыжар? Хъэуэ ар хъунукъым. Сэ сыбгъэдэсынщ нанэ. Уэ умыгузавэу тыншу жей.

Самат, хъэлъэу хэцэтыкІри, блынымкІэ зригъэээкІащ. Тыншу дэнэ къэна, абы къыпэщылъыр жей лъэпкъ зыхэмытын жэщт.

ЗэыздэкІар УЭРЭЗЕЙ Афликщ.

Тыналъэ

ЗЭУБЫД АХЬМЭД

БЖЫХЬЭ МАКЪАМЭХЭР

Щхьэгъэпцлэжщ
 Мы дуней зэщлэжьыуэр.
 Псэмрэ гумрэ
 Щыхуарзэ ныкбуйейм
 Жьапщэ задэм
 Пэкбуащлэу зеужьри,
 Щогбуйэлыж
 Гурыгбуазэм и куйейм.
 Дэнэ уэ
 Кбыздипхар гукбидэжхэр?!
 Хьэрш псчэулу
 Щхьэщытщ щды хьурейм.
 Гбуанэдэпльщ
 Цыху гугъаплэ зэхэжхэр.
 Нэплээжыгбуэр
 Ахьрэт мылбуку мыхбейщ.

* * *

Мес аргуэру
 Бжыыхьэпэ мазащхьэр
 Щхьуэмчгьэлыбалъэ
 Мэджэгу, мэкбулей.
 Сыту лув
 Дуней хьэхум и лыщхьэр,
 Ем кбелар
 Етхьэлэж Хьумбылейм.
 Уэри сэри
 Дыщылэщ. Итлани
 Сыт мы сигу

Зэщыкбуар щлэгужьейр?!
 Сощлэ —
 Гбашцлэм и тешэ тлуанэу
 Ажал кбуэпсым
 Зыщедз мы дунейм.

* * *

Ди пщэдэйр
 Блэклагьэххэщ дыгбуасэ.
 Ди дыгбуасэр
 Псэузу фэрэклщ.
 Икьрарджэгу
 Фэрыщдыгьэр игбасэу,
 Лэпкбыйм кбешцыр
 Иджыри фэрыдж.
 Си акбыйл
 Ныкбуэ пбйщлэм кбигуэщцыр
 Си флыщлауэ

ШытамкIэ шэрэзц.
Шхьэтегъэу
Къуажэрыхьым и куэщIым

Ису си псэр
Бжьыхьэпэм доплъыз.

* * *

Дуней дахэм
Чэзухэр зэпещIэ,
Зэм щIэщыгъуэу
Щыху гъащIэр мэбыб.
Чэзухъуэж
АжалыкIуэм дэпIыщIэу,
Зэм гугъапIэр
Къыдохъэ си щIыб.

Уаз къысхудоджэ —
ГъэпщIуакъым и псалъэр.
Зэпысча
Си гъуэгуанэм феупщI —
ТхьэмкIэ псоми
Я гъащIэр зы пщальэщ —
Къемэтмахуэ
Къурмэну пеупщI.

* * *

Уэлбанэщ.
Хьэр кIыхьу мэбанэ.
Гукъанэ!
Гукъанэ!
Уэри хэт урибанэт...

Пшэ къуацэ-чыцэм
Дыгъэр къыхоплэ
Жыг гуанэу.
Уэлбанэщ.
Хьэр кIыхьу мэбанэ...

* * *

Щыху гъащIэ-джанэр
Фашцэу зэрыдащ,
Тхуээв-тхуэбыхьуми,
Тщыгъщ, зридгэдахау.
Абы допщIыпщI
Хьэрш лъащIэ зэлушар —
Марыхьу-марыбзкъым —
Ар Езым тхуидащ!

Ди гъащIэ Джанэр
Жьыфэ зыщIэмыжщ,
ЩIэжьейм дожьу,
Уэджынэ дыжьыныпсу.
Ажалыр жылэу
Зэрылбэлъ щхьэмыжщ,
ХокIухьри Щыльэм,
ГъащIэу къыдожыж.

* * *

ГушIэгъур сакъыншэу
ХузощI щIэгъэкъуэн си жэрэгъум.
Дэзышым сыхоуэ.
МэгүфIэ гъэпщIуауэ жагъуэгъур.

ГугъапIэу къэнэжыр
ХызотIэ
КъэкIуэну насыпым и бжэгъуу.
АрщхьэкIэ згъуэтыжакъым

Дыгъуасэ
 Сщыгъуа дэрэжэгъуэр...
 Хы Фыщлэ толькбун
 Зыкбысщыщыу, мэхыщлэ пэжыгъэр,
 Дерсыншэу абыи
 Хузощл пэщлэщлэгъу гущлэгъулыгъэр.
 Дэзышым сыхоуэ —
 Иджы зонькбукъу зэгъуэгъуэгъухэр,
 Иджы зээгъыжкбым
 Щыхугъэр гъуэмылэ
 Зыхуэхъуу щыта зэныбжьэгъухэр...

* * *

Хэт дэ нобэ дыкъэзыщыыхур?
 Зи хущхэ хъуа бзухэр
 Дунейм техуэжкбым,
 Укбагъэчэну.
 Дыхуитыжкбым
 Лъэбакъуэ щлэтчэну —
 Ди унэ лъащлэр
 Нэсащ къэчэным.
 Дэри дыщысщ
 Ди фэр пыхъэ-пыкыу.
 Хэт и гульытэ!
 Уэ сыт уи плъаплэ,
 Дапщэ щла —
 Ешэхащ
 И шагъэр ди уэздыгъэм.
 Иджырей зэман
 Щегупщысыр шагъэбгъэлъэгурыщ!
 Нобэ
 Дуней къеклэрэхъуэклыр
 Пщы зэфэзэщү зэлылщ.
 Нартхэм
 Нэмысым пащлыр сытыт —
 Нартхэм я Хасэр
 Зэфэзэщ гульытэт,
 Лъэувыгъуэ ирамыту
 Нэдж-нэпщыгъэм,
 «Уащхъуэ мыващхъуэ кланэ!» —
 Я щлэщхъум

Трашлыхьыжт тхьэлъанэ,
 Къызэхуамыгъэнэжу гукъанэ...
 Гукъанэм, —
 Псэм къыхэна банэу, —
 Тырешлыхьыж
 Си гушхьэм бдзанэ.
 Къытшхьэщымытыж
 Ди адэхэм
 Я лэужьыр чийлэрыклуэ гуэбэну
 Зэрытшэщлым и клэрыщлэну
 Зэрылэху-зэрышхэм
 Зэхуащл хьуа гурышхьуэр
 Дияуэ зэщымышхьуш,
 Хуэдмыгъуэтыжу хушхьуэ.
 ... Нартхэм
 Гулътэ зыхуащлыр
 Шыри
 Хыри зыщыхухэрт.
 Тобэ!
 Дэ дысыт цлыхухэ?!

СЭТЭНЕЙ ГУАЩЭ МЭДЭХАЩЭ

Санэху кладэм
 Пашлэ-гушлэр къеулэ.
 Сэтэней гуащэу
 Нартхэм я гуащэ,
 Дэнэ ущылэ!?
 Iэнэр мысысрэ
 Шыпсри имыклуту къыздэфэм
 Шхьэ уахэмытрэ?
 Сыт Сосрыкъуэ и тласхьэр
 Зэзыгъэзахуэ нартыжхьэм
 Шахуумылхьэфыр уи псалъэ?
 Нарт санэхуафэм и кладэр
 Зэщхьэщахащи,
 Мэгъушлэ.
 Иджы ухуейми, хьушлэ,
 Ухуейми, шхыдэ!
 Зи хэку зэрапхьуа
 Лъэпкъым
 И къуэхэм зэхуагъэзэжкъым

Я гупэр...
 ... Сэтэней гуащэ мэхыщлэ,
 И лодан пщыпщыры
 Зяку дидза нартхэм,
 Я нэр кыыщхьэрипхьуауэ,
 Щыры ялъягъужкыым,
 Зэхашщыкыжкыым
 Гулыджу зэльэпэуар.
 Сэтэней гуащэ мэдэхашщлэ...

НАНУ И МАХУЭМ

Зы псэм ищлэр
 Пщэдей
 ПситI лъэмыжу
 ГуфIапскIэ зэхож.
 Гум абы
 ЗыкIарешщлэ икъраркIэ,
 Гу пцIанагъкIэ мэтхьэщлэ,
 Зэблож...
 Щыльэм тет
 ГукъэкIыжым кIэлъыжэу,
 Сабиигъуэ блэкIам
 ЗегъэцIантхьуэ,
 Си гъащIэм

И мыл зэщIэтхьуам
 Телъэдауэ.
 ... Къызодауэ —
 Къэсащ къемэтмахуэр...
 Дэнэ? Дауэ
 А псори къыздежъэ-
 Къыздэхьур!
 Гъащлэр
 Псэм кIэрыщIащи,
 БъджыхъкIэ зыщIиупскIэурэ
 ИощIэ хьыринэ,
 Ди анэхэм я гуэныхьу
 Къыттенар дыщIиупскIэу.

* * *

«Псэ узым
 УэрэдкIэ йолэзэ»
 Е. Баратынский

Ажалыр
 ГъащIэм и лъэпагъыу щыльщ,
 Зэрегъэзахуэ
 Ди фIыщIа-щыуагъхэр.
 Къэсауэ
 Къэзбжыжыныр кыыспэщытщ
 БлэкIам
 СлъэмыкIыу хущызна къутахуэр.
 Си гъащIэм
 Убзэу цыдэжын хуэхьуар

Иджы жагъуэгъум
 ГуфIэу добзэрабзэ.
 Гупщысэу
 КъыздекIуэкIыр зэкъуэхуат,
 СIэпыхумэ
 Щыхум и Iур ирибзэну.
 Хуэм-хуэму
 Псори зэхузохьэсыж,
 ЩIэину
 КъыскIэлъыкIуэ си гупщысэу.

ГуфIэгъуэр
 Жэщ пщIыхьэпIэ щхьэщIэуэщ,
 Ирикъукъым
 КъэбгъэнэнкIэ зы Iэбжьызи.
 Ирикъукъым
 КъэбгъэнэнкIэ зы Iэбжьызуи,

ГуфIэгъуэр
 Фыз инату щхьэгъэуэщ.
 КъэкIуэnum
 Хутеплъхьа мурад-лъэмыжыр
 КъыщыбдэмыхъукIэ
 БампIэм псэр ехуз.

Черкесск

МЪАНУЭ

Тхаклуэ уахътыншэ

Адыгэ тхаклуэхэм ящыщу СССР-м и Къэрал саугъэтыр япэ дыдэу (1948 гъэм) зыхуагъэфэщауэ щытар Адыгейм хиубыдэ Куэшхъэблэ къуажэм 1902 гъэм къыщалъхуа Кіэрашэ Темботщ. Зи ныбжьыр илъэс 46-рэ флэкла мыхъуа адыгэ тхаклуэ Ізэм Къэрал саугъэтыр къыщІратыгъар Кіэрашэр икьукІэ псынщІзу цІрылуэ зыщІа «Гъуэгу насыпыфІэ» роман гъуээзджэрат. Ар адыгэбзэкІу (Мейкъуапэ), езым зэридзэкІыжауэ урысыбзэкІу (Мэзкуу) щытрадзат 1947 гъэм.

Зэман кІэщІым къриубыдэу хамэ къэралыбзэ куэдкІу къыдагъэкІа а романыр дунейм къытехъэным и пэкІу Кіэрашэм и къалэмыпэм къыщІэкІат «Арыкъ» рассказыр (1925 гъэ), «Шамбул» («Гъуэгу насыпыфІэ») романым и япэ Іыхъэр (1929 гъэ), «Мэшыкъуэ и щхъэкІуэ» (1934 гъэ), «Къэбэрдей таурыхъхэр» (1946 гъэ), – Кіэрашэмрэ Акъсырэ Залымхъанрэ зэгъусэу ягъэхъэзырауэ.

Бзэрэ тхылърэ зыщІэ урыс благъэ зІлэ адыгэхэм ящыщт Тембот и адэ Мыхъэмэт. Ар я гъунэгъуу къыщыс Дондуковскэ станицэм щыпсэу сатуущІхэм я деж щылажъэрти, и къуэри абы здишэрейт. ЩІалэ

цIыкIур ехъуапсэрт сым шыгъуи тхылъхэр зи Iэпэгъу къэзакъ сабийхэм. Мыхъэмэти гу лъитэрт абы. Арат езым и къуэри иригъэджэну мурад щIуцIар. АрцхъэкIэ мэкъумэшыщIэ бынхэм къемыхъулэн хъуэпсапIэт ар. Мыхъэмэт лIы губзыгъэт, ерыцти, и ныбжьэгъухэри зыдегъэлэпыкъу, хегъэпIыфIыхъри, щIалэ цIыкIур 1913 гъэм гъуэгуанэ жыжьэ трегъэхъэ: Уфа къалэм нэс егъакIуэри, егъэджакIуэхэри цагъэхъэзыру а къалэм дэт мыдрисэм щIегъэтIысхъэ. АрцхъэкIэ... Япэрей дунейпсо зауэр къохъейри, Тембот къыгъээзжын хуей мэхъу.

КIэрашэ Темботрэ адыгэ тхакIуэ цIэрыIуэ МэшбашIэ Исхъэкърэ

И адэм и гъуэгуи теува щIалэщIэр Дондуковскэ станицэм шыпсэу сатууцIхэм гъусэ яхуохъу. Еджэным, тхылъым пыщIахэм ныбжьэгъу захуещI. Ар икIи къыхуоуцхъэпэ: урысыбзэм хуэлэрыхуэ мэхъу. Литературэм дехъэх.

Ауэрэ революцэр къохъей. Абы кърикIуа зэхэтыкIэм Iэмал кърет и нэр къызыхуикI еджапIэм щIэтIысхъэну. 1921 гъэм КIэрашэм къеух реальнэ училищэр. А зманым еплъытмэ, Тембот щIэныгъэфI зIлэхэм яхыубжэ хъунут. Адыгей облисполкомым шыкъуулыкъууцIэ щIалэр, а зэрылажьэм хуэдэурэ, щоджэ Краснодар дэт политинститутым. Зи щIэныгъэрэ зи IэзагъкIэ куэдым ефIэкI КIэрашэр Мэзкуу еджакIуэ ягъакIуэри, абыи институт къыщеух 1929 гъэм.

ЩIэныгъэ куу зыбгъэдэлъу къэзыгъээзжа КIэрашэр яхуэмыгъуэ-тым хуэдэти, IэнатIэ хъарзынэхэр къыхуагъэфашэ: адыгэ газетым и редакторщ, тхылъ тедзапIэм и тхъэмадэщ, щIэныгъэ-къэхутакIуэ институтым и унафэщIщ, Краснодар дэт педагогическэ институтым шыегъэджакIуэщ. Ауэ, езым зэрыжилэжу шытамкIэ, абы усакIуэ зэрызибжыжрэ куэд щIат: 1923 гъэ лъандэрэ.

А гъэм и зы махуэ гуэрэм, мафIэгум пэплъэу Краснодар вокзалым здытетым, щIалэм и нэр хуозэ блыным фIэлъ плакатым. Бгъэдыхъэрэ еплъыпэмэ – «Интернационал» уэрэд цIэрыIуэрат. Абы хэт

псалъэхэр апхуэдизклэ игу ирихьати, занцлэу къретхыкI. Ар адыгэб-зэклэ зэдзэклыным похъэ асыхьэтым. «Мис абдеж кыщыцIэдзауэ сэ усаклуэу зыслъытэж сыхьуащ», – игу кыгъэзкыжырт Тембот.

Ар КIэрашэм и творчествэм къежьаплэ хуэхьуащ. Къежьаплэ угьур-лыуи кыыхуцIэклри, «Гъуэгу насыпыфIэм» тришащ. Щытхьушхуэрэ цIэрыIуагъэ инрэ кыыхуэзыхьа а романым къемыджа цIагъуэ адыгэхэм яхэту кыщIэкынкъым, лы ныбжь къэзыгъэцIа, дяпэки куэдым яджыну а тхылъыр ди щытхьуи хуэныкыуэжкъым...

КIэрашэ Тембот и пцIэр, и цIэрыIуагъэр нэхъри ялэтащ нэхъ иужь-клэ абы и къалэмыпэм кыщIэкла романхэми, повестхэми, рассказхэми. Ахэр ди къэралми нэгъуэцI цIыплэхэми куэдрэ кыщыдэклащ. Абыхэм адыгэхэм ди цIэр, ди лъэпкъым и хьэл-цэнхэр, и лыгъэр, и псэукIэр зыхуэдэр дуней псом кърагъэцIащ. Езы тхаклуэшхуэр уахьтыншэ яцIащ.

КIЭРАШЭ Тембот

Мэхъаджэ

Повесть

1.

Алибей жей Iувым ерагъыу кыыхэкыжащ. Жейми зэрэзэгъ шыIэж-кыым, зэ Iурехри лам хуэдэщ, сыхьэтыпэ нэхъ дэмыкIауэ кыызэщоужри, и щхьэр зэрихьэу плэм хэлъщ. Нэхъри мы иужьрей махуитI-щырщ гугъу щехьыпэр: жейр тоу, кыытоуж, зэхэзедзэн кыицIащи, и къарур еух. Жейр щытеукIэ кыызэщыужыпэми зыгуэртэкъэ – нэбэушэ зэпытщ, и щхьэр здихьын ищIэжыркыым.

ПщIыхь Iей гуэри кыкIэрыхьыжьащи, бэуапIэ къритрэ! И наплэ зэтрилъхамэ, пщIыхь Iейр и нэгу щIокI, зы дакыкыи бгъэдэкIыркыым. Дэнэ кыиукI лажьэт: кърахужьа хуэдэщ, яукыну къаху, езым и фочым шэ икыжыркыым, Iэбэрабэ щхьэкIэ, и сэшхуи игъуэтыжыркыым, игъа-цIэм зэримыхьэлауэ, къэрабгъэ хьуащ... ЗэплъэкIын шынэу мажэ, ялэщIэклыну щIокъу, аршхьэкIэ, модрейхэр и ужь икIыркыым... Гужьеауэ тIуащIэ гуэрым зыдедзэ, мывэ гъуанэм ипщхьэну хуожьэ, мэлъэпIаст-хьэ – кIуэтэху, мывэ гъуанэр нэхъ зэв мэхьу. Адэки мыдэки лъэмбытI хуэмычыжыну мывэ гъуанэм и зэвыплэм къонэ, бэн зэвым даубыда хуэдэщи, мэгужьейри пцIэнтIэпсыр кыытрикIуауэ кыызэщоуж...

Жейм хильэфэху, а пщIыхьыр кыкIэрохьыжьэ. ПщIыхь бзаджэм щошынэри, нэбдзыпэ зэтрилъхьэн и жагъуэщ, жейр къемыбгъэрыкIуа-тэмэ, нэху щыху и наплэр къехынтэкъым. И фэр изыхыпэр мывэ гъуанэм и зэвыплэрщ: хэт ищIэрэ, псэхэхым узэриубыдыр апхуэдэ зыгуэрурэ кыщIэкынкIи мэхьу...

Жейм ажьмыжь зерицIарагъэнщ: нэхъапэм кыызэрыхигъэзыыху щытам хуэдэу, узыр иджы кыытегуплIэжыркыым. И кIуэцIыращ къеза-уэр. МазитI-щы мэхьу кыызэрищтэрэ, зэрыгъуэлъэрэ мазэ нэхьыбэ дэ-мыкIами. Узыр кыытемыгуплIэж щхьэкIэ, Iэрыгъэтэдэж хьуащ. Нэхъри игу щыызэбгъэжыр и куэ лыпцIэхэр зэрыткIуарщ – фэмрэ кыупщхьэмрэ хуэкIуащ. ЩыIэжкыым лыыр. ГуитIщхьитIи хьуа хуэдэщ, дунейри фIэ-

мылэфыжыфэ тетщ, лэныгэми щымыщтэу плэрэ жыуегыиэ... Итлани бэуэгъуэ закъуэри лэфлщ.

А зэрыщхъэщыу хабзэм хуэдэу жейр щхъэщыури, жыи лэфл тлэклу зыжьэдишаш, дакъикъэклэ игу жыи дихуауэ плэм зыхиушэхуаш. И наплэ къилэтыни зыкъигъэсысыни ирикуркъым. Зэщлодэлукл: дунейр даушыншэщ, бадзэ лъэтамэ зэхэпхынщ. Зиушэхуауэ ажалыр къыхуэклуэми ищлэркъым – темыгушхуашэу зигъэхъеящ: хъэуэ, зэклэ псэу хуэдэщ, иджыри мэбауэ.

Аргуэру зыпходэлукл – шэнт скъыскъ макъ зэхих хуэдэщ. «Гупсэхугъуэ тлэклу игъуэтащ...» – ари дэнэ къикла? Ы, ар Гуашэхужыщ зи макъыр, и щхъэгъусэращ. Плэ лъапэмклэ къолукл а макъыр.

Нэгъуэщл макъ гуэри зэхех: «Клуэ, Хужь, уэ тлэклу зыгъэпсэху. Сэ сыбгъэдэсынщ...» Ар Айтэщ, и шынэхъыщлэрщ. И плэщхъагъым къытесщ. Абы и макъыр зыхэгъуэщэн щыиэ – лы макъ шабэщ. Зэш пэтрэ, я макъ зэщхъкъым. Алибей макъыхъуш, бгъэжь макъщ, уи щыфэр къыдосклэ.

Макъым и закъуэкъым зэшитыр зэрызэмыщхьыр. Айтэч цыху шабэщ, гумащлэщ. Апхуэдизклэ гумахэщи, пщашэ флэкл пщлэнкъым. Игъащлэм зыгуэрым и жагъуэ ищлагъэнкъым, псалъэ дыдж къыжьэдэклыу зэхэпхынкъым. Лыгъэншэклэщ абы шынэхъыжьыр зэрешыр, мащлэрэ егия, мащлэрэ илуэта – арщхъэклэ укыизэригъэщлам утекыфын?.. Иджыри къэс къызэримышэфари лыгъэншагъэу елыитэ и шынэхъыжьым: илъэс тлощлрэ пщыклуштхум нэса щхъэклэ, къэшэн мурад ищтыркъым Айтэч.

Цыху шабэми, къэрабгъэм ящыщкъым Айтэч. Аракъэ Алибей хузэхуэмыгъэхъур – уеплъклэ къэрабгъэкъым, уклэлпыплъыжмэ, нэгъуэщлщ.

Айтэч и анэм дежклэ клуэжагъэнуш. Арагъэнт анэми ар нэхъыфлу къылъагъуу щыщытар.

Алибей и адэжкъым къыпачами ярейщ. И къуабэбжьабагъкли, и пхъашагъкли, и щэныншагъкли – лэджэ щлауэ дунейм ехыжа лыжь ябгэр къэтэджыжа хуэдэщ. Пэ къуршыжыщ, нэхъуейщ, зытеплъэр елыпщл. Лыклэ адэр зыщыгугъынур ищлэрт, Айтэч илэми имылэми и зэхуэдэт: «Мэлыхъуэ мыхъумэ, абы нэгъуэщлклэ ущыщыгугъын щыиэкъым», – жилэрейуэ щытащ адэм.

Шынэхъыщлэр къридзэу щытакъым езы Алибей: щлалэху нэплъэгъуэ иритакъым, и жьэр клэригъэклакъым, лыми яхибжэу щытакъым. Иужыым ехъуэпсэжаш: «Айтэч цыхум ягуролуэ, яхуищлэшхуэ щымылэми, цыхум флыуэ къалъагъу, гухуабагъэ къыхуалэщ». Алибей апхуэдэ гуфлэгъуэ цызыыхищла махуэ къэхъуакъым – цыхум ярипэсарщ кърапэсыжари.

Пхъашагъэрэ хъунщлэклэ флэкл ар цыхум япылъакъым, залымыгъэклэ къажьэдитхъаращ и лыхъэр. Дыгъужыым хуэдэу яхэтэщ цыхум, и дзыхь зригъэзаи къэхъуакъым, езыми дзыхь къезыгъэзын ирихъэллакъым. Аращ гъащлэр зэрихъар – лэпщацагъэклэ къыхъым флэкл нэгъуэщл илъэгъуакъым...

Айтэчрэ Гуашэхужьрэ я макъ къэлуаш аргуэру.

– Клуэ, Хужь, ущымыс, тлэклу зыгъэпсэху. Пщэдей луэху лэджэ къыппэщылъщ. Клуэ! – фызым игу щлэгъуу жиладщ Айтэч.

– Ягъэ клынкъым. Сэ си жеин къаклуэркъым. Уэ зыгъэпсэху. Щыхъэ-щлэклым уадэтэджурэ къару къыпхуэнэжакъым. Тлэклу зегъэщл, сэ укъэзгъэушыжынщ.

– Сэ махуэки зегъэщыгъуэ гуэр согъуэт, уэращ етысэхыгъуэ имыхуэр...

Плэм зэрыхиубыдэ лъандэрэ Алибей есэжащ а тлум я лушашэ макъым. Нэхъри щытэхэр жэщырщ – я псэльээн щлачэркъым, хьэмэрэ зи щхьэр зи жагъуэ сымаджэм апхуэдэу кыыщыхуу ара?.. И гум мастэм хуэдэу кыыхоуэ я лушашэ макъыр: ар щызэхихкIэ, Алибей и нэм лъы кыитолъадэ – хэт ищIэрэ а тлум къалушэщ псор?.. КъыхуэгумашIэ хуэдэу защI щхьэкIэ, я гум илъ псор дэнэ щыпщIэн? Я пащхьэм илъ сымаджэр зэрыхуэн хуащ, икIунур икIуащ абы. Къыхуэгузавэ-къыхуэмыгузавэми, лъыжьыр зэрылуичынур ящIэ – абы шэч хэлькъым, йогупсыс Алибей. Я щхьэ егупсыс фIэкI, сьткIэ къафIэлуэху ар а тлум?..

Жейм кыыщылэпыхужкIэ, Алибей и акъылым лэжьээн щIедзэж, апхуэдэ гуэрхэри зэрегъээзхуэф – гуащIэ мащIэ хуупакъым ар иджыри. Тлуми ялэщIэужэгъуащ – хьэкъщ, тлуми яфIлээфIыжкIым ар: сыхьэтыпэ лъэныкыуэ зрагъэзыну хуимыту сымаджэм и плэ лъапэм тесщ, мазэм щигъуащ – ар кыпхуамыщIэки емыкIу пщIы хуэн? ИтIани зэхэпхыркъэ я макъыр – нобэщ жыплэнщ щызэрылъэгъуар. Аращ Алибей зэзыгъэклукIыр. Зым и псэ адреим хуитынкIэ, зым и гугъуехь адреим щхьэщыхынкIэ хьэзырхэу кыыщохуэри, Алибей и гур лъы фIыцIэм егъэнщI.

ЕгъэщIагъуэ, игуми кыыщIетхь. Апхуэдэ гуапагъэ езы Алибей къыгъэщIам илъэгъуакъым. ЕлIэллакъым абы, гуапагъэ жыхуалэр дунейм тетми темытми имыщIэу къэгъуэгурыкIуащ. ЗэлIэллар нэгъуэщIщ – хуэнщIэн, фыщIэн, нэгъуэщIым и Iыхьэр къыжьэдэтхьын. И фейдэ щыхэмылъым цIыхум цIыхугъэкIэ ябгъэдэтакъым, езыри абыкIэ зым щыгугъакъым. Iэрызехьэу плэм къыхэмынэжатэмэ, а уи гуапагъэми уи цIыхугъэми и акъыл нэсыххэнтэкъым, зы маскIалкIэ щIэхуэупсынтэкъым абыхэм.

Иджыри зыщIэхуэупсыр нэгъуэщIым и гулъытэкъым – и щхьэгъусэм, Гуащэхужь, и гулъытэмрэ и лъагъуныгъэрэщ. Абы зэрелIэлIа щылэкъым иджыри къэс: хэти зэрыхуэпхъашэм хуэдэу, и физми кыдеклукIащ, и нэгу щигъэплъакъым, и нэщхь хузэхыхакъым.

Езы Гуащэхужьы къесакъым. ИлъэсипщIкIэ дэпсэуащи, и псалъэ IэфI зэхыхакъым. ФIыуэ илъагъун хуейуэ кыпнэщIэхуар а зырами, и пхъашагъымрэ и лыгъэ дыджымрэ пигъэтIылъакъым лъагъуныгъэм.

Иджы щхьэ щIэфыгъужа абы? Щичэзум имылъэгъуам щхьэ щIэхуэупсыжа?

И наплэр мащIэу иIэтри, нэбжьыц кIырым къыпхыплъащ Алибей. Уздыгъэ нэфым и кIэгъуасэ пшагъуэ гуэрэнщ. И плэщхьагъым къытес шынэхъыщIэр илъагъуркъым. Плэ лъапэм тес и щхьэгъусэр кIыфIым хилъагъукI хуэдэщ. Еша-елIауэ, и щхьэр къыфIэхуауэ, бауэрэ мыбауэрэ кыпхуэмыщIэну щысщ ар. Апхуэдэу щилъагъукIэ, лъыжьым и щхьэгъусэр нэхъри дахэ кыыщохуж. Гуащэхужь абыи пылъыж хуэдэкъым – зигъэдэхэным. Арми, и данагъуэ щхьэцыр а зэрыщытщ, сабийуэ щилъэгъуа лъандэрэ а щхьэцыр Алибей и нэгум щIэклакъым. Мис иджыпIстуй щхьэфIэпхыкIым къыщIэхуауэ щхьэц тIатIэшхуэр бгъэгум телъщ, псэ пыт фIэкI пщIэркъым абы, дыщэ Iэрамэу мэлъид...

Гуащэхужь нэхь дахи нэхь зэкIужи дунейм темытауэ кыыщохуэ Алибей. Лъагъуныгъэм и плъэкIэр хэхащ – ар хэти ещIэ – ауэ, езыр мыхъуми, и фызым и дахэ жызымыла ирихьэллакъым. Гуащэхужь и дахагъымрэ и бжьыфIагъымрэ ирипагэ щIыкIэу, Алибей и наплэр нэхъри иIэтащ. ИIэта щхьэкIэ, зыкIи хуигъэтIэсхьакъым и лыгъэ ябгэр, и нэгу

кыыщигъэплъэн хысэп илаккым. Ар фыуэ зерилъагъумкӀэ зиумысыжыныр и щхьэм ирипэсырккым – фызым хуэябгъу щытыныр лыгъуэ илътэу гъащӀэр кыхьащ.

Гуащэхужь и ныбжьыр дэнэ нэсагъэн? Абыи щхьэ егупсыса лыжьыр?.. Илъэс пщыкӀубгъум иту кыылэрыхьащ... Зэрыдэпсэурэ илъэсипщӀ мэхъу... Хьэуэ, и ныбжь здынэса щылэккым...

Гуащэхужь и щхьэр кылэтащ. «Жыи шэгъуэ игъуэта хуэдэщ» – фызым игу нэгъуэщӀкӀэ кыыщӀэгъуу кыыхуэщӀлаккым Алибей. Айтэч нэхъ хуэгумащӀэщ и лым нэхърэ.

– Уи пэшым умыкӀуэжынымэ, пӀэ кыыпхуэсхьынщи, мыбдей тӀэкӀу щыщхьэукъуэ, – жиӀащ Гуащэхужь.

Абы щепсалъэкӀэ, Гуащэхужь нэгъуэщӀ мэхъу, зэрыхуэгумащӀэри игу зэрыщӀэгъури уолъагъу... Аракъэ Алибей хуэмыхьыр, и гур зыфыщӀыр аракъэ! И мылкъу псор щӀитынти апхуэдэ луплэгъуэм... Сыт кыыхуихьа абы мылкъум? Зауэ-банэу яхэташ цыхум, залымыгъэкӀэ къажьэдитхьар и ыхьэщ: гъэр сатумрэ паштыхьым хуилэжыа лӀухутхьэбзэ флеймрэ кыыщӀихари иджы дунейм кыитренэ. «Уей-уей, Алибей!» – жригъэлэу, и цӀэмкӀэ сабий ягъэшынуэ зэрыщытамы сыт кыыхуищӀэжын? Псори кыыщӀэныжакъэ иджы...

2.

Дунейм Алибей тримыгъуэтар цыхухэм я гухуабагъэрэ зыбгъэдэса и щхьэгъусэм и лъагъуныгъэрэщ. Цыхухэр гуапагъэкӀэ кыыдихьэхыну зы махуи пылкъаккым, зыпылбар ахэр шынагъэкӀэ зыфӀигъэллыкынырщ. Ар къехъулауэ елътэ – куэд зыщигъэщтэфащ, кыыпакӀухь фӀэкла, и гъуэгу зэпаупщӀу япэ къэсым хуидаккым.

Ауэ псом ящхьэр къехъулаккым – зыбгъэдэсам и лъагъуныгъэрэ и бзэ дахэрэ. Гуащэхужь и закъуэккым ар зримыгъуэтыллар. Езым и ныбжь нэсауэ, илъэс щэ ныкӀуэхэм куэдкӀэ щхьэдэхауэ кыыпэщӀэхуащ абы Гуащэхужь, ар кыызэрыдимыхьэхыфар имыгъэщӀагъуэми хъунут.

Алибей игъэщӀагъуэр нэгъуэщӀщ: щӀищӀалэгъуэу щигъэкъаруилыгъуэми цыхубз гуэр и гур зэримыуӀэфарщ. Гуащэхужь ипӀэки, лъагъуныгъэкӀэ кымыхьэхуаами, цыхубз гуэр кыишэгъат Алибей...

Алибей ллакъуэллэщ унагъуэ кыыхэкӀат: къуажэ цыкӀум и зэхуэдитыр я унейуэ, пщылӀ унагъуэ зыбжани къетӀысэкӀауэ, унӀут ялӀу псэууэ щытащ. Балигъ щыхьум, и адэм щыгъуу хъунщӀаӀуэ ежьэу кыиублащ; и адэр Псыжь адрыщӀ кыыщаукӀыгъащ, къэзакъ станицэ гуэрым хъунщӀаӀуэ кӀауэ.

Адэр кыыщаукӀым, Алибей унагъуэм и лӀтащхьэ хъуащ, зыфӀӀыкынын щылӀэжтэккымы, игу кыыхьэр илэжыу щидзащ. И унӀут хьыджэбзхэм яхуенӀӀӀӀащ, арщхьэкӀэ зы кыыдихьэхыфаккым. ЗалымыгъэкӀэ иубыдмэ, кӀий-гуом цыхур кыыкӀӀӀысырти, емыкӀу кыыхухэкӀырт. Абы щхьэкӀэ зэгупурэ, унӀут пщачитӀ-щы хы лӀфэм щӀицащ...

УнӀут хьыджэбзхэм хьӀлӀэбӀыкь фӀӀӀӀ нэгъуэщӀӀ щалымыгъуэтым, гъэру кыыпэщӀэхуэ бзылхухгъэхэм ящыщ кыыдихьэхыну мурад ещӀ. Ахэрац екӀурабгъу лъэпкъ зыхуимыгъуэтар. ДахӀэки лейкӀи яхэзагъэккым. Уеблэмэ, кыыдӀӀуэн къахӀӀаӀаккым а гъэр цыхубзхэм...

Мэхъуэщ хэкум щыщ пщачӀэ дахэ гуэр кыыдыгъуауэ хы лӀфэм щӀицӀану здишэм, шым къепсыхри елӀӀуӀащ: «КыыздӀӀӀуэ», – жиӀэри. И

нэпсыр ильэщыжри, пэбдзын лъэпкъ кыыхуумыгъуэтыфыну, пщашэм кыыжрилащ: «Гъэрыпэм сипшэнуми, сыбуклпэнуми, уи насып кыистеклуащи ухуитщ, ауэ сэ уэ фыз сыпхуэхъуауэ плъагъункъым!» Сыт апхуэ-дизу я гур щлабгъэдэклар – кыыгурыуакъым Алибей...

Нэхъри гукъинэ щыхъуар Анапэ зэгугэр къришыгъа пщашэрщ...

Абы щыгъуэ Анапэ тыркухэм ялэщлэлащ. Алибей ар гъэр шаплэу илэт, тырку сатуушлэ куэд щинэлуасэт абы.

Гъэр зыпллътху ишэри Анапэ клуащ Алибей. Сатур щызэфлэктым, гъэрхэр зрища тыркум иригъэблэгъащ. Тырку бей и унэ ихъатэкъым абы ипэклэ. Зэригъэщлэгъуэнур имыщлэу, гупсысэми зэщлуобыдауэ кыкыжыгъащ Алибей а унэм.

Адыгэ ллакъуэлэшхэм псэуклэ ящлэркъым – арат зыщлэзыбыда гупсысэр. Цыыхухэр я лэмыщлэ илти хуэдэщ, езыхэми загъэпагэ, зыхашиикл, итлани, уаклэлтыпллтыуэмэ, цыыхухэм яфлэлтыктын хуей мэхъу. Лпыгъэ хуэдэу, емыклу-еклугъэу, цыыхугъэ хабзэу адыгэхэм зэрахъэ къомыр ллакъуэлэшхэм дежклэ щэлъахъэщ. Лпыгъэ зэрамышъэмэ, пщыгъуэр трахыжын къафлощ!; цыыхугъэ яхэмылтэмэ, пщлэ кыыхуамыщтыжын я гугъэщ; я лэмыщлэ илти цыыхухэр ялэщлэктынклэ шынэ зэпытти, абыхэм зэзэмызи худачыхын хуейуэ я къалэну ялтытэж. Езы Алибей хуэдэ емынэ шухэм, зэуэн-фыщлэныр нэрыгъ зыхуэхъуахэм, я луэхур щхъэхуэщ – ахэр зыфлэлтык дунейм теткъым, я щхъэ дыдэми флэлтыктыжыркъым. Алибей хуэмыгъэтклур цыыхухэм зыгуэрклэ яфлэлтык ллакъуэлэшхэрщ. Лпыгъэм зрагъэхэми, я псэр дзапэклэ ялыгъщ абыхэм, фэклэ защлэ щхъэклэ, зыкъагъэубэлэцыщэ зэрымышъунур я гум илтыщ...

Тыркухэм хуэдэу, адыгэ ллакъуэлэшхэм я пщыллхэр, унэлутхэр я лэмыщлэ ираубыдэфакъым. Пэжщ, хабзэ гуэрхэми ирашэллэф, ауэ а хабзэхэм я гунапкъэхэм езыхэр зэребакъуэу, модрейхэм зыкъалэт, батэкъутэр ягъэш. Бзиикъуэ зауэр аракъэ кыызэрыклар. Ар хъун! Упщмэ, пщы хуэдэу щыт, ущыллакъуэлэшклэ, лъхукъуэллэ флейхэм зыкъыпхуагъэлъахъшэу щытын хуейщ. «Дэри дыццыхукъэ, цыыхум дыкъылъхуакъэ!» – жалэу лъхукъуэллхэр кыыщыувклэ, пщыхэм ар зэхамыхыфэ щхъэ зытрагъауэрэ? «Дыццыхуш!» – жалэри емыклу-еклугъэу ялтытэм пхуемыбакъуэу, я унагъуэ клуэци хъэщлэм хуэдэу зыщыхуэсакъыжхэу, цыыхугъэклэ зэклуэцыпхауэ лъхукъуэллхэр пфлэпсэумэ, уи пщи уи уэркыи сыт я уасэ?..

Тырку сатуушлэм и унэм езым зэрыфлэфтым хуэдэу щызеклуэу, флэигъуэр щилэжъу, зэрыфлэдахэм дызеклуэу кыыщригъэлъагъум, Алибей игурэ и щхъэрэ зэбгъэжащ: «Хъэуэ, дэ ди пщыкыи ди уэркыкыи тэмэмкъым. Дигу зыщлэхъуэпс тхъэгъуэр ди нэгу щлэдгъэкыфу ди псэуклэри ди хабзэри щлэрыщлэу гъэпсыжын хуейщ. Ар зылъэкыни ллакъуэлэшхэм къахреклэ».

Абыклэ Алибей асыхъэтым зыщыгугъыжар езым и щхъэрт. Армышъумэ, хэт кыигъэлурыщлэн лъхукъуэллхэр, хэт зэхихуэн ахэр мэл штагъэ хабзэу! Арщхъэклэ, мис, и мурадыр къемыхъуллэурэ, жбы хъури и къарур щлэклащ, иджы дунейм йохыж. Пэжщ, лъэклэ кыигъэнакъым, щысхъ жыхуалэр ищлакъым, дыгъуэгъуаклуэу хэтащ, мылтыку зэхуилъэфсэсащ, гъэр лэджи ищаш, иуклари мащлэкъым. Итлани цыыху цыклар зыгуэрклэ имылытытэу псэун лъэклакъым. Сыт ищлэми, щэхуу ищлэн хуей хъурт – нахуэу ирагъащлэтэкъым. Зигъэпхъашэ щхъэкли, цыыхум ящымышынэу зы махуэ псэуакъым – дыгъужырым хуэдэу и клэр и бэкъум дэупщлауэ къеклуэклащ.

Тырку сатуушлэм и псэуклэм итхьэкьуат абы шыгьуэ Алибей. Лы быхьу ныбэфыр, абэр теубгьуарэ и льякьуитл зэблэдзыжауэ, алэрыбгьум тест, щхьэнтэ хьурейхэр кьегьэтлыльэклауэ. Илгыты зыщыуклыты мы дунейм темытым хуэдэт, и ныбэрэ и нэгү зэрызригьэужьынрэ флэкл, хабзэти цыхугьэти жыхуэплэм зыкли елалэлэртэкьым.

«Ди хабзэ тклиижьхэр дэнэ кьиукл! – игу зэбгьэжырт Алибей, тыркум еплъурэ. – Уи унэ уисыжми, убгынтлэу, ущхьэмцлэу цыхум укьалгьагьуныр уфлэемыклуц, нэхъыжь жыдолэри бэлыхь дыхэтц, дышхэну дытлысакгьэ – лейуэ дылэбэну дыхуиткьым, щхьэщлэпэныкьуэ кьытральхьамэ, абыи лэджэ пыщлац, уздетлысэхынур зэлгытари уи ныбжьырщ...»

Тырку сатуушлэм, зыгуэр хуей щыхьуклэ, и лэгур зэ-тлэу зэтрегьауэ, асыхьэтуи и бейгуэллыр и пащхьэ кьохутэ – нэклэ кьеупщлу, гьэщхьауэ, «щлым щлэпщхьэ» жеплэмэ, хьэзырыпсу. Щыщлэкыжклэ, бейгуэлым и щлыб кьыгьазеркьым, а зэрыгьэщхьауэ йоклуэт, и нитлри и зиусхьэным зэрытедиящ.

«Хьым, – и щхьэм хузэгуопыж Алибей. – Дыдейхэм щхьэщэ жыхуэплэр ящлэркьым. Бэлэбанэу хуэпами, вакьэ лъэмбылуми, уэ нэхьрэ нэхь замыгьэцыклуу, загьэллу кьыббгьэдэуэнщ... Ари цыхугьэ хабзэу долгытэ, быуклами ди цыхур абы пхутеклынукуьым... Хабзэ мыхьумыщлэщ!..»

Лэнэр щылуахыжым, тырку сатуушлэм лэгур зэтригьэуащ, асыхьэтуи зыгуэр кьэсащ, абы и зиусхьэным жрилар ипхьуатэри, лъэныкьуэ зригьэзыжащ. Наплэзыплэ нэхь дэмыкыу жыхафэгуи пщацищ кьытехутащ. Пхьэпшынэ гьэщлэгуэнхэр ялыгыу щлалэжыищ, зы фэтопауи ящлыгыу, пщацищ кьэфаклуэхэм кьаклэлъыхьащ.

Пщацищхэр щлыфэ дыгьэрыжьэщ, гьуэншэдж лъапэ быхьу ящыгьщ, ныбафэ пцланэр уолгьагьу. Я лэхэр зэблэдзауэ я бгьэм тралгьхьэри, зиусхьэным щхьэщэ хуащл. Пшынауэхэр я луэху иужь ихьащ, тырку кьафэ яублащ. Алибей гу лгьытащ: и унэлутхэми хуэдэу, а пщацищхэри зиусхьэным кьыхуэлурьыщлэщ, кьыхуоубзэ, нэклэ кьыдоджэгу, зыкьыхурахыу и пащхьэм кьыщофэ. Алибей пщацищхэр кьыхуеплээклыркьым, нэкли кьыхуэджэгуркьым, я ныбэ пцланэхэри кьыхуагьэуфафэркьым – я зиусхьэным блэплъыкынклэ шынэ хуэдэщ.

– Алибей, – зыкьызыкьуипхьуэтри жилащ бысымым, – мыбыхэм хуэдэ нэхьапэми плээгьуагьэнщ, сэ иджыпсту уэзгьэлгагьунщ игьащлэм умыльэгьуа гуэр.

Пэжу, Алибей апхуэдэ зэи илгьэгуатэкьым: флэмыщлэми хуэдэу флыщлэщ, и лупэ лувыр плъыжьыбзэщ, пэтлинэщ, и нэмрэ и дзэмрэ уэсым хуэдэщ. Блэм хуэдэу бгы псыгьуэщ, и тхьэклумэм тхьэгу хужьыбзэ илгьщ.

Адрей пщацищхэм хуэдэу, ар езыр-езыру кьыхьакьым утыкум, зыгуэр кьелунщлу кьридза хуэдэщ. И итлыр и бгьэм телгьу, и нэ хужьышхуэр кьылыдыкыу кьэуври, бысымымрэ хьэщлэмрэ щтлэщтаблэу кьалуплгьащ.

Пщацищ флыщлэм ищлэн хуейр лэпэтэрмэшклэ гурагьэлуащ. Дэлэпыкьуэгьу лгьыхьуэ щлыклэу, пщацищ и нэр кьыхуащ, зыгуэр жищ, и пллэур зэхуишэри увьжащ.

Фэтопауэр фэтопым теулуэу щлэдзэ, пшынауэхэм макьамэ дэгу гуэр кьрагьэкл. Хуэдэ макьамэ Алибей игьащлэм зэхихакьым, кьыкыри кьыгурылуэркьым. Фэтопауэм зэклэльегьэплэщлэ, макь шынагьуэ гуэр

зепатхэлыкыу пшынэхэр зэррош – нэгъуэщI дуней гуэрым и макъ къэлу фIэкI зэрыпщIэн щыIэкъым.

А макъыр зэрызэхиху, пщашэ фIыцIэм зыкыпхъуэтащ, и плIэр иузэхужаш, и Iэкълъэкъри жан хъужаш. Вагъуэ хужь дияуэ и нэ хужьитыр нэки фIыцIэм телыдыкыу, жыжьэ къэлъагъуэ гуэрым хуэпабгъэ пэлытэу, заулрэ дагуэу щытащ, итланэ и хэку жыжьэм кыIулкауэ кыыщыхуа макъамэм зыдищIу щидзащ...

«Мыр тырку сатууцIэм игъэлурыщIэн лъэклакъым, – игукIэ жиIаш Алибей. – Пщашэ Iэлщ. Лъэпкъ мыгъасэ гуэрым кыыхэкIагъэнщ...»

ХъэщIэнкIэ ирикъури къежьэжын щыхъум, пщашэ фIыцIэр кърищэну елъэлуаш Алибей бысымым. СатууцIэм зрилъэфыхъаш, ауэ къыгъэщIэхуакъым. «Ар сщэн си мурадакъым, адыгэ пщашэ дахэ гуэр къысхуэпшэну сыкъэбгъэгугъэмэ, уэсщэнщ», – кыыжриIаш.

Гъуэгу кыытехъэжын хуейти, пщашэ фIыцIэр кърагъэтIысхъэн хуей щыхъум, хъэлэбэлыкышхуэ къэхъеящ. Пщашэр, зихуапэри, унэм кыыщIэкIаш, ауэ зрачар зэры-Алибейр кыыщищIэм, шынагъуэ гуэрым Iуплъа нэхъей, зилIэжу щидзащ. И зиусхъэным и пащхъэ зыщридзыхаш, «сумыщIэ!» жыхуилэу.

Сытми, гум кърадзэри къаутыпщыжаш. Унэм кыыщришэм, Алибей игъащIэм имылъэгъуа пщашэм ехъуэпсаш. АрщхъэкIэ, дауэ зыхуищIами, зригъэсэн лъэклакъым, шынагъэки кыыхуищIа щыIэкъым. Зыри кыыщимыкIым, ермэлы сатууцIэ гуэрым ирищэжыгъаш.

ГъэщIэгъуэнкъэ!.. Сыт мы бзылъхугъэхэр апхуэдизу кыыщIыщымэхъашэр – хузэхэуркъым Алибей.

Пэжщ, и япэрей фызым абы и IуэхукIэ зыгуэрхэм хигъэгъуэзауэ щытащ. Япэу кыыщишэм, езым хуэдэ IлакъуэлIэшым яхэлэбат. Куэдрэ исакъым ар: унэлут щIалэжь зришэу шэч ищIри иригъэкIыжыгъаш. ЗэрыригъэкIыжар фызым гухэщI щыхъуаи хуэдэкъым. Нэжэгужэу, кыылысыр зэкуэцIипхэжу унэм здыщIэтым, Алибей фызым мыпхуэдэу жриIэгъаш: «ИрагъэкIыжым урещхъкъым, дышасэ кIуэжым ухуэдэщ...» «СыгуфIэнкъэ, уи нэгу мэхъаджэм афIэкIа сыщыщIэмпылъэжынуклэ», – кыыпидзыжыгъаш фызым.

3.

Пщэдджыжьыпэм Алибей гупсэхугъуэ нэхъ игъуэтащ – хъэдрыхэ кыIуки макъхэр щхъэщыкIуэта хуэдэу кыыщыхуаш, и пщIыхъ шынагъуэри и ужь икIаш. Зэрыгъуэлъ лъандэрэ аращ гупсэхугъуэ щигъуэтыр – пщэдджыжьыпэрщ: Iурех, жей IэфIым хелъафэ. Нышэдибэ жейм хилъэфакъым ар. Гурылъ щэху гуэр и гущIэм кыыщытэджащи, жейр щхъэщеху, и нэбдзыпэ къригъэхыркъым.

Iужьрей тхъэмахуэм гукъэкIыжхэр нэхъри къебгъэрыкIуащи, гупсысэ гуэр и щхъэ къошхъэрыуэри жыжьэу ирешажэ, гупсысэм и кIапэр IэщIокI, абы кIэлъыIэбэурэ гукъэкIыжхэм хозэрыхъыж.

Iгу кыыгъэкIыжын и мащIэкъым абы. ЩIэупщIакIуэ кыыхуэкIуэхэми зредалуэшхуэ щыIэкъым – абыхэм жаIэ псор и щхъэм кыихъэн дунейм ехыжыну зызыгъэхъэзырам?.. И напIэ кыIэту къахэпсэлъыхыркъым, абы нэхърэ нэхъ фIэфIщ и гупсысэ гуэрым и ужь иувэу и гъащIэм ириплъэжыныр. ЩIэупщIакIуэ къакIуэри куэдыщэ хъуркъым. ЛъхукъуэлIхэр кыылыхыэххэркъым. Щикъаруилъыгъуэми кыыкIэлъыкIуэртэкъым ахэр, кыыщымэхъашэт, зыпылуадэт. Нэгъабэ урыс пащтыхъым

и унафэклэ пшылхэр луагэклащ: хэт и пшыл кьоклуэлэжын иджы? И унэлутхэми я щхэ ящэхужащи, Алибей унэ нэщтым кыщцэнэщ. И адэм кыщцэна фызыжытл, еклуэлапэлэ ялэтэкьыми, унэм кынащ – нэгьуэщл кыбгьэдэсыжлакьым.

Пшылхэр щылуагэакьым, дунейм и луэху зэрытемылтыжыр зэхищыкыпащ Алибей. Пшыл зытемытыж дунейр дуней хьун! А дунейм теклыжми, и чэзу дыдэу токлыж...

Ллакьуэлэшхэрщ цлэупщлакьуэ нэхь кыыхуэклуэр. Шу закьуэтлакьуи кыыхуепсыхащ. Абыхэм еплтыфакьым – езым и щхьэр зэрицыхужым хуэдэу, ецыху Алибей ахэр: я гухэлкьи, я мурад мэхьаджэкли, я пцлылуэпцлышагэкли лтыр зыхуэдэн хуейуэ илпытэм хуэдэщ ахэр. Ауэ абыхэм уахэтын щхьэклэ, уи гуащцэ илты, уи лтыгьэрэ уи бзаджагэклэ уапэлэщу ущытын хуейщ. Гуащцэджэр яхэзэгьэнукуьым. Лтыхэщ, ябгэхэщ, хьэ дзэкьэным хуэдэу мзеклуэхэ. Гуащцэджэ ухьуакьэ – укьызыхадз.

Алибей кызыхадзагэххэщ абыхэм. Гьуэм ипщхьэжа дыгьужь улэгьэу зи улэгьэр зыбзеижым хуэдэщ. Улэгьэу щытамэ – луэхут! Улэгьэр мэклыж. Жьыгьэращ зыри зумыщлэфынур...

Ари луэхутэкьым, жьы зэрыхьуари зыдэшэсу щыта гупым кызызыыхадзыжари зыгуэрурэ игьэвынт. Ирикьуни а гупым ядилыгьуар; лэджэрэ ядэхьунщлащ, жэщ ежьэм и лэфли ядызыхищлащ. Щцэнэцлыжыркьым абыи. Иджы дунейр зэридзэклащ. Зэсагэжь лтыгьэ щлапэри щылэжкьым. Апхуэдэу щегупсысклэ, и чэзууэ дунейм теклыжу кыщцохьу. Абыклэ зыщлэфыгьужын илэкьым.

Зыгьэгумащлэр зи клапэр кыыхуэмыубыд гупсысэрщ. И лыпцлэхэр лалэ зэрыхьуам хуэдэу, и щхьэкуцлри лалэ хьуа? Щхьэ имыубыдыфрэ а гупсысэ щэхум и клапэр...

Гуащэхужь унэм кыщцыхьауэ щилыагьум, псэхуплэ кьезымыт гурыщцлэ щэхум и лыагьуэм техьэ хуэдэу хьуауэ щхьэ кыфлэщла?..

Шэч хэлкьым: аращ ар зыгьэгумащлэр – ныжэбэ Хужь Айтэч хуидза плыэгьуэрщ. Ныжэбэ щхьэ нэхь игу кьеуа а плыэгьуэр? Нэхьапэми и пшыкьуэм гуапэу хущытащ Гуащэхужь, пшыкьуэм кызызыдеклуэкл хабзэм тетэщ – Алибей абы щыгьуазэщ. Езыри гуфлэу щытакьэ, и щхьэгьусэмрэ и шынэхьыщлэмрэ гуапагьэ я зэхуаку зэрилтыр щилыагьуэклэ? Атлэ иджы сыт кьэхьужар? А тлур зэщыгуфлыкламэ, абы сыт телыджэу хэлтыр? Хьэмэрэ, армыра хабзэр?..

Гуащэхужь унэр зэлтылуихыну хуежьащ. Унэлутыр щылукыжым, унагьуэ луэхур абы и пцэ кьыдэхуащ. Ахэр щалэми, Гуащэхужь и лэ луэхум хихакьым. Алибей дапщэрэ кьегия абы щхьэклэ! Кьегиями, унэлутхэм зы махуи защхьэщилэтыклакьым. А зыращ Алибей игу и щхьэгьусэм зэребгьар. «Абзэхэ лыхукуэплым кыыхэклар гуащэ хьун!» – жиэри Алибей и фызым ещауэ щытащ абы щхьэклэ. Арщхьэклэ Гуащэхужь акьылэгьу кьыдэхьуакьым: «Сэри сыунэлутщ», – жиэри. Хамэгьу-хамашхьэу исач ар мы унэм, игу зы махуи щигьэтлылакьым, лты мэхьаджэми зьдыргьэшэхакьым...

Нэбжыц клырым пхыплэу, Алибей и щхьэгьусэм клэлъоплэ. Гуащэхужь гу лтытэркьым лтыр щэхуу кызызыклэлтыплтым – жыхафэгум псы ириутхауэ ирепхьэнклэхьж. Псалты кыжыэдэклакьым, нэщхьейуэ, зиплтыхьын и жагьуэу, пхьэнклийр щлихри щлэкыжащ. Лты сымаджэми кыбгьэдыхьакьым, зэрихабзэу, и лэр и натлэ кыытрилхьэу кыщцлэупщлакьым. Лтыр лэкли псэукли и зэхуэдэ пэлытэщ, абы щхьэклэ гухэщли гуфлэгьуи илэнукуьым. Езы Гуащэхужьы лла пэлытэщ: сыт и гурыфлыгьуэ

тхъэмыщкIэм, сытым хуэнэжэгужэн: гъэр папщIэу кыхьаш мы унагъуэм, кызырихъэ лъандэри гъэру фIэклI нэгъуэщIу зилъытэжакъым.

«Апхуэдизу есщIар сыт?» – йогупсыс Алибей. НэгъуэщIхэм якIэлъы- зэрихъа пхъашагъэри иригъэлъэгъуакъым, и Iэ хуилэтакъым, зыфIэлIы- кIыу, фIыуэ илъагъуу дунейм тетар а зыращ. Пэжщ, игу зэрыхуэщабэри, фIыуэ зэрилъагъури иригъэщIакъым – и лIыщхъэ ирипэсакъым фызым и пашхъэ абыкIэ зыщIуумысыжыну.

Гуащэхужь кызыщыхъуа жылэмрэ и унагъуэмрэ ярищIар кыидещIэ жиIэнущи... Ар кыидэзыщIэ щыIэу и гугъэкъым, мобы дэнэ щидэщIэн?..

НэгъуэщI бзылхугъэ дунейм темыт нэхъей, мыбы дилъэгъуар сыт? ЦIыхубз зэкIуж мащIэ! ЦIыхуу иукIами, гъэрыбэу ищами, адыгэ жылэу пащтыхьым иригъэфыщIами я гуIэгъуэмрэ я нэпсымрэ къагъэтIэсхъэ- факъым, мы цIыхубз цIыклум гумащIэ щIыхуэхъуаращ щIызэгъуэпыр...

Еплъ пэтми зыщигъэнщIыркъым. НетIэ нэбгъузкIэ щIеплъари аращ – кIуэ пэтми нэхъ дахэ хъууэ кыфIощI...

«Хъэуэ, – желэ игукIэ Алибей, – цIыхубз и плалъэ сщIэрт сэ...» Имы- щIэр ар кызырэыдахъэхырщ, абы игу кызырэауIэрщ зыхуэныкыуэр. ЛIыгъэу зэрихъар абы щхъэкIэ зыри и мыуасэу кыщIэклащ...

Гуащэхужь иджыри къэс кызырэдымыхьэхыфам хущIегъуэжа хуэ- дэу кыфIэщIащ Алибей. КыфIэщIами, класэ хъуаш: нэхъапэлэуэм ху- щIегъуэжын хуеящ абы... Илъэс пщыкIутху и пэкIэ... Гуащэхужь япэу щилъэгъуа махуэм кыщыщIэдзауэ.

4.

Нэхъапэм, Бжъэдыгъумрэ КIэмыргуеймрэ урыс пащтыхьым ебий- емыбиищэ хуэдэу щыщытам, Алибей, кыпэрыуэ щымыIэу, хуиту хъунщIэу щытащ. Псыжь зэпрыкIырти, къэзакъ станицэхэм зыщыху- щыхьырт, щыхъунщIэрт, абыхэм гъэр кыщашIхэр хы Iуфэм щидэрт. Ар щымыхъукIэ, ермэлы сатуущIэ гуэрхэм ягурыIуэрти, урыс гъэрхэр Псыжь зэпрыригъэшыжырти, адыгэ гъэрхэмкIэ иригъэхъуэжырти, кы- хъуэжахэр е тыркухэм ярищэрт, е щIэрыщIэу Псыжь зэпришыжырти, урыс лIакъуэлIэшхэм сату ядищIырт. Абы щыгъуэ пщылIхэр Iуагъэкла- тэкъым, пщылI уиIэну ухуитт...

Иужьым, 1830 гъэм, кIэмыргуеипщхэмрэ бжъэдыгъупщхэмрэ урыс пащтыхьым и IэмыщIэ зыщралъхъэм, Алибей и хъунщIэ Iуэхур и хэку кыщыдэмыхъуж хъуаш. Нэхъ сакъын, зишыIэн хуейуэ кыщIэклащ. Узэсэр сэгъейщ жилакъэ, и IэщIагъэр хухыфIэмыдзээрэ, гугъу ехъаш. Зыщидыхужыпар кIэмыргуеипщ Бэлэтокъуэ Жанджэрий Вытхъэклу- мокъуэм и жылэр зэрыригъэпхъуа нэужьщ...

Вытхъэклумокъуэр зыдэс жылэри Бэлэтокъуэм и IэмыщIэ илхэм ящыщт. Абэзэхэмрэ Шапсыгъымрэ урыс пащтыхьым зауэкIэ пэщIэтт: абыхэм къагуэкIыжу урыс пащтыхьым къуэуэвэн Вытхъэклумокъуэм идакъым. Абы щхъэкIэ Бэлэтокъуэмрэ Вытхъэклумокъуэмрэ зэщыхъэ- жаш. Вытхъэклумокъуэм, и жылэр зыщIигъури, Бэлэтокъуэм и лъахэр къыбгынащ, Щхъэгъуащэрэ Пщышэрэ я IуащIэм дыхъэри Выжъкъуапэ деж тIысаш.

Бэлэтокъуэ Жанджэрий урыс инэралхэр и ныбжьэгъути, Вытхъэклу- мокъуэм и жылэщIэр яригъэшхыну щэхуу ягурыIуаш. Iэщэ зезыхъэ- фыр зауэм Iухъауэ зыригъэхъэлэри, пащтыхьыдзэр жылэм яхишаш, къуажэр зэрыригъэпхъуаш.

Алибей абы шыгъуэ и щалэгъуэт, лыгъэкIэ и цIэ Iуауэ Бэлэтокъуэм къицIыхурт. Жылэм пащтыхьыдзэр яхишэн мурад щидлам ирихьэлIуэ, Алибей Бэлэтокъуэм деж щыхьэщIэгъащ. ЛIыфэ къриплъри, Бэлэтокъуэм и дзыхь Алибейм къригъэзащ, мыбыкли къельтIуащ: Бжъэдыгъум Къунчыкъуокъуэ Пщымахуэ деж кIуэуэ абы къикIынкIэ хъуну дэлэпыкъуэгъур ВыхьэкIумокъуэм къылтIимыгъэлэсыну...

ЗэрыжалэжымкIэ, жылэр щызэрапхъуэ махуэм Къунчыкъуокъуэм гъуэгум шу къэрэгъул тригъэуэври, Бжъэдыгъум къыщыпхъэрахэм яригъэгъэзэжыгъащ.

Япщ фIэмылIыкIыу, кIэмыргуейхэми дэлэпыкъуэгъу хъун къахэкIакъым. Бжъэдыгъу гъунапкъэм пэмыжыжьэу шылажьэ абэзэхэ вакIуэхэм хъыбар щалэрыхьэм, шы цIахуцIэхэм зыкърадзри къэсащ, арщхьэкIэ, зэрыхъуи щылэтэкъым, Iэщэ щIагъуи яIыгътэкъыми, куэд яхуэщIакъым: яхуэщIэрати, я щхьэр халъхъащ. Выжькъуапэ и уэрэдыр иужьым мыпхуэдэу яусыжыгъащ:

*Бжъэдыгъум фи щIалэгъуалэр
Iуащхьэ къуагъым къызэдыкъуоплъ,
КIэмыргуеймэ я щIалэгъуалэм
Зауцэхури мэзым щIыхьэжщ...
Абэзэхэу къытлIынэсыгъэхэр
Ди пащхьэ щепсыхыжащ.
Жыхьэнмэр зыхуагъэплъыгъэр
Къунчыкъуокъуэ Пщымахуэ гъумщ...*

Выжькъуапэ зэхэзыфыщIахэм Алибей яхэтащ. ПIакъуэлIэш хабзэу, урыси адыги зэхэдз илэтэкъыми, мафIэр зыщIадза жылэм и гъэр Iыхьэ къыхихащ. Ауэ абдежым къыщыгурыIуащ: Бжъэдыгъумрэ КIэмыргуеймрэ щехъэу къэзакъ станицэхэм хъунщIакIуэ кIуэныр афIэкла къыдэхъужынкъым.

Хы Iуфэм сату шыпщIынри нэхъ гугъу хъуащ: Анапэ, тыркухэр дахури, урысхэм яубыдащ. Шапсыгъым гъэр кIуэцIрыпшынри хьэлэбэлыкъщ – зауэм зэщIицтащи, я щхьэ я лажьэщ. ДэнэкIэ зигъазэми, зэрыхъунщIэ гъуэгухэр зэпаупщIа хуэдэщ.

Абы шыгъуэ Алибей япэрей фызыр иригъэкIыжауэ арт, быни илэтэкъым. Егупсысщ-егупсысри, и жылэ цIыкIури, и шынэхъыщIэри, и унэри хыфIидзэщ абыи, Абэзэхэм кIуэжащ. Зэуэн мурадкъым зыхуэ-кIуар, хъунщIэ мурадщ. Абэзэхэхэр игъэбэлэрыгъын щхьэкIэ, ядэзауэ хуэдэу зищIащ, захигъэпшэхъуащ. Дзэпашэ ящIакъым – апхуэдэ дзыхь кърагъэзакъым хэхэсым; ар къыщемыхъулIэм, езым хуэдэ абрэдж гуп цIыкIу иугъуейри шхуэлур иубыдыжащ.

Гуп мэхъаджэт, хъунщIэн фIэклI, нэгъуэщI зыми пылтэкъым. ЖэщырызекIуэхэу, тIасхьэу ягъуэтыр яхъунщIэу, яшхыу, ящэу, нэху къащытещхьэкIэ, мэзыр я зэгъапIэу апхуэдэт. Адыгэ хэкур зыхэхуа зауэшхуэм я къуентхь Iыхьэ къыхаудын мурадкIэ, я шыкIэ мафIэ егъэуауэ, Псыжь адрыщIрэ Абэзэхэмрэ я зэхуаку итащ. Урыс станицэхэр яхъунщIэрти, абы зауэм хэтыфэ къатригъауэрт. Нэхъри Алибейт зи цIэр вур – хуэдэлI гъуэтыгъуейуэ тelyклат...

Алибей и гупым Абэзэхэм шагъуэтащ гъэрхэр хы Iуфэм зэрынагъэсын гъуэгуи. А хэкум икIыу гъуэгуитI хы Iуфэм екIуалIэрт. Къуэджэхъуэ щехьэрти, зы гъуэгур Хъымыщейм пхыкIырт, Уэщтэн, Фыщтэ бгыжьхэм

щхьэдэхырт, Бабыгу къуажэм дэклърти Дыгъэмыс екълуалэрт. Андрей гъуэгур, Фыштэ деж щыдидзыхырти, Хыкъуэ бгъурыту Ашэ псыхъуэ дыхьэрт, Тлуапсэ екълуэлэжу. Алибей и фейдэ къытринакъым а гъуэгухэм: урыси адыги гъэр лэджэ тришаш.

Мылтыкуфли зэригъэпцлауэ, и лыгъэм и щытхъуи цыыхухэм яхэлауэ – клэцлэ жыплэмэ, и фыгъуэ дыдэу луцлаш ар Гуащэхужь.

Пщэдджыжь гуэрым Алибей, шу гуп щыгъуу Кхъужьыпсклэ дэклъейрэ пэт, жылэ цыкълэ гуэрым лууаш. Жылэм щыбгъэдыхъэм пщашэ щлалэ дыдэ, и дамашхъэм пхъэхъ телъу нэпкъым къыдэуейри шу гупым я пашхъэ кыхутащ. Гупым я гъуэгур зэпимыупщын щхъэклэ, псы пэгунитлыр игъэуващ, езыми зригъээзэклаш.

Илъэс пщыкълутху хуэдиз и ныбжьынт хъыджэбз цыкълум. Щлагуэ дыдэу хуэпатэкъым. Ауэ и нэгу зэриплъэу Алибей къэуцлэбжьаш: и щхъэцыр данагъуэщ, и нэм къыщлэх нурыр пщэдджыжьыпэ дыгъэпсым хоклуасэ, и нэклур хужьыбзэщ, набдзэ фыццэ къурашэщ. Пщашэм щылуплъэм, и нэр къыщысклауэ къыщыхъуаш Алибей.

– Уи, пщашэ махуэ, уи пэгуным псы ярызу укытлуцлаш. Хэтхэ уащыщ?

Пщашэр къызэплъэклаш, ауэ, Алибей къызэрылуплъэу, къаштэри и фэр зэклъэклаш, псалты къыпимыдзу, пэгунри хыфлидзауэ, зипхъуатэри и лъэм зэрихьклэ къуажэ гупэм щыт унэм и пцлантиэм дэлъэдэжаш.

Апхуэдэу щыхъуи щылэу зэхиха щхъэклэ, Алибей и флэщ хъуртэкъым зэ луплъэгъуэклэ цыыхубзым удихъэхыну. Иджы и флэщ хъун хуей хуэдэщ; зэ флэкла лумыплъами, пщашэр и гум хыхъаш.

Флэщлалэлуэти, лыхъуи къримыгъэклэу, лымыхъуми, хуэмыхыжу, Алибей бэлыхъ хэхуаш. Зэрихабзэу, гъэр къищын – абзэхэхэм къашцлэмэ, хэкум ирагъэсынкъым.

Абзэхэхэм къызэрихъэ лъандэрэ Алибей абзэхэ лъэпкъ гъэр ищлаккъым – ар мыбы къыщыхуэгъунутэкъым. Нэгъуэщл адыгэ лъэпкъхэм къыкълэщладыгъуэклэ гъэр езы абзэхэхэми я мыхъэмышхыу щытаккъым, ауэ езыхэм я лъэпкъэгъу гъэр ящыжьыртэкъым, ар нэгъуэщлми хуадэтэкъым.

Ар ищлэрти, нэгъуэщл лэмал къыхуэмыгупсысу, пщашэм и бэлыхъым иуцлаш, абы иджыри зэ луплъэн щхъэклэ, Алибей а жылэ цыкълум и лэшэ-лъашэхэр зеклуаплэ ищлаш. Зы илъэсым и клуэцкклэ зэ-тлэу нэхъыбэрэ къылэщлэпкъагъуаккъым абы Гуащэхужь, ари жыжьаплъэу.

Зыбжанэ дигъэклри, ермэлы сатууцлэ гуэр щыгъуу, сатур щхъэу-сыгъуэ ищлауэ, пщашэр зыдыхъэжа пцлантиэм екълуэллаш. Ирагъэблэгуаш.

Сату луэху флэкл нэгъуэщлклэ къыпэжьахэкъым япэ щыкклэ. Алибейм сатууцлэр игъэлушагъэжьти, бысымым ягуригъэлуаш мор зищысыр, и цлэкли и щхъэкли. Щацыхум, бысымым зыкъызэблахъужаш, хъэщлагуэ кърахаш. Ермэлым сату луэхумкли ягу зригъэбгъаккъым – унэм фэрэ щлаклуэ хъэзыру илфыр къищэхуаш. А псом и уасэу ермэлым унагъуэм яритам хуэдизыбзэ щигъужаш Алибей.

Хуабжьу къыхуэрэзыуэ кърагъэжьэжаш. Мыарэзыр езы Алибейт – пщашэр жыжьэуи къыкъуэуплъаккъым. Хъэщлэхэм лэнэр къахущлэхъэн идагъэнкъым – и адэр зэрытеклияр Алибей и тхъэклумэм къиуаш.

Япэрэи дыхъэгъуэм пщашэм и цлэр къищлаш – ермэлым къыжрилаш. Ар, сатууцлэ хабзэу, унэшхуэми щыхъаш, бзылхугъэхэми яыхъаш, и хъэпшыпхэр яригъэлъагъуу уэрсэрыжьу яхэташ. Зэригъэщлэгъуэнур

ишлэртэкъым ермэлым Гуащэхужь и дахагъыр. «Ар къызашэну сцлатэмэ, си мылкъум и ныкъуэр шлэстынт!» – хэщэтыкIащ сатуушлэр.

Ухуемыплэщлэкми, ягъэ мыкIын хуэдэт, – пшащэм и ныбжь здынэса щыIэкъым, улъыхъункIэ пасэлуэщ. Илъэс хуэдиз дигъэкIри, Алибей Гуащэхужьхэ я унагъуэ аргуэру ихъащ. Нэлуасэ хуэхъуа унагъуэр, блэкIрэ пэт игу къэкIыжати, блэкIыфакъым – къригъэзэгъащ Алибей. Аргуэру къагъэхъэщIащ, пщIэ къыхуащIащ, ауэ я пхъур мы зэми кърагъэлъэгъуакъым. А зым фIэкI бын яIэу къыщIэкIынтэкъым – Iэнэр адэращ къэзыхъар. Иужьым шIалэщIэ къуапцIэ гуэр, и пащIэ къыхэжа къудейуэ, хъэщIэщым къыщIыхъэри щхъэгъэрыт пальэу уващ.

НэгъуэщIкIэ игу емыбгъами, а шIалэщIэм дилъэгъуар Алибей хъдагъуэшэу къытехуащ. Щхъэгъубжэм дэплъри илъэгъуащ и гум зыпхезыгъэдзар. ШIалэшлэр пщIантIэм щыдэкIыжым, Гуащэхужь кIэлъыжэри къигъэувыIащ. Къапсэлъар зэхихакъым, зызэрызэхуащIар шилъагъум, Алибей къыгурылуащ: «А тIум яку зыгуэр илъщ...»

Бийуэ илъэгъуам я нэхъ бий жагъуэр къылъыкъуэкIам хуэдэу, Алибей шэсыжащ, и пэм жьы мыкIуэжу.

Гуащэхужь нэгъуэщIым Iэрыхъэныр мыхъуххэн Iуэхуу игъэуври, Алибей и гур плалъэкIэ игъэзэгъащ. ИтIани, шIалэшлэр и нэгу къыщыщIыхъэкIэ, лъэмыкIыу къыхоскIыкI, и фэр зокIуэкI.

Апхуэдэ бийуэ и гъуэгу къытеувахэм кIэ зримыта къигъэнакъым Алибей. Мы шIалэри лъэныкъуэ иригъэзынщ – абы шэч къытрихъэркъым. Имыщлэр ар зэрыIуипIэну Iэмалырщ. Езыр мыбы щыхэхэсщ, шIалэр нахуэу иукIмэ, абэзэхэхэм къыхуагъэгъункъым, я хэкум ирагъэсыжынкъым. Абэзэхэхэм я хэкум хуэдэ дэнэ щигъуэтыжын абы – и Iуэхур щызэкIэлъыкIуэщ, пщIэ щигъуэтащ, гъуанэ дэпщыпIи шилэщ.

Iуэхур нэхъри къэзылъахъэр шIалэм и ныбжь зэрынэмысарщ – цIыхухэм яхыхъэркъым, гъуэгу техъауэ къыпэщIэхуэнкIэ ущыгугъыныр щхъэгъэпцIэжщ. Къуажэм дэкIыркъым, зекIуэлI-зэуакIуэхэм ядэшэсыркъым. Мэз кIуауэ е хъэсэм хэту уримыхъэлIэмэ...

Ар нэхъ къехъулIэну триубыдащ Алибей. Къуажэ гупэм щыт мэзым къыхэтIысхъэу шIалэм къещэну мурад ищIащ. Хъэсапкъэхэми зыщыхушыхъу шIидзащ. Губгъуэм лэжьакIуэ ихъэхэм яхэту шIалэр зэи-тIэуи IэщIэлъэгъуащ, арщхъэкIэ ирикуакъым. ШIалэм и насыпти, зауэ лъэхъэнэм цIыхухэм закъуэу зекIуэным зыщахъумэ, лэжьакIуэ щыдэкIкIи зэщIыгъухэщ.

ШIалэм хуишIа мурадыр къемыхъулIэурэ, Алибей илъэситI энкIэ къиджэдыхъащ. Ар хузэфIэмыкIыурэ, езыр абэзэхэ хэкум къикIыжын хуей хъуащ. И лъабжьэр абы шиубыдыпауэ гугъэ шищIыж дьдэм, уащхъуэдэмыщхъуэу хэкур ирагъэбгынащ.

Шамил и нэиб Мухъэмэд-Iэмин 1848 гъэм Абэзэхэм къыхъащ, куэд дэмыкIыуи тетыгъуэр зылэригъэхъэри, и унафэр хэкум пхъашэу щызэригъакIуэу шIидзащ. Шэрихъэт хабзэр иублэри, нэибым жылэмыдалуэхэр къыжьэдикъуащ. Алибейм и Iэ-и лъэр пха хъуащ, нэибыр къыхуэгубжьауэ хъыбар къыщыIэрыхъэм, кIэбгъу зыщIыжащ – зы жэщ-махуэм зы-зэщIикъуэри, гумрэ былымырэ куэду щIыгъуу, Бжьэдэгъум кIуэжащ.

5.

КъыздэкIуэжа лIакъуэлIэшхэр Псыжь зэпрыкIыурэ урысхэм сату дащIу, ар фейдэ хэкIыплэшхуэу къыдахауэ ирихъэлIэжащ. Ермэлыхэр

я дэлэпыкьюэгуу, сатум зрагъэубгъуаши, я тхъэжыгъуэц. Пшы, уэркъ зыбжанэ, сатум нэхъ благъэ зыхуащлын щхъэклэ, Псыжь зэпрыкыпаш, къутырхэр яухуэри, урысхэм яхэтысхъэжаш. Лэжьаклуэжыхэм я деж къыщашхуам и уасэр хуэдитклэ драгъэуеири, ллакьюэлэшхэм Псыжь адрьщлэ щашэж, абы къащыларыхъари куэдклэ нэхъ лъаплэу Адыгэ хэкум щызэбрагъэкл...

Хъунщлаклуэ луэхур къызэрыдэмыхъужынуур илъагъури, Алибей сатум зритащ, ауэ къэзакъ станицэхэм ятеуэу зэрыщытам и хъыбар луагъэжыти, Псыжь зэпрыкын дзыхъ имыщлу, ермэлы сатууцлэхэр лу-пэфлэгъу къищлащ. Сату зэблэкыплэ хуэхъуар Псыжь адрьщлэ ис Ахъмэтыкьюэмрэ Бэтокъуэ Бибердрэ я къутырхэрщ.

Абы хэту, Алибей и хъыбар урыс дзэпашэм деж нэсаш. Алибей хуэдэу абэзэхэхэм я тасхъи я гъуэгуи щыгъуазэ гъуэтыгъуейт. Адыгэ къумалхэм ящыщ къиуэхури, Алибей урыс инэрал гуэрым иригъэшаш. Къепсэлъаш. Паштыхъым и сэбэп зыхэлъ яхуилэжымэ, ахъшэхуэ къратыну, Абэзэхэмрэ Шапсыгъымрэ я луэхум клэ игъуэтмэ, щы зыху-пачынухэм хагъэхуэнэу къагъэгугъаш. Къыклэлъыплъынхэщи, я дзыхъ кърагъэзмэ, пэрыуэншэу Псыжь зэрызэпрыкын тхылъи къыхуашиину къыжралаш.

А тхылъырат Алибей лэджэ щлауэ зыщлэхъуэпсыр. Адыгэ ллакьюэлэш зыбжанэм къратаклэт апхуэдэ тхылъ. Ар зилэм и сатум зиубгъурт, и гъуэгур занщлэт.

Сытми, абдеж щыщлэдзауэ, Алибей паштыхъыдзэм и жылэдалуэ хъуащ.

Сыт игъэхъами, сыт хуэдиз мыльку къыжьэхэуклуриеми, дэнэклэ игъэзами, абэзэхэ пщашэр игу ихуртэкъым. Апхуэдизу ар и гум щыыхы-хъар езыми къыхуэщлэртэкъым, игъэщлагуэрт, ауэ Гуащэхужь къылары-мыхъэмэ, и мылькум къыхуищлэжынуми, мы дунейм трилъагъуклынуми сыт и уасэжт... Щыым щлэпщхъами, зылэригъэхъэнщ!

Абэзэхэм зыщигъэлъэгъуэн иджы къехъулэжынутэкъым Алибей – гъуэгу щэхуклэ паштыхъыдзэр иришаллэурэ, абэзэхэ жылэ зыбжанэ иригъэфыщлат. Абэзэхэхэм икьуклэ зыхащлэ удын зыбжанэ къатехуащ. Пэжщ, а удынхэр къахуэзыунэтлар зэры-Алибейм ахэр щыгъуазэтэкъым, ауэ зыгуэрклэ шэч къызэрыхуащми пцлы хэлътэкъым.

Дзэшхуэ зэхуашэсри, абэзэхэхэр къэзакъ станицэ зыбжанэм ятеуащ, гъэр куэди яубыдащ. А гъэрхэр Гуащэхужь зыдэс къуажэм щагъэпщклуауэ пцлы иупсри, Алибей урыс дзэпашэм бзэгу хуихъащ. Пцлым и ужь иту дзэ гуп кърагъэжъащ. Гъуэгу пхэнжклэ а дзэр Алибей жэщыбгым къуажэ цыклум иришэллэащ. Жылэр къаувыхъри, бгъэныщхъэ унэхэм мафлэ ирадзащ.

Езы Алибей, и мурад и ужь итти, къэзакытл-щы зыщигъури, къуажэ гупэм деж щыт унэм я шыгъуэгум дэуващ. Унэр мафлэм зэщлэщтащ. Гуащэхужь и адэр, и фочыр гъэпклауэ, нэхум къыхэлъэдащ. И фызыр къыклэлъыщлэжаш, пщлантлэм димыгъэклыну. Тури наплэзыплэм я плэ ирагъэзэгъащ къэзакъхэм. Гуащэхужь унэм къыщлэжри, хъэдэхэм затриубгъуащ.

Мы унэм нэгъуэщлэ зэрымсыр яжрилэри, Алибей къэзакъхэр зы-щхъэщигъэклэащ. Къэзакъхэр лукла къудейуэ, пщлантлэм къыдолъадэ Алибей апхуэдизрэ зэща щлалэщлэр. Хъэдэм теубгъуа пщашэр щилъа-гъум, ищлэнур имыщлэу щлалэр лэнкун хъуащ, зы къамэжэ флэклаи лэщэ лэщлэлътэкъым.

И фочыр узэдагъэххэти, Алибей щалэщлэр хъэдитлым яб-гъуригъэгъуэлъхъаш, итланэ и башлыкъымкIэ зызэщлуфэри, пщлантIэм дэлъэдащ, пщашэр къипхъуатэри кIыфлым хэлъэдэжащ. ТIэкIу зыкыщищIэжым, пщашэм зыхъунщIэу щидзащ. «Сабыр! Армыхъумэ, урысхэм уахъынщ!» – хуэгубжъаш абы Алибей. «Срехъ, си анэмрэ си адэмрэ си псэр ядыхрекI, сыутIыпщ!» – кыщIэIукаIащ щIакIуэ фIыцIэм и щIагъым...

НэбгъузкIэ Гуащэхужь щIеплъыр зэрыдэпсэу илъэсипщIым и кIуэцIкIэ жэуап зыхуимыгъуэтам лъохъуэри аращ: иджыри къэс ар кыи-зэрыхуэмыгъэдзыхэфар егъэщIагъуэ Алибей, зыхуихъынур ищIэркъым. А жэщым ярищлар кыдищIэу, абы лъандэрэ и гум гужьгъэжъ ириубы-дауэ кыщIэкIмэ-щэ? Хъэуэ, ар кыдищIэ хуэдэкъым, иджыри къэс зы псалъэкIэ нэхъ мыхъуми кыдищIэу кыыхигъэщакъым.

АтIэ къэзылъхуахэм я хъэдэр, фIыуэ илъэгъуа щIалэм и лIэкIэр игъащIэкIэ гукъинэ зыхъуауэ ара? Лъэпкъыншэ хъурейуэ кыизэригъэ-нам игу дыхъщлу ара? Арамэ, илъэсипщI мэхъури зэ нэхъ мыхъуми и гуныкъуэгъуэ кыыхуилуэтэнтэкъэ?

ХуэмыгъэткIур езыр зэрылIыжьыращ жиIэнуги, абыкIи шэч зыху-ригъэщIакъым. Езым и ныбжьхэм яхуеплъэкIыу шытамэ, иджыри къэскIэ зыгуэркIэ гу лъитэнтэкъэ. И лIыр зэрылIыжьри кыифIэуэху хуэдэкъым, щIалэми дахъэхьркъым, гуфIэгъуэри гуIэгъуэри хэмызэгъэжыну зэщIэ-дия пэлъытэщ.

Алибей и фызым йоплъ: и наплэ кыилэту зэ къеплъакъым езыр, а зэрынэщхъейуэ, псалъэмакъыншэу жыхафэгур ирепхъэнкIэх. Гуры-фIыгъуи гуныкъуэгъуи и зэхуэдэщ, тIуми запыIуедз. Зыбгъэдэт IэнатIэр зыгъэзащIэ цIыхум зыкIи кыищхъэщыкIыркъым – и пщэ къралъхъам теплъэкъукIын хысэп иIэкъым, и Iэпкълъэпкъыр щIэмыкIми, ар имыгъэ-зэщIэну хуиткъыми, и Iэщхъэ дэхъея зэпытщ...

Дыгъуасэжэщ Айтэч хуидза плъэгъуэрщ и гущIэр кыизысыкIыр. Алибей ар зыхуихъынур ищIэркъым. А зы закъуэрщ Гуащэхужь апхуэдэ плъэгъуэцIэ зыхуэупсар.

Айтэч кыищIыхъаш. Мыдрейм, жыхапхъэр бжэ къуагъым къуигъэ-увэри, зыкыиIэтащ.

– Сыт хуэдэ? – щIэупщIащ Айтэч макъ лъахъшэкIэ.

– Зэрыщытщ, – хуэм дыдэу кыижьэдэклэщ Гуащэхужь. Нэщхъейуэ зауIрэ щытри, езыри щIэупщIащ: – Уэ тIэкIу зыбгъэпсэхуа?

Ар Айтэч зэреплъар! Алибей щыбгъэпщIуфын: Гуащэхужь и нэм гухэщI иным и ныбжь щIэлъщ иджыри, ауэ Айтэч щеплъкIэ, гухуаба-гъэшхуэкIэ зэщIоплъэ, лъагъуныгъэм и мафIэ пщтырым а гухэщIым и лъэужьыр хокIуасэ... Хъэуэ, ар дунейм кыитринэнкъым!

«ФIыуэ елъагъу!» – гукъэкI бзаджэм зыпхилыгъукIащ Алибей и щхъэ куцIыр. Я лъагъуныгъэр иджыри хэлущIыIу ящIакъым, ауэ псэкIэ зэры-зэрыщIэм шэч хэлъкъым – Алибей къыпхуэгъэпцIэнкъым...

«Мы тIур фIыуэ зэролъагъу... – шэч кыитрихъэжыркъым. – Си лIэ-ныгъэм нэплъэу арщ...» И кхъашхъэр бэгынщ, ар дунейм кыитринэ-мэ.

А гупсысэм щыщтэжри, Алибей и наплэр иридзыхыжаш, зиущэхужри пIэм зыхуидыгъуэжаш. И тэмакыщIэр зыгуэрым щуубыдыкIа хуэдэу кыищохъу, и бгъэм хъэлъэ гуэр тегъуэлъхъащи, бэуапIэ къритыркъым, жьыр хурикъужыркъым. Иужьрей махуэхэм кIэрыкIыртэкъым ар – и

бгъэм кыитегъуэлъхъа хъэлъэр, ауэ иджы хуэдэу зэи къеныкъуэкъуакъым.

Бампӕм иубыдауэ, и щхӕр здихъын имыщӕжу, Алибей махуитӕ-щы ирихъэкӕш, кыибгъэдэсхэми кӕалупплӕжыфыркъым.

Махуитӕ-щы дӕкӕри, сымаджэм и гур нӕхъ зӕгъӕжа хуэдэу кыищы-хъуащ. Кӕуэ пӕтми нӕхъ хъэлъӕ мӕхъу, и гуащӕр мӕкӕуасӕ, и акъылри нӕхъ жъаждӕ мӕхъу. Щӕупщӕкӕуэ кыищыхъӕхэри и ни и пи кыихъыжыркъым, и щыиб дунейм кыыхуигъэзауэ и псӕр щыхӕкӕныным поплъӕ.

Пщӕдджыж гуэрым сымаджэм и плӕщхъагъыр щызӕригъэзахуэм, щхӕнтӕ щӕагъым щӕлӕ къӕлатым гу лъытащ Гуащӕхужь. Дыгъуасӕ щӕлӕкъым а къӕлатыр щхӕнтӕ щӕагъым – ныжӕбӕц е нышӕдибӕц ар щыщӕилъхъар. Блыным едза алӕрыбгъум и лӕщӕхӕр кӕрылӕщ – къӕлатыр яхӕлӕжыжым абыхӕм. Ар лъагӕ дыдӕу фӕлӕащ – дауи лъӕлӕса абы сымаджӕ хъӕлӕр?..

Къӕлатыр кыищыфӕихари ар зыхуигъӕпщӕкӕуари кыыхуэмыщӕу, Гуащӕхужь кӕуӕлӕбжащ. «Зиукӕжын мурад ищӕам...» – кӕэщтащ фызыр, «Абы илӕжыныну псор кыпхуэщӕнукъым, тхъэми щибзыщӕныну хӕтц игу илӕыр...»

Айтӕч деж кӕуӕри жриӕащ сымаджэм дилӕӕгуар. Айтӕч, и дамӕр дригъӕуея фӕлӕкӕ, кыипидзыжа щыӕкъым. Итӕни, кӕуӕри, сымаджэм и плӕщхъагъыр зӕригъӕзӕхуӕж хуэдӕу зищӕри, къӕлатыр щхӕнтӕ щӕагъым кыищӕихащ.

– Мыри уи плӕщхъагъым щхъӕ щӕлӕ, – жиӕащ Айтӕч, кыифӕлӕмы-луӕху-кыифӕлӕмылуӕху.

Сымаджӕр абы кыигъӕхӕшащ.

– И гугъу умыщӕ абы! Щӕрелъ, щӕлӕмӕ! Игъащӕ лъандӕрӕ зепхъа лӕщӕм и уасӕр уӕ дӕнӕ щыпщӕн... Плӕщхъагъ пӕлӕытӕщи, сылӕмӕ, а къӕлатыр кыиздыщӕфлӕхъӕнщӕ!

Абыкӕ лӕыжыр захуӕу илӕытащ Айтӕч. Зыри пидзыжакъым. Шы-нӕхъыжыым лӕщӕр зы махуи игъӕтылӕкъым. Абы и плӕ уимыувӕмӕ, лӕщӕм и лӕфыр пщӕнкъым. И дзыхъ зригъӕз гъусӕу гъащӕм илар а зырщ, иджыпстуи ар бгъӕдӕмылӕмӕ, игу зӕгъӕн! Хӕт ищӕрӕ, и плӕщхъагъ щӕлӕмӕ, узым нӕхъ пӕлӕащын и гугъӕ хъунщ, тхъӕмыщӕкӕр, зигъӕлӕми, зишыӕми, итӕни мӕгугъӕ.

Айтӕч и нӕпсым кыизӕпижыхъащ. Псалӕ пимыдзу пӕшым кыи-щӕлӕкӕжри, и нӕпсыр илӕащӕыжащ. Абы пӕплӕу Гуащӕхужь бжӕлупӕм лутт.

– Сыт кӕӕхъуар?

– Емыкӕ сыкыуымыщӕ, Хужь. Тхъӕмыщӕкӕм гузӕвӕгуӕу телӕыр щыслӕагъум, зысхуӕлӕыгъыжакъым.

Арщхъӕкӕ а псалӕми щхъӕщихакъым Гуащӕхужь и гузавӕр. И лӕыр абы фӕлӕ дыдӕу ецӕыху, гузӕвӕгуӕу зытелъ цыыхум и щхъӕм кыихъӕнум хуӕдӕкъым Алибей и акъылым зӕригъӕкӕсынур. Я нӕхъ кыихуӕгукъабзӕ цыыхуми щӕлӕхъаджагъӕ ирилӕжыылӕныр абы зыуи кыищыхъунукъым. Цыыху гузавӕ дунейм тету абы и фӕлӕ зӕрыпщӕфын щыӕкъым, псори езым хуӕдӕ и гугъӕщ – тхъӕгӕпцӕыныгъӕмрӕ щхъухъпсыхъымрӕ я лӕдӕжу. Лӕуӕ телӕрӕ пӕт, тобӕ гуӕр кыихъыжыну игу хӕлӕкъым. Апхуӕдӕ мӕхъаджӕм и лӕкӕи мӕхъаджӕщ. И плӕщхъагъым шигъӕпщӕкӕуа къӕлатми мӕхъаджагъӕ гуӕр ирилӕжыжын мурад ищӕауӕ арщ – Гуащӕхужь дежкӕлӕ ар хъӕкъщ...

А псор Гуащӕхужь Айтӕч жриӕфакъым.

– Къыджилатэмэ, и Іэщи и фащи и пашхъэ итлхъэнти...

Абдеж щегъэжьауэ, Гуащэхужь шынэ къищтащ, сымаджэр зы-
щлэлъ пэшым и закъуэу щыыхъэн тегушхуэжырккъым. Уеблэмэ, пщлантлэм
щыдэтми, зыгуэр къещэ нэхъей, клэщл-клэщлурэ зэплъэкӀыу къиублащ.
Зыгъэцта шынагъуэм и щхъэ хутечырккъым, зищысыр хужылануккъым,
ауэ ар и ужь зэритыр гукӀэ зыхещӀэ, и лъэдакъэпэр пичыну къещэ къы-
фӀоцӀ, етӀысэхыфырккъым...

Сымаджэр кӀуэ пэтми нэхъ хьэлъэ мэхъу, ешхэркъым-ефэркъым,
псалъи къыжьэдэкӀыжырккъым, пӀэм зыхиудыгъуэпащ.

Хьэлъэ дьдэ зэрыхъуар жылэм яхэлъуэри, щӀэупщӀакӀуэр нэхъыбэ
хъуащ. И псэм еджэу телъ лӀыжьым лъхукъуэлӀхэм ящыщ нэхъыжьытӀ-
щыи къыщӀэупщӀащ.

Алибей нэхъ зытеплъэ мыхъуу жылэм дэсар Елмырзэ лӀыжьырщ.
Абы хъуэн мащӀэ хуригъэхьаккъым, модрейми зэрылӀэкӀкӀэ къригъэгъэзэ-
жырт а хъуэным, ауэ зэхуэзэным тӀуми зыщадзейрт, жыжьэу къызэпакӀу-
хъырт. Я гурылӀэрэ я хэтыкӀэкӀэ зэрызэмызэгъынур тӀуми къагурылуат,
жылэми ар къыдащӀэрт.

Жылэм ягъэщӀагъуэу, махуэ гуэрым Елмырзэ Алибей деж щӀэуп-
щӀакӀуэ къэкӀуащ. «ТӀыс, Елмырзэ», – жиӀуэ Айтэч лӀыжьым и цӀэ къы-
зэрырилуар зэхихащ сымаджэм. И напӀэ къилӀэтакъым Алибей.

– Ы-ы, Елмырзэ!..

– Сыт ухуэдэ, Алибей? – жери, лӀыжьыр етӀысэхаш.

– УкъызэрыкӀуар дэгъуэу пщӀащ, Елмырзэ, – къэпсэлъащ Алибей,
щӀэупщӀакӀуэр жэуапыншэу къызэригъанэм зыри химылъагъуэу. ТӀэкӀу
щымри, аргуэру къыпидзащ:

– Уэрэ сэрэ зэ дызэмыпсэлъэжауэ дунейм сехыжатэмэ, къызэхъэ-
лӀэкӀынт...

– УкъызэрысхуэныкӀуэр сщӀакъым... – жиӀащ Елмырзэ, модрейм
и фӀэщрэ фӀэкӀэ зищӀрэ хузэхэмыхуу.

– Иужьрейуэ сызэпсэлъэжыну сызыхуеяр уэращ, – къыхэпсэлъы-
кӀащ Алибей пӀэм, хьэдрыхэ къипсэлъыкӀ пэлъытэу. – Зи мыхъуми, уэ
лӀыгъэ пхэлъщ: сэркӀэ иугу илӀыр зэи щӀэпхъумакъым.

– Уэри иугу къысхуилӀыр щӀэпхъумауэ схужылануккъым, – дыхъэш-
хыпщӀащ Елмырзэ.

– Ар пэжщ, абыкӀэ уэри сэри тлӀэкӀ къэдгъэнакъым. Иджы узогъэ-
гүфӀэ: уи насып къыстекӀуащ, дунейр уэ къыпхузогъанэ, сэ мыбы сишх
щылӀэжкъым.

ЛӀыжьыр заулрэ щымащ. Абы къыгурылуащ Алибей къызыхэпсэлъы-
кӀыр. ИтӀани сымаджэ хьэлъэм игу еуэн хузэфӀэкӀлакъым – арыншэми,
и псэм йоджэ...

– Сымаджэ хъу псор икӀуэдыкӀыу щытатэмэ, апхуэдэу жыпӀэми
емыкӀу хъунтэкъым, ауэ укъызэфӀэувэжмэ, къэрабгъагъэ къызэрып-
къуэщам ухуцӀегъуэжынщ.

– Сэ къызэфӀэувэ силӀэжкъым.

– Арми, мылӀэжын щыӀэкъым, псоми къытщӀлӀэщ. ЛӀэнми лӀыгъэ
хэлъщ жаӀащ. ЦӀыху лӀэки щыӀэщ, хьэ лӀэки щыӀэщ. Уи псэ пытыху,
цӀыхугъэмрэ лӀыгъэмрэ ІэщӀыб пщӀы хъунуккъым...

– Фэ «цӀыхугъэ», «лӀыгъэ» жыхуэфӀэмрэ сэ жыхуэсӀэмрэ игъащӀэми
зэтэхуакъым, ар иджы дауэ зэхэдгъэкӀын?

– Ар пэжщ, фи цӀыхугъэрэ ди цӀыхугъэрэ зыкъым, – акъылэгъу
хъуащ Елмырзэ.

Псалъэ гуемылур я зэхуаку кыдыхъэри, жалэн ямыгъуэтыж щы-
клэу, тлурн заулкиэ щымащ. Елмырзэ гу лъытащ плэщхъагъым кыщцлэщ
къэлэтым.

– Мыри сыт, хэт мы къэлэтыр уи плэщхъагъ зыхущцлэплъхъар? Зауэклэ
узыпэувыну уи мурадыр хэт? – щцлэущцлэщ лъыжыыр, ар гъэщцлэгуэн
щыхъуауэ.

Алибей жэуап щцлэх къытакъым, хъэлъэу бэуащ, унащхъэм дэ-
плъеящ:

– Мо бгыкъум къытетлъысхъэу ажалым зыкъызыгъэлъагъуу щцлэщцлэщ,
иджы япэ щыслъагъу сеуэнщ!..

– Алибей, уи гъащцлэм хъун къыбжъэдэклэкъым, хъуни блэжъакъым!
Ирикъуни ар, зэ къэбгъээзэжыпхъэкъэ? Тхъэм и пашхъэм зыщыумысыж,
лман къэхъыж. Къэзыгъээзэжыр Алыхъым ещцэ жафаш, уэри къыпхуи-
гъэгъунклэ хъунщ. Тхъэм уигу хуэгъээзэж!

– Игъащцлэм сызыпымылъя Тхъэм иджы сигу хуэзгъазэуи! – жыы
имыгъуэтыжу, ерагъклэ къыдришейуэ плэм кыххэпсэлъыклэщ Алибей.
Щым хъужри, заулкиэ зилэжъащ, итланэ губжыыр къебгъэрыкълуауэ, псалъэ
флей къыфлэщцлэщэсейуэ, кыххэклиииклэщ: – Селъэлункъым! Фэ физилумэт
Тхъэм селъэлункъым! Фэ физырыхъэ жэнэтми сыхуейкъым! А Тхъэ жы-
хуэлэм и щыхуэ стелъкъым сэ: къызитар слыхыжащ! Мис, къеплъ! – И
лэщхъэр дрихъейри псыгъуабзэ хъужа и лэблэ гъурыр къригъэлъэ-
гъуащ. – Селъэлункъым! Срегъэс хуейми, срегъажы срырешц!..

И гуащцлэр къемэщцлэклэри, псалъэр лэпыхужащ Алибей. Елмырзэ,
зэхихам къыгъэуэлэбжъауэ, мор псэлъэгъу зэрищцлэми хущцлэгуэжауэ,
псалъэмакъыншэу щыщ. Сымаджэм бгъэдэс адрейхэри щымщ.

– Сэ си луэхур зэфцлэклэщ... – жиаш Алибей. – Си щхъэгъусэм зэ
севгъэпсэлъэж...

Елмырзэ зыкъылэтыжащ, адрейхэри пэшым къыщцлэклэжри лъэны-
къуэклэ еувэклэщ. Айтэч Гуащэхужь сымаджэм деж щцлэишаш, фызыр
абы къыбгъэдинэри къыщцлэклэжаш.

Къэщцэ зэпыту и ужь къыта шынагъуэ щэхум луцлэ нэхъей, Гуащэхужь
и гур клэзызаш, сымаджэми бгъэдэмыхъэфу бжэщхъэлум деж щызэте-
увылэщ. Зы псалъы жилакъым, Алибей псалъэ къыжъэдэклэкъым. Заул
дигъэклэри, Алибей къэлэтыр къыпхъуэтащ, къытриубыдэри Гуащэхужь
къеуащ. Апхуэдэ щцлэпхъаджагъэ гуэр пэплъэ зэпытти, фызыр хуцыкъуа-
къым – шэм зыпылуидзри, клиуэ бжэр къылуидзаш.

Алибей зы жэщ-махуэ нэхъыбэ ихыыжакъым. Щыщцлалъхъэм,
лъхукъуэллэ пщыллэ къекълуэлэклэкъым. Зыщыщ лъэпкъым щцлалъхъэжаш.
Лъхукъуэллырэм пщыллырэм кхъэм дэуэри, хъэдэр драгъэхъакъым.
Абы зауэ къыклэ пэтащ.

– Мэхъаджэу псэуащ, мэхъаджэуи дунейм ехыжащ! Цыхубзым лэщэ
къыхуизыхар цыхукъым, ди кхъи щыивэдгъэлъхъэнкъым! – ар жалэу
жылэр къыщыувым, кхъэм пылудзауэ мащэ къатлэщ...

Ди литературэм жанрыщІэм и гьуэгу щыпхызышат ар

Кышчокьуэ Пшымахуэ и цІэ фІыкІэ жызымыІэ яхэтакьым Щхэлыкьуэ щыпсэуа нэхьыжсьыфІхэм. А пщІэр абы кьилэжьшат. Тхьэм и ФІыцІаггэ ЛъапІэри урыс тхылъхэр зэрыІэцІэлъамкІи езым ицІэхэр кьуажэдэсхэми ябггэдэлъхэным, еггэджыным гурэ псэкІэ зэрыбггэдэтамкІи. Мо лІы губзыггэм кьыгурыІуэрт нэгьуэщІхэр бггэІущыныр, ебггэджэныр уи унагьуэм кьыщыцІэбдзэмэ, цІыхухэр нэхь тыншу уи гьуэгум кьызыретеищэфынур. Аращ Пшымахуэ и бынхэм емьджэ, цІэныггэ нэхьыщхьэ зимыІэ цІахэмытар. Арат абы и унагьуэр жылэдэсыр зыдэплъейуэ, щапххэ кьызытехыпхьэу цІыщытар.

Быным я нэхьыжьыр 1907 ггэм кьалъхуа Рэшидти, кьуажэ школыр кьихуа нэуржэ, ЛУГ-м (Ленинскэ еджапІэ городок жыхуаІэу щытам) щІотІысхьэ. Абы щезыггэджэхэм яхэтащ, литературэм телажьэ Цагьуэ Нурий, Борыкьуей ПутьІэ, ЩакІуэ Талъостэн сымэ. А адыгэлІ Іэзэхэм кьызыраггэпщэ литературэ кружокым нэхь жыджэр дыдэу кьекІуалІэхэм ящыц зыт Рэшиди. Ар цІэбггэщІэгьуэни цыІэ кьыщІэкІынкьым: щІалэщІэм и адэ Пшымахуэ бзэрэ тхылъэрэ зыщІэ еггэджакІуэ кьудейтэжьым – зи статьяхэр, художественнэ тхыггэхэр цІэх-цІэхьурэ печатым кьытехуэ усакІуэт. Зэхилъхьэ уэрэдхэр цІыхум яІурылт.

И адэм дэплъейуэрэ шапхэ кытесых хьуа, и уицякIуэ Iуцхэм я нэлэм щIэту литературэм дихгэх Рэшиди тхэным зрещыт. Абы и кбалэмьтэм кыщIокI усэбээрэ прозэу зэхэлъ «КъаңцIыкIу» повестыр. Абы щыц Iыхгэхэр кытрадэ «Къэрэхгэлъкъ» газетым. АрцхгэкIэ и творческэ лэжсыггэр зэтиггэун хуей мэхту – КIыщокъуэр дзэм кыулыкту щыцIэну ираджэ.

Ар кърихгэлIэу кыщыггээзжэ 1931 гэм милицэм хохгэри, и гъащIэ псор абы епха мэхту. Зытэрыува IэнатIэм хураггэджэурэ, Iуэхум фIыцэ хэгъуэза офицер щIалэр Шэрджэсым яггакIуэри, милицэм и управленэм и унафэщIу лэжсэн щIедзэ. Хэку зауэшхуэм и зманхэми, нэхт иужькIу лIыггэшхуэ зезыхгэу милицэм хэта КIыщокъуэ Рэшид 1947 гэм ди республикэм къашэжри, уголовнэ розыскым и унафэщIу яггэу. А кыулыкту зэрытэрытым хуэдэурэ, абы кьеух Ростов кбалэм дэт университетым и юридическэ кудамэр.

Хабзэхуэмэ IэнатIэхэр щызэрехгэм кыггэлъэгъуа хахуаггым, Iэзаггхэм патцIэ Хэкум и дамыггэ лъапIэхэр, Щытхуэ, ЩIыхг тхылгхэр, сауггэтхэр кызыухуаггэфэца полковник КIыщокъуэ Рэшид 1959 гэм кыулыктум кыхокIыж. Ауэ дунейм щехыжэ 1975 ггэр ктэсыху ар лэжсыггэнишэу зэи щысакгым: IэцIыб щIыгн хуейуэ кыххуэдэкIыггэ литературэ творчествэмкIэ еггээзжри, абы урысыбзэкIэ етх щIэх дьдэу цIэрыIуэ хьуа «По следам Карабаира» (1969 ггэ), «Кольцо старого шейха» (1975 ггэ) романиIыр. Абыхэм нэхтыбэу кыщыггэлъэггэуэжар езы КIыщокъуэм и дунеймрэ и лэжсыггэмрэц, ауэ ахэр ггэпсац художественнэ литературэм псэ быдэ хгзылгхгэ IэзаггхэмкIу IэмалхэмкIу. Детектив жанрым ижэ адыгэ литературэм кыщыщIухуар а романиIыр дунейм кытехгэ нэужьщ.

ЕЛГЪЭР Кашиф

ТхакIуэ КIыщокъуэ Рэшид

ГукгэкIыжхэм щыщыц

Рэшид и кIэрахуэ тыггэр

Нобэрей тхэмахуэр ди унаггэуэм исхэм Iуэху лъэпкъ зыхуамыIэ мылицэм я махуэт. Ауэ щыхьукIэ, си пэшым зыщIэзубыдэжу сылажгэу сыщыс хьунут. АрцхгэкIэ шэджаггэуэ нэужым лэжбакIуэ кIуэну фызым (абыхэм я щысыггэуэр блыщхгэрэ) унэр зэлыIузох жери дунейр икьутэу мэлэуэлауэ: зэрыжыщIэ машинэри «сабэшхри» мэву, а псори зырикIыу езым и кIий макгым сыщыггэсыркгым – абы зэлыIуихым нэхгэр нэхыбэ кьретхьужэ илгэс зыплIытху зи ныбжэ сабийм.

– КхыIэ, мыр щIэши фыщIэкI. Си Iуэхум кIэ имыггэуэтурэ, фи шэджаггэуашхэри фхуэзмыггэхгэзырауэ, си щIэкIыггэуэр кгэсынущ, – жери фызыр кызолгэIу. Арыншами мо дуней кьутэжым хэщIыкIыфIатэкгыми, сыггумэтIымэурэ си Iуэхур кызогганэ. Ауэ джэгуным дихгэха сабийм кысхущIэкIын имыдэу зыкьретIэ.

– НакIуэ, ущIеггэуэжынкгым. Нобэ мылицэм я махуэщ. Зыгуэрхэр ягуэшынущ.

– Пэжуи? Сыт ягуэшыну?

– КIэрахуэ. Дамэтель. Мылицэ маршына.

– СыкъэбгъапцІаркъэ, папэ?

– Уэ узэщхьыр пщІарэ? Зыри зи фІэщ мыхъу Фомащ. Сатум и махуэм нобэ псори пщІэншэу ят щыбжесІами уи фІэщ пщІатэкъыми, пщІэжрэ, зыхуейуэ хъуар къуататэкъэ?

– Ноби къызатыну-тІэ? – мо сабий жыІэзыфІэщым къызэрызгъапцІар и фІэщыпэ мэхъу. АтІэми, сатуущІхэм я махуэм «пщІы зэрызмыупсар», зыхуейуэ хъуар «пщІэншэу къызэрыратар» игу къокІыжри...

Мо махуэми нобэ хуэдэ щхъэусыгъуэ гуэркІэ дыккъыщІахуауэ «Россия» хъэцІэщым деж дыккъэсмэ, сатуущІхэмрэ щэхуакІуэхэмрэ дунейр якъутэу зэрызехъэрт. Зи Іэпэр сІыгъ сабиймрэ сэрэ си ныбжьэгъу гуэрхэм дахуозэ. Ауэрэ дыпсалъэурэ, пивэ къыдогъащтэ, щІалэ цІыкІуми псы ІэфІ къыхуеІытхащ. Сабийр набдзэгубдзаплъэу къыдоплъ – ахъшэ еттынрэ едмытынрэ зэхигъэкІу, дэ апхуэдэ Іуэху зетхуэркъым – зэкІэ. Ди Іуэхур зэфІэкІмэ, псоми я уасэр зэуэ еттыжынущ. Ауэ мобы ар къызэрыгуры-Іуар нэгъуэщІуц: папэ сыкъыгъэпцІакъым – нобэ псори пщІэншэу ятыр пэжщ.

Дэ пивэ дефэу, дыпсалъэу дыщытыху мобы ищІэращ: и нэ къыфІэнэу хъуар къалех, и жыпхэм из ещІ, и ІэплІэми хуэфІу зыгуэрхэр илъу къыІуегъэзыкІыж. АрщхъэкІэ нобэ псори «пщІэншэу зыт» сатуущІхэм жыжьэ унагъэсынт?

– Къэубыд! ФымыгъакІуэ! – жаІэу зэрыгъэкІийуэ щІадзэ. КІий-гуохэмкІэ сеплгъэкІмэ, къабудыну «дыгъур» си къуэрати, къэхъуар къыз-гуроІуэри:

– Дапщэ хуэзэрэ мо дыгъуакІуэм иІыгъхэм? – соущІІ сыкъыпыгуфІы-кІуэрэ. Іуэхур зыІутри яжызоІэри, ноби пщІэншэу зыри зэрамытыр сабийм кърагъащІэу и жагъуэ ямыщІыну сольаІуэ...

– Папэ, дэнэдей а жыхуэпІэхэр щагуэшыр? Мылицэжьхэм фІэкІа зыри слъагъуІым.

– Модэ нэхъ ипщэкІэщ. ЩыбжесІам занщІэу дыккъыщІэбгъэкІакъым. ДыккъыкІэрыхуамэ, псори зэбграхыжамэ, уэращ зягъэр...

– Нажэ-тІэ псынщІэу! – сабийм срелгъэфажьэ. Ауэ, сыт хуэдизкІэ псынщІэу дымыкІуами – дыккъыкІэрыхуат: зыри ягуэшыртэкъым. Сабийр нэщхъейбзэ къэхъуауэ къыздэткІухым, шокъуц жоуэ дыхуозэ полковник фащэр къызыщылыдыкІ КІыщокъуэ Рэшид. Я махуэмкІэ сохъуэху.

– Уэри ехъуэху. Мы дядяр мылицэхэм я мылицэжщ. Ди гъунэгъуу щытащ. ИкІи ди къуажэщ, – арщхъэкІэ нобэрей махуэм куэдкІэ щыгугъа сабийм и цыр уащ. Гукъыдэж лъэпкъ иІэкъым. Апхуэдэу щІыщытыр Рэшид щыхуэсІуатэм:

– Іау, сабийр щхъэ къэбгъэпцІа-тІэ? – жеІэри и щхъэм Іэ делгъэ. И жыным кърехри... кІэрахъуэ цІыкІу къыхуеший...

– Ар кІэрахъуэ дыдэ? Уэрэ? – сабийр къощІэрэщІэж.

– Ахъей уэрэ! Мыдэ къеплът, мафІэ бзийр кърихыу зэрыуэм, – жеІэри кІэрахъуэм ещхъ зажигалкэр щІегъанэ. ЩІалэ цІыкІур мапхъуэри кІэрахъуэр къыІэщІеч. Абы дуней гуфІэгъуэу иІэм ущІэмыупщІэ.

Мылицэу хъуам я мылицэж дядя Рэшид тыгъэ къыхуыщІам зригъэщІа-гъуэу, ар «игъауэ»-игъэункІыфІыжу дыккъыздехыжым:

– Неблагъэ, Рэшид. Нобэ фи махуэ лъапІэщ. Дыщысынщ. Дыхъуэ-хъуэнщ...

– Хъэуэ. Мохэри къызэлгъэІуати сакъыхуэнакъым. Іуэху гуэрхэр сиІэщ...

– Гуэхури дэнэ кГуэжын? Нобэризем зыбггэпсэхумэ... – сольэЛу, ауэ сызыхиггэзаггэрктым. ИтГанэ бзаджаггэм сыхуокЛуэ: – Уэ Гэджи плггэгуащ, Гэджемэ уахуэзащ. Ауэ сэ уэзггэлггэгуунур иггашцГэкГэ уигу кггэмыкГын гггэщГэггуэн гуэрщ...

– Гау, сыту плэрэ апхуэдизу?..

– Уэ куэд кггэпщГэфу щытащ, ауэ ди деж щыплггэгуунур зищГысыр уныщГэмыхггэуэ, уи нэкГэ умылггэгуауэ кгышхуэщГэнукктым.

– Уэлэхыи, сымыщГэ... Сыту плэрэ ди Щггэлыккгуэ щГалэм сыбггэлггэгууну гггэщГэггуэныр? – тГэкЛу Гэнкун кгохху.

– ИггашцГэм уи унэ сынимыхггэуэ... – ар пэжт: езыри си унэ кгыхггэаткктым, сэри абыхэм я деж зэи сыщГыхггэаткктым. Ауэ щыхггукГи, нэхггэпэкГэ дызэггунэггубзэу, дызэхуэзэмэ, сэлам гуапэ зэтхыу, зы хггэблэ дыдэсат. Иджыри дызэггэжыжггэаткктым. Абы и лггэныккгуэкГэ и кгуэш нэхггэщГэ Алимрэ сэрэ нэхггэ дызэггыщГат, езыр зэ фГэкГа си мыхггэщГами, сэ абы куэдрэ ськГэлггыккгуэрт. Апхуэдэу щГыщытри гурыГуэггуэрт – Рэшид мылицэхэм я мылицэмэ, Алим тхаккгуэхэм я тхаккгуэжт. Сэ, Тхэм и шыкуркГэ, мылицэхэм ГейкГи фГыкГи сапыщГатэжым. Ауэ сьдихггэхыу, ари ди кгуэжэ зэрыщыщыр си напщГэм телгу, ськггеджэрт зи цГэр Гэджэ щГауэ зэхэсх КГыщоккгуэ Рэшид и романхэм. ЖыпГэнурэмэ, абы сэ ськкызэрищГыхум нэхггэрэ, езыр нэхггыфЛу сцГыхурт. ПщГэ хуэсщГырт. Абы теухуауэ хггэбар Гэджем сыщыггуэзэт, ахэр ди унаггуэми щызеккгуэрт. Абыхэм сыщГээзыггэдГурат Рэшид зыщымыггуэазэ гггэщГэггуэну ди унэ щезггэлггэгуунур. АрщхггэкГэ мобы иджыри зрелггэфыхггэри кгысхутечыркктым.

– Наккгуэ, дядя Рэшид, мы кГэрахггуэр уэ кгызэрызэггтар ди Аскэри ди мамэ я фГэщ хггунукктым, уэ уккгамылггэгуэмэ... – жери сабийм лГым и Гэр иубыдауэ йоккгуэ. Ари зыхуэйр гурыГуэггуэщ: мыр тыггэ кгысхуэзыщГар флггэгуэрэ? Папэ дэрэ ди ныбжггэггущ. Мылицэу хггуам я мылицэггэщ, жиГэу и кгуэш нэхггэжыми и анэмэ захуиггэщГэггуэну аращ. Мыуэж – мафГэ бзий кгыримыхж (бензиныр иухат) хггэуэ пэтми, Рэшид и тыггэ кГэрахггуэр куэдрэ илггаш ди унаггуэм.

ХггэщГэ лггэпГэ

Бжэр Гутхрэ полковникыр япэ иту дыщГыхггэжмэ, зэанэзэккгуэ кггэуГэбжггэхэр нэхггэри кггэзыггэщГтар хггэщГэ кгуаггым кгыккгуэжу:

– Фи Гэр фГэт! – жызыГэу кггэкГия сабийм моитГум ятриубыда кГэрахггуэм кгылыдыкГа мафГэ бзийращ.

– Мыр сыт Гей? – зи псэр ГукГа фызым кГэлындор уэздыггэр щГеггэнаэри: – АГей, Рэшид, уэра мыр? Гур мыплггэмэ, нэм илггэгуэркктым, жи. Хэт и гуггэнт уэ мыбы уккэккгуэну? Наккгуэ! Фынаккгуэ!..

– Сэращ ар кггэзышар! Пэжккгэ, дядя Рэшид? Уэраккгэ мы кГэрахггуэр кгызэзытар?.. – сабийм увьГэггуэ иГэкктым. – Уэраккгэ, зо?

– Хггунц иджы! ПсалггитГэ зэгурумыггэуэу!.. Дауэ ущыт? Сыт ухуэдэ?.. фызми и жггэфэр кггэхыркктым.

– Нобэ мылицэм я махуэщ. Уехггуэхггунумэ, ухуитщ.

– Ауэ сытми дехггуэхггун!

– Мы ськкыздэггшар дэнэ, Елггэрхэ я кгуэ? – Рэшид иджыри зэрыГэнкунщ.

– Ди деж...

- Дауэ фи дежу?.. Мыр... мыр... Зое мыбы...
- Ар ди мамэ Зоещ, – си пІэкІэ жэуап кьет Рэшид и ныбжьэгъу хьуа сабийм.
- ФэитІур... Фызэщхьэгъусэу ара?
- Хьэуэ, – кьыдоуэ аргуэру цыкІур, – мыр ди папэу, мыр ди мамэу аращ.
- Сэ сыту сымьщІарэ-тІэ ар?
- Ар зэрумыщІэр сщІэрти аракьэ, Рэшид, гьэщІэгъуэн гуэр уэзгьэ-льбагъунуц жыхуэсІар? Мис иджы кьэпщІащ...
- КьызэрыщІэкІымкІэ, дэ дызэкьуажэгъу, дызэтхакІуэгъу кьудей-кьым – дызэмалхьэгъууи щытащ...
- Уи нэмыс нэхь льбагэ ухьу, ар уэ умыщІэми, сэ сщІэрт. Уэ птеухуауэ, уи гугъуфІу мыбы кьысхуищІым щІэи гьуни иІэкьым.
- Уэлэхьи, дифІи ди бзаджэ Іэджи едгьэлъэгъуамэ мы уи щхьэгъусэ цыкІум. Мыбы нэхьыфІу сльбагъуи, нэхь сызыгъэшыни яхэттэкьым си щыкьухэм. Уэ дауэ укьелрэ? – и пащІэкІэ кьыщІогуфІыкІ.
- Уэр дыдэр узыгъэшынефу щытам уигьэтхьэн? – дыгушыІэху Іэнэр кьызэтрагъэуэри, псом япэр нобэ зи махуэ лъапІэ мылицэрати, хьэщІэм хуэщІыпхьэ пщІэр льыдогъэс, зэблагъэу щытахэр я зэбгъэдэтыкІам топ-сэлъыхьыж.
- Сэри, ди малхьхэ псоми уахэзмылхьхэу, фІы Іейуэ усльбагъуу щымы-тамэ, апхуэдизрэ фи дей сынэкІуэнтэкьым. Ауэ фи насып зэхэлъыну Алы-хьым иухатэкьыми... Тхьэм и шыкурщ, Зои унагъуэ хьужащ. Уэри – аращ. Фи Зинэ цыкІу сытым хуэдэу хьыджэбз тхьэІухуд кьищІыкІрэ?
- Рэшид тІэкІу нэщхьей кьохьу. Сэ абы сыхуейкьым, атІэми, нобэ хуэдэ махуэм.
- Дызыгъэнэщхьеинкьым нобэ дызыхуейр. Мис а сызэбгъэдаІуэхэм я гугъу кьысхуэщІыжи нэхьыфІщ.
- ПщІэжрэ, Рэшид, фи дей сыщыІэу?.. – хьыбар кьэс арат кьежьапІэ хуэхьур. Мобы ахьей ищІэжрэт псори. Іэджэ ягу кьагъэкІыж. ЖаІэж. Абыхэм зэхуаІуэтэжахэм щыщу мыхэр сигу нэхь кьинэжащ.

Рэшид и анэр ямыгъэтІысу кьызэрыригъэлар

Рэшид и анэ КуэзкІи (Быбэт зэреджэхэр) кьыдалхуахэмкІи егъэлеяуэ гумащІэт. Іэмал зэригъуэткІэ, абыхэм ялыгъуазэ зэпытт. Махуэ гуэрым гъуэгу тетауэ кьыздэкІуэжым, Быбэ и деж Іуолъэдэж.

– Сыту фІыт, си щІалэ цыкІу! Дауэ ущыт, Ашад?

И анэри и шыпхьуитхури абы кьызэреджэр Ашадт. Куэз дуней гугъІэгъуэр иІэщ – и бын пажэр кьыхуэкІуэжащ. ХуэпщафІэу ІэфІу игъэшхэну хуейщ. И Ашад теплъэкьукІынуи и псэм кьыхуидэркьым. Абы гу щихуэхукІэ бгъэдэсмэ, сыт и уасэ? АтІэми, уголовнэ розыским и унафэщІым и дунейр псэзэпылхьхэпІэщ. Уэ узэщэр езыри кьощэ. Ауэ щыхьукІи, ещэр зыуэ, кьещэм щэ я бжыгъэу. Аращ анэм кьызэры-щыхьур.

– Алыхьым гущІэгъу кьыпхуищІ, си щІалэ цыкІу. Уэ усхуэмыхьума-уэ, ар Алыхьым имыхкІэ, зыгуэркІэ ухутыкьуауэ уи адэм и пащхьэм сыт напэр сиІэу сихьэжын?.. Ашад, жэмыкуэ хуабэрэ шхурэ нэхь кьэпщтэн? Хьэмэрэ кхьуейжьапхьэрэ пІастэрэ пхуэсщІын?

– Сыхуейкьым, Быбэ, зыри. ТэкIу дызэбгъэдэгъэси нэхьыфIщ...

– Ан-на, дызэбгъэдэсурэ... Услъагъуурэ, ськьэпльагъуурэ сьпщэфIэ-фыркъэ?

Абдеж зыгуэр къоджэ. Зыри зэран къахуэмыхуу зи къуэм бгъэдэсынуну зи гугъа Куэз, фIэфI-фIэмыфIми, сыт ищIэнт, щIокI. ПсынщIэ дыдэуи къегъэкIэрэхуэжри, и пхъуантэм дэпщIэпщIыхуэ щIедзэ. УпIащIэмэ, уогувэ, жи. Iэрипхуэру пхъуантэр къызэрегъэдзэкI:

– Алыхьым и шыкурщ! Къызгъэтыжащ.

– ЛIот, Быбэ, пфIэкIуэдар?

– СфIэкIуэдэ дэнэ кIуэн? Жыгъэр къыттокIуэри щхъэдыкъ, щыгъуп-щэх дохуэ, – жери щIож. Аргуэру къегъээж.

– Сыт, Быбэ, зи Iуэху зепхуэр? Угузавэу къыщIэбжихьыр?

– Сэ, Алыхьым и шыкурщ, фэ физиIуэ сыщIэгузэвэн щыIэкьым. Ауэ гузэвэгъуэшхуэр зытелъхэр щыIэ мыгъуэщ. Мис а иджыпсту къэкIуа ди гъунэгъу физири къезыхужьар гузэвэгъуэраш...

– Сыт хуэдэ гузэвэгъуэ, Быбэ?

– Къулейсызыгъэм, ахъшэншагъэм и гузэвэгъуэм. Налогыр нобэ къы-думьтмэ, афIэкIа дыножьэжынукуьым – уи жэмыр дэтхунурэ тщэнущ жэлэри физ тхъэмыщкIэм и къурмакъеищIэм къыщIэгъуэлъхъахэщ. Уна-гъуэр зыкъуэс жэмыжь закъуэр дахумэ, зи лIыр зауэм хэкIуэдари адэншэу къэна бынхэри дауэ, гуIэгъуэ, зэрыпсэунур? Ахъшэ щIыхуэ жери къежэ-кIа мыгъуэу араш, – Куэз гъунэгъу физирым тогузэвыхь, Рэшид хэплъэу щысщи:

– Уэ дапщэ, Быбэ, налогоу птыр?

– Сэри, тIасэ?... – нанэр къоIэнкун. – Алыхь, Ашад, сэ зыри сымыт.

– Ар сыт щхъэкIэ? ЗимыIэ тхъэмыщкIэхэм уэ щIыхуэу пIахуэрэ налог яту... Уэ зыри умыту...

– Къызэт жиIуэ зыри къакIуэркъым. Сэри яхуэсхуэ ськIуэркъы-ми...

– Сэ иджыпсту къызгъээжынщ, Быбэ. Ськьэсыжыху умыпщэфIэ.

КъыщIокIыж. Узэрыхуеинур пщIэнукьым жыхуиIуэ, пхъуантэ цIыкIу дэлъу абы сыт щыгъуи къыздрищэкIырт щыгъын къызэрыгуэкIхэри. Мис иджы хуей хъуащи, мылицэ фащэр зыщех, модреймкIэ зехуапэри, къуажэ советым дожей. Илгъэс Iэджэ лъандэрэ къуажэм дэмысыжыр кIэнтIорэм щIэсхэм (атIэми, цIыхубзхэм) сыткIэ къащIыхунт?

– Сэ Налшык ськьыкIащ. Фи районым и къуажэхэм налогхэр къы-зэрыхэкIыр къэспщытэу араш, – жери жыжьэу къыщрегъажэ, куэдым тепсэлъыхурэ:

– Налог зыт фи къуажэдэсхэм я списокэхэм севгъэплъыт.

Тхыльхэр зэлэпщIыкI.

– КIыщокъуэ Пщымахуэ и унагъуэр хэту слъагъуркъыми мыбы.

– Пщымахуэ зэрылIэрэ куэд щIащ...

– Iэгъу, и гуэныхь Тхъэм къыхуигъэгъу! Фыз, бын къыщIэнакъэ абы?

– КъыщIэнаш, тхъэ! КъуитI иIэщи, Къэбэрдейр ягъэву. Алим тхакIуэ-шхуэщ икIи къулыкъуэщIэшхуэщ. Адрейрщи... хэтыт абы и цIэр?

– Рэшидщ жалэ.

– Араш – Рэшидщ. Ари мылицэу хъуам я нэхьыщхъэу, дыгъуэгъуакIуэ-хэм я псэхэхуэ жалэ... Ауэ зэкъуэшитIри къалэм щопсэухэри...

– Абыхэм шьпхуэ яIэкъэ? Я анэр псэукъэ?

– ЯIэщ, тхъэ. Хэт еджэри яшаш. Хэт йоджэри я анэм бгъэдэсщ.

– ЩыкыуажэдэскІэ, адреихэми хуэдэу, абыхэми налог щхьэ кьатемыхуэрэ-тІэ?

– ТщІэркьым...

– Пщымахуэ и кьуэхэр зэрыкыулыкьуэщІэшхуэхэм щхьэкІэ... – зыгуэр и пашІэкІэ кьыщІогуфІыкІ...

– КьулыкьуэщІэхэм налог ямыту ара?

– Аракьым ар зэрыщытыр, – нэхъ зызыгьэнэхыщхьэІуэ гуэр жьан-тІэм кьыдопсэлъыкІ. – Кьуажэдэсхэм я списокэр дэ районым идогъэхь. Ди кьуажэм налогоу кьытехуэр ди жылэм дэсхэм кьытрагуашэри, дэ кьытхурагъэхьж...

– Ауэ кьуажэдэс псоми ятешІыхьауэ районым кьыфтральхьэ ахьшэ бжыгьэм щыцу уэ кьыптехуэр, мобы техуэр тІэкІукІэ нэхъ мащІэ хьунуткъэ, ар мыбдеж щІэсу хьуам кьыфтегуэшамэ?

– Хьунут, ауэ...

– Кьызгурыуащ иджы... Тхьэразэ кьыфхухьу.

Рэшид тредзэри Шэджем макІуэ. Абыи псалъемакьыр зэрыщекІуэкІар апхуэдэ зыгуэрущ. Ауэ нэхьыщхьэр гурыІуэгьуэт. Пщымахуэ мыгьуэм и быным налог кьыщІытрамылхьэр зэкьуэшитІым я кьулыкьуэщІагьэм фІэлІыкІхэу арагьэнт. Хабзэр хьумэным щІэбэну зи дуней гьашІэр кьезыхьэкІым апхуэдэ хабзэншагьэ блэжьу кьыпхуидэнт? КІыщокьуэ Куэз илгьэс дапщэ хьуауэ налог имытами, а гьэхэм кьриубыдэу а унагьуэм сыт хуэдиз ахьшэ ятын хуеями кьрегьэлътэри кьокІуэж. И кьуэшри и шыпхьухэри икІэшІыпІэкІэ кьызэхуешэсыжри:

– Ди Быбэ ягьэтІысынущи, кьедмыгьэлу хьунукьым. Мыпхуэдиз илгьэс лъандэрэ налог имытауэ, мыпхуэдиз ахьшэ кьытехуащ. Сэ быным сранэхьыжьщи, нэхьыбэр си пщэ дэслхьэжащ. Адрей кьэнар, щхьэж и Іуэху зэрыхуэщІам елгытауэ, фтезгуэшащи кьызэхэфлхьэ. Хьэуэ жыфІэрэ – ди анэр ягьэтІысынущ, – жери кьыдалхьуахэм яреубыдылІэ. Мобыхэм сыт ящІэнт? Кьэбэрдей псом щыцІэрыІуэу щыта КІыщокьуэ Пщымахуэ и кьуитІ уей-уей жезыгьэІэхэм я анэр налогоу кьытральхьэр имытурэ ягьэтІысащ кьыхужаІэу зыхагьэлуэнт? Ар зы. Мыдрейуэ, зэдэлъху-зэшпхьухэм я нэхьыжьым и унафэр унафэти...

Ахьшэ хьушэ зэхалхьбар иІыгыу, мис иджы и фащэри щыгыу, Рэшид кьуажэ советым щыщІыхьэм, щІэсу хьуар кьэщтауэ кьыщолгьэт.

– Мы гьэм зым и жэми кьыдэвмыху, и унащхьы кьытевмых (апхуэдэхэри ящІэу щытащ). Налогоыр кьызытехьэлгэ нэхъ кьулейсыз дыдэу ди кьуажэм дэсхэм мыр ящхьэщыфтыкІ... Сэ сы-КІыщокьуэ Рэшидщ. КьызжиІакьым жывмыІэж, мы ахьшэр здэмыкІуапхьэкІэ щывгьэкІуэдынщ е дяпэкІэ ди анэ Быбэрэ... Куэзрэ абы ипхьухэмрэ жылэм кьытрагуашэ налогоыр ящхьэщыфхынщи... НэгьуэщІ зыгуэру икІи нэгьуэщІ щІыпІэ деж дыщызэпсэлгэн хуей хьунщ. Узыншэу фыщыт!

– СыкыщыщІэкІыжым сызэплгьэкІыжати, мохэр мытІысыжауэ, сыным хуэдэу зэфІэтт, – жеІэри кьыпогуфІыкІ Рэшид.

Рэшид и фызыр лы зэрыритауэ щытар

– Уи щхьэгьуса си шыпхьур лы зэрэптауэ щытар пщІэжрэ, Рэшид?

– Ахьей сщІэжрэ! Ауэ ар зэстар лы кьызэрыгуэкІтэкьым – цыджан баронт!..

– Хэт и баронми, апхуэдэ дауэ пщІэ хьунт?.. Уи фызыр нэгьуэщІ зыгуэрым епту...

– ФыгушыІэ хьунц, – жызоІэ сэ.

– Хьэуэ. ГушыІэ лъапкъ хэлыкьым. Ауэ естыпатэкьым, зиунагьуэрэ! Си лэжыгьэм ехьэлІауэ а бзаджагьэри кьэзгьэсэбэпауэ арат. Таурыхьым и пэр умьщІэмэ, и кІэри пщІэркьым жалэркьэ адыгэхэм? Ар зэрыщы-тарт-тІэ.

Зауэ нэужь илгьэсхэм мэкьумэшыщІэхэм зэрыІэбэну яІэр вымрэ шым-рэт. Шыр зауэм и зэранкІэ куэдкІэ нэхь мащІэ хьуат. Сыт хуэдэ мащІэри гьуэтыгьуейкьэ? ЛъапІэ хьуркьэ? Цьджанхэр абыхэм кьещэрт. Е езыхэм ядыгьурт. Е кьуажэдэс ІэбжьанэфІейхэм кьрагьэдыгьуурэ ящэхурт. Ць-джаныр – цьджанщ. КІэгьуасэмыщІщ. Нобэ ди кьуажэм и гьунэгьуу щысамэ, ныжэбэ зрачу здэкІуэн жыхуэпІэр кьэщІэгьуейщ. АтІэми, шы дыгьуа кьащыІэрыхьам е кьащыІэрыхьэnum деж. Ахэр хуэІээт шы ды-гьуар гьэпщІкІуным. КьыпхуэмыщІыхужыну зэрахьуэкІыфынут шыр – и теплэкІи, хэлъа и хьэл-щэнкІи. ТхьэкІумагуэ, кІагуэ ящІынт. КьыфІэб-гьэкІэм, пщІэгьуалэр кьарэу кьыпхуэщІрагьэдзынт. Зыгуэр ирагьэфэнти, цхьэхьынафэ, жьажьафэ кьытрагьэуэнт. КІэщІу жыпІэмэ, ахэр а дыгьуэ-кІэм хуэІээт. Ауэ щыхьукІэ, ахэр кьэбубыдын, кьыщІэбгьэщын папщІэ, абыхэм нэхьрэ унэхьІэээжу, унэхь бзаджэжу... КІыщокьуэ Рэшид ещхьу ущытын хуейт. Мыбдеж абы сыт хуэдэ Іэмалри кьыщигьэсэбэпырт. Мис а Іэмалхэм ящыщ зыт и фызыр цьджан бароным зэрыритари.

Бахьсэн районым щыщ кьуажэ гуэрым и колхоз шэщым зы жэщым шиплІ щІадыгьукІ. Ар, япэрауэ, мылькушхуэт. КьымыдэкІэ, а хэщІы-ныгьэмкІэ колхозхэтхэм я Іэр паупщІат. Вэн-сэным и зэмант... Гүзэ-вэгьуэр кьызылгыса мэкьумэшыщІэхэр мылицэм я деж кьожэхэ. УдынкІэ ягьэундэрэщхьуа шэщхьумэр щапхым, езыми удын зридзар адыгэбзэкІэ хьуэнауэ кьыщохьу. Апхуэдэу щыщыткІэ, шыхэр зыдыгьуахэр е адыгэщ, е цьджанхэм адыги яхэтащ.

А Гүэхур куэдрэ кьрихуэкІащ Рэшид. Абы ищІэрт адыгэхэм, кьадыгьуу щытамы, шы яІэ, зэрахуэ зэрымыхьунур. КьыщІадыгьури яшхыну зэры-армырар, атІэ цьджаным ирацэн папщІэт. Арат КІыщокьуэ-мылицэр цьджанхэм япыщІауэ кьыщІекІуэкІыр. ЯпыщІа кьудейм кьыщымынэу, япэхэм адыгэхэм урыс благьэ зэралэхэу щытам ещхьу, абы цьджан ныб-жэбгьухэр иІэт, ахэм я кІуэгьужэгьут. Апхуэдэ зэпыщІэныгьэм и сэбэпкІэ кьагьуэтыжырт шы дыгьуахэр. Ауэ мо шиплІым я гьуэугум техьэгьуей хьуащ. Рэшид Іэмалрэ Іээгьуэу щыІэм йогупсыс. Абы игу кьокІыж ць-джанхэм я деж пщІэшхуэрэ фІэлІыкІышхуэрэ щызиІэ барон гуэрым и фыз дахэр зэрылІар. Абы и хьэдэщІэлъхьэми хэтакІэт ар. Ауэ и ныбжэбгьум и гуауэр щигьэпсынщІэн хуэдэу, аргуэру трегьазэ – и фадэкІи, ерыскьыкІи зэгьэпэщауэ. ЗэныбжэбгьуитІыр зэдефэ-зэдешхэу здэщысым:

– Мыпхуэдэу лгыгьабэу игьащІэкІэ ущысыну. ШетІро? Зыгуэр кьэшэжын хуейщ, – жи Рэшид.

– Ей си ныбжэбгьужь, а сэ сфІэкІуэдам хуэдэу фызыфІрэ дахэрэ дэнэ кьыпхыжын? – кьотхьэусыхэ бароныр.

– А уи Розэ дунейм ехыжам фІагькІи дахагькІи пэпщІын сэ кьыпхуэ-згьуэтынщ...

– Упсэу! Ныбжэбгьу щІыжаІэр аращ. Ауэ...

– Зы ауэ хэткьым! А сэ кьозгьэшэнур пльагьумэ...

– Дыдейхэр псори соцІыхури, апхуэдэ цьджан цІыхубз яхэту сщІэр-кьым.

– Сэ кыпхуэзгъуэтар дыдейхэм ящыщц: адыгэщ. Аркъудейкъым – си адэ къуэшым ипхъущ. Сэ сыкъыщыщцІыхур нобэ-ныжэбэкъым. Мор, сыщишыпхъукІэ, Іеин зэрыхуэмейм шэч къыщІытепхъэн щыІэу си гугъэкъым. И хьэл-щэнкІэщ жыхуэсІэр. Армыхъу и дахагъэр, и бжыы-фІагъэр уи нэкІэ плъагъункъэ? Езыр икІи пшынауэ Іэзэу...

Сытми, зэныбжыгъуитІыр зэгуроІуэри, я Іэхэр зэроубыдыж. КІы-щокъуэм бароным хуигъэлъэгъуам хуэдэ, – уи фызуи, уи шыпхъуи, уи пхъууи ирехъу, – хьэхуу хэт къуитынт? Къыхуэнэжыр зи дахагъкІи, зи хьэл-щэнкІи узыблэмышъуэпсыкІыну езым и щхьэм хуихъумэж и фызырати... Абы зрегъэгъэщІэращІэ, и пшынэри кърегъащтэри лы иритыну ешэ. Пэжщ, Іуэхур зыІутыр, кърихуэкІыр зиІысыр и фыз щІалэ дахэм гурегъаІуэ. ЩІэгузэвэн зэрыщымыІэри, зыри къызэрыщымыщІынури жреІэ. Абы псори тэмэму эпилъытат.

Рэшидрэ и щхьэгъусэ Къудей Зоерэ. Нартсанэ, 1957 гъэ.

Къыхуаша щІыхубзым къыІуплъа цыджаным и нэр апхуэдизкІэ къибыргъукІати, нэщІащэхэм къипкІыным хуэдизт. Дунейм ехыжа и фызыр зыхуэдар щыгъупщэжат.

– Уигу ирихьэрэ, ШетІро? – йоупщІ цыджаным. Ауэ, и жьэр зэщІэна нэхьей, «нтІэ» къригъэкІыу, бароным и щхьэр ещІ. – Абдеж къыщы-догъажьэри адэкІэ докІуэ-тІэ. Дэ ди хабзэмкІэ, пхъур лы щраткІэ ар зышэм уасэ къыІах. Ахьшэ, Іэщ. Ауэ, уэри зэрыпщІэщи, адыгэхэми шыр фІуэ долъагъу. АтІэми, мис мыпхуэдэ тхьэІухудхэр лы щетткІэ, уасэу къеІытхыр шыщ...

– Мыбы щхьэкІэ шы дапщэ жыпІэн?

– Уэ дапщэкІэ арэзы ухъун?

– Дапщэ жыпІэми – сыкыкІуэтынукъым. Ухуеймэ, нобэ къыпхуэз-гъэсынщ...

– Хьэуэ. Апхуэдэу уемыпIэщIэкI. Дэ ди хабзэхэм куэд пыщIащ. Сэ сыхIуэжу ди Iыхьлыхэм, ди благъэхэм хьыбар езгъэщIэн хуейщ...

– Ахэр арэзы мыхъумэ-щэ? – кьогузавэ бароныр.

– Абы щхъэкIэ умыгузавэ. Фызышэм пыщIа псори си пщэм дызольхъ... Шы дапщэ жыпIащи... Ди зэныбжыгъугъэм и хьэтыркIэ, уасэшхуи ныппэзубыдынкъым... ШиплI...

– Ший фызот!

– УемыпIэщIэкI. Укыттримыч бжесIакъэ?.. АпхуэдизкIи уи фэр итхынкъым... Мыри ди хабзэщ дэ: дипхъу лIы щетткIэ, абы щIалэ, хьыджэбз гъусэ худощI. Жэмхэгъасэщ абы зэреджэр. Фи фIэщ мыхъумэ, фыщIэупщIи къывжалэнищ. Мес, мо си маршынэм исщ ди щIалищ. Ахэр, нысащIэм и гъусэу къэнэнурэ, мыбы щыIэнущ нэчыхьытххэр дыкъэкIуэху.

– Сыарэзыщ.

– Аргуэру уасэмкIэ тыдогъэзэжри... Ди шиплI зэрадыгъурэ... Махуищ хьуауэ аращ, – жёлэри шыхэр зыхуэдэми, ахэр зеями щыгъуазэ ещI бароныр. – Уэ ший уасэу кьыдэптыну жоIэ. Апхуэдици дыхуейкъым. Ди шиплIыр кьытхубогуэтыж. Ахэр зеяхэр махуищым кьриубыдэу зэрыгузэвам, абыхэм зэрыхуэныкъуам пэлыгта щIыкIэу, шитI кьыщIыбогъужри... Андрей тIур уэ кьыпхуонэж... Ауэ, псом ящхьэрауэ, зэрыхуэдгъэфашэмкIэ, шыхэр къэзыдыгъуу къывэзыщар дыдейхэращи, ахэри кьытхущIыбогъэщри... ДызэгурыIуа?

– Сыарэзыщ. Мы хэкум итыххэмэ, шыхэри кьыфIэрыхъэжынщ. Ахэр кьыдэзыщыхэм я гъуэгуми фытетшэнищ.

– А псори зэфIэгъэкIыным сыт хуэдиз зэман ихьын?

– ПщэдеймыщкIэ... Нэхьыбэ дыди махуищ зэхудипIалъэщ...

– ЕпIэщIэкI, ШетIро! Иджыпсту вэн-сэным и чэзущ. Ар зы. ИтIанэ, кьызжиIакъым жумыIэж, мо си шыпхъум и зы щхъэщ налъэ хэхунщи... Мы хэкум цыджану исым фIы щIывэзгъэхынкъым. Мыри быдэу зыпхыгъэкI: и нэчыхьыр ямытхауэ, ди пхъум уекIуалIэ дэнэ къэна, IэпэкIэ уеIусэ хъунукъым. Ди адыгэ хабзэми шэрихьэтми аращ жалэр. Уи фIэщ мыхъурэ – щIэупщIэ.

– Сыт жыпIэр? Уи псалъэм шэч кьытесхьэу...

Арати, благъагъэкIэ зэбгъэдэувахэм я Iэхэр зэроубыдыж. Зи нысащIэм хуэпIащIэ бароным цыджану куюм кьедзам исыр кьызыщIелэтэри... Рэшид хьыбар кърагъащIэ: нэчыхьытхыр фыкъакIуэ. Уасэри хьэзырщ. Дыгъухэри кьыфхущIэдгъэщаш.

И шыльэм хъуаскIэр кьыщIихыу къос KIыщокъуэр. Ауэ нэчыхьытхльэпкъ и гъусэкъым. НысащIэм и анэшхэмкIэ и Iыхьлы дыдэ лIащ. Абы хуэщыгъуэныр зэфIэмыкIауэ фызышэ Iуэху кьыдэпх хъунукъым.

– А щыгъуэныр сыт хуэдизкIэ екIуэкIыну?

– Илъэс. Нэхъ мащIэ дыди илъэс ныкъуэ.

– Сыпэплъэнущ!..

– Ахьей упэплъэн! Апхуэдэ бзылхугъэ щхъэгъусэ пхуэхъуну пщIэмэ, абы уежьэу игъащIэкIэ ущыс хъуни, – жи Рэшид.

Бароным «ирита» и фызыр маршынэм ирегъэтIысхъэж. Жэмхэгъасэ щIалищыр шицым мэшэс, зырызыр Iэдэж ящIри, макIуэ-мэльейхэ...

Зы «щыгъуэм» нэгъуэщI «щыгъуэ» кьытэхуэурэ, пIалъэр ягъэIэпхъуэурэ екIуэкIмэ, цыджан бароныр игъащIэкIэ щысынт? Езыхэм ящыщ кьешэжри...

– Мис абы я хьэгъуэлIыгъуэми екIуу сыщIыхэтэр си ныбжыгъу бароным иужькIи дызэрыхуеижынкIэ хъунур пщIэнукъым жысIэри арати...

Сыщымыуауи кыщцІэкІри... Ар Іэджэрэ кыздэІэпыкыуащ Къэрэшей-Шэрджэсым сыщыщыІами, мыбыи...

– Си цыкыухэм я пхыур... афІэкІа зэи лы ептыжакъэ-тІэ? – со-ушцІ.

– Хъэуэ... Абырэ сэрэ дызэбгъэдэкІыжри... – жери тІэкІу нэщхъей къохуэ си малхъэыгуу цытар...

Рэшид и анэм инэралыр кызыэрышигъэлъар

– ПцІэжрэ, Рэшид, генералым и шхъэм шампанскэ птулькІэшхуэмкІэ уеуэу зэшэзэпІэу кыбудуауэ зэрыщытар?

– Ар, дауи, сэ сощІэж. ГъэщІэгъуэныр уэри зэрыпцІэжращ.

– ИукІащ жытІэри дыбгъэгужъеищати, аращ щІэсцІэжыр.

– СыукІами, хуэфэщэпстэм, уэлэхыи. И тхъэкІумэр быдэу хуэсІуэн-тІарэ пэткІэ...

– Тхъэ, Рэшид, уэри тІэкІу укыуаншэтэм. Дэ ди хабзэщ хъэщІэ кыт-хуэкІуамэ, абы бгъэдэдгъэсыну, пыдгъэлъыну бзылхугъэ кыыхуедджэу жышІэри... Зи нэкІушхъитІым нурыр кырих цІыхубз дахэ цІыкІу Быбэ кыэбгъэтІысри... Генералыр ебгъэхуапсэри...

– А делэм жесІатэкъэ дыдейхэр фыфейхэм ещхъкыым. Зыкышебгъэх, дахэу удэгушыІэ хъунуш цІыхубз кышхуашам. Ауэ емыкІу, кыемызэгъ жепІэ хъунукыым. ЦІыхум ялъагъуу ІэпэкІэ уелусэнщи... Сэ, сцІэртэкъэ цІыхум ямылъагъуу ар ди Быбэ зэрытемыплъэнур? ЦІыхубзым и дэльхухэм, и благъэхэм пхуагъэгъунукыым. Къоуэу зэшэзэпІэу уаукІыпэнкІэ тІэу епльынхэкъым жесІатэкъэ? АрщхъэкІэ мыжыкыкы ефам... Уи шы-пхыур пшына еуэу, уэрэ сэрэ дыкыафэу дыздытетым, соплъэри, ди Быбэ цІыкІур кышчылъэтауэ, модрей дуракри кыэтэджауэ ар зэщІиубыдэу солъагъу. Щыгъэт! – жысІэурэ сокІийри – дэнэт! Мобы ирегъэлей. Уи анэр, атІэми, ди Быбэ хуэдэр ягъэукІытэу уигу техуэнт? Арати... птулькІэр кызошцІэри...

– Ар кышІэщІэукІамэ, дауэ хъунут? УагъэтІысынутэкъэ?

– Мо делэм шхъэкІи? СыукІыпауэ щытауи сощІри, кыэбгъэхъужу бгъэтІысыну хуэфашэт абы езым. АфІэкІа акыларэ нэмысрэ зыхэмылгыр, хабзи-бзыпхыи зымышІэр...

– Абы иужькІэ фызэныбжьэгъужа-тІэ? – сыщІоушцІэ.

– Іау, зэбий дыхъуа уи гугъэ-тІэ? Уэлэхыи, икІи дызэныбжьэгъужащи, зэрыкыуэншамкІи зыкыиумысыжри... Ди ныбжьэгъу кыомри куэдрэ дри-гушыІэжам абы. Апхуэдэ Іэджэ дыхэхуэрт, псэхэпылхъэпІи дихуэрти, зытедгъэужырт, дигухэр кызыэрыгъуэтыжын папщІэ. ГушыІэри ауанхэри ди мыжагъуэу щытащ. Апхуэдэт ди лэжыгыр.

ДыгъуакІуэхэм я ныбжьэгъур Рэшид зэригъэныбжьэгъуар

– А фи лэжыгыр зэревгъэкІуэкІхэмкІэ кыфхуэмыарэзыхэри щыІэт, Рэшид, – зэблагъэу щытаитІым си псалъи яхызолхъэ.

– Уэлэхыи, щыІэ хъунтэм. Псори арэзы пхуэщІын?..

– Ди кѳуажэдэсхэми яхэтт кѳыпхуэшхыдэ. Дыгѳуэгѳуакѳуэхэр, гѳэп-цѳакѳуэхэр вгѳэныбжѳэгѳуу, нѳфѳ-ней зѳфхѳэу жѳлѳрт.

– Нѳфѳ-ней зѳфхѳар пѳцѳыщ. Ауэ дызѳэцѳэ дыгѳуакѳуэхэм, бзаджащѳэхэм ящѳыщ гүэрхэр Гүпѳѳлѳгѳу кѳэтщѳу щѳытар пѳжщ. Арыншауэ хѳунутѳкѳым. Хабзѳэншагѳэ зыщѳлѳхэр мылицѳэ кѳудейкѳлѳ кѳыпхуэубыдынукѳым – абыхэм уи цѳыху яхѳэбутѳыщхѳѳм... Ар зѳщхѳыр пѳцѳлѳрѳ? Зи кѳуэцѳыр узыр гын ебгѳафѳу узыр кѳебгѳэкѳута хуэдѳщ.

– Хущхѳуэм и пѳлѳкѳэ гын... А гыныр фи цѳыхуращ...

– Тѳмѳм. Ныджѳэм кѳытридза бдзѳэжѳейуэ, мис а гыным и сѳбѳпкѳлѳ узыр и кѳуэцѳымкѳлѳ кѳыщыкѳутѳрти...

– Ди кѳуажѳэ лѳшѳэ цѳлѳрыГүэри апхуэдѳэ гыну уиГар пѳж-тГлѳ?

Зи гугѳу сѳцѳы лѳшѳэр хѳтми кѳыщѳлѳщи:

– Улѳхѳи, пѳжтѳм! – жи.

– Ар езыр гѳэтГысын хуейт, зиунагѳуэрѳ, фѳэ ар...

– Ахѳей хуейт! Ауэ а зыр дгѳэтГысмѳэ, абы и сѳбѳпкѳлѳ кѳэдубыду щѳыта кѳомыр нѳхѳэ гѳэтГысыгѳуей хѳунут. Армыхѳуамѳэ уэр нѳхѳрѳ нѳхѳыфѳу сѳцѳлѳрт сѳ а лѳшѳэр зѳысыр.

– Абы сѳри сыкѳыгѳапцѳлѳ пѳтащ. Си адѳэ кѳуэшым и кѳуэр кѳыгѳап-цѳлѳри...

– Лѳот кѳывищѳар? Си дѳж фынакѳуэу хѳыбар сывгѳэщѳлѳмѳэ...

– Япѳрауэ, абы щыгѳуэ сѳ сыщѳлѳлѳжѳэ цѳыкѳлѳут. А уи ныбжѳэгѳум и зѳранкѳлѳ кѳлѳртѳоф кѳѳпитѳлѳ уасѳр зыфѳлѳхѳа си кѳуэшым мылицѳэм яхуэтхѳѳ-усыхѳну, мор яригѳэгѳэтГысынкѳлѳ игѳэшынѳу щыхуежѳэм, абы кѳыджиГар пѳцѳлѳрѳ? Фи ней кѳысщыхуэ! Фыкѳуи фытхѳѳусыхѳ! Ауэ, кѳызжиГакѳым жывмылѳж, фыкѳуэми, фыщѳлѳегѳуэжынщ – фыкѳэкѳуэжынкѳым: си ныбжѳэгѳу Кѳыщокѳууфым фыщѳлѳидзѳнщѳи... А уи адѳэ сондѳэджѳрри езгѳэгѳэтГысынщ, – арати, си кѳуэшыр езым уи цѳлѳмкѳлѳ кѳыгѳэшынѳри...

– Дауэт жыпѳлѳ зѳрыхѳуар?

Зѳрыхѳуарат. Ди адѳэ кѳуэш нѳхѳыжѳэ дыдѳм, ди кѳуажѳэ лѳшѳэм яригѳэгѳэтГысыну дызѳэригѳэшынѳм былымыфѳэ цѳынѳэ кѳыщѳэхуу, ар фѳкѳупхѳэкѳлѳ икѳуурѳэ е пѳцѳлѳнтѳлѳм щѳиубгѳурѳэ фѳлѳрыукѳлѳ цѳыкѳлѳхѳэмкѳлѳ щѳым трикѳуэурѳэ игѳэгѳурт. Нѳхѳыфѳыр, ауэ нѳхѳэ пѳщѳѳщѳхѳыр япѳрат. Улѳбанѳэ кѳэхѳумѳэ, фѳэ кѳуар гѳуцапѳлѳ цѳлѳбгѳѳуэвѳэ хѳурт. Фѳэр гѳуа нѳужѳэ, ар вакѳапхѳѳурѳэ ибзырт. Хѳѳлѳм е бѳзѳэрым щѳищѳрти, абы кѳыхѳащѳыкѳлѳырт мѳкѳумѳшыщѳлѳм ямылѳннѳлѳ лѳмал зимылѳ гуѳэншѳѳрыкѳыр. Арат ди адѳэ кѳуэшым сондѳэджѳэр кѳыщѳлѳыфѳлѳщѳыр.

– Ар захуэт, Рѳшид? Мы дунейм зы тыкуѳэн щыбгѳуэтынтѳкѳым вакѳапхѳэ е гуѳэншѳѳрыкѳэ щѳащѳу. Итѳлѳни си адѳэ кѳуэшыр вгѳѳпсѳуртѳкѳым цѳыхум ямылѳу мыхѳуну гуѳэншѳѳрыкѳыр... вакѳэр кѳызыхѳащѳыкѳлѳын вакѳапхѳѳэр зѳрищѳм щхѳэкѳлѳ... Гуѳэншѳѳрыкѳэ жыхуалѳр пѳцѳлѳрѳ уѳ?

– Гау, ахѳей сѳцѳлѳрѳ! Сѳ гуѳэншѳѳрыкѳуу згѳѳлѳжѳам хуэдиз...

– Итѳлѳни си адѳэ кѳуэшыр кѳѳфхуѳэкѳлѳырт...

– Абыкѳлѳ кѳуаншѳэр мылицѳѳратѳкѳым, Елгѳэр и кѳуэ. Мылицѳэм кѳы-хуащѳлѳ унафѳэр игѳѳэзащѳлѳу, ягѳѳува хабзѳэр хѳумѳным кѳлѳлѳыплѳу аращ. Пѳцѳы щхѳѳэ упсын хуей, ди Гүэхуми егѳѳлѳейныгѳэ кѳыщыхѳэхуэ щылѳт. Ар зы. Итѳлѳнѳэ, мылицѳэ псори мылицѳѳкѳым. Абыхѳэми яхѳэтщ пѳлѳэр кѳѳхѳэ жыпѳлѳм, щхѳѳэр кѳыпхуэзыхѳыну хѳэзырхѳри. лѳбжѳанѳлѳейхѳри. Сыт пѳцѳлѳн, мѳлищѳэ щѳлѳкѳуѳэншѳѳкѳым, жи...

– Ди кѳуажѳэгѳу лѳшѳэм хуэдѳэ хѳѳрѳмыщххѳэм ныбжѳэгѳу зыхуэзы-щѳлѳхѳри...

– Мыбдѳж, зѳрыжаГѳу, зи хадѳм мывѳэ ибдзѳэр сѳрагѳѳнщ, – и нѳэ зѳв-

– ЖыпIэр сыт, зиунагъуэрэ?! Апхуэдэ емыкIу, гуэныхь къэсхьыну... – уафэм сабэ дрепхъей. ДокIуейри къохыж Къэрэшейм нэс къришу езым и IэкIэ фIигъэжауэ. Сэ нэхъ Iеижу гурышхъуэ сошI:

– Сыт щхъэкIэ, муслтымэным фIигъэжауэ жыпIатэкъэ?

– Сэ сымуслтымэнкъэ?! – къоль мор.

– А уэ зэхэщIыхъу шытауэ къытхуэпIуэтэжахэм яужькIэ, уэ пхуэдэ муслтымэн сыхулIэ.

– Уа, а къомыр ильккъым абы! ЖысIэр уи фIэщ мыхъумэ, мес, мэлы-фэр мобдей фIэлъщ...

– ЕтIуанэр-щэ?

– Сыт етIуанэ?

– Уи анэм ицэжауэ жыхуэпIэ етIуанэ мэлым и фэр?...

– Уэли, фэ сэ слъагъухэр фымымэлщэху – фыревизормэ. Фыхуэмеймэ, фыхэзгъэзыхьырккъым. Сэ мыр здэсхьын къэзгъуэтынщ...

– Къэбгъуэтагъэххэщ: мис а дыгъуасэ дыщыбгъэшхам деж пшэнци... А дыбгъэшхари мыпхуэдэт?

– Щыщыпст, уэлэхьи! – зыкъеумысыж. – Си маршына багажым ису Къэрэшейм къисшырти...

Къришар пэжт зинэкIэ кьальхуам. Ауэ иужькIэ, ауан дыкьищIурэ зыкызыэриумысыжамкIэ, мо нэпсей бзаджэм – нэхъыбэ зэуэ къишэн мурадкIэ, багажником куэдыIуэ къригуэри, мэл тхъемыщкIэхэр хуабэм ириукIыхъати...

– НтIэ, апхуэдиз гъуэгуанэ зэпысчауэ, апхуэдиз ахъшэрэ гугъуехьэрэ тезгъэкIуэдауэ... Гаишникхэм страудар-щэ? А къомыр дауэт зэрыхыфIэздэжынур?..

– А, щIыкъатиблкIэ щIэлъэдэн жысIэнуги, усфIэтхъемыщкIэщ. ХьэрэмылкIэ дыбгъашхуэ...

– Фызгъэшхамэ, фигъэлIа? Мис, фыпсэущ... Абыхэм я псэр хэкIа къудейми арат, ахэр сыпIащIэ-сытхъытхъыу шыфIэзгъэжыжам...

– Уи мэл хьэрэмхэм къащIэпхар хьэрэм пхухъу бжесIэми, пхуэфащэщ... – дунейм тет бзаджэр тызотхъуэ...

– Сэ жысIам укытехуакъэ? Ар, и анэм и хьэтыркIэ, сэ кызыэрэзгъэла къомым яужькIи сыкыгъэпэжыртэккъыми, аратэкъэ и Iуэхур судым щIы-нэзгъэсар?.. Япэхэм жыпIэбэу, бэзэрым тетхэм зыгуэрхэр къафIидыгъуу шытамэ, иужьым ди адыгэ напэр апхуэдизкIэ трихати... ПфIэгуэныхь хъункIи, пщIэ хуэпщIынкIи дуней Iэмал иIэтэккъым.

– Уэли, угъэщIэгъуэным, Рэшид, уэ. Дыгъуэгуакуэам пщIэ хуэпщIыну хуэфащэ?

– Iагъ, жыпIэр сыт? Ар яжедмыIэми, абыхэми яхэтт зи лIыгъэмкIэ, зи губзыгъагъэмрэ бзаджагъэмкIэ пщIэ яхуэпщIыну къэзылэжьхэр. Ахъшэ, дыщэ хъумапIэ банкышхуэхэм, тыкуэнышхуэхэм епкуу ахэр къэпхъун-щIэфын жыхуэпIэр Iуэху джэгуккъым. Апхуэдэхэр икIи сытым хуэдэу къэубыдыгъуей. Къытхуэмыубыдыххэхэри шыIэт... И анэр сфIэгуэныхь хъуэрэ кызыэрэзгъэлу шытам щхъэкIэ сриныбжыгъуу жызыIэурэ зыкыфхуэзыгъэлIу фи гъуса а фи ныбжыгъуу дыгъуакIуэ мылхуэсым хуэдэтэккъым банкхэм, тыкуэнхэм зезыпщытыфхэр.

– Уэ хьэм ебгъэхьми, езы ХьэпIытIэ хуабжыу кыпхуэрэзыуэ, уи цIыхуфIагъымрэ уи Iэзагъымрэ щхъэкIэ кыпщытхъуу шытащ.

– СыхулIэ абы и щытхъум! Ар цIыхут? ЛIыгъэ иIэмэ, зэрызагъэпскI щIагъщIэль я фэм илъым фIэкIа къахуимыгъанэу ихъунщIэнт Налшык

курорттм къэкIуа ди цIыхубз хьэщIитIыр? Ди напэр трихат, зиунагьуэрэ!..

– Ар уэ къызэрыбубыдам теухуауэ дэ къыджиIэжырт...

– Фэ къывжиIэжар сэ щIэркъым. Ауэ зэрыщытар мыращ.

Налшык курорттм цIыхушхуэ къокIуалIэ-тIэ. Ауэ, ди жагьуэ зэрыхьуши, ди хьэщIэхэм зыщагьэхъуж, зыщагьэпсэху унэхэр куэдрэ яхьунщIэ... Псом хуэмыдэу лей зылъысыр цIыхубзхэращ: ахэр дэнэ дежи шахьунщIэрт. Ауэ езыхэри Iуш хьуртэкъым: курорттм къедза жылагьуэхэм щыпсэу щIалэ бзаджэхэм тыншу зыкьрагьэгъапцIэрт. Рэшид сэрэ ди цIыхугьэ ХьэпIытIэ пащIапцIэ, щхьэ къуацэ хьужауэ щIалэ къекIужьти, цIыхубз къыдэхьэхынкIи Iээт. Ауэ ар дэтхэнэ зы бзылъхугьэмкIи арэзы хьухэм ящыштэкъым – зыхуейр нэхьыфIу хуэпахэм икIи дыщэхэкIхэмкIэ зэщIэблахэм ящышт. Апхуэдэхэр къыфIигъанэу и хьым къыргьэхутэн папщIэ дэлэпыкъуэгъуи иIэт: культмассэ лэжыгьэ жыхуаIэр зи пщэ дэль пшынауэ щIалэшхуэр и цIыхугьэт. Мис ар фIыуэ щыгьуазэт хэт сыт хуэдэу хуэпауэ, хьэпшып льяпIэхэмкIэ нэхь зэщIэуэдэуэ пщыхьэщхьэкIэрэ нэгъуыжьыпIэхэм къекIуалIэми.

Дэлэлым и фIыгьэкIэ ХьэпIытIэ нэ зрищам дахэ дыдэкIи, щIалэ дыдэкIи уеджантэкъым. Ауэ дахагьэрэ щIалагьэкIэ къыдимыхьэхыфынур и зыхуэпэкIэмкIэ, бгьэдэль къулеигьэмкIэ, и зыщIыкIэхэмкIэ къызэрихьыфынурм шэч къытезымыхьэ гуэрт. ХьэпIытIэ зыхуеиххэр апхуэдэти... Ауэ мо щIалэ бзаджэм ищIэрт уэри тIу ухьумэ, уи мыгьуэхэри тIу хьумэ, нэхь гурыщхьуэншэу уи мурадым уи Iэр нэхь зэрыпхутегьэхуэнур.

Ныбжэгьу гьусэ ещI. КультмассэмкIэ командирыр къэзыбубыда бзаджитIыр санаторэ нэгъуыжьыпIэхэм щIэх-щIэхыурэ къыщыхутэ мэхьу. Къыдахьэхэ бзылъхугьитIыр къагьафэ, ядогушыIэхэр. Ауэрэ махуэкIи къыдашурэ я нэгъу зрагьэужь. ЗыщIыпIэхэм щIашэурэ ягьэхьэщIэ.

Мис иджы хьунщ дызэрыфтэхэулеяри, фтедгьэкIуэдари, фыкъызэрыдгьэIэсари щыжаIэм, зыкъызэжьэдакьуэж. ЩауитIыр зэщIэхуэпыкIауэ я мыгьуэхэм къахуоблагьэ:

– Ди Театр щхьуантIэм пщыхьэщхьэ концерт бэлыхь щыIэнущ. Москва къыкIа артист цIэрыIуэхэр къэкIуащ. Мис, билетиплI диIэщ. Зывгьэхьэзыр. ЗывгьэщIэращIэ. Нэхь пасэу дежьэнщи, псыхьуэмкIэ дыдыхьэнщи. Шампанскэ щIыIэ дыкъефэу, тIэкIуи зыдгьэпскIыурэ дыщысынщи. ИтIанэ «Эльбрус» ресторанымкIэ дыщIыхьэнщи, дышхэху-сытыху зэманри къэсынщи... Рестораным укьыщIэбэкьукIмэ, театрым ущIобакьуэри...

– Ауэ къыджефIакъым жывмыIэж, хьыджэбз цIыкIухэ, гьэмахуэщ жыпIэ щхьэкIэ, фызэрыщыгьуазэщи, театрыр псым, мэзым пэгьунэгьущ. Пщыхьэщхьэр щIыIэтыIэщ. Зыщывдзэн, фи плIэм ивдзэн гуэрхэри къыздэфштэ.

– Хуабэрэ бейрэ я зэран къокIынкъым жаIэ дыдейхэм.

– Хуабжы акъылышхуэ зыхэлъщ, – жаIэри, цIыхубзитIым я беагьэ псомкIи загьэщIэращIэ, зэрымыпIыщIэнухэми зыхуагьэхьэзыр.

– Жыжы дыкIуэнкъым. Псыхьуэм дыкьыдэкIыжмэ, дымыпIащIэурэ ресторани театры зэщIэдгьэхьэн хуэдэу. Фыарэзы, хьыджэбз цIыкIухэ?

– КъытхуэфшI ди унафэщ, щIалэ цIыкIухэ!

«ЩIалэ цIыкIухэм» псори яубзыхуа щIыкIэт. ШапIэм щыблэкIхэм башырбитI – аркъэ (лIы фадэу), шампанскэ (бзылъхугьэхэм щхьэкIэ) къащэху, IэфIыкIэ гуэрхэри къащтэ. Псыхьуэм дохьэхэр. Мэз льяпэм къыщагьэхьэзыра тIысыпIэм кIуэнухэти:

– Фыхуеймэ, фитхынщ. Хьэуэ жыфIэрэ, фи вакьэхэр зылъывгьэп-ки... – щIалитIым загьэнэмысыфIэ. – Жылэр кьытIурыплъыхьу мывэ гьурым дытес нэхьрэ, мо мэз льяпэ удзыщIэ дахэм дыхэсу...

ПлIыри псым зэпрокI. ЩIалитIым тIысыпIэ кьалъыхьуэ хуэдэурэ заплъыхь. ИкIи «кьагьуэт»:

– Мес, дэ тхуагьэхьэзырам хуэдэу, тIысыпIэ дэгьуэ.

Мэзым тIэкIу хохьэхэри:

– Япэ щIыкIэ зыдгьэщIыIэтыIэн хьэмэрэ?..

– Япэ щIыкIэ зыгуэр деIубу псым зыхэддзэн?

– ФызэрегуакIуэщ, щIалэ цIыкIухэ! Дэ дыхьэщIэщ...

Ерыскьыр япэ ирагьэщ. Мэхьуахьуэхэр. Я мурадхэр кьайхьулIэнү тхьэ йолъIухэр. МакIуэри загьэпскI. КьыхокIыжхэри я тхьэрыкьуэф Iэнэм бгьэдотIысхьэж. Хьуэхьу. ГушыIэ. Куэзыр джэгү. Псори дэгьуэу йокIуэкI. Псым кьыхэкIыжауэ дыгьэ зрагьэури пшахьуэм хэсхэщ.

– КIуэт, Мишэ, тугынымрэ зажигалкэмрэ кьэхьыт.

– Хьунщ, кхьыIэ, Петя! Хьыджэбз цIыкIухэр Iугьуэм ебгьэукIыу...

– Щхьэгьубжэр Iутхынщ, – кьогушыIэ Петя – ХьэпIытIэ. Псори зэщIодыхьэшхэ. ФIэмыфI-фIэмыфI хуэдэурэ, Мишэр IуокI. Мыдрей щым псым зыхадзэж – зэраубзыхуам тету йокIуэкI псори.

– Тугыныхьэ кIуам зыкьыгьэгувэ хуэдэ...

– НэгьуэщI Iуэху гуэри иIэ хьунщ, – цIыхубзитIым я зыр кьыпо-гуфIыкI.

– А жыхуэпIэр тугыныхьэ дымыгьэкIуами, гуэныхьэ кьэтхьати, – Петя-ХьэпIытIэ гушыIэм гушыIэкIэ поджэж. Мор кьэтци-кьэтщ.

– ИщIэр сыту пIэрэ? Сыплъэнти, – ХьэпIытIэ мэз льяпэм хохьэри... Дэсудани, хьыджэбз цIыкIухэ!..

Ер зи унэм ихьа цIыхубзитIым кьащыщIар кьащыгурыIуар я тIысы-пIэм ягьээжа нэужьщ: IэпэкIэ узэлусэн щылъыжтэкьым:

– Я IэпапIэм и льяужь кьамыгьэнэн щхьэкIэ, фадэ ныкьуэфыр зэрыта абджхэри, тхылъымпIэ стэчанхэри, IэфIыкIэ ныкьуэшххэри... Псори зэщIакьуат. Ахэр зэпыту укIуэт, цIыхубзитIыр щIанэ пэлытэу губгьуэм кьинащи, гьуэгхэ фIэкIа, ящIэнур ящIэркьым. Псыхьуэм кьыдэкIыжыни мэукIытэхэри...

ЕтIуанэ махуэм, хьэ гьэсахэри ди гьусэу, дэ щIэтщыкIа мэзым жэщ хьуху гьуэгьу щIэххэри, пшапэр щызэхэуэм я санаторэм екIуэлIэжахэщ. Дэ тщIэнур тщIэркьым. Льяужьым дытезышэн фIэгьэнапIэ льяпкь дгьуэ-тыркьым. Зи напэр текIа цIыхубзитIыр зыр Москва, адреЙр Киев кьыкIащ: кьулыкьуэщIэ физхэщ. Абыхэм ягьээжэмэ, ялIхэм жралэнур дэ тщIэрэ? Ауэ фэфI кьызэрыдамыплъыным, республикэ псом фIы кьызэрытху-жамыIэнум шэч хэлъкьым. Аращи, жэщи махуи гьуэлъ сиIэкьым. Си лэжьакIуэхэми я фэр изох. ЦIыхубзитIым жалэхэм седэIуа, псори гупсэхуу зэпэслыта нэужь, культмассовикыр блыным изоIулI. Мохэр зыхуэдэр, щидIыхур кьыжьэдэсшын папщIэ, си фэм дэкIами, езым и фэм исхами ущIэмыупщIэ...

Сытм, фи ХьэпIытIэм и льяужьым дытохьэ. Ауэ занщIэу дубыдыр-кьым. ДгьэтIысын и пэкIэ цIыхубзитIым я хьэпшыпыр кьэдгьуэтыжыным тыдощIыхь. Армыхьу ахэр гьэтIысыгьуей хьунутэкьым – дыгьуакIуэхэмрэ зыфIадыгьуахэмрэ зэтшалIэмэ, зэфIэкIат. АрщхьэкIэ, кьытызогьээжри, ахэр ягьэтIыскIэ мыдрей тIум сыт я фейдэт? Я хьэпшыпыр яфIэкIуэда-мэ...

Аращи, ХьэпIытIэм (адреЙ етIуанэр массовикым ицIыхуртэкьым)

зы сыхъэт сытеплъэкъукыркъым – и ужьым ситу къызокухъ. «Си ныбжьэгъуши», сыкъымыщыгъун щхъэкIэ, къэзмыгъэсэбэп Iэмал къэзгъанэ-ркъым...

– Езы ХъэпIытIи тхъэ къызэрытхуиIуэрат уи макъыр зэхихьхукIэ уи фэмкIэ укымыщыгъухжауэ. Армыхъу, жиIэрт, тIури стадион къэувыIэпIэм деж зы автобусым дыкъыщитIысхъат.

– Пэжщ. А махуэм абдежт дыщызэхуэзар.

– А махуэм къыбгъэкIыр япэхэми физзэгъусэу...

– ЖысIэр зэхэпхыркъэ? Ныбжьым хуэдэу и ужьым ситу къэскIухьырт. Си псэм ищIэрт хъэпшыпыр зыщIыпIэ зэрыщыщIавар. Мор кIуэурэ, жыжьэу плъэурэ, хъэпшып ягъэпщкIуар ихъумэурэ къыгъээзжу арат...

– АфIэкIа дыгъуэкIэ щумыщIэкIэ, пхуэфашъэу уиубыдат КIыщокъуэм. Къэвдыгъуахэр занщIэу ивгъэсыкIрэ фежьэжам... – жытIэу ХъэпIытIэ ауан тщIыну дыщыхуежьэкIэ:

– Уэлэхьи, дыгъуэкIэкIэ фезгъэджэным тхакIуэу хъуари журналистхэри... Шэч къыпхуэзыщIу къощэхэр я пIэм изэгъэжа нэужыщ зыкъы-зэкъуэпх щыгъунур. И гъуэм къыплъу щакIуэр къэзыльгъуа хъэкIэ-кхъуэкIэр дунейм къыщытехъэр шынагъуэ щыщымыIэжым дежщ, – жиIэрт ХъэпIытIэ.

– Тэмэмуи жиIэрт. ДыгъуэнкIэ бзаджэ, губзыгъэ хъуат ар.

– Абы къызэрыджиджIэу щытам хуэдэут-тIэ къызэрыбубыдар?..

Ди хъэпшыпхэр я пIэм зэрилтыр зэзгъэлъагъуу автобусым сыкытIысхъэжауэ дыкъыздехыжым, – жиIэрт абы, – си пщэдкыкъым зыгуэр къыдопсэлъыхъ: «Къадыгъуа къэбдыгъужмэ, хъэлэлу жаIэ, ауэ фэ къэвдыгъуахэр ямыдыгъужу зейхэм яIэрыхъэжам, нэхъ захуэт. Я пIэм иль?» – щIоупщIэ си щIыбагъ къыдэтыр. Ар зэупщIыр сэраи хуэдэщ, ауэ... Макъ зэхэсхри си нэIуасэщ: «Уанэ мыгъуэр тезыльхъэнхэ, цIыгъубзхэм федыгъуэу пцIанэу мзым къыщIэвмынэу, фылIмэ, шы щхъэ къэвмыдыгъурэ?» – къызогий мор. СызэплъэкIыни дзыхъ сщIыркъым. «Уэракъэ сызэупщIыр? Щы-гъэпщкIуам деж щыль хъэпшыпхэр?» – сыхегъэзыхъ мобы. СызэплъэкIмэ, къызэпсалгъэри сэ схуэдэ лгъахъшэ гуэрщи, си нэр занщIэу и нэгум Iуоуэ. Соплъ. «Умыгузавэ. Сэращ ар. Сэращ», – жи. ПлъэкIмэ, умыгузавэ. Нэхъ сызыхуэмей дыдэм, нэхъ сызыщышынэ дыдэм сыхуэзащ... СыIэрыхъащ. Мор къапхъэнт. Сэ сыдзыгъуэти, IэщIэкIыпIэ сиIэтэкъым»...

– Апхуэдэ дыдэу къывжиIат? – къыпогуфIыкI Рэшид. – ДыщэхэкIхэр, ахъшэхэр я лгъапсэм щыгъэпщкIуат. Модрейхэр, зэрыжысIащи, мзым щыщIатIати... Ахъши, бохъши, хъэпшыпи мыкIуэдауэ зейхэм ядотыжри... Арат аитIум ильэс бжыгъэ куэд щытIрамыльхъари... Алыхъым и шыкурщ, и анэ тхъэмыщкIэр псэууэ къыкIыжат лгъэхуэщым...

– Дэ къытхуигъэхъэзыра мэлитIым я зыр зыщэжари?..

– Щхъэр егъэуэ! Фэмрэ мэлымрэ щIывыгъэлгъэгъуар къывжиIэр фи фIэщ фщIын папщIэт... Узэсэр сэгъейщ, жи. А жыхуэпIэм и хъэлыжьыр иджыри зыхинакъым-тIэ...

– А мэлхэм я Iуэхур къыщыгъуар иджыкъым – зыкъом щIащ, – ты-золгъэщIэж къысщыщIэ пэтар. Уедгъэшащ. Къащти тIэкIу дегъафэ, тIэкIуи дегъэдзакъэ.

– КхъыIэ, Рэшид, уи шыпхур... дэтхэнэ уи шыпхурат ар? КПЗ-м зэрыщIебгъэдзауэ щытам и хъыбар закъуэм дегъэдэIуэж, – фызыр йолгъэу и малгъхъэу щытам.

Нэхыжым жиэм уемыдагуэмэ...

– Дыщысыкыуаш. Хьунщ ар зэкIэ. Сежьэжынщ, – жиIэ щхьэкIэ, щIэдгьэкIыжыркыым – а хыбарри кыжьэдыдош.

И мыхабзэххэу, шэджагъуашхэ кыдэлъэдэжа Рэшид и шыпхьур Щхьэлыкыуэ кыкIауэ ирохьэлIэж. Iэджэ лъандэрэ зэрымылгъэгуахэ нэхьей, зэдэльхузэшпыпхьу зэхуэгумащIэхэм зызэщагъэнщIыркыым. Ауэ Рэшид мэлIащIэ – дэмыжыжу хьунукыыми:

– Зэнысээпщыпхьур фыпщафIэ: ди Быбэ цIыкIу кытхуигъэхьа джэдым и напэр тевмыхыу, мес, шатэ банкIри щIыгъуши джэд лыбжьэр екIуу къэвгъэхьэзыр. Уи фэр дахэ зыщI пIастэ вэгъумрэ пIастэ пхьафэмрэ зэрысфIэфIыр фошIэри, пIасти фщIы. Сэ, Iэмал иIэмэ, нэхь жыIуэу сыкыдыхьэжынщи, зэдэшхэ IэфIщ, жи, дызэбгъэдэсынщ. ДызэгурыIуа, си шыпхьу гьэфIэн цIыкIу?

Шыпхьу гьэфIэным къэнэн мурад иIэу кьэкIуатэжымы:

– Быбэ пцIыхужыркъэ уэ? Нэху цыху жеинкыым. Куэбжэм кьэсрэ игъээжу жэщыр игъэкIуэнщ...

– Абы щхьэкIэ умыгузавэ. Сэ сыIулъэдэжынщи, ныжэбэ ди дей узэрыщыIэнуmkIэ хыбар езгъэщIэнщ. Ауэ умыкIуэж жысIащи – умыкIуэж...

– КхьыIэ, Ашад, сыхыумыгъэзыхь. Быбэ и закъуэ Iэщри джэдкъазри хуэгъээзгъэжынукыым.

– Сэ сыIулъэдэжынщ жысIакъэ? Ахэри зэфIэдгьэкIынщ. Жэщгъуэлты кыыхуэзгъуэтынщи... Ауэ, кызжиIакыым жумыIэж, уцIэмыпхьуэж. Сэ Iэджи кыфхуэсхьынщи...

Сытми, и шыпхьур ныжэбэ яхуэхьэщIэну кытрегъэхьэри, езыр дожыж. Зэнысээпщыпхьум Рэшид и унафэр ягъэзащIэ: екIуу мэлIащIафIэхэр. Ауэ хьэщIэм и гур игъэтIылыркыым – кIуэжмэ нэхь кьещтэ. Хэт ищIэрэ, и Iуэхур хуэмыхьуэрэ, Быбэ хыбар иримыгъэщIамэ...

– СыкIуэжмэ нэхьыфIщ, тхьэ, Зое.

– УкIуэж хьурэ? А кьэбгъэгугъа уи дэльхур-щэ! Ар пцIыхужыркъэ? ТIури дызэригъэхьынщ...

– Жэм льякыуэ шкIэ иукIыркыым, жи. Зыгуэрурэ дыкьелынщ.

– Абы щыгъуэ, узэрысфIэкIуэжыр езым жезмыIауэ уцIэзгъэкIыжынкыым, – Зое телефоным бгъэдохьэ.

– Абы сыкьэбгъащIэмэ, итIанэщ Ашад сыщимыгъэкIуэжыххэнур. СыщIэкIыжмэ, псалгъэ...

– Уэ зыбгъэбзэхьыжыну, сэ себгъэукIыну аращ...

Сытми, уогъури чыхури гурымыIуэу, хьэщIэр йожьэж. Ар зэрыщIэкIыжу, Зое Рэшид и деж мэлIащIэри...

– Ара ищIар?

– Аращ. Схуэубыдакыым.

– Зэраубыд езгъэлыагъунщ-тIэ сэ а жыIэмыдаIуэ цIыкIум.

ИкIи ирегъэлыагъу. ХьэщIэр зэрыкIуэжыну щIыкIэм щыгъуазэт: Долинскрэ Щхьэлыкыуэ лъэмыжымрэ яку дэт автобусырат. И шыпхьур зэрыхуэпа щIыкIэри ищIэрт, я анэм и чы матэшхуэри ицIыхужырты, и лэжьакIуэхэм ящыщ шIалитI кьреджэри:

– Щхьэлыкыуэ лъэмыжым... Автобус номер зым и иужьрей дыдэ кьэувыIэпIэм деж мыпхуэдэ цIыхубз кыкIыжынущи, кьэуубыди фшэи щIэвдэ. Ауэ фемыпхьэшэкI. И закъуэу нэху кьэкIыну егъэзыпIэ кыыхуэвгъуэт.

Сэ пцэдей кьезгьэшэнщи, сепсэлъэнщ... ЗыкьритІэу сыт кьывжиІэми, фи фІэщ фымыщІ. Абы Іэджи кьигупсысыфынущ. Гурыщхьуэ гуэр пхудошри, Гуэхур зэхэдгьэкІынщи... Умыкьуаншэмэ, пцэдей удутІыпщыжынщ жывоІэри... Ауэ быдэу зыпхывгьэкІ: лей лывымыгьэс. ЖиІэми фемыдаІуэу фшэи...

Унафэр унафэти, щІалитІым пщэрыль кьыхуащІар ягьэзащІэ. Езыр пщыхьэщхьэм и анэм деж Іуольэдэж.

– Уипхьу гумащІэр кьытфІэкІуэжыну залымыгьэкІэ кьэдгьэнащ. Ныжэбэ дызэбгьэдэсмэ, пцэдджыжь кьыпхуэсшэжынщ.

Іэщри джэдкьазри дегьэзэгьэж, жэщгьуэльби кьыхуегьуэтри – макІуэмэльей. Пцэдджыжьым и шыпхьум и деж щІохьэри:

– Мыр сыт? Мыбы щхьэ ущІэс? УмыкІуэжмэ, дунейр кьутэжыну жыпІати... ЗэхэпщІыхьэхэр сыт?

И шыпхьум гьуэгьу зыкьредз:

– Фи дей сыщыІами нэхьыфІ мыгьуэти...

– Ахьей нэхьыфІт! Нэхьыжьым епта псалъэр умыгьэпэжмэ, аращ кьыпщыщІыр. ДяпэкІэ...

– ДяпэкІэ сэ сщІэн мыгьуэщ, тхьэ, ар. Фи жагьуэ сщІати, Алыхьым сигьэкІуакьым...

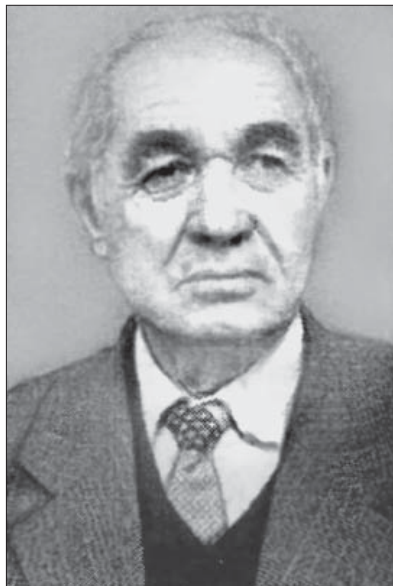
– ЩІыхум я жагьуэ пщІауэ икІи уигьэкІуэнукьым. Ар кьыбгурыІуамэ, накІуэ, ныщІэкІи нитІысхьэ...

– Сльагьу хуэдэщ ныжэбэ Быбэ и фэм дэкІар... Ари гуэныхьу кьэсхьащ.

– КьэхьуамкІэ зыкьэбгьащІэмэ, бгьэгьузэвэнщи, уи гуэныхьыр тІуащІэ хьунщ. УдымыгьэкІуэжу дыдей ущыдгьэІащ. КьыбгурыІуа?..

– Ар кьыщІэщыжакьэ-тІэ? – соупщІ сэ.

– ИужькІэ Іэджэрэ дригушыІэжащ абы. Аращ. Сывгьэтхьащ. Сытевгьэуащ. Тхьэразэ кьыфхухьу. ДяпэкІэ нэхь нэ лейкІэ дызэплъынщ, си малхьэгьуу щыта си кьуажэгьу, – жызыІэу зыкьэзыІэтыжа хьэщІэр зэрыунагьуэу дыкІэлъыщІэкІри едгьэжьэжат.

Дынохъуэхъу, ди къуэш нэхъыжъыфI!

Адыгэ тхакIуэхэм ящыщунобэ ди нэхъыжъыр Черкесск къалэм щытсэу Ахъмэт Мухъэдини, Зи ныбжъыр мы махуэхэм илъэс бгъуицIрэ тхурэ ирикъу Ахъмэтыр шэрджэс къуажэжъ Зеикъуэ къыщальхуащ, 1917 гъэм. 1933 гъэм пэщIэдзэ еджапIэр къеух. ГъащIэщIэр зыхуэкIуэр зылъагъу щIалэм къыгуроIуэ еджэн зэрхуейр икIи Мухъэдин и щIэныгъэм щытешэщI щIалэгъуалэ еджапIэм, итIанэ – педтехникумым. А еджапIэр къимыух щIыкIэ Ахъмэтыр газетым щылэжъэнуну яшэ. ЗаницIэуи ягъакIуэ Ставрополь парт школым щеджэну. Ар къеухри, «Черкес плъыжъ» газетым къегъээзэж. Абы щылажъэу хуежъа нэужьщI Мухъэдин литературэ творчествэм зыщрищытар. Зи тхыгъэхэр газетым къытехуэ хъуа Ахъмэтым и IэдакъэщIэкIхэр адыгэ щIалэхэм я усэхэр щызэхуэхъэсауэ 1939 гъэм къыдагъэкIа тхылъми йохуэ.

Журналисту лажъэ усакIуэ щIалэр дзэм къулыкъу щыщIэну ираджэ. Ауэрэ Хэку зауэшхуэр къохъей. Абы щызэрхъа лIыгъэм пащIэ къыхуагъэфэща дамыгъэ лъапIэхэр и бгъэм хэлъу къыгъээзэж нэужь, Ахъмэт Мухъэдин лэжъыгъэ IэнатIэ зыбжэн зэблхъуащ, Ауэ, дэнэкIэ щымыIами, абы литературэ творчествэр зэи IэщIыб ищIакъым. И усыгъэхэр, прозэ тхыгъэхэр ярыту Ахъмэтым адыгэбзэкIи урысыбзэкIи Черкесски, Ставрополи, Мэзкууи къыщыдигъэкIащ тхылъ тIоуцIым нэблагъэ. Абыхэм ящыщун «Гъагъэ, си Хэку», «ЩIыналъэ берычэт», «Джэдэхъу шу», нэгъуэщIхэри.

Ахэм псалгэ гуанэ хужагац критик, тхакгуэ цлэрыгуэхэу Бэчыжэ Лейла, Хьунсырокгуэ Хьызыр, Бакгуу Хьанджэрий, нэгүэщлхэми.

СССР-м и Тхакгуэхэм я союзым 1968 гээ лъандэрэ хэт Ахэмэт Мухьэдин кыфгацац «Кээрэшей-Шэрджэс Республикэм и цыхубэ тхакгуэ» цлэ лъанлэр.

Ди гуанэц узыншаггэрэ дэрэжэгуэрэ илэу ди кыуэи нэхтыжыфгыр иджыри куэдрэ тхуэлэжэну.

АХЪМЭТ Мухьэдин

ЖЭЩ ХЬЭЛЭМЭТ

Рассказ

Махуиц хьуауэ Хьэсин кьуажэм дыхьэжэтэкьым. НобикI и гугьакьым кгуэжын, ауэ пэмыплээхуауэ зэхихац Мухьэжыр Фаризэт хуеплэкIрей хьуауэ. Абы тэрэзу ищлэртэкьым а хьыбарыр пэжрэ пцлырэ, атланикI кьэгузэващ: и гур ину кьилъэт хьуащ, лыыр кьызэщлэкьубаери и щхьэм кьыдэуеящ, и нэкIушхьитIыр дэным хуэдэу кьызэщлэнащ. Ар апхуэдэу зэхэзэщхьуэн гузэвэгьуэ игьащлэм ихуатэкьым.

Хьэсин щлалэ нацэ кьуэфцлэшхуэщ, и нэхэри, и щхьэц шэрэхьам хуэдэу, фыщлэбзэщ. IэпкълэпкькIэ егьэлеякьым, ауэ кьолэмэ, узэпкьричынущ жыхуалэм хуэдэщ. Джэгуми, гушылэми зэрахыхьэ щлагьуэ щылэкьым. Кьалэн хуащIыр гьэтIысауэ игьэзащлэ мыхьумэ, гузавэу, псынщIэрылэбэу щыплэагьунур зээмызэщ. Ар зыщытхьухэми зэшхьдэхэми ящыщкьым.

Бригадирымрэ езым и гьусэу лажьэ Хьэмидрэщ зыщIэр абы и тракторым пищI зэрыщымылэр. Бригадэм зы щлалэ закьуэ хэтц Хьэсин псэклэ фIыуэ илэагьу пцацэ зэрыщылэр ищIэу. Ар трактор бригадэм и учетчик Мухьэбщ. Мухьэб бынунагьуэ хьужащ икIи адреи щлалэ хьыписыпихэм хуэдэкьым, кьыбжьэдэкIыр жылэм яхихьэжынукьым, уи дзыхь ебгьээ хьунущ. Абы кьыхэкIкIэ куэд щлауэ Хьэсин и гум жиIэу и жьэм жимылэжыф и щэхур Мухьэб хуилуэтауэ щытащ.

Нобэрэй махуэр ерагыу жэщ ищлэщ Хьэсин; ар зэгүэпт, зэупщIыни игьуэттэкьым. Мухьэби думпу кгуэцIрыхуащ. Ущыхуэмейхэм деж трактор лъабжьэм кьыщлэджэраэу щытащ, зэ явар кьипщу, зэ кууагьым еплъу. Нобэ дунейм текIыжащ.

Хьэсин, дыгьэм хуеплэкIри, кьилыгтащ зэ кьызэрикIухьыжыфынур, ауэ хьэсэпэм кьызэрысу тракторыр кьигьэувылэщ, кьаплгэмэ зэрыщытыр и гьусэм кьызэрилэагьунум хуэдэу. Зэрегупщыса дьдэм хуэдэу, куэд дэмыкIыу и лэжьэгьу Хьэмид кьакIуэу кьилыгьуащ. Хьэсин гүфIэри тракторым епэщэщу клэрыуащ, фIиIуэнтIэжIа хуэдэ.

– Сыт хьуар, Хьэсин? – жиIэри Хьэмид гузавэу кьыбгьэдыхьащ.

– Хьуа щылэкьым, сщIыжащ, – жиIэри Хьэсин Iэдэр пхьуантэ цыкIум дидзэжащ икIи тракторым дэкIуеин хуэдэ зилэтащ, ауэ Хьэмид идакьым.

– Хьунщ, Хьэсин, иджы уэ кгуэи зыгьэпсэху, – жиIэри.

Хьэсин, уеблэмэ, станым техьэжакьым. Ар гьуэгум теувэри и Iэблэ кIыхьхэр ину щIиупскIэу, сажнэ лъэбакьуэхэр ичурэ, кьуажэмкIэ иукьуэ-

диящ. Абы мурад ищлат зэрынэсыжу и щыгыныр зэрихъуэкIыу, Фаризэт деж кIуэну икIи, къехъэкI-нехъэкI лъэпкъ щымылIэу, занщIэу жриIэну фIылыгауныгъэу хуиIэр.

Хъэсинхэрэ Фаризэтхэрэ зэгъунэгъут. А тIур кыызэдэхъуахэщ, щыщIыкIухэм зэщIыгъу, зэдэджэгу зэпытащ.

Зэкъым, тIэукъым Хъэсиным Фаризэтыр зэригъэгъар икIи зэригъэудэIужар. Ауэ зэи мыувылIэу кыщхъэщыжт, зымикI абы и гур хригъэгъэщIтэкъым. ТIум языми ящIэжкъым ахэр зы сыхъэткIэ зэбиигъауэ.

Хъэсинрэ Фаризэтрэ еджапIэм зэдэкIуэт, я дерсхэр зэдагъэхъзырт, зы партэми зэдыдэст.

ЕджапIэр кыщцаухым, Хъэсин трактористу еджащ, Фаризэти тракторист хъуну хуеят, ауэ и анэ-адэм ядакъым, «ар бзылхугъэ IэщIагъэкъым», жаIэри. Абы иужькIэ Фаризэт курс кIуэри счетоводу еджащ.

Фаризэтрэ Хъэсинрэ щызэрымылIэгуа мазэ зауэлым икъукIэ зэхуэзэшат. А тIур щызэIущIэжым хуабжъу зэщыгуфIыкIащ, арщхъэкIэ нэхъ зэщыгукIыт, нэхъ Iэдэб яIэу зэпсалъэ, нэхъ залыгъ хъуат.

Фаризэт щхъэпэлъгагъкъым, ауэ Iэпкълъгъэпкъ дахэ иIэщ, и щхъэщыр фIыщIабзэ щхъэкIэ, и теплър хужь чэсейщ, и Iэхэр хужь кIэрэпщ шабэщ. И пэр зэкIуж цIыкIущ. Шэдыгъуэ хъуам хуэдэ и Iупэхэр мыувылIэу мэгуфIэр, зыми игу къэкIынкъым ар зэгуэрым нэщхъей хъуауэ. Хъэсин и нэгум жэщи махуи щIэмыкIыр абы и нэ хъурей фIыщIэшхуэхэрат. Абы Фаризэт сыт щыгъуикI фIыуэ илIагъут, ауэ иджы зэрилIагъумрэ япэм зэрилIагъуу щытамрэ зэхуэдэжкъым. Япэм ар щилIагъукIэ, абы щыдэджэгукIэ, нэжэгужэ хъурт, гушхуэрт. Иджы щилIагъукIэ жьыр хурикъуркъым, мэампIэ, жиIэнури ищIэнури имыщIэжу, игури и псэри Фаризэт хуопабгъэ.

Хъэсин колхоз правленэм и конторэм щынэсым, и гур нэхъри къильэту щIидзащ. Ар еплъэкIт Фаризэт илIагъун фIэщIу, ауэ пщIантIэм зы цIыху закъуикI дэттэкъым. Куэбжэм хуэзанщIэ щыхъум, Хъэсин и лъакъуэхэр зэщIэнащ. Ар дакъыкъэ хуэдизкIэ щытащ зимыгъэхъейуэ, атIанэ зэплъыжэщ – щыгъынщIыIутелъыр дагъэ защIэт, и шырыкъухэр сабэм иуат. «Хъэуэ, апхуэдэу зэбгъэлIагъу хъункъым Фаризэт», – жиIэри куэбжэм дэмыхъэу ежьэжэщ.

Дыгъэр къухъэри, пшапэри зэхуауэ. Хъэсин иджыри кыыздэсым гу лъитатэкъым абы и ужъым иту Iэхуэ къикIыж былым хъушэм. Сабийхэмрэ физхэмрэ кыдэкIхэт я жэмхэр ирахулIэжыну, пэшхъэку уэнжакъхэм Iугъуэ кърихут, унэгуашэхэм шхын ягъэхъэзыру кыщIэкIынт, губгъуэм къикIыжыну я бынхэм щхъэкIэ. Хъэсин уэрамым зэпрыкIыжрэ пэт Фаризэт Iууащ.

– Уи лIагъуж фIыуэ, Хъэсин, дунейм утетыжкъыми, сымыгъуэ, – жиIэри, Фаризэт и Iэ цIыкIур кыыхуишиащ.

Хъэсин зэуэ кызэщIэплъащ, и гур гуфIакIэм кыдолъэткъэ жыхуаIэм хуэдэу уэт, зэрызищIынури жиIэнури имыщIэжу, ерагъуу кыдришейуэрэ жэуап иритащ.

– НасыпыфIэ ухъу, Фаризэт, лэжьэным дыкъыдэхуэкъым, жэщым довэ, махуэм допхъэ, «Бжьыхъэм хыумылъхъэ гъатхэм бгъуэтыжкъым» жыхуаIэращ. Къеблагъэ, Фаризэт, дэнэ уежъа мыпхуэдэу жэщ хъуауэ?

– Фи благъэ куэд ухъу, Хъэсин, пщэдей пшыхъ ди гъунэгъум я нысэр ирашыжри зыгуэрхэр къэсщэхуну сокIуэр. Сэ абы сыщыIэнущ, Iэмал иIэххэмэ, уэри къакIуэ, сыножьэнущ.

– ФIэкIыпIэ имыIэу сынэкIуэнщ, – жиIащ Хъэсин, ауэ асыхъэтым

уафэхуэпскым хуэдэу и гум кьридзэжаш пщэдей пшыхь ар зэрылэжьэн хуейр икИи и нэгум зэуэ зызэрихьуэжИри, и фэр пыкIащ. Насып иIэти, Фаризэт абы гу лъытакьым.

Хьэсин, пщэдей пшыхь зыкызыэригьэутIыпщыну шхьэусыгьуэм егупщысурэ, унэм нэсыжри, и анэр Iэуэлыауэу зыщIэт пщэфIапIэм занщIэу щIыхьащ. ЩыгьынщIыIутелтьыр зыщихщ, кьубгьанрэ сабынрэ щIихри зитхьэщIащ.

Къандахэ гуфIащ и кьуэ закьуэр кьыщыщIыхьэжым, ауэ, хупщIынэ ипщти, зэуэ кьыкIэрыкIыфакьым.

– Иджыпсту, иджыпсту, си щIалэ цIыкIу... пщэдей нысэишыжым схьынур сопщри... – жиIащ Къандахэ, и Iэщхьэлыащхьэр дэхьеауэ хупщIынэ хужьым IэштIымитIынкIэ здыхэтIыхьым.

Хьэсин Iэдэбагь хэлъу икИи зыри жимыIэу ежьащ шхын кьыхутригьэ-вэхукIэ. Лырэ кIэртIофрэ зэхэлъу, плъыжь хьужу гьэжьа жьэрыкуей тепшэчым зы кьримынэу ишхаш, мырамысэ тепщэчыр дэщIыгьужу, абы шху шынакьыр тришхыжьащ. Иджы ар зыщIыпIи кIуэну хуейтэкьым, и Iэпкьыльэпкьыр хуабжьу ешат, зигьэпсэхумэ фIэфIт. Ар и пэным кIуэжри, и анэми жриIэ щымыIэу, гьуэлъыжаш.

Хьэсин куэдрэ щылыащ зигьэкIэрахьуэу. Абы и нэгум шIэкIтэкьым Фаризэт. КьыфIэщIт, хьыджэбзым и Iэ хужь цIыкIур езым и Iэгу фIы-цIэшхуэм IэщIэлъу здиIыгьым, лъагьуныгьэу хуиIэр жриIэ хуэдэу. Ауэ Фаризэт жэуап лъэпкь кьриттэкьым, и нэ фIыцIэ дахэшхуэхэмкIэ кьыхудэплъейти, зыри жимыIэу иридзыхыжт, и Iэ цIыкIури IэщIихыжтэкьым. Абы зэээмызэ кьыфIэщI хьуащ езы Фаризэти фIыуэ кьылыагьуу.

Апхуэдэ гугьэ IэфIым хэтурэ, Хьэсин жеижаш, ауэ абы нэху зэригьэщам ущIэмыупщIэ. Пщэдджыжьым Къандахэ пэным щыщIыхьэм кьэщтащ: пIэтепхьуэ хужьыр пэш лъэгум илът, ушкIумпIыжауэ, уэншэкум и ныкьуэр гьуэлъыпIэм кьелэлэхт, шхыIэным и ныкьуэрат гьуэлъыпIэм илыжьыр, езы Хьэсин итIынкIи кьазыц шхьэнтэр и бгьафэм быдэу щIи-кьузауэ, гьущI сеткэ щIанэм телът.

– Сыт, си щIалэ цIыкIу, плъыржьэр уиIэ? – жиIэри Къандахэ гузавэу Хьэсин и натIэм и Iэр трилъхьащ, арщхьэкIэ апхуэдэ лажьэ щыIэ-тэкьым.

Хьэсин кьэушри кьызэфIэтIысхьащ икИи Къандахэ зыри жримыIэу и пIэр зэригьээхуэжри гьуэлъыжаш. Къандахэ щIэдыхьэшхыкIщ, и шхьэр игьэсысри щIэкIыжаш, пщэдджыжьышхэ игьэхьэзырыну. Абы иужькIэ куэд дэмыкIыу езы Хьэсини кьэтэджаш. Абы и шхьэр абрэмывэм хуэдэу хьэлъэт, Iэпкьыльэпкьыу иIэр узт, фэнжейм иралъхьэу яубэрэжьам хуэдэу. И анэм кьыхутригьэува лыбжьэм зэрыхэIэбаи щымыIэу, шху шынакьыр ирифри ар щIыбым щIэкIащ...

Махуэр уафапщэт, ауэ хуабэт. Уэрамыр цIыхуншэт.

Хьэсин уэрамышхьэм деж щыль мывэшхуэм зыкьомрэ тесащ, конторэ лъэныкьуэмкIэ плъэуэ, атIанэ кIэжыпхэм и итIыр ириIури тучанымкIэ иунэтIащ. Абы зырикI щIэттэкьым.

– Кьащтэт зы литр ныкьуэ, – жиIащ Хьэсин, фадэхэр зытет лъэныкьуэмкIэ бгьэдыхьэри. – Ныжбэ нысэишыжщ, хэт ищIэрэ, хуэпщIыжауэ сыкьыхуээжынкIи мэхьу, – жиIащ ахьшэр илытэурэ. Башырбэр и жыпым иригьэувэщ, кIагуэр зэрикьузэжIри ар тучаным кьыщIэкIыжаш.

Хьэсин и лэжьэн щIэдзэгьуэм Iэджи иIэу станым нэсыжаш. Хьаджэт и Iэщхьэлыащхьэр дэхьеауэ пщафIэрт. Абы сэлам ирихри, Хьэсин кьэмыувыIэу вагон цIыкIум щIыхьэжаш. Радиоприемникым ину лъа-

гуныггэ уэрэд гуакIуэ кършырт. Абы Хьэсин и гур нэхъеижу Фаризэт деж иггэпхьэраш. Уэрэдыр щихым, щIыбкIэ нарым зытриукгьэдиери, щIэх дыдэу Iурихаш.

Пщыхьэщхэм лэжээн щIэзыдзэну щIалэхэр шхапIэм деж щызэхуэсауэ гушыIэу зэхэст. Ахэр пэплъэрт Хьаджэт иггэхьэзырыр Iэнэм кытриггэуэным. Бригадырым зиплгыхьри, Хьэсин щимылыгагум, щIэупщIащ:

– Хьэсин слгагьуркымы, дэнэ шыIэу пIэрэ?

– Вагоным щIыхьаш, – жиIащ Хьаджэт, лэпс пщтырыр бахьэр кы- хихуу шынакхэм здриггахьуэм.

Бригадырыр вагоным щIыхьаш, Хьэсиныр ину пырхьыу жейрт и льякьуитIыр нарым кьелэлэхыу. Исхьэкъ абы и бггэм телэбэри иггэсы- саш, «тэдж» жиIэу, ауэ и нэхэр кызэтрихакыым. Хьэсин кыфIэщIащ Фаризэт кыдэдждэгуу икIи и пырхьыныр зэпыури здэжейм щIэгуфIыкIащ. Абы хуабжыу и гуапэт и бггэм телъ Iэр, ар зыуэ щабэти, ар зыуэ хужьги! ИггашIэкIэ тех жиIэнтэкыым! Бригадырым ар нэхьри щиггэсысым, Хьэсин и нэхэр и жагыуэ дыдэурэ кызэтрихаш, кызэтрихэм, – абы кышхьэ- щытщ жьякIащ хьужу Исхьэкъ икIи и Iэ фIыцIэ даггэ защIэмкIэ еггэсыс. Хьэсин зэуэ кызэфIэуэври Исхьэкъ и ужыым иуващ.

Шхэн яухауэ кышщытэджджыым, Хьэсин Исхьэкъ зыбггэдиггахуэри елгэIуащ:

– Уэ Исхьэкъ, ныщхьэбэ Iэмал иIэххэмэ, сутIыпщ, си ныбжьэггэу Ахьмэд и фызыр ирашыжри лIыжь-фызыжыыр кызылгэIуащ садэIэпы- кьуну.

– АтIэ, щхьэ нэхъ пасэу кызжумыIэрэ? Тракторист лей льяпкь шыIэкыым. Нобэрей махуэм лэжбар дауэ ныжэби зггэлэжээн?

– Помощныкыр вэмэ, сыт хьунур ныщхьэбэризем? – жиIащ Хьэсин, иджыри Iэнэм пэрыс Мухьэжыр дежкIэ еплгэкIри, ауэ бригадырым жэуап кьритын нэмыс щIыкIэ, езы Мухьэжыр кьэгуоуащ:

– Хьэуэ, ныбжьэггэу, ар хьунукыым! Уэ жэщым махуэр кышыбдзэжу уи нэпIащхьэхэр кьэбэггыху ужеуэ, иджы ефакIуэ узэрыкIуэн щхьэусы- гьуэ умылгыхьуэ. Уэрыншэуи а нысэр ирашыжыфынщ.

– Ей, фэ зыгуэр кыывгурыIуэ сфIэшIати... – жиIащ учетчик Мухьэб, зыми имыщIэ Iуэхугьуэ гуэр езым ищIафэ зытриггауэу.

Хьэсин кьэгузэващ: ярэби, Мухьэб и напэм кьриггэкIуу утыкум кьрилгхьэну пIэрэ Хьэсин Фаризэт льяггуныггэ зэрыхуищIар? Апщы- гьуэм, ар ныбжьэггэу хьуркыым икIи икьрарыншэщ. Ауэ Мухьэб и псалгэхэм пицакыым, Хьэсин и фэр зэрышыкIыр щилгагум.

Хьэсин зиущэхуауэ щытт, бригадырым кыжриIэнум пэплгэу, арщхьэ- кIэ Исхьэкъи зиущэхут, жиIэнур имыщIэу гупщысэу. «Дауи шрет, Хьэсин щIалэщ, и кьэшэггэуэщ, хьэггэуэлIыггэуэ хэтыну мэхьуапсэ, зыгуэркIэ игу бггэфIмэ, нэхьыфIыжу лажьэ хьункIи мэхьу. АрщхьэкIэ, Мухьэжыр ухэ- заггэрэ, абы и гурыфI кымыкIауэ, лейуэ зы льябакьуэ пхуичынукукыым, аращ ар трактористхэм ягу щIынэмысыр», – жиIэт игукIэ.

– Хьунщ, кIуэ, сэ сывэнщ уи пIэкIэ, – жиIащ Исхьэкъ, щэхуу щыт щIалэм худэплгьейри.

Ар хуабжыу и гуапэ хьуащ Хьэсин, ауэ и напэ кьриггэкIуакыым бри- гадырыр иггавэу езыр джэгум кIуэн. Ар кьэукIытэжаш пщы зэриупсам щхьэкIэ икIи зызэпиггэзэри и тракторыр здэвэ лггэныкьуэмкIэ иукьуэ- диящ.

Хьэсин хьэсэпэм уври тракторыр кьэсыхукIэ щытащ, атIанэ, и Iэр иIэтри кыггэувыIащ. Хьэмид икьукIэ иггэщIэггэуащ ар нобэ пасэу кы-

зэрыдэкIар, арцхьэкIэ зыкIи еупщIакъым. Хьэсин тракторыр къызэ-пиплбыхьщ, моторыр зэрылажьэм едаIуэри, кIыхьлIыхь зримыгъэщIу тракторым тетIысхьэри ежьащ.

Хьэсин мурад ищIат ныжэбэ куэдым заригъэцIыхужыну. «А Мухьэ-жыр и пэр щIым хушсыхуэнщ, – жиIэт абы игукIэ, – деплтынщ пщэдэй абы жиIэм, къыжьэдэзгъэхунщ абы Фаризэт хужыр».

Пшашэр зэхэуэу вагъэм бэкъур имылгагуж щыхъум, Хьэсин, фарэхэр щIигъанэри, псынщIагъэм кIэримыгъэхуу, жасы нэгъунэ къыкIухъащ. Уафэр къабзэт. Вагъуэхэр Iуву щхьэщыгум щыпщIыпщIт. Ауэ Хьэсин зыми еплътэкъым, вагъэмбэкъум мыхъумэ, зырикI ильагъутэкъым икIи зэхихтэкъым. Абы гу лъитэртэкъым вагъэмбэкъуитIыр псынщIэу зэгъу-нэгъу зэрыхъум, пщэдджыжьым нэгъунэ хурикъун хуея щIыгур сыхьэтитI нэхъ пымылгъу зэриухыну.

Хьэсин и гур къуажэм щыIэт. Абы и нэгум IупщIу къыщIыхьэрт, нысэ-ишыжым цIыхухэр щызэхуэсауэ пщашэм и Iыхьлыхэм ежьэу зэрызэхэсыр. Нэхьыжьхэр щхьэхуэу щысщ, хьыбарыжьхэр яIуатэри, нэхьыщIэхэр мэ-гушыIэ, джэгум щIадазагъэхуи къыщIэкIынщ. А псом егупщысыху, Хьэсин рулыр нэхъри екъуз, ипэкIэ плъэ мыхъумэ, и щIыбкIэ къеплъэкIыркъым, и прицепщик Алий пхьэлэщэм темысыжми ищIэркъым.

Алий гуфIэрт, гъунэ илъа щIыр нэхъ пасэу яухуу, ныжэбэ фIыуэ зэ-рыжеинум щхьэкIэ. ПсынщIэу зэгъунэгъу хъу вагъэмбэкъухэрат плъапIэу иIэр. «Щэ-плIэ къэткIухьыжмэ дьухынщ» жиIэу егупщыса къудейуэ, аргуэру тракторыр къэувыIащ. Сыту пIэрэ къэхъуар, жиIэу щыплъэм, ильэгъуащ Хьэсин пхьэлэщэр зэрыкIэрыщIа гурыгъыр кърихуу. АтIанэ зэхихащ «Хьэуэ, тIасэ, апхуэдэ делагъэ щыIэкъым» жиIэу. Хьэсиныр тракторым дэпкIеижри зэуэ щIигъэпхъуащ икIи вагъэ губгъуэшхуэм кIуэцIрихури, къуажэм кIуэ гъуэгум теуащ. Абы тракторыр ихут нэхъ псынщIагъ ин дьдэу иIэмкIэ. Хьэсин и нэгум щIэкIтэкъым нысэишыж джэгум щыIэ Мухьэжыр и нэхэр тримыгъэкIыу Фаризэт зэреплбыр. Ар нэхъуеиншэу пэплъэрт уджыр зэ щIадзэу Фаризэт и Iэблэр иубыдыным. «Хьэуэ, ар къохъулIанкъым, ныбжьэгъу», – жиIэт Хьэсин икIи тракторыр нэхъри иригъэлът. Ар лъэтэнут, лъэкIатэмэ, арцхьэкIэ тракторыр мы-хьейуэ и пIэм иту къыфIэщIт, тетIысхьэпIэм темысыжыфу зыкытриIэ-тыкIт, апхуэдизкIэ гугъу ехьги, пщIэнтIэпсыр къежэхт икIи тракторым къелгъэу щIэпхъуэным нэсат. Ауэ зызэтриIыгъащ. Абы къыгурыIуэн лъэкI-тэкъым, нобэ апхуэдизу и гур гузавэ щIэхъуар, егупщыстэкъым «фIы хьэмэрэ Iей тракторыр къесхужьэу сыкъызэрежьэжар» жиIэу. Игури и псэри здэщыIэр нысэишыжрат, Фаризэт ильагъумэ, арат зыхуейр.

Хьэсин нысэ изышыж унагъуэр зытес уэрамым щынэсым, занщIэу триубыдэри, я куэбжэм дэлъэдащ, джэгуу дэт щIалэгъуалэ гупыш-хуэр зэбгрихуу. Абы тракторыр пщIантIэкум щигъэувыIащ икIи плъэри ильэгъуащ нысэм и лэгъунэм къыщыгуджхэу. Пэшым щIэмыхьэф бзы-лхухгъэхэр щхьэгъубжэмкIэ дэплъхэрт.

Хьэсин и гур нэхъри хуабжыу къыльэт хъуащ. ПщIэнтIэпсыр и натIэм къежэхт. Абы ищIэртэкъым Мухьэжыррэ Фаризэтрэ здэщыIэр, ауэ хьэ-къыпIэкIэ и фIэщ хьурт а тIум я Iэхэр зэрыIыгъыу къызэрыуджыр. Ар къыщыльэтатщ тракторым къелъэн и гугъэу, ауэ и кIэжыным ит бащыр-бэр рулым щеуалIэм, къыщIэжащ фадэ зэриIэр икIи ар кърипхъуэтри и щхьэр Iуиудащ, атIанэ дригъэзейри зыкъом ирикъухащ, щIалэ цIыкIу зэрыгъэгуохэм жалэр хьымпIар имыщIу.

Хьэсин фIыуэ ильагъутэкъым аркъэр икIи куэдыщэ ирифа фIэщIри,

макышхуэ иригэщIу башырбэр кызыIуичыжаш. Абы и Iупэр, натIэ пщIэнтIар дэIуэу, и Iэгьуапэ дагъэзащIэмкIэ ирилгэщIэIкIащ. Башырбэм кыина аркыэр зэриту, и пщэ псыгьуэр иубыдри, вууэ хадэм ириутIыпщхьащ, атIанэ, моторыр игъэувыIэри, удж здащI пэшымкIэ иунэтIащ. Абы бжэр кыIуихыну щыбгъэдыхэм, пшынэ макыр зэхихыжакъым, уджыр яухат.

Хъэсин зэуэ пщашэхэм яхэплъэри, Фаризэт кыильгъуащ. АтIанэ Мухъэжыр лыхъуэу щIалэхэм яхэплъащ. Абы щIалэхэм зыгуэрхэр кыжраIэрт кыдэгущыIэу, ауэ Хъэсин зыри кыгурыIуэтэкъым икIи ильагьутэкъым – ар лыхъуэрт Мухъэжыр. АрщхэкIэ я трактор бригадэм щыщу зы щIали джэгум щыIэтэкъым, апхуэдизу зыщIуикIыжа Мухъэжыри яхэттэкъым. ЩIалэ гуэрым кыжриIащ ар кинон кIуэну билет кыицэхуу ильэгъуауэ.

Хъэсин и гур сабырыжаш, ауэ укIытэжаш, иджыри къэскIэ зыхэта, зыщIэгущыса гурыщхъуэхэр игу кыщыкIыжым. Iуэхур зытетыр зрымгыащIэу, апхуэдэ дауэ игу кыхуэкIа и ныбжьэгъум!

Фаризэт зэуэ кыильгъуат Хъэсин зэрыщIыхъуэ, ар абы кьеплът и нэхэр кыгтримыхуу икIи зэгупт езым дежкIэ зэрымыплъэм щхьэкIэ.

Хъэсин и гур зэрыубыдыжу щыплъэм, Фаризэт и Iупэ кIэрэпщ цIыкIухэр къэгуфIащ икIи щхьэкIэ сэлам кърихри и нэхэр иридзыхаш. Ар хуейт Хъэсин кыбгъэдыхъуэ и Iэр кыиубыдыну, арщхьэкIэ щIалэм ар дэнэ щыщIэнт. Уеблэмэ Хъэсин шынэрт хъыджэбзым лейуэ зэ еплъыну. Фаризэт абы гу лыитэт, ауэ а тIур зэбгъэдэхуа зэрыхъун щхьэусыгъуэ игъуэттэкъым. АтIанэ кыгупщысащ: «Хъэсин ди гъунэгъу щIалэщ, хабзэкIэ къапщтэмэ, тIури мы унагъуэм дыщыхамэкъым, зымикI гурыщхъуэ кытхуищIынкъым сыбгъэдыхъэми».

– Хъэсин, Жамбот ныщхьэбэ кыплыхъуати, плъэгъуа? – жиIащ Фаризэт, Хъэсин и Iэгьуапэр кыиубыдри.

– Слъэгъуакъым, сыту пIэрэ зыхуейр? – жиIэри зэуэ зыкызыэпигъэзащ Жамбот деж кIуэну, ауэ абы Фаризэт кIэщIу кыкIэлгыщIэIкIри кыигъэувыIащ:

– Ауэ жызоIэ, Хъэсин, ЖамботикI кыпхуеижкъым, – жиIащ Фаризэт и щхьэр имыIэгу. Абы кыгурыIуэтэкъым кыщIыщIэIкIар, ауэ шынэрт и закъуэ щIалэм бгъэдэгу цIыхум яльагъункIэ, и псалъэхэр зэхахынкIэ. КъуэгъэнапIэмкIэ екIуэкIыну и напэм къригъэкIуртэкъым. Фаризэт Хъэсин и пащхьэм итт зыри жимыIэу, Хъэсини арат. Абы дэнэ щыщIэнт Фаризэт игу шабэ цIыкIум щыхьэр. Абы игурэ и щхьэрэ зетельтэкъым жэци махуи и гум имыкI хъыджэбзым езыми лъагъуныгъэ кызыэрхуищIар. Тегушхуэртэкъым и лъагъуныгъэр пщашэм хуиIуэтэну, шынэрт, абы губгъэн кыыхуищIын фIэщIти.

Фаризэт псэкIэ зыхищIат Хъэсин фIыуэ кызыэрилъагъур, езыми, имыщIэххээрэ, Хъэсин ильагъу зэпытмэ фIэфI, уеблэмэ, щхьэусыгъуэ кыигъуэтурэ Къандахэ деж нэхь кIуэрей хъуат. Ауэ мы икIэ зэманхэм езэшынэ хъуащ, Хъэсин и напэIуплэ имылъагъумэ. АрщхьэкIэ, сыт хуэдэ пщашэм япэ зригъахуэу кыбжиIэн фIыуэ узольагъу жиIэу? ЕмыкIуш, апхуэдэ хабзэ щыIэкъым.

Хъэсин и жыным иIэбаш, тутын кърихыну. Фаризэт макъ щэхукIэ жиIащ:

– Щхьэ иджыри къэс укъэмыкIуарэ, Хъэсин? СыкъэбгъэпщIа сфIэщIри, си жагъуэ хъуат.

– СыкъэкIуа щхьэкIэ, иджыпсту сымыкIуэжу хьунукъым. Iуэху сыкъыщIэкIуар зэфIэкIащ, си тракторыр мылажьэу согъэхьэулей.

– ЗгъэщIэгъуати, сэр щхьэкIэ укъэкIуа сфIэщIри, фIыщIэшхуэ пхуэсщIат... – жиIащ Фаризэт и туфлгъэ лъапэр щIыгум шызэригъажэурэ.

Хьэсин къыгурыIуащ абы гукъанэ къызэрыхуищIар. Ар Iэбэри Фаризэт и Iэ пщтыр цIыкIур къиубыдащ, быдэу икъузри, асыхьэтым иутIыпщыжаш, атIанэ къэгъушхуэри жиIащ:

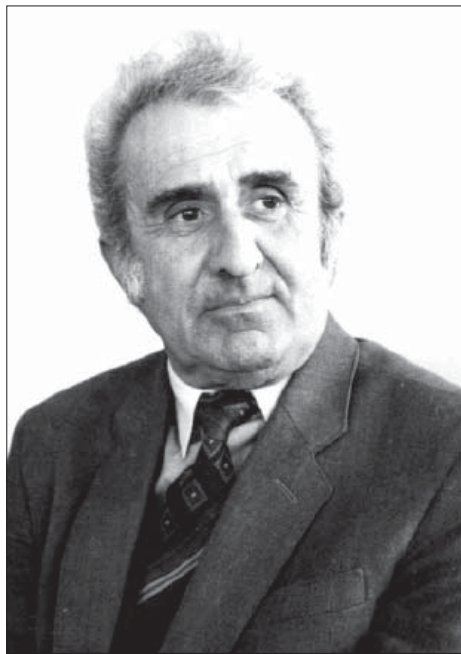
– Уэр дыдэращ сыкъыщIэкIуар, – жиIэри зэуэ къыбгъэдэжыжаш.

Хьэсин и гур ину къеуэрт, и нэкIухэри тхьэкIумэхэри дэным хуэдэу плъырт.

Ар жэрыжэзэпыткIэ тракторым бгъэдэлъадэри абы итIысхьэжаш. «Сэ си гум илгъыр жесIащ, зэрыхуейм хуэдэу къыгурыреIуэ, хуейми и жагъуэ ирехъ», – жиIэт абы игукIэ.

Хьэсин, газым трикъузэри, зэрыдэлъадам нэхърэ нэхъ псынщIэжу пщIантIэм къыдэжыжаш. ЕуэкIыгъуэм ежэкIыжрэ пэткIэ еплъэкIмэ, Хьэсин ильэгъуащ бохуцей хужыр шыгъыу Фаризэт а къыздигъэна щIыпIэм деж мыхьеяуэ зэрыщытыр. Ауэ Хьэсин абы зэкIэ нэгъуэщI гуэри жриIэфынутэкъым. Абы къыфIэщIт арыншами куэдывщэ жриIауэ. Ар вапIэм кIуэжт, тенджыз къэукъубея IуцIами, и тракторыр къэзыгъэувыIэфын щымыIэу къыфIэщIыжу.

Хьэсин зэрыхьэулея зэманыр зыхуэдизыр ищIэртэкъым, ауэ вапIэм щынэсыжым, Алий игъуэтыжакъым. Езым и закъуэ пхьэIэщэр кIэрищIэри вэуэ ежъэжаш. Прицепщикым и къалэнри езым игъэзащIэурэ, гъунэ ильауэ шыIа щIыгур нэхульэр къызэщIимычу вэн иухри, тракторыр къыгъэувыIащ. Абы иджыри куэд ивэфынут и зэхъуэкIыгъуэр къэсыхукIэ, арщхьэкIэ кIыфIым гъунэ ильэгъуейт. Тракторыр ихужри станым кIуэжаш икIи псы щIыэкIэ зитхьэщIри гъуэлгыжаш. АрщхьэкIэ куэдрэ жейм езэгъакъым. Абы къыфIэщIт мы жэщым хуэдэ жэщ хьэлэмэт игъащIэм иримыхьэлIауэ.

Зи цлэр фЫкIэ ди литературэм кЪыхэна

1937 гэм Шхъэлыкъуэ кЪыщальхуа Брай Адэлбий псэужамэ (2006 гэм дунейм ехыжащи, жэнэтыр увьIэпIэ хуэхъуауэ Тхъэм жиIэ) и ныбжъыр мы махуэхэм илгэс 75-рэ ирикъунут.

Къуажэ школыр хъарзынэу кЪиуха нэужь, ар 1954 гэм щIотIысхъэ Налшык дэт пединститутым. А еджапIэм щыщIэсхэм щыгъуэ абы и усэхэр печатым кЪытехуэу хуежъат. Езыр щIалэ жант, хэлгэст зиIэти, еджэнри творческэ лэжыгъэри дэгъуэу зэдихъырт.

Университетыр кЪыщиуха 1959 гэм Адэлбий и усэ хъарзынэхэмкIэ куэд-дым фIыуэ къацIыхуакIэст. АтIэми, ар нэхэри цлэрыIуэ щыхъуар «Эльбрус» тхыль тедзапIэм шылажъэу щIидзэу и гъащIэр литературэм быдэу ныщIа хъуа нэужьщ.

Брайр нэгъуэщIхэм я Iэрытхыу тхыль тедзапIэм кЪрахъэлIэхэм я редактор кЪудейтэкЪым – щIэныггъэфIи зыбггэдэль, зи Iэзаггэми хэхъуэ зэпыт щIалэм езым и творчествэми зиузэщIырт, и усэхэри сабийхэм яхуттх рассказхэри нэхъыбэрэ кЪытрадзэ хъуат. Абыхэм щытхъу псалъэхэр кЪыхужаIэрт.

Ауэрэ дунейм кЪытохъэ и усэхэр щызэхуэхъэса и япэ тхыльыр («Щхъэгъубжэ нэху», 1963 гэм). Критикхэри и тхакIуэгъухэри гуапэу зыIуцIа а тхыльым куэд дэмыкIыу кЪыкIэлъокIуэ Брайм сабийхэм яхуттх рассказхэр зэ-

рытыр («Чэфыщрэ Шэуейрэ», 1966 гбэ). Итланэ, клэщу зым и ужь зыр иту, 1975-1976 гбэхэм кыдыггэкI «СынокIуэ уи деж», «ХьуэпсапIэ» усэ тхылгхэр, прозэ тхыггэхэр зэрыт «Пшанэ уээджынэхэр» зи фIэщыггэцIэ тхылгыр (1980 гбэ).

Брайм и тхылгхэр урысыбзэкIи кыдэкIащ («Бег времени», 1976; «Зеленая улица», 1978). Ауэ псом нэхрэ нэх игу зыхуэзаггэу абы кыдыггэкIауэ щытар 2000 гбэм дунейм кытехьа и тхылгыриц («Гурэ псэкIэ»).

Къэралым и ТхакIуэхэм я союзым хэта, журналистуи лэжьа Брай Адэ-бий гьащIэшхуэ кымыггэцIами, адыгэ литературэм хуицIа хэлгхэныггэхэм пащIэ, абы и цIэр фIыкIэ икIи зэи ящымыггунцэжыну ди щэнхабзэм кыых-нащ.

БРАЙ Адэбий

АДЫГЭ КЪАФЭ

Къафэ, хъыджэбз дахэ,
Къафэ, уезэшыху,
Мы адыгэ къафэм
Си псэр иггэнщIыху.

Къафэ, хъыджэбз дахэ,
Къафэ, чэф ухъуху,
Лъэхэм уамыхьыжу
Жьыбггэм ущIэхыху.

УмыщI жаггэуэ фадэ
МащIэу сызэфар,
Абы кытIэщIынуу
Си гум щыггэпщIкIуар.

Си щхьэггусэу, пфIэфIмэ,
Укггэспэныр пэжщ.
Ди адыгэ къафэклэ,
Дахэ, сыщIэлгхьэж.

Мы гуфIэггэуэр нобэ
Яхурехъуи кIыхь,
Хуретх нысэ дахэми
Мыкггэтэж нэгыхь.

Мысыхьэтклэ къафэ,
Къафэ, пхулгэкIыху,
Къафэм щIэдэлу си гум
Ггынклэ зиггэнщIыху...

* * *

Си нитIым щIэлг нурыр кIуэтэху мэужьых.
Щхьэц Iувыр мажгэхуклэ ггэ кIуэм кгрежьых.
Лы хьуэпсхэм я макгыр щIалэгум нолус.
КIуэху, си псэм макггэм нэггэуэщIхэри еус.

Сэ си гур щIохггэпсыр иджы нэхг телггэджэм,
Си жаггэуэщ салггэггумэ иджы щыггыныдггэу.
Хггауэ махуэ кгзэггэщIэм мычэму сыщысхь,
Кггэклэуэном и теплгэр нэ дыдэм ныхуэсхь.

Си гуапэщ сэ си цIэр щIыхьышхуэм иггэафIэм,
Гупсысэр кгухгэпIэм кгеггэплгыр и мафIэм.
Итыхуклэ си лгынтухуэм, имыIэу улггий,
Сэ си лгыр кгэплгынуу ггэ кIуэм яущгий.

Сэ сцлэркъым сылэнун ильэски гъэ тлощкн,
 Сэбэпкъым блэклахэр акъылым кытлэшкн.
 Щай плыжьыу си наплэр къехуэхмэ, солъагъу:
 Къащл нащхъэ лы хъуэпсхэм, къэхъуахэу гъунэгъу...

* * *

Хуэдэщ шабзэшэм гур ныхуэлэм нобэ,
 лэфыгъэ лъэпкъи псэм щымыхъэщлэж.
 Уэлбанэ крыхми,
 Зэ кыхыжу тобэ,
 Хъунти мы ди лъым мафлэ кыхидзэж.
 Зэгуэрым,
 Къасшэу,
 Лъахэу сытфысыжмэ,
 Къысфлэщлт мычэму псори хъун тэрэз,
 Иджы, ихъэжыр псалъэ зэфэзэщщи,
 Си щхъэл мывэжыыр пхэнжу мэджэрэз.
 Арами — зэклэ хъункъым укъэдзыхэ,
 Арами — зэклэ хъункъым уцлэгъуэж.
 Бэлыху нобэ псэуныгъэм кылъхур
 Мо гуцэм хэлъым сакъыу ныщлелъхъэж.
 Зеиншэ хъуауэ, иутгыпщу мывэ,
 А щлалэр чыхум зэм хызогъэхъэж.
 Зэми, шхыныгъуэу илэр хъэгулывэу,
 Гуфлэгъуэ хуэллэу щыльэм согъэклуэж.
 Лъэльэж щымылэу псори згъэпылэжми,
 Насып улэгъэм псэр егъэгулэз...
 ... А псори, псори нэгум къыщлэзгъэхъэм,
 Мы дунеижыыр пхэнжу мэджэрэз...

УЭСЯТ

Зауэм хэклугэда ди адэм и фэеплгъу

Ныбжьэгъу, сыкъонэр сэ мыбдеж,
 Си гъуэгум пыщэ, пхузэфлэклмэ,
 Сэ сфлэфлт сынэсу бийм я деж,
 Дэ хабзэу тхэлъыр щыпхызгъэклмэ.

Ауэ мы щышхуэр ильщи си плэм,
 Сегъэшэхыщлэр, сцлех къарур.
 Уи теклуэныгъэм си псэ хуэлэм
 Къыщлех и нэгум дыгъэ нур.

Уэ къябгъээжмэ, мы си кхъащхэм
 Укьеулуаклэ «жейр» степхункъым.
 Мы сигу бэгауэ, ещхьыр луащхэм,
 Уи гуфлэ нэпсклэ флэкл тлысынкъым.

Гъэгъа цыклу закъуэ кхъащхэм течи,
 Хуэхьыж сипхъу цыкlum, къащти лыгъ,
 Желэж: уи папэ «дадий» къехъри
 Къэсыжыхунклэ зэи умыгъ...

* * *

Дыпсэхуклэ дытетыну
 Дыщалъхуащ мы щлыми,
 Флыщ дакъыкъя дызыхьынур
 Зэрыдмышцлэр зыми.

Дылэу щыгмэ, гъатхэ къэсклэ
 Къегъыхынкъя пшэжьхэр!..
 Ар иужьклэщ, иджыпстуклэ
 Къафщтэ насыпыбжьэр!..

СЭЛАМ ГУАПЭ

Сэлам гуапэр гъащлэу лъаплэщ.
 Ар къуахыныр флыщ.
 Сэлам гуапэри гугъаплэщ,
 Псэуныгъэм щыщщ.

Щхэ закъуагъэр къыптехьэлъэм,
 Гъащлэр мэхъу лэфыншэ.
 Абы щыгъуэм псэр сэламым
 Ещлыр гугъуехьыншэ.

Сэлам гуапэр хъэпшып гуэру
 Цыхум къымыщэху.
 Ар гу къабзэм къридз дыгъэщ —
 Гъуэгур пхуегъэнэху.

«Уузыншэм» - жилэу цыхум
 Гуапэу лэр икъузым,
 А сэламым къарууцлэ
 Хуэдэщ гум кърилъхэм.

Сэлам гуапэр гъащлэу лъаплэщ.
 Ар къяухыныр флыщ.
 Шыхь мылэжым щлэбэг цлыхур
 Зыгъэпсэур а зырщ...

СИГУР

Уи къяеуклэр хуэдэщ нэгъуэщл псоми,
 Сыпсэуну пфлэфлщи, лбыр къяохуэкI.
 Узимылэу лэщлыгъуитI сыпсэуми,
 Зызбжыжынкъым сытхъэмыщкIлэу флэкл.

Зэм уодзыхэр, гуауэр къяплъысамэ,
 Гушылэнклэ зэми зумыгъэнщI.
 УслэщлокI, зыгуэрхэм уехъуэпсамэ,
 Махэ ухъум — нэпсым сеуфэнщI.

Уи пагагъэр лъагэщ, хуеймэ, лъахъшэщ,
 Упсэхуклэ мардэу ар уилэнщ.
 Уи нэмыплъыр джатэу къякIуэтыншэщ,
 Уи лэфлагъым мылхэр игъэткIунщ.

Пшына лэпэу гъащлэм и гуфлэгъуэ
 Къяплъэлэсым, уэрэд ин къябош.
 Хутыкъяуауэ кIыфлым хыхъа цлыхур
 Лъэпэрапэм, занщлэу укъяоуш.

Мылкъу уэсэпсыр, жыгым флэбла тIкIуэпсхэу,
 Жъы къякъяуэмэ, арти, къяспошэщ.
 Си гур арщ къясхуэнэр мылкъу мыкIуэщIуи,
 Сэр нэхъ бей щымылэу мэхъу си флэщ.

ЩХЪЭГЪУСЭ

Уэшх пIащэ бгъунжыр къятоулуэ
 Щхъэгъубжэлуплэ къяхуэщIам.
 Щхъэгъусэр стIолым тощхъэукъяуэ,
 Къяхошт, лъэ макъ зэхих флэщIам.
 Жэщ хъэлъэр и бгым иуэжати,
 Щхъэгъусэм и псэр гузэващ.
 Лыр къящIыхъэжу Iуплэ флэщIу,
 Сабий быдзафэм хуеплъыхащ.
 Гумащлэу и гур куэдым мажэр:

Лы ефэ гупым яхэхуа?
 Е, уэшхыр щыбым псыдзэу щожэр,
 Ныбжьэгъу ириджэу ар щыхьа?
 Щхьэгъусэм хьэлгэу зыкфелэтыр,
 КъыщлокIри, щыбыр нэкIэ к'ещ,
 Щохьэжыр, мащIэу ар Iурехыр,
 ПщыхьэпIэу и лым IэплIэ хуещI.
 ГуфIэжу фызыр къыщолэтри,
 Пэшышхуэр псынщIэу зэпепл'ыхь...
 МэуIуэр жаг'уэу блын сыхьэтыр...
 Лыр къызэрытри къыщохъу пщыхь.
 К'уэ класэм IэфIу ба хуищIыжри,
 Ешауэ стIоным тежеящ...
 Нэхуш нэсауэ лыр къэсыжри,
 Г'эпщкIуауэ кIуэри г'уэл'ыжащ...

УЭШХ НЭУЖЬЫМ

Махуэ псокIэ, уафэр «г'уанэ х'уауэ»,
 Щимыг'ачэу уэшхыр къежэхащ.
 Пщыхьэщхьэпэм, езэшахэу, пшэхэм
 Уэшхыр яшыхьыжри ежьэжащ.

Дуней дахэр тасым к'ыкIыжауэ,
 Щыфэ къабзэр жьыбг'эм щег'эжэпхъ,
 К'ватетIысхьэм бзу къэх'еижахэр,
 ЯфIэлъ ткIуэпсхэр жыгхэм зыкIэрапхъ.

К'ухьэ дыг'э п'ыыжьри, нэбжьыщ кх'уакIэу,
 К'епл'ыжащ щIыналгэ лыдыжам,
 Ещхьу зыпылгэ щIалэр игу пымыкIыу
 Х'ыджэбз дахэр зэ к'епл'экIыжам...

СЫЩЕБГ'АЖЬЭМ

МафIэгужьыр к'эпэпщауэ,
 Тохьэ и г'уэгуанэм.
 К'анэ цIыхухэм къащIыр Iэхэр,
 Хуэдэу к'ру дамэм.

Унэщхьейуэ ук'бокIуатэр,
 Шэхум и фэр уи фэу...

Шыхубз гуэрым зыпыль щалэр
Ирегъажьэ, гуфлэу...

Нэхъ ппэжыжьэ сыхъухунклэ,
Уи лэпкълэапкъыр мэтклу.
Иджыпсту, сэ сощлэ, нэхэм
Нэпсхэр къыпфлыщлотклу.

Согупсысыр уи дзыхагъэм,
Жызмылэфу быхъ...
Щхъэ къуита уэ «гуц» мыр жилэу,
Щхъэ къуита бэджыхъ?..

БЗАДЖЭУ АР ЦЫРЕТ

Хэт и жагъуэ
Хъыджэбз дахэ?!
Бзаджэу ар цырет.
Я нэхъ бзаджэри
Гумплаглэ
Сэ сщыфын си нетщ.
Абы папщлэ
Лэцэ-фащи,
Шабзи сыхуэмей.
Абы папщлэ
Хуэбгъэфащи
Хъункъым дахэм лей.
Къыщыбжилэм, зигъэпхъашэу,
Дахэм: «Моуэ Iуки!»
Псалъэ гуапэ
Къэгъэхашэ,
Псалъэм ар къеукI.

Мис итланэ
Уэ уи лыгъэм
Къищыныц ар сабыр.
Мис итланэ
Лъагъуныгъэм
Хилъхъэнц тхъэ Iэмыр.
Уэри зэуэ хъыджэбз пщлейхэм
Уапылыным пыкI, –
Къэдзыхэнци,
Жилэжынкъым
Дахэм: «Моуэ Iуки!»
Хэт и жагъуэ
Хъыджэбз дахэ?!
Бзаджэу ар цырет.
Я нэхъ бзаджэри
Гумплаглэ
Сэ сщыфын си нетщ.

ДЭ ДОПСЭУ ИДЖЫРИ

Дэ допсэу иджыри, мэхъу ди флэщ.
Дызэрыпсэунур, дауи, зэщ.
Абы хэлъкъым, къуэшхэ, зыгъэгусэ,
Уфлэфлыхуклэ, уэ ухуейм, гупсысэ.
Хъэкъыу ар си гущлэм ныпхидзауэ,
Сэ сопсэу, мы си бгыр щлэскъузауэ.
Къэзгъэнэн си жагъуэщ схузэфлэки,

Псэм флэлэфлхэр си фэм дызогъэкI.
 Мы дунейр зэшыгъуэ зыщыхъуами,
 Зи хъыджэбз дыгъуасэ ещфыжами,
 Саныдохри, соклуэ зы «дурэш».
 Флыуэ слъагъур, арти, къыдызош:
 Сыпсэунщ силэхуклэ гукъыдэж,
 Псэууэ ллахэм сыт я мыхъэнэж.
 Сыдоплъейри — мазэ цыкълур щыщ.
 Сыкъоплъыхри — езы цыкълур плъыжьщ.
 Сэ сыщыщ, сигу тлэкълур къысфилъэту...
 Щхъэ хуэзмыщлрэ лэплэ сыщылъэту...
 Мис а къомым сытклэ фэ фыхуей,
 Къаштэ мыдэ уи лэр, дахэклей.

ХЪУЭПС

Мы сыхъэтыщлэм сызыщлэхъуэпсыр зыщ:
 Илэс цыкълуищэ къэбгъэщлэныр флыщ,
 Зы пунэлат зы махуи къуамышауэ,
 Уллэжыхункли цыхур бгъэпэжауэ.
 «Хъыджэбз цыкълуищэм уапылбыныр флыщ», —
 Къыызжалэ пэтми, сызыпылбыр зыщ,
 Игу тлэкълур лэфлу сэрклэ зэлухауэ,
 Сытелэ защлэу, лэплэклэ сипхауэ...

ЩАКЛУЭ УЭРЭД

Мэз клырышхуэ щыльэм и натлэр
 Еш сымыщлэу махуэм щызощыкI.
 Си къапхъэныр здзамэ, къаплъэн дыдэр,
 Зилэжамэ, зэикI лэщлэмыкI.

Си хъэджафэр илъэдауэ сяпэм,
 Зи лъэужьыр ихум и дээр хуель.
 Сэри къыпэщлэхуэр си фочыпэм
 лэщлэклыну ауи премыль.

Мы мэз лъапэм ди мэхъумэм и пхъур
 Щыслъэгъуащи бланэу, сурэт тхауэ,
 Сщлэркъым фочыр къэзмылэту щлэхъур,
 Къэслэтами, зэикI схуэмыгъауэ.

Мэз кырышхуэ щыльэм и натэцыр
Си Парийрэ сэрэ щыдощыкI.
Къытхуэзамэ, а хъыджэбзыр Iуожыр,
КъоплъэкIыжри, мащIэу погуфIыкI.

Си гухэлъхэм сщэгъэгъушцэ лъагъуэр —
Лъагъуныгъэм нобэ гур къегъэплъ.
Къызбгъэдэхуэ, Парий, фIыуэ слъагъур,
Сэ ар нэклэ къэзмыукIмэ, еплъ...

Сэ абы сыхуэныкъуэу сопсэу

ЩыІэщ цІыху, плъагъу, ухуэзэ пэтми умыужэгъуу, гуапагъэ, нэхугъэ кыбгъэдэкІым уэри уиэгъэдахэу. ЩІыгъужыт абы ар икІи уи ныбжьэгъуу, илгъэс бжыгъэкІи узэдэлэжъауэ шытауэ. Си дежкІэ апхуэдэхэм ящыщт, сыт хуэдизу си гум кыщІитхъми, блэкІа зэманым иту нобэ зи цІэр жысІэн хуей хъу Адзын Мухъэмэд Исуф и къуэр. Апхуэдэ цІыхур пфІэкІуэдыныр, и Іыхьлэхэмрэ кыдалъхуахэмрэ я гугъу сщІыххэнкъыми, зыщІыхуу шыта дэтхэнэ зымкІи хэщІыныгъэшхуэт. И пэжыпІэр жысІэмэ, сэ абы сыхуэныкъуэу сопсэу нобэми, сыту жыпІэмэ, Мухъэмэд уи дзыхьыр, уигу илгыр зэбгъэз хъу цІыху пэжт, шыпкъэт. Абы хуэдэхэм иджыпсту уазэрыхуэзэр мащІэрэщ.

Къэрэшей-Шэрджэсым и Хьэбэз районым хиубыдэ Али-Бэрдыхъуэ къуажэм кыщцалъхуа Адзын Мухъэмэд, журналист Іэзэр, усакІуэфІыр, тхакІуэ хъарзынэр нобэ фигу къээгъэкІыжыныр кыыхэкІащ ар кызыэралъхурэ илгъэс 65-рэ зэрырикъум. МащІэ дыдэрэщ абы и вагъуэр уафэгум зэрыщыблар: илгъэс хыщІрэ ещанэр екІуэкІыу дунейм ехыжаш. Арами, а пІалгъэм къриубыдэу Мухъэмэд куэд щыхузэфІэкІащ адыгэ газетымрэ адыгэ радиомрэ, творчествэ и лъэныкъуэкІэ къапщтэмэ, усэ куэд дыдэ кызыэринэкІащ. Ахэр иту тхылыпІІ кыдыгъэкІынуи хунэсащ. Аращ

зытхар «Мартыр гьатхэ мазэщ», «Сэтэней», «Сыкьыбдофэ», «Къысхуэпэж», «Алинэ» уэрэд цларыгуэ дьдэхэр. Адзыныр хэтащ Урысейм и Журналистхэмрэ Тхаклуэхэмрэ я союзхэм, Къэрэшей-Шэрджэсым щыхь зилэ и журналист цлар къыфIацауэ, Урысей Артиадэм и лауреату шытащ.

Адзыным и усэхэм я гугъу шыщIкIэ къыхуымыгъэщын плъэкIкъым абыхэм къэухьышхуэ зэралэр. Игу хуэныкьуэу ар тепсэлгыхьырт Кавказ зауэм зэкIэщIича ди лъэпкьэгъухэм, и фIэщ хьурт зэгуэрым адыгэ псори зы дызэрыхъужыну, усакIуэм и бзэгум темыкIыу телыт адыгэбзэм пщIэ хуэщIын зэрыхуейр. Апхуэдэу Мухьэмэд усэ мымащIэ триухуащ зэгуэри жьы мыхьун лъагъуныгъэ темэм, и лъахэм, къуажэм, и цIыхугъэу шытахэу пасэу дунейм ехыжахэм. Езыри лIэным куэд имыIэжу Мухьэмэд мыпхуэдэу итхыгъащ:

**Щидзащ ажалым куэдрэ
Зэныбжьхэм къытхэлэбэу,
Аргуэру мисыр нобэ
Зы щIалэ щыдолъхьэжыр,
Къыдохьыр дэри тобэ,
ДымыщIэу къытпэщылъыр.**

Апхуэдэу итхами, и псэм ищIэжа къыщIэкIынт езым къыхуэнэжари куэд зэрымыхьур.

Адзын Мухьэмэдрэ сэрэ дяку дэлъа ныбжьэгъугъэр ди цIыхугъэхэр зэхуапсэт. Ди унагъуэкIи дызэпыщIауэ – ди гуфIэгъуи, нэщхъеягъуи зэдэдгуэшэу апхуэдэт. Ди мызакъуэу, ди щхьэгъусэхэри нэрымылгъагъу гуапагъэ гуэрым зэришалIэрт.

Унэ, пщIантIэ сIлэу сэ къалэм псэун шыщIэздзат. Си япэрэй хэщIапIэр схъуэжу сыщыIэпхъуэжам, и щхьэгъусэри щIыгъуу Мухьэмэд гуфIакIуэ нэкIуати, мыхъуахъуэу пщIантIэм и лъэр къыдичауэ шытакъым. Апхуэдэт ар: фIы гуэр къохъулIамэ, уи гуфIэгъуэр игукIи и псэкIи къыбдигуэшырт.

НэIуасэ дызэрызэхуэхъуам теухуауэ Мухьэмэд итхыжыгъащ: «Тхыдэм хыхьэжа еIощIанэ лIэщIыгъуэм и блыщI гъэхэм и пэ дьдэм Къантемыр Тыркубий редакцIэ IуэхукIэ нэкIуауэ шытащ апщыгъуэм секретару сыздэлэжьа Али-Бэрдькьуэ къуажэ Советым. НыщIэкIуа Iуэхур зэфIэкIыху дызэщIыгъуащ, нэIуасэ дызэхуэхъуащ икIи абы къыщыщIэдзауэ цIыхугъэ, ныбжьэгъугъэ дахэ дяку дэлъу допсэу».

Мухьэмэд усэ гуэр иIэщ «ЛъэIу» фIицауэ. Абы усакIуэм, къегъэкIуэкI-негъэкIуэкI хэмылгу, щхьэтехауэ и вагъуэм зыщыхуегъазэ:

**Си гъащIэ вагъуэ,
Къысхуэблэ уэ иджыри тIэкIу –
МащIэIуэщ лъэпкъым сэ хуэщIар,
Сыкъэзылхуар зэрыслъэгъуар,
Ныбжьэгъухэм сифIу езгъэкIар,
Здальхуахэм гу зэращысхуар,
Къэслъхуам гуфIэгъуэу дэслъэгъуар.**

АрщхэкIэ, тобэ, и лъэIур Тхэм кыыхуищIакъым. КыыхуищIэным и пIэкIэ, и бынитIыр балигъ мыхъуауэ къанэри, и щхьэгъусэр дунейм ехыжащ. Пасэу фIэкIуэдащ Iыхьлы гъунэгъуу иIахэри.

Адзын Мухъэмэд ди къуэш къэбэрдейхэм я радиом, «Iуащхъэмахуэ», «Нур» журналхэм пыщIэныгъэ яхуиIэу къэгъуэгурыкIуащ, мызэ-мытIэу и тхыгъэхэр къатащ икIи къытрадзащ. Илъэс 60 зэрырикъур щагъэлъапIэм радиожурналистхэу Тэтрокъуэ Астемыр, Мыз Ахъмэд, и усэхэм макъамэ щIэзылгъыа композитор цIэрыIуэ Молэ Владимир, уэрэджыIакIуэ ныбжьыщIэ Мамхэгъ Анжелэ сымэ къакIуэу кызыэрехъуэхъуар, зэрагъэдэхуауэ щытар-щэ!

Къэрэшей-Шэрджэсым щыпсэхуэхэм «Iуащхъэмахуэ», «Нур» журналхэм Iэ щIегъэдзыным емышыжу бгъэдэтт Адзыныр. 2008 гъэм декабрым и 29-м, лэжыгъэ махуэр и кIэм нэсыпауэ Мухъэмэд пIащIэу си деж ныщIыхъэри жиIауэ щытащ:

– Тыркубий, зэзгъэIэзэну путевкэкIэ пщэдей Кисловодск санаторэм сокIуэри, «Iуащхъэмахуэрэ» «Нурымрэ» адэкIэ Iэ щIегъэдзыныр уи анэмэту кыпхузогъанэ.

– ЗэрыхумкIэ, ИлъэсыщIэм ущыIэнукъым?

– Хъэуэ, сыщыIэнукъым.

Хэт ищIэнт апщыгъуэм ар иужь дыдэу напэлъагъу кысхуэкIуауэ. Езы тхъемыщкIэм и псэм ищIагъэнт. Махуэ бжыгъэ нэхъ дэмыкIыу санаторэм кыкIыжри сымаджэщым яшащ. Арат и гъащIэр зэрыхъур.

Адзын Мухъэмэд и щхъэм куэд тримылгъыуэ, цIыху зэпIэзэрыту, пэжу зэрыщытар езым зыхужилэжа мы псалгъэхэми къаIуатэ:

**Сылыдакъым уафэхъуэпскIыу,
Вагъуэ лыдыуи лъагъуэ хэзыша,
ФIы зигу илъу сызыхуэза цIыхум
ФIыкIэ сыхуэупсэу сфIощIыр сыпсэуа.**

Си псалгъэм и кIэухыу, «Iуащхъэмахуэм» еджэхэм ягу къэзгъэкIыжыну сыхуейт Адзын Мухъэмэд и усэхэм ящыщ зыбжанэ.

КЪАНТЕМЫР Тыркубий,
*тхакIуэ, Урысей Федерациэм
щэнхабзэмкIэ щIыхъ зиIэ и лэжыакIуэ.*

ГУМРЭ АКЪЫЛЫМРЭ

**ГуфIэгъуэм пэщылъщ нэщхъеягъуэ,
ЗэщIыгъуу а тIуми къакIухъ.
Щрегъанэ зым я псэр нэху щыгъуэм,
Адрейми щитх къохъур нэчыхъ.**

**ГуфIэгъуэм къыздешэр гъащIэщIэ,
Насыпми зыхуещIыр гъуэгуэгъу.**

Мэугъэ, псэху цыхум имыщлэ,
Хуэхъухуклэ мурадыр лэпэгъу.

Щызицлэщ силэпхъэр мы гъащлэм,
Сэ ахэм я хъер солъагъуж.
Къысцохъу сыхэмыту гупсыси,
Арщхъэклэ мы си гур мыхъуж.

Гу мыгъуэр плейтейщ, темпылэ,
Уэ улмэ, ар щы арэзы.
Си лъэпкъыр зы хъуным нэмыщлэ,
Сэ сощлэ, хуэмейклэ ар зы.

Си ныбжь хэкуэтэхуклэ мэхъущлэ,
Сыхъуным щлэхъуэпсу нэгъуэщл.
Дунейм щикъухъа си лъэпкъэгъухэм
Къыщыхъуу сахуэмыгумэщл.

Щхъэцохъэ ар зэми щыхуплэм,
Флэщлыжу ськыищл арэзы.
Апхуэдэщ, къызиткъым псэхуплэ
Сыщыщлэ сыхыгъуми сэ зы.

Сыкъоль зэзэмызэ, согубжьри,
Хъунщ си фэм иджыклэ дэпхар,
Зэ закъуэ тепылэ, сабыри,
Едауэ акъылым жидам:

«Слъэкл псомкли сыхуейщ сащхъэпэну
Си хэкум пэлэщлэу псэу хъуам.
Зы мащлэ абыклэ схуэщлэну
Плъэгъуакъым къуагъ сщлауэ згъэщлам.

Аращ сызыхуейр, сызыхуелэр,
Хъуэпсаплэуи силэр аращ.
Къэгъанэ зэ закъуэ гурыщхъуэр —
Зэщлыгъуу зы луэху дыгъэлэжь!»

Гу плъар йоуваллэ абыи,
А хъийм зимыщлэжу икдам:
«Узощлыр уэ гъусэ дапщэщи —
Си закъуэу сэ мащлэщ слъэklar.

Арами, гум к'еуэр зэг'ащлэ,
 Щумыдзэу ауан уэ сыщлын:
 Си л'эпк'ыр зы х'уауэ сымьщлэу
 Тыншыг'уэ зэгуэр симылэн».

СИ ЛЬЭПКЪ

Кавказ зауэжьым хэхэс уэ уищлри,
 Бэлыху мащлэ умышэча,
 Хыумыхыу гуг'эр уи адэжь и щлым,
 Гуг'уеху дапцэ к'ыизэбнэкл!

Уэ пл'эг'уа гуауэм дерс к'ыхэпхахэр
 Адыгэ л'эпк'ымы уи жыр мэлухущ.
 Гуфл'эг'уэ ину к'ох'уулэжахэр
 Уи бэшэчаг'ымы к'ыпхуих'а щл'ыхыщ.

Си л'эпк' л'ых'ужьым зык'эпщлэжауэ,
 Уи л'ыг'э фащэр зыщотл'эг'эж,
 Пащтых' л'ыифхэм ирахуж'ауэ
 Хэхэс х'уа бынхэр к'ыизэщл'ок'уэж.

Л'апсэрых зауэм ирик'ух'ахэр
 Уи нып удзыфэм щл'эг'эувэж.
 Уи нэмыс л'агэр к'эпл'этыжауэ
 Адыгэ л'ахэм зыдэужьыж.

Л'АПАГ'Э

К'эх'уак'ымы иджыри мы г'ащлэм
 (Уэ дэни абы щыщлэупщлэ)
 Фл'ы зыщлэу и луэху к'ыдэх'уауэ
 Х'эдрых'э цл'ыху гуэри кл'уэжауэ.

Зыр и клэм нэдг'эсмэ к'улейуэ,
 К'ык'уокл'ыр нэх'ыбэ щлэн хуейуэ.
 Итлани дыхуолэр дэ г'ащлэм,
 Дыхуейуэ нэх'ыбэ к'эдг'ащлэм.

К'ытл'ысми гуг'уеху мымащлэ,
 Хуимыкл ди щлэщыг'уэр мы г'ащлэм.

Дапщэщи дэ дищлу гумащлэ,
Дехьэхур дунейуэ щлэращлэм.

Ди гуащлэ и хъери тлъагъужу
Къоклуэкыр ар хабзэ тхуэхъуауэ.
Къалэну къыттехуэр гъунэжу
Допсэу дэ, дунейм дыпыщлауэ.

Уэ бейуэ ущытми, зэгъащлэ:
Ажалым ней-нэфли имыщлэ,
Абы ещтэжыр тхъемыщкли,
Къэсамэ и палъэр, зылъэкли.

Ахърэтым щохъу ахэр зэхуэдэ,
Хупачу ищлам пэхъун мардэ,
Гуэныхъ къэзыхъахэм йотхъэкъуэ —
Абдежым щыхабзэщ апхуэдэ.

Уэсэпсу бзэх мылъкум уехъуапсэу,
Нэпсейуэ зэгуэр умыплъакъуэ.
Илъэсхэм къахэхи луцгыгъэ,
Ар ещхъу ехъэкл, умыдакъуэ.

Уцфыхуу къэнэжи дапщэщи,
Ухуейкъым абы нэхъ дахагъэ,
Уи гъащлэр тэмэму къэбгъащлэм,
Щымылэ абы нэхъ лъаплагъэ.

СИ ЩЛАЛЭ

Усабийщ иджыри, си щлалэ,
Уи гур зы гуауи хуэмыгъу!
Уэрэдклэ уэ анэм уегъафлэ,
Лыхъужь ухъунуи пщогугъ.

Уихуакъым лыгъэ зехъэгъуэ —
Уцфыклуу гуцэм ухэльщ.
Пщфыхъклэ уэ мыхъэр уогъахъэ,
Хуарэ къалъхунум утесщ.

Къэхъу насыпыфлэу, си щлалэ,
Дуней мамырыр пщхъэщытщ,

Уи сабиигъуэр хъуэпсэгъуэщ —
Ар дыгъэпс махуэ зэпытщ.

Акъылбалигъ узэрыхъуу,
Щы уэ цыхугъэр Iэпэгъу.
ГъащIэ гъуэгуанэ утехъэм,
ЗыхуэщI уэ лыгъэм ныбжьэгъу.

Щхъэхуэщэ Iуэху удихъэхыу,
Щыхум леягъ иумыпэс,
Зыми губгъэн иумыгъэщIу,
Тет дунейм, ухъуу гунэс!

– Е уанэ мыгъуэр тезыльхэн, уэ щхэ укъыскIэрыхъыжъа нобэ, скIэ-рыкIи зы псалъэ, зы псалъэ закъуэ жезгъэIэ мо Цыцэ!..

– Уа, щIалэ, дапщэрэ бжесIэну, Цыцэ Мыцэвыч хущIыхьэркъым. УзыхуейIамэ, тхьи пхущIэсхэнщ.

– Сэ зэ стхащ, иджы уэ тхы, зи щIыфэр тхытхыжу къэнэн цIыкIу. ТхылъымпIэкIэ фэ къыфпахыным узижагъуэныр къыхунэ. Сыхьэт мэхъу-ри стхам сыкърехуэкI. Абы нэхъеи стхам зыри еплъакъым. Мыхъур тра-гъауэри ягъэтIыльыжащ...

Си Iуэхур зытетыр щилъагъум, секретаршэр къогузавэ:

– Тхьэм щхьэкIэ, щIалэ, моуэ... моуэ зэ. Мэ, псы тIэкIу ефэ... Апхуэ-дэ мыхьэнэншэхэм щхьэкIэ апхуэдизу щхьэ укъэгубжьрэ? ТIыс моуэ. Сэ иджыпсту сыпсэлъэнщ тхылъымпIэр здэпхьами, уи Iуэхур здынэсар къыпхуэсщIэнщ. Алло, Алло... Цыцэ Мыцэвыч и секретарыращ ар. Езым и Iэ телъу тхылъымпIэ гуэр ныщIахьат иджыпсту фи деж. Дауэ жыпIа? А-а, гурыIуэгъуэщ. Уи тхылъымпIэр а здэпхьам щIэмылбыжу жаIэ.

– ЩымыIэжуи? Ды-ды-дауэ?

– Иджыпсту! Иджыпсту! Дэ лъэIу тхыльхэр куэдрэ щыдгъэль ди хабзэкъым. Уэ уи лъэIур дэ тхуэгъээщIэнутэкъыми, ищхьэкIэ яхьащ. Пщэдей къыщIыхьы уи Iуэхур здынэсар бжетIэнщ...

АдэкIэ зысхуэмыIыгъыжу бжэр Iузоудри сыщIолъадэ, сыщIолъадэ-ри:

– Цыцэ! Уэ Цыцэу зыц къызытемынэжын! Ауэ-моуэ хъун. Зыщыпхуа-пэкIэ уеплъмэ хъуркъэ уи... уи... уи... – сызэрышхыдэм хуэдэурэ сеплъмэ, зы щIыIу къэмынэу пхауэ, Цыцэ си пащхьэм къитщ.

АВТОРХЭМ ПАПЦІЭ

Журналым кыйтехуа тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкІэ жэуап зыхъыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Іуэху еплъыкІэхэр Іэмал имыІэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыицтэр зэи кыитемыхуа, компьютеркІэ тедзэжа тхыгъэхэрщ (дискыр щІыгъумэ, нэхъыфІыжщ).

Журналым кыитехуа тхыгъэ нэгъуэщІыпІэ щытрадзэнкІэ хъумэ, «Іуащхэмахуэм» кыызэрырахар кыэгъэльэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кыалэнкыым Іэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкІэ кыевгъэхь хъуноц: 360000, Налшык кыалэ, Лениным и цІэкІэ щыІэ уэрам, 5, епщыкІузанэ кыат, «Іуащхэмахуэм» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 47-26-21 (редактор нэхъыщхьэм и кыалэнхэр зыгъэзащІэ); 42-42-14 (жэуапыхь секретарым и кыалэнхэр зыгъэзащІэ, прозэ); 47-35-32 (публицистикэ); 47-32-94 (оператор, бухгалтерие). Электроннэ адрес: e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЬЭХЭМ ПАПЦІЭ

Журналыр зэрытедзам сэкыат гуэр иІэу кыыщІэкІмэ, абы теухуауэ фыщыщІэуощІэ хъуноц: Лениным и цІэкІэ щыІэ уэрам, 33, ООО «Тетраграф».

МЫСОСТЫШХУЭ Пщызэбий Умыгузавэ, Кьундуз

Ей, дохутыр! Дохутыр! Моуэ зэ щхьэгьубжэмкIэ кьыдэплгыт! Уэракьэ жьхуэсIэр! Пу! Мы жин хужь цыкIухэми ськьаужэгьуащ. Хьэдагьэ кIуэн, сабий кьыщыщIагьэкI мы унэ зэтетыжым и льябжьэм физ кьызэрысшэрэ сыщIэтц, сыдонэцIейри... Сэ мы унэжым зэкIэлхьэужьбу хьыджэбзих щIэсшыжаш... Пхьуих! Зы дэлху цыкIу зэрагуэту щыдогьэтыж, жьслэурэ си Кьундуз цыкIу мыгьуэр мыбы жьы щIэхьухьаш. Сэри тхьэмахуэ мэхьури, си нэбдзыпэ зэтеслхьакьым. АпхуэдизкIэ сымэжэлIащи, си щхьэр мэуназэ... Уа, мы ебланэри хьыджэбзу кьыщIэкIмэ, сыунэхьуакьэ! Мы емынэм имыхьын щхьэ бацэхэм сэ щхьэ нэхь тегушхуэгьуафIэ ськьащIауэ пIэрэ? Зы цыхубз фIэкIа зи унэ щIэмысхэр мэтхьэусыхэ: «Тхуэхуапэркьым, тхуэгьафIэркьым». Сэ си унэм зым нэхьрэ зыр нэхь ину, зым нэхьрэ зыр нэхь бзаджэу, блы щIэсщ... «Умыгузавэ, папэ, дэ щIалэ зиIэхэм уедгэхьуэпсэнкьым», – жаIэурэ сипхьухэр зькIэ зозауэри... Уа, а кьомыр зэкIэлхьэужьбу лIы дэкIуэу щIадзэмэ, дауэ сыхьуну?... СытхьэгьэщIщ, факьырэлус кьыхэхьу ськьамыгьанэм... Ей, дохутыр! Дохутыр! ЩхьэгьубжэмкIэ зэ кьыдэплгыт, Iэгьу!.. Дунейм хэт сеупщIыну мы фызым и Iуэхур здынэсамкIэ?..

Дохутырхэм зькьысцагьэпщкIу... Си фызым сеупщIмэ, жылэм сызэхахьунуц. УадыгэлIу, сабий кьальхуным упэплгьэу мыбдеж уцытын жьхуэпIэр... Уэлэхьы, си ныбжьэгьу гуэрым ськьильагьумэ, уэрэду сыхимыхьэжмэ (*зепльыхь*). А-а, докIуэдри-докIуэд, фызым сеупщIынщ... Ей, Кьундуз, Кьундуз!.. ЩхьэгьубжэмкIэ кьыдэплгыт! (*зепльыхь*). Ей, иджыри уи закьуэ хьэмэ тIу фыхьурэ? Пу, зэхимых нэпщIышхуэ зэрызищI абы... Ей, мылхуэжыныр... Уа, мы ебланэри хьыджэбзу кьыщIэкIмэ, уныдэгьэхьэжынукуьым зэрыжысIам щхьэкIэ, си Кьундуз цыкIур щIэкIуэсыкIыжауэ пIэрэ-тIэ?.. А тхьэмыщкIэр изгьэкIыжынкIэ мэшынэри: «Тхьэ, Мэжид, щIалэ цыкIу дымыгьуэтауэ сэ сымыувыIэну, уэ укьимыкIуэт закьуэ!», – жи... КьикIуэтыпIэ сиIэж? Хьыджэбз архьуанэм срихьаш... Ей, дэ дохутыр мащIэ зэдгьэплгьа?.. Iэээ мащIэми дыкьагьэпщIа?! Джэш мащIэ едгьэдза... Уэлэхьы, ди кьуажэ Iэхьуэм «Мыр уэ уи хуцхьуэщ, тIу», – жиIэурэ сэ удзу сигьэшхам хуэдиз ди жэмыжым ильэсым ишхауэ си фIэщ мыхьу...

Жьэ мыгьуэ ишхыдыкIат, сэ Мэжид кьысфIэзыщар... «Мэжид – ди жэм». «Ди жэм – Мэжид»... Иджы ди Iэхьуэ лIыжым IэхьупщIэ кьыщыхьхкIэ, «Уэлэхьэ, Кьундуз, уэ жэмитI уасэ кьызэптын хуейтэмэ», – жи...

Ей, мы цыхухэри... Гукьеуэ гуэр уиIэу укьащIамэ, гуцIэгьу кьыпхуащIыным и пIэкIэ ауан укьащI, кьыпщодыхьэш... Зым «ЩIалэ зэрывмыгьуэтымкIэ кьуаншэр кьэпщIэну ухуеймэ, уи фызыр игьэкIыжи,

нэггүэцI кьашэ», – жи. Зым «ЕпцIанэр Iэмал имыIэу щIалэ хьунуши, фи хьыджэбзхэм я бжыггэр зэ бгьум нэвггэс», – жи. Зым «Тельхэ тIэкIу хуэфцIи, хьыджэбз зимыIэ гуэрым щIалэ цIыкIуцIэ ефхьуэж», – жи... Зым «Пщыхьэщхэ кьэс аркьэжь стэчанищ ефэ, джэдыкIэ цIынэ тIощI тефыхьыжи гьуэлгыж», – жи... Адрейм «ГгэшхэкI зыIуфлхьэ хьунукьым», – жи...

А, зиунаггүэрэ, зы Iээшхуэ гуэрым: «МыIэрыситI зэгүэтү кьэбггүэт-рэ уи фызым ебггэшхмэ, щIалэ цIыкIуитI зэуэ кьыпхуилхьунуш», – жиIэри мащIэрэ сиггэлгыхьуа? «УдыггүакIуэщ», – жаIэурэ жыг хадэ мащIэм ськьыщыщIаггэIа? «Мыбы мыIэрысэ зэгүэт ггунэжу кьыщы-бггүэтынуш», – жаIэурэ делэщым сыщашаи кьэхьуащ. Ди ггунэггү-хэм «ЛыггүэфызыггүэмкIэ Iэээ бэлыхь гүэр кьэунэхуащ», – жаIэри си Кьундуз цIыкIум сэрэ залымыггэкIэ Гүрых кьалэ дахуащ. ЖыхуаIа унэр кьэдггүэтри дызэрыщIыхьэу, зы щIалэ абраггүэ, ныбэф хьужауэ, кьыдбггэдохьэ... Си Кьундуз цIыкIуу пльаггүр и хьуреяггкIэ кьызэпеп-лгыхь-нызэпеплгыхьри: «Фигу кьеуэр си пэшэггүм кьызжиIауэ сощIэ. Мы уи фызыр кьысхуэггани, уэ щIэкIыт», – жи. «Мохьщ ар! Си фызыр мыбы нэс кьээмышэу апхуэдэ хуцхьуэ ди кьуажи ггунэжу щызггүэты-нут», – жызоIэри, макIуэ-мэлгьей!..

АрщхэкIэ, абы ахьшэ пIимыхьу укьиутIыпщынт? Дыкгеггүэвы-Iэжри: «Уэлахьэ, щIалэ, уи жаггүэ умыщI, уэ ущыту сэ мы уи фызым семыIээфыну... Сэ си методыр зыми кьезггашIэ хьунукьым», – жиIэурэ зэкIуэцIыль гүэр кьысхуеший... «АтIа-а, мы уи физ дахэшхуэм утеп-лгэккIуцI щымыхьунукIэ, мыбы кIуэцIыль удзыр кьэггави, кьыщIэвы-кIам уи фызыр еггяфэ, уэ фIуэ уи бынжэм щыхуи, мазэкIэ пэш зырыз фыщIэль. Мазэ дэкIа нэужь, уи насыпымрэ уи лыггэмрэ кьыпхуахьыр уи Iыхьэщ, – жи, – ауэ мыр сэбэп кьыфхуэмыхьумэ, Iэпхуалгэм изу фи нэпсыр ивггьаткIуи, жыгей мафIэшхуэм пэрыфкIэ! ЗэрыпэрыфкIэу «цIач» жиIэу кьауэмэ, щIалэ цIыкIу вггүэтынуши – фыпэллгэ! «Цыфф» жиIэу пэрысхьэмэ, зыфлIэжамы, нэбггүзкIэ фытеплгэнукуьым... Абы щыггүэ кьыфхуэнэжыр зы Iэмалши, уи фызыр занщIэу си деж кьэггакIуэ...»

Ар зэхихауэ си Кьундуз цIыкIу мыггүэр пхуэубыдыжынт? ЗанщIэу си Iэпэр кьеубыдри, «гу-гу-гу!» О-о, дэ зы кьэжэкIэ диIэти... Уэлэхьы, фэты-джэн кьыттракIэу мафIэ кьытцIадзэжа фIэкIа умыщIэнт... Дыкгэсыжа нэужь, ггэщIэггүэнракгэ, а щIалэггьым жиIам щыщу зы псалгэ ди фIэщ мыхьуарэ пэг, и хуцхьуэхэр зэрыжиIа дыдэм хуэдэу зэтхьэлIащ... Абы мафIэм пэрыфкIэ жыхуиIа нэпсыр, Iэпхуалгэм из тхуэмышцIу бэлыхь мащIэ дыхгата... Еуэ, бжьын соуькьэбз, сотхьунцI, си нэм щIызоггябжгэ... Си Кьундуз цIыкIуми: «УизггэкIыжынуш», – жысIэурэ, шыбжий, бжьын, бжьыныху, серчэ жыпIэми, хьэбыршыбыр мащIэ езггэшха, ирезггэфа. И жьэри, и кIуэцIри хьэлэчу езггэсри, мыпсалгэжыфу илгэс ныккүэцIэ хэлгаш... ЩIэупщIакIуэ кьакIуэ си ныбжгггүхэр кьысхуэггүзэвэным и пIэкIэ: «Е насыпышхуэр Алыхьым зрита, укьээзыггэщIам хьэтыр иIэмэ, мы уи фызым и жьэр зэребггүэбыда Iэмалыр кьыджеIэ», – жаIэурэ кьы-зэхьуацэрт.

Iлгэс ныккүэ дэкIа нэужь, си Кьундуз цIыкIу мыггүэр нэхэ Iеиж кьэхьуш, кьэмэхьу хуежьэри, си ныбжгггү дохутырым деж сымышэу хьуакьым. Абы есхьэлIа хуцхьуэхэр зэрыжесIэу, си пщампIэр кьеубыдри сиудыныщIэурэ: «Е уанэ махуэр тезыльхьэн, лажгэ зимыIэ мы фызыр щIэбукIыр сыт? Мыбы ехьэлIэн хуейр нэггүэцI хуцхьуэщ!.. Ар хьун

хуэдэу щумыхьэллэфкIэ, уэ ефэж а хьэбыршыбырхэм кьуат щхьухьым!
КьыфIэбгьэкIмэ, мы стIолым утеспхэнщи...

Сэри нэхъ Iеижу сыкьогубжьри:

– А емынэ узым имыхьын, а уэ кьызэпщIар уфIэмащIэ?.. «Дагъэ зы-
щIэлы умышх, шыугъэкIэ умыерыщ, аркъэ уемыфэ», – жыпIэурэ, фэмрэ
кьупщхьэмрэ сыкьыхуэбгьэнащ. АпхуэдизкIэ псынщIэ сыхьуащи, жы
кьыщепщэкIэ, срихьэжьэнущи, хьэлъэ гуэр самыIыгьыу унэм сыкьыщIэкI
хьужыркьым. ЖэщкIэ си фызыр кьепсмэ, гьуэлъыпIэм сыкьохуэх... Ди
адакэжьыр кьызжьэхэлъэмэ, соджалэ! Зыри си фIэщ мыхьужу сыкьэб-
гьэнащ! Сужэгьуащ уи чэнджэщ мышыухэр! Дохутыр!.. Сыт мьгьуэр уи
дохутыр уэ! Сымаджэм «Iыхь» зэрыжиIэу: «Зэгугъэжын хуейщ!» – жы-
боIэри ущыщ... ИтIани умыукIытэу: «Дэ сыт и лъэныкьуэкIи дефIэкIуащ,
дэ тлъэмыкIыр укIуэдыж – гу зимыIэм худолъхьэ, лIар кьыдогъэхьуж», –
жыбоIэ. Дауэ узэрэфIэкIуар, цIыхухьухэм нэхьрэ цIыхубзхэр хуэдищкIэ
нэхьыбэу? Дауэ, зо? Мыдэ: «ЩIалэгьуалэр зэзэгьыркьым, куэд зэбгьэ-
докIыж», – жыдоIэри догъэщIагьуэ! Хьэдагъэ кIуэн, цIыхубзхэр дунейм
техуэжыркьым! Я нэр кьожри щыщ, «уитI» зэрыжыпIэу кьыбдэкIуэн
кьудейуэ... Жыжьэ умыкIуэ, мис, сэ си закьуэпщIий кьыслъысу...

Уэлэхьы, щымыхьужкIэ, хамэ кьэралхэм я Iуэхур куэдкIэ нэхьыфIмэ,
а IыгьуэфызыгьуэмкIэ... А зиунагьуэрэ, абыхэм куэд щIауэ щIалэ цIыкIу
хуейм – щIалэ цIыкIу, хьыджэбз цIыкIу хуейм – хьыджэбз цIыкIу иратри
яутIыпщыж... Уэт, дохутыр! Мис аращ дохутыр жыхуаIэр!..

Уоу! А махуэм а си ныбжьэгьум жесIар!.. Сэ абы тестхьуар!.. Уэлэхьы,
и жьэр Iурыхуауэ кьэзгьэнатэм... Мы дунеишхуэм мыхьумыщIагьуэ кьы-
щыхьу псомкIи кьуаншэр а зыр арауэ фIэкIа пщIэнтэкьым... (*сабий гьы
макэ зэхех*) Догуэт! Догуэт... Уэлэхьэ, зэфIэкIа хуэдэм! Фи нэмыс нэхь
лъагэ ухьу, ар зи макьыр дэнэ кьыкIами, уэлэхьэ сэ си мыхамэ!.. ИкIи,
нэсри кьэсыжауэ АдыгэлIым! (*Дохутыр хьыджэбзыр кьогуо.*)

– Ей, Мэжид! Сынохьуэхьу, хьыджэбзищ зэуэ кьыпхуальхуащ.

– А-а, дауэ жыпIа?..

– Хьыджэбзищ зэуэ кьыпхуальхуащ, зо!

– Уэ-уэ-уэ!

– Япэ щIыкIэ и жьэр Iурыхуауэ и пIэм йожыхь, итIанэ, гьыми ды-
хьэшхми кьыпхуэмыщIэну кьызэррольэ, йожьэж, кьоувьIэж, зэуэ и
щхьэр кьелэтри, и Iэхьуамбэхэр щIигъашэу кьэбж: Маржинэт! Данизэт!
Фаризэт! ФатIимэт! Мадинэт! ХьэIишэт... Мы щыр абы хэлпъхьэжым:
Назирэт! Берычэт! Хьэрычэт!.. Бгьу (*IэхьуамбэжыакIэ кьэнар лъагэу еIэт.*)
А-а! Бгьум епщIанэр! Ей, Кьундуз! Умыгузавэ! ЕпщIанэр... ЕпщIанэр
щIалэ цIыкIу хьунущ! Умыгузавэ уэ! Зэхэпхрэ?! Умыгузавэ!

Цыцэу цы кьызытемынэжын

Зымахуэ тIэкIу кьэскIухьынщ, жысIэри сыкьыдэкIат. Гьэмахуэт,
дунейм и дахэгьуэт. Кьакьэ-пщIыпщIу цIыкIухэр уэрамым дэтт. Сэри
сыгуфIэжу сыздэкIуэм, портфель иIыгьыу зы Iы бэлыхь зэгьэпэща гуэр
кьысхуэкIуэу солъагьу. Нэхъ гьунэгьу кьэхьурэ сеплъыпэмэ, кIэстум зэ-
фIэтым зы ныкьусаныгэ гуэр иIэу гу лъызотэ... Нэхъ тэмэму жыпIэмэ...
гьуэншэджым щIыIуу итым пхауэ зы яхэткьым... Ар нэгьуэщI зыгуэру
щытамэ, блэкIыу ежьэжынкIэ тIэу еплъынтэкьым. Ауэ сэ сыхьэлэлщ...

Сыхьэлэл щхьэкIэ, мащIэрэ кызэкIыжрэ абы и зэран!.. Догуэ, сэ абы и гьуэншэджым сыткIэ си Iуэху хэлгт?.. Ы? Емынэм сызэрхуэрэт... «Мы щIалэ хьарзынэм и напэр токI, жеIауэ егьэпхэжын хуейщ», – жызоIэри, кьээзгьаувыIэну соджэ:

– Ей, кьуэш! Ей, щIалэ! – арщхьэкIэ сызэхихыркьым...

Аргуэру соджэ:

– Ей щIалэ, мыдэ кьэувыIэт зы дакыикьэкIэ.

ЩIалэм, кьэувыIэным и пIэкIэ, нэхь псынщIэ зещI.

Сэри, уэлэхыи, мыр тхьэкIумэ жьажьэу кыщIэкIыным, жызоIэри сыкIэлъыщIопхуэ... Уий, сыкIэщIохьэ иджы щыжысIэм, сэмэгурабгьумкIэ еунэтIри, унэшхуэ щытым щIохьэ. Сэри абы иужь ситу сыщIохьэ. КIэ-лындор кIыхьышхуэм щрикIуэм, сыкIэлъыщIыхьауэ и Iэблэр субыдыну соIэбэ, арщхьэкIэ бжэр Iуеудри, пэш гуэрым щIопкIэ, сыкIэлъыщIыхьэну сыщыхуежьэм, хьыджэбз гуэрым сыкыызэтрегьэувыIэ.

– Уэ сыт узыхуейр, дэнэ уздэкIуэр?

– Мыдэ мыбы щIыхьа лIым сыхуейуэ арат!

– Сытхуэдэ IуэхукIэ?

– Абы и... езым и щхьэ IуэхукIэ.

– Хьэуэ, ныбжьэгьу. Цыцэ Мыцэвыч хущIыхьэркьым, ущIэзгьэхьэ-нукьым!

– Сэ... пльагьуркьэ... Моуэ, псалытI кьудей жесIэну арат... абы и-ы...

– Сэ кызжеIэ! ИужькIэ жесIэжынщ...

– Уэ бжесIэфынукьым... Ы!... ПщIэрэ, абы и... Хьэуэ, хьэуэ... Уэ бжесIэ хьунукьым...

– АтIэ, тхыи кызэт, иджыпсту щIэсхьэнщ.

– Хьунщ, кьащтэ тхылымпIэ. «ЩIыхьышхуэ зыхуэсщI Цыцэ! Кьыс-хуэгьэгьу... Сэ сыхуейт уи Iэпкьлэпкьхэм щыщ зым... Ы!... Хьэуэ!.. Уэ щыгьыну пщыгьым я нэхьыщхьэ дыдэм, нэхь тэмэму жыпIэм, уи гьуэншэдж кхьуэщыныфэ дахэм уезгьэплъыжыну – абы ит щIыIу псо-ми я кьалэныр нэсу зэрамыгьэзащIэм кьыхэкIыу...» Хьунщ ар. Мэ, ди шыпхуэ, щIэхьэ мис мыр.

– Мыр сэ щIэсхьэнщ, ауэ сыкыщIэкIыжыху мыбдеж кыщыс-пэплъэ.

– Хьэуэ, хьэуэ!.. Сэ жысIэнур жысIащ, нэгьуэщI Iуэху льэпкь сиIэкьым...

– Хьэуэ, моуэ тIыси щыс! Цыцэ Мыцэвыч «езыр» жиIэмэ-щэ?

«А кIуэщIрымыхун, а сэ стхам узыщIэупщIэн хэлъ», – жызоIэ сигукIэ. Ауэ сыкыщIэкIыжыркьым. Дакыикьэ нэхь мыгувэу секретаршэр кыщIокIыж... КьыщIокIыжри, тхылымпIэ стхыуэ щIезгьэхьар кы-зетыж. Сеплэмэ, кьалэм пльыжькIэ ину мыпхуэдэу кьытритхауэ тетщ: «ИкIэщIыпIэкIэ Дэбылэ хэгьаплъэ». Сэ си нэр кьижу, си жьэр Iурыхуауэ тхылымпIэр згьэкIэрахьуэу тэлайкIэ сыщыта нэужь, кьыкь сыхьуауэ хьыджэбзым соушщI:

– Сыт мы-мы-ы-бы кьыкIыр?

– КьыкIыр пльагьуркьэ? ПсынщIэу Дэбылэ деж хьыи, мы кьытритхар егьэлыагьу. Уи Iуэхур, пIалъэ абы имыIэу, зэфIигьэкIынущ.

– Сыт Дэбылэ? Уи унафэщIыр мыбы еджакьэ?.. Мыр езыращ зы-хуэстхар, езым и мыстыр... Ы!... И мыстыр мысту щытти, и напэр текIмэ жысIэри...

лъэхъэнэм Долэт-Джэрий Урысейм дзэшхуэ иришэну зигъэхъэзырырт. Ауэ абы и плэкIэ хъаныр адыгэхэм къатоуэ.

1555 гъэм жанеипщ Сибокъуэ я унафэщIу адыгэ лыкIуэхэр Мэзкуу макIуэ. Абыхэм яхэтт Сибокъуэ и къуэ Къудэдыкъуэ, и къуэш Ацымгъукъуэ, абазепщ Тутэрыкъуэ Езбэзлыкъуэ сымэ. Урыс пащтыхьым жралаш адыгэхэр пэжу къыбгъэдэтыну тхъэ зэралуар. Пащтыхьым ар и гуапэ хъуаш икIи лыкIуэхэм пщIэшхуэ къахуищIаш. Ахэр хуит ищIаш цыхуейм деж Мэзкуу къэкIуэну, кIуэжыну, пащтыхьыдзэм къулыкъуэ щашIэну. Улахуэ хъарзыни яхуигъэуващ. Тутэрыкъуэрэ Къудэдыкъуэрэ чыристан диныр къащтэри урысыдзэм хыхъаш, Иванрэ Александррэ къыфIащри. Урыс пащтыхьым адыгэхэм къажрилащ кърым хъаныр къатеуэмэ, къазэрыщхъэщыжынуар, ауэ Тыркум ехъэлауэ зыкIи кыгъэгугъакъым. Зэпсэльэныгъэхэм якъь иткIэ зэгурылуэныгъэ зэращIылащ. Абы кыгъэувырт адыгэхэм урыс къэралым адыгэшу мин иратын, зауэ къэхъумэ, шу мин 20 ягъэшэсын хуейуэ.

Мэзкуу адыгэхэм къахуилэ хъуа ныбжьэгъугъэм и фыгъэ езы урысхэми къекыжырт. Иджы абы езыр зэрыхуейм хуэдэу Кърымым хуилэ щытыкIэр иухуэрт. 1555 гъэм Кърымыр Кавказ Ищхъэрэм кыхъауэ хъыбар зэрызэхихыу, урыс пащтыхьым унафэ ищIри, кърым улусхэм япэувыну зауэпI мин 13-м щигъу хъууэ дзэшхуэ кыгъэкIуаш, дзэпщ Шереметьевыр я пашэу. Тэтэрхэр адыгэхэм я щIым ирахужащ. Апхуэдэу гъээщIэн щIадзащ зэгурылуэныгъэм кыгъэуэв Iуэхугъуэхэм.

1556 гъэм кърым хъаныр ежъащ Псыхуабэ къедза щыналхэм ис адыгэхэм ятеуэну, ауэ, Днепр псым и Iуфэм Iус Ислам-Кермен жылагъуэм деж Ржев дзээшэм и отрядыр къызэрыщыпэувынуар щызэхихым, игъээжащ. А гъэ дьдэм и бжыхъэм жанеипщ Сибокъуэ Къэнщокъуэрэ Таздруийрэ яубыдащ Темрыкъуэ, Тэман быдаплэхэр.

Днепр деж урысхэмрэ адыгэхэмрэ зэгъусэу щрагъэкIуэклэ зауэм зэман кIыхькIэ зэпиудащ тырку султIаным Кавказ Ищхъэрэм ис лъэпкъхэм яхуэгъэзауэ илэжыну и мурадахэр, урысхэми Астрахан къаззури, ар я щыналхэм хагъэхъаш.

Урысхэм я деж кIуэ лъагъуэр пхашу зэныбжьэгъугъэмрэ зэкъуэтыныгъэмрэ къызэзыгъэпэща жанеипщ Сибокъуэрэ беслъэнеипщ Мэшыкъуэрэ ар хуагъэгъуакъым: я жагъуэгъухэр зэхыхъэри я лъахэм кърахуаш. Ахэр Мэзкуу кIуэри, чыристан диныр къащтащ. Сибокъуэ Василий, Мэшыкъуэ Иван къыфIащри, урысыдзэм хагъэхъаш. А гъэ дьдэм а адыгэпщхэр, я цыхухэр я гъусэу, Ливонием ягъакIуэри, зауэ гуащIэхэм хэтащ.

Адыгэхэмрэ урысхэмрэ я зэпыщIэныгъэхэр кIуэ пэтми нэхъ быдэ, лъэщ хъурт. Абы лъэныкъуитIми я фейдэ хэлът. Зэгъусэу я бийхэм езауэрт, 1561 гъэм урысхэмрэ адыгэхэмрэ зэгъусэу Дон псым тету ехыурэ, Кафэ нос, абдеж щыт быдаплэхэр зэтракътэ, кърымхэмрэ тыркухэмрэ зэрыгушхуэ Кафи къащтэ. Уэсмэнхэр тэтэрхэм къадэлэпыкъуно похъэ: кхъухъ тIощIым ихуэ дзэ кърагъэжъат, ауэ ахэри хагъэщIаш. Къелахэм Константинополь ягъээжащ. Абы хуабжыу игъэпIейтеящ Тыркумрэ Польшэ-Литовскэ къэралыгъуэмрэ. Польшэм и пащтыхь Сигизмунд-Август Кърым хъаным жрилащ Мэзкуурэ адыгэхэмрэ зэгъусэмэ, узэрыпэмылгъэщынуар икIи елъэлуаш а тIур зэкъуичыну. Долэт-Джэрий урысхэмрэ адыгэхэмрэ щIэх-щIэхыурэ ятеуэу щIидзащ.

Мэзкуу адыгэхэм къахуилэ пыщIэныгъэр тIэкIу-тIэкIуурэ къэтIасхъэу хуожъэ. Урыс пащтыхь Иуан IV и япэ щхъэгъусэр лIа нэужь, Урысейм

и луэхур дэклын папшлэ, урыс пащтыхьым мурад ещ! Европэм пащтыхьыгъуэр щызылыгъхэмрэ адыгэпщ цлэрылуэхэмрэ благъагъэклэ ябгъэдэувэну. Лъыхъухэр егъаклуэ Польшэм и пащтыхь Сигизмунд-Август, Швецием и пащтыхь Густав, Къэбэрдейм и пщы уэлий Идар Темрыкьюэ сымэ я деж. Псоми зэрытщлэщи, 1560 гъэм урыс пащтыхь Иуан Еплланэм кърихъэжъа луэхур езыр зэрыхуейм хуэдэу щыхъуар Къэбэрдейм и закъуэщ.

XVI ллэщыгъуэм икхэм Шэрджэс хэкум и гъунапкъэ дыдэу щыта Къэбэрдейм щыла щытыклэр ткий икли хьэлъэ хъуат, пщыхэр зэныкьюэкъужу, лыфылплэ зэрымыгъахуэу зэпэуврэ зэзэуэжу зэрыщладзам къыхэклыу. Ар бийм лэзэу къыгъэсэбэпырт: щлэх-щлэхыурэ адыгэхэм къытеуэрт, зауэ гуащлэхэр кърищлэкырт. Щытыклэр зэщлэплъэ, щлэхуабжъэ зэпытт. Тыркум, Кърым хъаныгъуэм, шамхалхэм, нэгъуейхэм, Къейтыкьюэ пщыгъуэм щыщхэу кърымхэм я тельхъэ хъуахэм дзэ лъэщ япэгъэувын флэкла, нэгъуэщлклэ уазэрыпэмылъэщыфынум ирихуллэри, пщышхуэ Идар Темрыкьюэ урыс пащтыхь Иуан IV зыхуигъэзащ. 1557 гъэм Къаныкьюэ Къанлы я пашэу къэбэрдейм лыклуэхэр Мэзкуу клуащ. Абыхэм урыс пащтыхьым жралаш урыс къэралымрэ къухьэплэ адыгэхэмрэ яку дэль зэпыщлэныгъэхэм хуэдэ езыхэми иращыллэну зэрыхъэзырыр. Апхуэдэу къэбэрдейм лыклуэхэм къагъэлъэгъуащ урыс-къэбэрдейм зэгурылуэныгъэхэм я мызакъуэу куржы пащтыхьыгъуэхэу Картлырэ Кахетиемрэ я цлэкли зэпсэлъэныгъэхэр ирагъэклуэклыну абыхэм пщэрыль къызэрыхуащлар. А гъэ дыдэм (1557 гъэм) Мэзкуу къэклуащ Къэбэрдейм и ныкьюэкъуэгъу шамхалхэмрэ Тюмен пщыгъуэмрэ я лыклуэхэр, урысхэм я жъауэм щлагъэувэну лъалуэу.

1558 гъэм пщышхуэ Идар Темрыкьюэ Мэзкуу игъэклуащ чыристен диныр къиштэу Михаил зыфлаща, пащтыхь пщлантлэм пщлэшхуэ щызыгъуэта, бояр пашэ икли цлэрылуэ хъуа и къуэ Султланыкьюэ. Абы и къуэшхэу Думэныкьюэ, Мамсырыкьюэ, Белгъэрыкьюэ сыми 1560 гъэм пщэрыль зэмыллэужыгъуэхэр ялэу урысхэм я щыхъэрым зыбжанэрэ клуащ.

Урыс правительствэм флэфлтэкъым шамхалхэр кърым-уэсмэнхэм зэрательхъэр, и дамэгъу къэбэрдейхэм къазэреныкьюэкъур, абыхэм я бийуэ луэху флей куэд зрилэжъри, ахэр и жъауэм щигъэувэн идакъым. Идэн дэнэ къэна, 1560 гъэм дзэпщ цлэрылуэ Черемисин И. С. я пашэу дзэшхуэ къыгъаклуэри шамхалхэм пигъэуващ. Шамхалхэр урысыдзэм пэльэщынутэкъыми, шынэхэри, Тарки щалэ зэхуэсыплэ хуэщлар ябгынащ икли къэбэрдейхэм къатеуэныр плалъэклэ зэпагъэуащ.

Къэбэрдейр Урысейм дамэгъу зэрыхуэхъуар зыфлэмыфлэхэри щылэт. Апхуэдэт пщы Къетыкьюэ Пщылэпщокъуэ зи пашэ гупыр. Абыхэм Кърымым и жъауэм щлэтмэ нэхъ къащтэрт. Щылэт урысхэри кърымхэри зымыдэ нэгъуэщл зы гупи.

Къэбэрдейр щытыклэ гугъу икли хьэлъэ дыдэ щихуам жыжъэ плъэф цыху луцу, хэкуллу зыкъыгъэлъэгъуащ пщышхуэ Идар Темрыкьюэ. 1558-1567 гъэхэм къриублэдэу урыс лыклуэхэр Къэбэрдейм хэ къэклуащ, Идар Темрыкьюэ и лыклуэхэу Мэзкуу щылэхэми зыбжанэрэ яхуэзащ.

Къэрал щыб политикэри лэзэу иригъэклуэкырт Идар Темрыкьюэ. Ар дагыстэн шамхалхэм япэщлэтт, куржыхэм ныбжьэгъугъэрэ къуэшыгъэклэ ябгъэдэтт, Кърым хъаныгъуэмрэ абы и дамэгъу Нэгъуей Орда Цыклымрэ япэщлэтын папшлэ Нэгъуей Орда Иныр къыгъэсэбэпырт, благъагъэклэ запищлауэ. Къэбэрдеймрэ Урысеймрэ дамэгъу зэрызэхуэхъуа-

пасэм кыыщыщлэдзауэ урысхэм яйщ» жыхуилэ луэху еплъыклэр. Къэрал луэхухэр зратхэ тхылъым ит тхыгъэхэр щапхъэу къахьурэ, урысхэм псоми я флэщ ящыну хэтт шэрджэс адыгэхэр зэман жыжьэ блэклам рязанхэу щытауэ, Иуан IV и пащтыхыгъуэм Кавказым къэлэпхъуэжу урысхэм я жьауэм щлэувауэ, ахэр пащтыхым ихъумэн папщлэ, Тэрч деж къалэ шиухуауэ. Апхуэдэ луэху еплъыклэр лыклуэхэм куэдрэ къагъэсэбэпу, я дэфтэрхэм иратхэу щыта щхъэклэ, Истамбылрэ Бэхъшысэрайрэ ар я флэщ зэи хъуртэкъым. Уеблэмэ езыхэри хущлэкъурт шэрджэсхэр езыхэм яйуэ кыыщлрагъэдзыну. «Ахэр муслъымэнщ, ди къэралыгъуэм и цыыхуэхэщ», жалэрт.

XVI ллэщыгъуэм и клэм тырку султтанымрэ Кърым хъаныгъуэмрэ яужь ихъащ Кавказ Ищхъэрэр яубыдыну. Керч топ 18 яшащ. Урысейми дзэшхуэ ишэну зигъэхъэзырат, ауэ абы зэран хуэхъуащ Венгриер яубыдыну Австриемрэ Тыркумрэ зэрызэпэуамрэ Мубэрэч-Джэрий зэрылтамрэ.

1557 гъэм Къэбэрдеймрэ Урысеймрэ зэращылла зэгурылуэныгъэхэм тхыдэдджхэр зетемыхуэу топсэлъыхь. Щызэдауи щылэщ. Шэч хэлъкъым дяпэки абы псалъэмакъ зэрыращлэклыну. Ауэ XVI ллэщыгъуэм щыла щытыклэм тепщыхьмэ, а зэгурылуэныгъэхэм кыыщыгъэлъэгъуа унэтлыныгъэ нэхъыщхъэхэм хэбдзын хэлъкъым. Ахэр зыкли зэран хуэхъуакъым Къэбэрдейм зиужьыным. Абы зыри кыпэрыуакъым езым и къэрал щыб, къэрал клуэцл луэху иригъэклэуэклэжыну. Уеблэмэ и экономикэм флыуэ зилэтри, и пщлэмрэ и зэфлэклымрэ хэпщыкылу, нэрылъагъуу хэхъуащ. Ауэ нобэ языныкыуэхэм кыызэралъытэм, зэрыжалэм, зэратхым хуэдэу, Къэбэрдейр Урысейм езыр «флэфлу» гухъатэкъым – зауэ-политикэ луэхугъуэхэр зэгъусэу ирагъэклэуэклэын папщлэ, дамэгъу зэхуэхъуахэу арат. Къэбэрдейми Урысейми езыхэм я щыналъэ ялэжу щытащ, я гъунапкъэхэр гъэбелджылауэ. Дэтхэнэми щызеклуэрт езым и хабзэ. Къэбэрдейми Урысейми езыхэм я къэрал дамыгъэхэр, къэрал луэху-щлалэхэр ялэжт. Налогхэри щхъэхуэ-щхъэхуэу ятырт. Зым адреим ейм и луэху хилъхъэртэкъым.

1557 гъэм Къэбэрдейр Урысейм дамэгъу зэрыхуэхъуар дунейпсо хабзэм тету ятхауэ щытащ. Ауэ, ди жагъуэ зэрыхъуши, ар хъума хъуакъым. Ди деж къэсар тхыдэм ехъэлла луэхухэр щызэхуэхъэса тхыгъэхэм хэхуа лыхъэхэрщ. Мыри кыыхэгъэщыпхъэщ: зэгурылуэныгъэхэр щыттэкъым лэмал имылэу лъэныкыуитми ягъэзэщлэн хуейуэ, ахэр ягъэзэщлэныр кызыхэклэ щхъэусыгъуэхэр щымылэжмэ, ззыщыллэхэр мылэжьэжмэ е дунейм ехыжамэ, зэгурылуэныгъэхэр ямыгъэзэщлэжми хъунут. Абы и деж шиухырт зэгурылуэныгъэхэм я къарур. Ар къэлъытауэщ зи гугъу тщы тхыдэ луэхум ноби зэрыбгъэдыхъапхъэр.

ДЗЭМЫХЪ Къасболэт,
тхыдэ щлэныгъэхэм я доктор,
профессор.

1578, 1580-1590 гээхэм ятха дэфтэрхэм тепщыхьмэ, Мамсырыкьюэ Къэбэрдейм кыггээзэжри, и адэм кырихьэжъауэ шыта лүэхур текл имылэу иггээзэщлащ.

Къэбэрдеймрэ Мээкуурэ яку дэлъа зауэ-политикэ дамэгъуныгъэмрэ кырым-тырку къарухэм драгъэклуэклэ бэнэныгъэмрэ зэпыуакъым XVI ллэщыгъуэм и иужьрей ыхьэ шанэми. Идар Темрыкьюэ ириггэклуэклэ политикэм пищаш абы и къуэш Къамболэти, пщы уэлий хъуа нэужь. Идархэ, Къетыкьюэхэ, Тальостэнхэ я лыкыуэхэм я пашэу ар 1578 гъэм Мээкуу кыуащ. Къэбэрдейми, шэрджэс псоми я цлэклэ Къамболэт лъэ-луащ Сунжэ деж шыта урыс къалэр зэфлагъэуэвэжу абы дзээшэхэмрэ зауэлхэмрэ даггэтысхьэну. А гъэ дьдэм дзээшэ Новосильцевым къалэр иухуащ, иужьклэ, Кърымымрэ Урысеймрэ яку дэлъ шытыклэр (къалэр зэраухуам щхьэклэ) цызэщлэплъэм, ар якъутэжащ, ауэ Кавказ Ищхьэрэм кыуэцлрыкл гъуэгум я нэлэ траггэакъым.

XVI ллэщыгъуэм и 80 гъэхэм я кыуэхым Идархэ я пщыгъуэм ткыйуэ пэщлэтащ Къетыкьюэхэрэ Тальостэнхэрэ. Абыхэми я лыкыуэхэр щхьэхуэу Мээкуу ягъаклуэрт. Къэбэрдейхэмрэ урысхэмрэ тхьэрылуэклэ зэращылла зэгурылуэныггэхэм хаггэхьат бийр къатеуэмэ, урысыдзэ къагъаклуэу къадэлэпыкыуну. Урысхэм я телъхьэ хъуа къэбэрдеипщхэм ар къаггэсэбэпурэ, Кърымымрэ шамхалхэмрэ я жъауэм щлэувахэм ебэнырт. Андрейхэми зи блэгу щлэувахэр лүэхум кыыхашэрт. Къэбэрдеипщхэм я кум кыдэхъуэ зэгурымылуэныггэмрэ бэнэныггэмрэ урыс правительствэми кырым хъаныгъуэми я фейдэ хэлът. Абыхэм къадэщл, къадэлэпыкыу хуэдэу защлурэ, дэтхэнэми и лъэр Кавказ Ищхьэрэм щиггэбыдэрт.

1589 гъэм тэрч дзээшэ Хворостин А. И. лыкыуэ тхылъым иритхащ къэбэрдеипщ Идар Къамболэт дунейм зэрехыжар, абы и плэ иувэну пщыхэр зэрызэныкыуэкъуар. Абы и ужьклэ куэд дэмыкыу, август мазэм, зэузэпсэу ллэщ Къетыкьюэ Аслъэнбэчи. Къэбэрдейм Хасэшхуэ щеклуэклэщ. Хасэм Аслъэнбэч и плэклэ хахаш Къетыкьюэ Жансэхьэ.

1580-1590 гъэхэм урыс пащтыхьым къэбэрдейхэмрэ андрей бгырыс лъэпкъхэмрэ ярищыллэуэ шыта зэгурылуэныггэхэр къанэ шымылэу зэриггээзэщлэм Урысейм и пщлэр лъагэу илэтащ. Кавказ Ищхьэрэм шыпсэу лъэпкъхэм Мээкуу хуалэ шытыклэхэм фы и лъэныкыуэклэ захъуэжащ.

Урысхэм я лъэр Кавказ гупэм зэрыщиубыдар куэдым я гуапэ хъуакъым. Мыхъуам кыщымынэу, ар ямыдэу къэуващ Тыркумрэ Кърымымрэ. Абыхэмрэ Урысеймрэ яку дэлъ зэгурымылуэныггэхэр аргуэру зэщлэплъэжащ. 1592-1594 гъэхэм Урысейм и лыкыуэу Тыркум шыла Нащокин Г., Иванов А. сымэ уэсмэнхэр ткыйуэ, пхъашэу къепсэлъащ: «Фи пащтыхьым и цыхухэр къэбэрдейхэмрэ шамхалхэмрэ ящлхэм ихьащ, шамхалхэм ди пащтыхьым кыулыкыу хуащлэ... Фи пащтыхьым шэрджэсхэм я щым къалэ ирыриггэщлхьащ, Тэрч кыщыщлэдзауэ къалиплл щывухуащ, Темырхъан (Дербент) кыуэ гъуэгури фыубыдащ». Синан-пэщэ визирышхуэм а зэманым пащтыхьыггэр зылыгъа Федор, Иуан IV и къуэм, письмо хуитхащ, Тэрчрэ Къэбэрдей щынальхэмрэ урыс къалэхэр зэрырищлхьар, Тэн лус къэзакъхэр Азов зэрытеуар, Мээкуу кыриггэблаггэу Куржы пащтыхь Александр зэгурылуэныггэхэр зэрыращыллар имыдэу. Ткыйуэ кыггэуващ Дон къэзакъхэр Азов иришыжу Астрахъанрэ Къэзанрэ Тыркум иратыжыну.

Урыс лыкыуэхэм уэсмэнхэмрэ тыркухэмрэ зэгурылуэныггэхэр щращыллэхэм деж куэдрэ къаггэсэбэпу шытащ «Псыхуабэ шэрджэсхэр

ри зи фыщлэр Темрыкьюэт. Цлэрылуэ хьюа пшышхуэм кыкьюэувэрт абы иригэкюэклэ политикэр япэм зымыдэу шыта кьэбэрдеипщхэр. Абыхэм я закьюэтэкьым. Льяхэм и гьунэгьу кьэралыгьуэхэм я лыщхьэхэми зегурылуэныгьэхэр кьращылылэну хущлэкьурт.

1562-1563 гьэхэм Идар Темрыкьюэ урыс дзэзешэхэр и гьусэу зауэ-зеклюэ ин куэд иригэкюэклэщ и политикэмрэ жылагьуэ луэхухэмрэ я бийуэ кьэув адыгэпщхэм, псом хуэмыдэу Кьетыкьюэ Пшылэпщокьюэ зи пашэ гупымрэ ахэр дарэгьу зыхуэхьюа шамхьал Бударрэ яхуэгьэзауэ. Итланэ апхуэдэ зеклюэхэр сэбэпышхуэ хьурт Кьэбэрдейм Урысеймрэ Куржымрэ яхуилэ зэпыщлэныгьэхэр гьэбыдэнымкли. Идар Темрыкьюэ иригэкюэклэ кьэрал кюэцл, кьэрал щыб политикэм и фыщлэклэ Кьэбэрдейр нэхь зэкьюэт, нэхь льэщ хьури, Кавказым и мызакьюэу, щыплэ куэдым и цлэр фыкклэ щигьэлуат.

1567 гьэм Идар Темрыкьюэ и льяэуеклэ урысхэм Сунжэ псымрэ Тэрчрэ я зэхуакум деж урыс кьалэ щаухуэн щладзэ. Ар ирагьэхуэн ямыдэу кьэувауэ шытащ Кьетыкьюэхэрэ шамхьалхэмрэ. Ахэр хуейтэкьым Кавказ Ищхьэрэм и курыкупсэм деж щаухуэ кьалэм дарэгьу зызыхуа-щла Тыркумрэ Кьрымымрэ я зеклюэлэхэр зэхуищыну. Астрахьан, Азие Курытым, шамхьалхэм я деж кюэ гьуэгухэри зэхуищынут абы.

Урысхэм ягухьэну хуэмей адыгэпщхэм, урыс кьалэр ирамыгьэхуэн щахуээфлэмыкым, кьрым хьаным зыхуагьазэри жралэщ: «Идар Темрыкьюэ и щыым урыс кьалэр иращыхьмэ, фэ фи закьюэкьым хилъэфэ-нур – Тюмени, шамхьалхэри Мэзкуу адэкклэ кьыщыхутэнуш».

Кьрым хьан Долэт-Джэрий урыс лыкюэхэм епсэлъащ. Абыхэм ар зытрагьэхьакьым. Хьаным жиладэ зэи ар зэрахуимыгьэгьунур. Щлэх дыди и псалъэр игьэпэжаш. 1567 гьэм и бжыхьэм кьрым пащты-хьыщ, дзэшхуэхэр я гьусэу, адыгэхэм я щыр кьазэуну игьэкюащ. Мэзкуу дамэгьу зэрахуэхьуар ямыдэу Идар Темрыкьюэ еныкьюэкьуу шыта кьэбэрдеипщхэр занщлэу кьрымым и льяэныкьюэ хьюащ. Иккк Кьрымым щыпсэуну кюа тэтэрхэм, нэгьуей мырзэхэм я гьусэу кьару льяэщ кьызэ-рагьэпэщри, адыгэхэм кьадэлэпыкьуну кьэкюа урысыдзэм япэуващ.

А зэманым аргуэру зэщлэплэжаш уэсмэнхэмрэ персхэмрэ я зэхущытыккк. Абыхэм я зауэ-зеклюэ гьуэгур Кавказ Ищхьэрэмккэ кюэцлрыккк. Ахэр гьуэгум тккийуэ клэлыплэ урысхэм ельэлуащ абыккэ пхагьэкккыну. Урысхэм ар ядакьым. 1559 гьэм кьрым-тырку дзэшхуэр Астрахьан ихьащ, ар яубыду Кавказ щыбымккэ Ширван кюэ гьуэгухэр Тыркум кьыхузэлухьыну. Ар гьуэгу жыжьэт нэхь гугьут. Дон псышхуэр зэпаупщлэу, Индыл тету ехьу, Каспие тенджызри зэпаупщыжын хуейт. Кавказ щыбымрэ Ширванрэ зылэрагьэхьа нэужь, Азие Курытым ис мусльымэнхэм зыпащлэнут. А псом нэмыщлэжккэ, – нэхьыщхьэ ды-дэр, – Мэзкуу Кавказым зыщиубгьуныр – кьызэпыудынырт.

1570 гьэм Идар Темрыкьюэ зи пашэ шуудзэр кьрым пащтыхь Адыл-Джэрий зытеуа абазэхэм ядэлэпыкьуну кюащ. Ахупс деж щеклюэкла иужьрей зауэ гуащлэм Темрыкьюэ улэгьэ хьэллэ щыцхьуащ, абы и кьуэхэу Мамсырыкьюэрэ Белгьэрыкьюэрэ бийхэм яубыдри, гьэр ящлэщ.

Темрыкьюэ ихьху пащтыхь гуащэ, Марие (Гуащэнэ) дунейм ехьжа, абы и ужьккэ куэд мыщлэу и адэри лла пэтми, урыс пащтыхь Иуан IV кьыгьэтлэсхьакьым Урысейм Кьэбэрдейм кьыхуилэ дамэгьу шытыккк. Идархэ я пшыгьуэри ихьумаш. Темрыкьюэ и кьуэ гьэр хьуахэр кьригьэу-тыпщыжыну абы Бэхьшысэрей егьакюэ Шапкин Борис. Мамсырыкьюэрэ Белгьэрыкьюэрэ урысхэм кьащэхужауэ документхэм иткьым. Ауэ

Тхыгэ лъагъуэхэр

Гъуэгу зэхэклыплэ

*Урысеймрэ Къэбэрдеймрэ дамэгъу зэрызэхуэхъурэ
ильэс 455-рэ ирокъу*

XV лэщыгыуэм и клэм Урысейри адыгэхэри нэхъ жьджэру пэщлэувэ хъуащ тырку султанымрэ кърим хъанымрэ я дзэхэм. Ауэ ахэр я бийм зэкъуэту езауэртэкъым – щхьэж хузэфлэклыр ищлэу арат, апхуэдэу щытми, я лъахэхэм кыхьэррей хъуа зэрыпхъуаклэхэм я мурадхэр кызызпыудыным хуэунэтлауэ ялэжьхэм гъунэгъу зэхуищлырт. Адыгэхэм апхуэдэу урысхэри къазэрыкъуэувэм зэрыпхъуаклэхэм я къанлыгъэр плальэклэ нэхъ щабэ ищлат. Арщхьэклэ XV лэщыгыуэм и клэхэмрэ XVI лэщыгыуэмрэ кърим-уэсмэнхэм адыгэхэм къатеуэныр щлагъэхуэбжьэж. 1498 гъэм и бжьыхьэм къримыдзэр къухьэплэмклэ шылэ адыгэхэм я щынальэм къохьэ. Дзэм зэхуэсыплэрэ къежьаплэрэ хуэхъуар щлэрыщлэу яухуэжа Тэман быдаплэрэат. А зманым тепсэлъыхьыжурэ, урыс пащтыхьым и лыклуэхэу Къримымрэ Нэгъуеймрэ шылэхэм я дэфтэрхэм иратхэ 1501 гъэм адыгэхэм уэсмэныдзэр тлэу зэрызэтракъутар.

XVI лэщыгыуэм и етланэ илъэсипщыым уэсмэнхэмрэ персхэмрэ япэу зепэщлоувэ. Абы ирихьэллэу къримхэми я лэцэр ягъэдалъэррей мэхъу. Мызэ-мытлэу кыхагъэщлауэ зэрыщытам щхьэклэ къамыгъанэу, ахэр яужь йохьэ тенджыз Фыцлэм и лүфэм лус адыгэхэр къагъэлурыщлэу жылэщлэ ящыну. Адыгэщыым быдаплэхэр иращыхь. Языныкъуэ адыгэпщхэр Къримым и телъхьэ мэхъу, зэгурылуэныгъэхэр иращыллэ, нэхъ къелын яфлощри. Арщхьэклэ, зэгурылуэныгъэ зэращылла пэтми, XVI лэщыгыуэм и 30 гъэхэм къримхэр аргуэру адыгэхэм къатоуэ, япэхэми хуэдэу, мылькушхуэ ирашу, лэщу ялэр ирахуу, цыхухэр гъэр ящлурэ ящэу щладзэж. Къримымрэ Урысеймрэ я зэхушытыклэми зехъуэж.

1527 гъэм и июнь-июль мазэхэм къримхэр урысхэм къобгъэрыклуэ. 1480 гъэм Ахьмэд-хъан кыыщытеуам и ужьклэ, къримхэм апхуэдэу дзэшхуэ ирашэжатэкъым Урысейм. Мыр абыи ебэклыжырт. Дзэр Урысейм и кум нэс клуэцпрыклащ. Къали, къуажи, члиси къамыгъанэу яхъунщлащ, зэтракъутащ, ягъэсащ. Ар зманклэ тэхуащ Къэзан кыыщыхъуа зэрыхьзэрийм и лъэхъэнэм – Мэзкуу и лүпэфлэгъу Шихь-Алий Къасым трахуу Сэхьиб-Джэрий щагъэувам.

1533-1536 гъэхэм уэсмэнхэр Персым теуащ. Сефевид къэралыгъуэр дзэшхуэм пэщлэтыфакъым. Я лүэхур апхуэдэу щыт пэтми, зауэр зэпыуэ жылыурыхьэгъуэ щагъуэйтхэм деж, сефевидхэр Кавказым кылъадэрт ар къазэуну. 1538 гъэм Шихь-Алий и дзэм Ширван иубыдри, Дербент пэгъунэгъу хъуащ. Кавказ Ищхьэрэм ухуэзышэ гъуэгур жыжьэжтэкъым.

А лъэхъэнэм уэсмэнхэм къримым и тепщэу ягъэув Къэзан хъану щыта Сэхьиб-Джэрий. Тырку султаныр абы хуабжыу кыдэлэпы-

– Упсэу, зыри къямыхъун щхъкIэ езыми Дэбылэ деж уигъакIуэмэ нэхъ тэмэму кыльытащ... Дэбылэ Цыцэ Мыцэвыч и кьюэдзэщ, кыбгугуыгуэрэ?.. Аращ ар зи Гуэхур... КIуэ, ар ижырабгъумкIэ епцIанэ кабинетым щIэсц.

– Уа, жыпIэ далагъэр сыт? Сыт сэ Дэбылэ зэрызбгъэщIыгур? Сэ сыгузавэри, мо унафэщIым и...

– Уа, щIалэ, си щхъэр бгъэузащ. КIуэ щыжаIэкIэ, кIуэ. Дэбылэщ апхуэдэ Гуэхухэр зи IэмыщIэ илыр... Куэд жумыIэу, кIуэ – ар сыхъэт пщыкIузым бгъуэтыжынукуым.

«А зэпыту кIуэн, мы бэлыхъ сызыхэхуар сыт? Емынэ узыгъуэм сызэрихуэрэт, си мыIуэху зезмыхуэу си гъуэгу щхъэ сытемытарэ?.. Зи напэ текIыгур щымыгузавэкIэ, сэ щхъэ сыгузавэрэ?..».

Си щхъэм сыхуэшхыдэжурэ, Дэбылэ гуэрым деж сокIуэ. Ар нэгъуэщIу щытам, псори хыфIидзэнти ежъэжынт... Ауэ сэ делэр сокIуэ, Гуэхушхуэкъэ, уцIыхуфIмэ?! СыздэкIуам Дэбылэ и деж щIыхъэну ежъэу цIыху куэд щысти, зыкъомрэ сыпэплъащ. Ауэрэ, си чэзу къосри, сыщIашэ. Дэбылэ хъужыр телефонкIэ псалъэрти, зэриуху япэ зызогъэщри жызоIэ:

– Ныбжъэгъу Дэбылэ, сэ уи деж... Ы... зэрымыщIэкIэ... сыкъагъэ-кIуащ... Цыцэ, уэ уи унафэщIым... и ГуэхукIэ.

АрщхъкIэ Дэбылэ сыкъыфIэIуэхукуым икIи кызэплыххэркъым. Трубкаэр къештэри, а зэрыпсалгэм хуэдэурэ, и Iэр къешийри, тхылгымпIэр слех, къалэм удзыфэ къештэри, ину третхэ: – «Сыарэзыщ». Сэ делэ сыхъуным сынэсауэ жызоIэ:

– Ныбжъэгъу Дэбылэ, мыбы «сыарэзыщ» жиIэу кытептхаш... СыткIэ узэрыарэзыр? Мыдэ сэ нэхъ гурыгуэгъуэу бжесIэнцI Гуэхур зыIутыр, – щыжысIэм, и Iэр къеIэтри:

– Псори гурыгуэгъуэщ. Куэдрэ мыбдеж укызэплъу ущымыту, тIощI-рэ ебланэ пэшым кIуэ. Апхуэдэ Гуэхухэм я унафэ зыщIыр Зэплъыж и кьюэраци, адэкIэ пцIэнур абы кыбжиIэнц, – жи. Сэ схуэмышэчыжу сокIий:

– Хэт и кьюэ? Япэ щIыкIэ феплэ, фыщIэупщIэ Гуэхур зыIутми, итIанэ Iэ теудзэ... Мыбы фаукIын хуейуэ итми фщIэркъыми... Фэ кыфщыгугъым, и щIыгу сщIэркъым, уэлэхы, и гурыгъыр имыжмэ, – жысIэурэ Зэплъыж и кьюэм деж сожэ. АпхуэдизкIэ сыкъэгубжъат, сыхээрыхъати, сыщIэжэри сыздэжэри сщIэжыртэкъым.

Кабинет жыхуаIам псынщIэу сыщIолгэдэ. Зэплъыж и кьюэм си тхылгымпIэм зыгуэр кытретхэри, гу-гу-гу, – абы жыхуиIа кабинет гуэрым сожэ. Абы щIэсу хъуар цIыхубзт. ЦIыхухъухэм схуажемыIар абыхэм схуажелэнт?! Зы цIыхубз домбей гуэрым тхылгымпIэр слех, мыхъур трегъауэ, бжыгъэ гуэрхэр третхэ, папкэм делъхъэжри:

– КIуэ, зэфIэкIаш. Дыпхуей хъумэ, укъедджэнц, – жери бжэмкIэ и Iэр еший.

Сышхыдэурэ сыкъыщIокIыж. Лъэбакъуэ зыбгъупщI нэхъ къэзмыкIуауэ, бэлыхъ сыхэзыдза Цыцэ и кабинетымкIэ кIуэжу сольагъу. Абы и щIыIум пхауэ зы хэмыту гуфIэжу зблэцIэфтри, йожъэж, дапщэрэ семыджамы, и щхъэ къудей кымыIэту. Сэри, аргуэру слэщIокIри соунэхуэ, жызоIэри сыкIэлыщIопхъуэ, арщхъкIэ сыкIэщIэмыхъэу и кабинетым щIохъэж. СыкIэлыщIыхъэнути, секретаршэу ямышэжыныр зыхуэкIуэным сыпэлгэщыркъым. А дакъыкъэм, си нэм зыри ямылгъагъужу, Iэл фIыцIэу сыкъызокIуэкI: